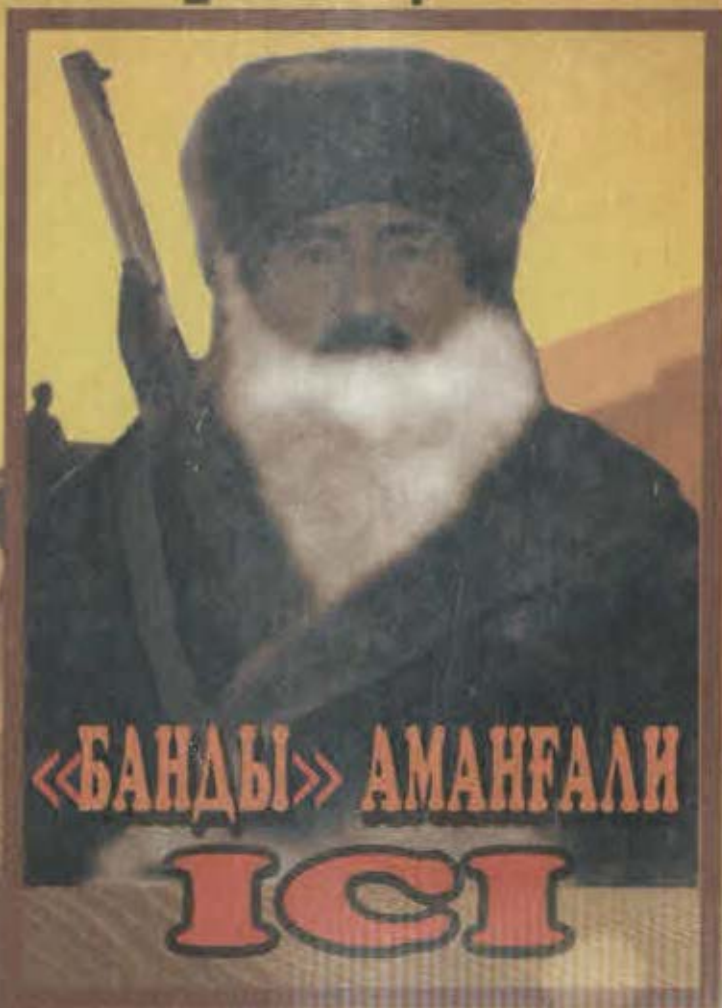

БЗ.З(См43)
К.40

Мәнифолла ҚАПАШПЕВ

«БАНДЫ» АМАНҒАЛИ
ІСІ

Репрессияға ұшыраған Қазақстан зиялыларының
мұрасын зерттейтін «Арыс» қоры

Ләтифолла ҚАПАШЕВ

«БАНДЫ» АМАНҒАЛИ ІСІ

(Аңыз бен ақиқат)

356247аб

Ғ. СЛАНОВ АТЫНДАҒЫ
ОБЛЫСТЫҚ ҒЫЛЫМИ
ӘМБЕБАП КІТАПХАНА

АРЫС

Алматы

2004

ББК 63.3(2Қаз)

Қ 40

Пікір жазғандар:

Зейнолла СЕРІККАЛИУЛЫ,
сыншы, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері
Максат ТӨЖ-МҰРАТ,
филология ғылымдарының кандидаты

ҚАПАШЕВ Л.

Қ 40 «Банды» Аманғали ісі (Аңыз бен ақиқат). — Алматы: «Арыс»
баспасы, 2004. — 248 бет. + 8 бет суретті жапсырма
ISBN 9965-17-119-X

Қазақтың белгілі ақындары, сал-серілері Шөкәрім қажы, Жаяу
Мұса, Балуан Шолақ, Иманжүсіппен тағдырлас, жазықсыз жалалы
болып, «банды» атанған, әрі әнші, әрі сері Аманғали Кенжахметұлы
1928 жылы ГПУ-НКВД тобының қолынан қаза тапты.

Айналасын өн мен жырға бөлеп, азат өмір, еркін тірлік кеш-
кен, ер мінезді, сезімтал қазақ серісін қуғын-сүргінге ұшыра-
тып, құрбандыққа итерген тоталитарлық жүйенің қиянатын,
Батыс Қазақстан өлкесіндегі сол кездің саяси-әлеуметтік
уақиғаларын, басты кейіпкер — «банды» Аманғалидың және оның
туған-туыстарының қиын тағдырын автор нақты архив деректерін
пайдалана отырып, нанымды баяндайды. Сондай-ақ, кітапта сол
кезеңнің баспасөз материалдары және көнеқоз қариялар мен
қуәгерлердің естеліктері де мол пайдаланылған.

Кітап зерттеушілерге, өлкетанушыларға, тарих сүйер жалпы
оқырман көпшілікке арналған.

ББК 63.3(2Қаз)

Қ $\frac{0503020905}{446(05)-03}$

ISBN 9965-17-119-X

© Қапашев Л., 2004
© «Арыс» баспасы, 2004

*Ақиық ақын-абыз Хамит Ергали
ағамыздың аруағына бағышталады.
Автор*

Сұрасаң менің атым Аманғали...
Болғай ед күдай панам – Аллам жары.
Қазағым мені көрсе “банды” дейді,
Мен, сірә, шапқаным жоқ қазынаны.

Мен өзім Аманғали атанамын,
Байлардан таңдап-таңдап ат аламын.
Кешегі көрген түсім рас болса,
Басында туар айдың шаталамын...

Атандым Аманғали – сәліңгірдей,
Соңыма неге түстің бәрің бірдей.
Әділет іздеп жүріп, “банды” атандым,
Мен емес жүрген адам әлін білмей.

(Аманғали өлеңі)

*Қажығали МҰХАНБЕТҚАЛИҰЛЫ,
жазушы, Қазақстан Республикасына
еңбек сіңірген қайраткер*

ӨКІНІШТІ ӨМІР, ӨКСІКТІ ӨЛІМ...

Әлкисса, бұл кітап туралы сөз қозғамас бұрын, оның басты кейіпкері Аманғали туралы әңгімелей кеткен артық болмас. Өйткені, ол нақты өмір сүрген, өз тұсында да, өмірден озған соң да аты аңызға айналған тұлға. Біреулер “Е, әлгі банды Аманғали ма?!” — десе, енді біреулер заманында басынан ешкімге аттатпаған, ер намысын ешкімге таптатпаған, ұлан даланың бұлан тектес бұла өмір сүрген бір перзенті санайды оны. Сөйте тұра, “банды” дегені де, “батыр” дегені де Аманғалидың өкінішті өмірі мен өксікті өлімін қабырғалары сөгіле отырып сөз етеді, кейбіреулер жауапсыз сауалдарды алға тосады. Міне, осындай сауалдардың бәрінің жауабы — Л.Қапашевтың “Банды” Аманғали ісі” атты кітабында тұр.

Еңбек мұрағаттарда жатқан мізбақпас құжаттардың негізінде жазылған. Не туралы, кім туралы айтылса да, автор біздің алдымызға құжаттарды жайып салады немесе көзімен көргендер баяндайды.

Аманғали секілді ер көңілді, ерен өнерлі тұлғаның мұндай трагедиялық хал кешуінің негізгі себептері кітапты оқып шықсаңыз айқын көзге түседі...

Біріншіден, бұл — қазақ арасында ежелден келе жатқан “жесір дауының” бір жалғасы іспетті. “Бесік құда” болысып, баласына айттырып қойған келінін, күйі сәл тайған кезде, құдасы Қайыр Қарымбаев бергісі келмейді де, даудың басы осыдан туады.

Екіншіден, осы жерде А.С.Пушкиннің асқынған байы Троекуров пен кедейленген ақсүйегі Дубровский арасындағыдай әлеуметтік теңсіздік жатыр.

Үшіншіден, керісіп қалған құдалар қайтадан келісер ме еді, кім біледі, бірақ мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан қазақтың жол-жоралғысы, салт-дәстүрі, әдет заңдары бұл кезде билерден билік кетіп, дау-шарлар мен адам тағдырын шешу қолдан тағайындалған судьялардың құзырында еді.

Төртіншіден, сонау патша заманынан келе жатқан жымысқы саясат — езілген ұлттың бетке ұстар азаматтарын сүт бетіндегі қаймақтай қалқып алып, жоқ қылып жіберу, елдің намысы бар азаматтарының еңсесін езіп, бойын көтерткізбеудің Кеңес өкіметі тұсында әрі қарай жалғасқанының да бір көрінісі бұл.

Бесіншіден, орыс өкіметі езілген ұлттар өкілдеріне ешқашан сенбегені, сол сенімсіздіктің аяғы — бас көтерген азаматтардың ағайын-туысы да бізге жау деген пиғылға әкеп тірегені баршаға аян және тарихта талай болған оқиға. Аманғалиға қоса туысы Тайырдың, бауырлары Мұқанғали мен Әндірғалидың да Кеңес өкіметі өкілдерінің қолымен өлтірілгендігі, оған қатысы бар көп адамның еш айып-анжысыз пәлен уақыт бойы түрме азабын тартуы — сорақылықтың ең жексұрын түрі.

Атыс-шабыс кезінде, Аманғалилар қолынан қаза тапқандар болған шығар, бірақ олардың бәрі — амалсыз арпалысуға, қорғануға тура келген кездердегі құрбандыққа ұшырап кеткендер.

Әйтпесе, Аманғали (немесе оның тобындағы біреулер) әдейі барып біреуді бауыздап кетіпті деген құжат еш жерде жоқ. Керек десеңіз, өзіне жаман қастық қылған Отарғали Мұқышевтің өзі туралы: “Үйіне Отарғали екі барып, Хайуанды өлтіруге қия алмадым”, — дер ме еді Аманғали.

Аманғалидың “тентектік” істері болса, олардың бәрі — қазақы ескі мінезден, әдеттен туындап жатқан тентектіктер болады. “Қанға — қан, жанға — жан” деген әдет заңдары санасына сіңіп қалған Аманғали

секілді адамдар ескі жесір даулары тұсында, есесі кеткен жесірінің орнына, сол елден немесе нақты кегі кеткен кісінің аулынан әлдебір қызды, яки әйелді тартып әкетуі — қазақ арасында ертеден бар нәрсе. Оны жақтырсаңыз да, жек көрсеңіз де амалыңыз жоқ — сол кездің дәстүрі солай. Аманғали туыстарының әйелін дұшпандары тартып әкеткеннен кейін, сондай қастыққа қатысы бар адамдардың қызын алып кеткен кездері бар. Мұны жеке бастың өштік-қастығы дейсіз бе, әлде руаралық араздықтан туған кектесу дейсіз бе, қалай болғанда да, нақты бастан өткен жайттар. Бұлар қоғам өмірінде бұрыннан бар нәрселер болғандықтан, сол заман адамдары үшін аса сорақы іс көрінбеген. Мұндай жайттарға оқырман бүгінгі заман адамының емес, сол заман адамының көзімен қарағаны жөн болмақ.

Қысқасы, бұл бір — тірлігінде еңсесін ешкімге басқызбай, әділетсіздіктің ешқайсысына көнбей, арамдық пен қараулық атаулымен арпалысып өткен, өзегі өкінішке толы жсан. Ондай тұлғаның трагедиялық халін түсініп, тағылым ала білу де — кейінгі ұрпаққа үлкен ұлағат болуға тиіс. Ал ағын — ақ, қарасын — қара деп, архив құжаттары арқылы қандай адам екені айқын көрсетілгені Аманғалидың өзі үшін — оның аты бұдан былай ұрпақтар аузында құбыжық секілді аталмайтыны — марқұмның көрінде тыныш жатуына жақсы болмақ.

Ақиқат айтылмаса — адам баласы ілгері баса алмайды. Көптен бері ізі көмескіленіп, күнгірт тартқан бір шындықтың бетін ашқан мұндай кітап қалайда оқырмандардың қолына тиюге тиіс және лайықты бағасын алатынына анық сенемін.

СӨЗ БАСЫ

1990 жылдың қараша айында “Қазақ әдебиеті” газетінде белгілі композитор, жазушы Ілия Жақановтың “Мен өзім Аманғали атанамын” деген көлемді мақаласы шықты. Сол тұста жергілікті журналист Тасмұқан Тінолиевтің жазған деректі повесін “Жалын” журналы “Банды” Аманғали” деген атпен жариялады.

Бұл екі туынды кешегі Кеңес өкіметінің алғашқы онжылдығында Нарын құмында туып-өскен әрі әнші, әрі сері, кейін “банды” атанып, қайғылы қазаға ұшыраған Аманғали Кенжахметұлына арналған. Оның артында азала, реквиемдей әні қалды.

Ал атыраулық ақын Табылды Досымов осы тақырыпқа “Кім мені халық жауы атандырған” атты өлең жазып, өнін де шығарды. Ол Аманғалидың соңғы монологіндей және кейінгі ұрпаққа тапсырған аманатындай еді.

Өз басым тың деректерге негізделген “Сұрасаң менің атым Аманғали” атты деректі фильм түсіріп, 1993 жылы еліне апарып көрсеттім, көрермен қауым разылықтарын білдіріп, алғысын айтты. Бұл өзі болашақта түсірілетін, шытырман оқиғаларға толы, үлкен көркем фильмге барар жолдағы алғашқы барлау жұмыс еді. Әзірше алғашқы байқау, тақырыпқа бойлау осылайша жоспарланған...

1991 жылы Атырауда Исатай Тайманұлының 200 жылдық мерейтойы өтті. Кинорежиссер Амангелді Төжібаевпен бірігіп батыр бабамыз туралы деректі фильм түсіріп жүргенде, сол өңірге танымал әнші Қуанғали Жұмалиевпен таныстық. Ол Аманғали өндерін нәшіне келтіріп орындаушы және біраз деректер біледі екен. Кейінірек архивте Аманғалидың жеке ісімен танысуға мүмкіндік туды. Сол кездегі баспасөзден біраз материалдар таптым, оның көзі тірі ұрпақтарымен әңгімелестім, талай көнекөз, құймақұлақ қариялармен кездесіп, естеліктерін қағазға түсірдім. Аманғали хикаясы туралы бірнеше қолжазбаларды оқып шықтым. Сондықтан менің мақсатым – Аманғалиды мақтау не даттау емес, керісінше, аты аңызға айналған адамның, оның трагедиясының қыры мен сырын оқырман қауымға жеткізу, ақиқатын айту.

Өз басым Аманғали өндерін бала күнімде анамнан тыңдағанмын, ал ол кісі Аманғалидың үлкен қызымен күрдас болып шықты. Осылайша естіп-білгенімді, іздеп тапқанымды осы кітапқа пайдаландым.

Тек бір нәрсені ашық айтуға міндеттімін. Ол мынау: “Қазақ әдебиеті” газетінің 2000 жылғы желтоқсан айындағы санында “Архив бар жерде ақиқат бар” деген мақала жарияланды. Онда мұрағаттарда сақталған деректер мен құжаттардың аса құндылығы және маңызы туралы әңгімелей кеп ұлағатты пікірлер айтылған.

“Ей, азамат, қиянат жасама, өсек тасыма, жікшілдікке салынба, өткінші саясаттың құлы болма, өмірде өз орныңды біл, ауызбірлікте бол, халқыңның мүддесі үшін тер төк, олай болмаған күнде сенің пәнилік өмірдегі істеген қиянат, кесапатың тек өзінмен кетпейді, артыңда қалған ұрпағыңның, туған-туыс, ағайын-жекжатыңның бетіне шіркеу, сүйегіне таңба болады!” – деп ақыл айтып, тәрбие беріп тұрғандай. Сосын: “Бізде коммунистік идеядан арылып кете алмаған екі өдіс бар: не қаралап жазу, не ақтап жазу. Сонда өзінен-өзің “Япыр-ау, тарихта болған тұлғалардың бірде-біреуінің оғаш ісі, қия басқан жері, қалтарыс сәттері жоқ па екен?” деген ойға қаласын... Немесе біреуді қаралағысы келсе бірыңғай жағымсыз етіп жазады. Сонда іске асарлықтай иненің жасуындай халқына деген жақсылық ниеті, ықыласы болмаған ба? Шырылдаған шындықты дәл осы кезде ашпасақ, айтпасақ кім, қашан айтады. Сондықтан не жазсақ та, не айтсақ та дұрысын да, бұрысын да өзгеріссіз, боямасыз ағын ақтай, қарасын қарадай қатар қойып халық безбеніне салғанымыз жөн ғой. Бұл ұрпақты әділдікке, ұлтжанды етуге, ұлттық салт пен намысты қастерлеуге, өрі жастарды жағымсыз аурулардан сақтандырудың бірден-бір жолы”, – делінеді.

Бұл тұрғыдан осынау сөздер біз әңгіме еткелі отырған кейіпкерлермен қатар тіршіліктегі өрқайсымызға да арнайы айтылған өсиет, қағида сияқты. Сондықтан біз мұрағаттық деректерді арқау еттік, материалдарды қазақшаға аударып, сол күйінде қолдандық. Онда Аманғали Кенес өкіметіне қандай жау адам ретінде көрсетілсе, оның қарсыластары туралы айтылғандар да сол қалпында жарияланды. Алайда, қиын да қым-қуыт кезеңнен боямасыз сыр шерткен бұл деректер кейбір қозғаныс адамдарға “Неге олай болды? Неге бұлай айтты?” деген өкпе туғызбас дейміз.

Қазақтың белгілі жазушысы Бек Тоғысбаевтың кейіпкерінің сөзімен айтсақ: “Адам денесі жерленгенмен, болған оқиғаларды, ашы шындықты көму мүмкін емес. Ақиқат түбінде бір жарып шығады, ол кейінгі ұрпаққа сабақ болып, зұлмат пен алапат қайталанбауға тиіс”.

Сосын сұрақ-жауап алу хаттамаларының немесе қатынас қағаздарының мазмұнын берген тұстарда сол кездегі оқыған адамдардың білім деңгейін сақтауға тырыстық. Оған қоса хаттамалар орысша жазылғандықтан кей адамдардың аты-жөнінен, жер аттарынан кәте кетуі мүмкін екенін де ескертеміз.

Сонымен айтпак пікірімізді оқырман қауым дұрыс түсінсе, мақсатымыздың да орындалғаны дейміз.

БІРІНШІ БӨЛІМ

Адам дегеніміз құпия.

*Оның сырын ашу керек, егер оған бар өміріңді
сарп етсең де, уақыт өткізгеніңе өкінбе!*

(Ф.М.Достоевский)

Қазақстан Халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, ақын Хамит Ерғали ағамыз Аманғали хикаясының сырынан біраз хабары бар сөзін былай бастап еді:

“Саф алтындай саз бен сөздің майталманы Аманғали хақында өңгіме таусылмайды. Әлқисса,

*Оқымай жас күнімде қара таныдым,
Хәріпін келтіре алмай шала таныдым.
Аралап кең Нарынды жүргенімде,
Себектен Аманғали банды атандым...*

Иә, қазақтың осынау серісі қалай банды атанды?.. Немесе Аманғалиды осынша ашындырған қандай трагедия? Соны ғана сөз етейін.

Отызыншы жылдардың басында Атырауда ФЗО-да менің аға досым Аманғалиұлы Нағымжан болған. Осы Нағымжанға сәби күнінде атастырған қыздың өкесі Қайыр Қарымбаев әрі бата бұзып, әрі алған қалыңмалды қайтармаған. Ардан жаратылған Аманғали Қайыр ауылын шапқан.

Серіні судья Жұмағали Жанғожин соттамасқа шарасыз. Ауыл төрағасы Отарғали да солай. Ақсақалдар бітістіре салатын заман емес. Өз ауылынан үкім арқалап сытылып келген Аманғалиды көріп отырып, ұстап беремесе Адай уезінің правителі Тобанияз да өз басына пәле тілеп алады.

Ал Орал түрмесінен қашып шыққан Аманғали жан сақтау үшін енді жалғыз жүрмей, жасақтанып, бой тасалайды. Бірақ іс насырға шапты. Елдің бетке ұстар беделділерін бір-біріне айдап салып құрту, ГПУ-ға керегі де осы еді. Ол Аманғалидың соңына атты әскер салды, елдегі туыстарын түгелдей қуғынға ұшыратты, бір орайда орыс әскері Аманғали тобынан Нағымды да қолға түсіреді. Қаскөйлік онымен тынған жоқ. Жұмағалидың інісі мен баласын Аманғали өлтірді деп келдік. Бұдан кейін ол банды

атанбағанда қайтеді? Бірақ кейін есі кіріп, көзі ашыла бастаған елден естігенім: әлгілерді Аманғали тобына кірген чекистер жансызы өлтірген. Сол расқа келеді. Бәсе, бәсе, өйткені: “Үйіне Отарғали екі барып, Хайуанды өлтіруге қия алмадым”, – деп кісі қанын төгуге қолы бармайтынын ол өзінің өлеңінде де айтады. Қас дұшпанына соншалық қимастық жасаған адам бейкүнә балалар обалын арқаламайды... Сол жансыздың бірі соңынан Аманғалидың жансерігі – жұбайы Мұхсинаны да ұстап береді...

Ел іші Аманғалиды қанша жасырса да үш жылдан артық сақтай алған жоқ. Оған қоса талай боздақ қыршынынан қиылды. Ал соның артынша Аманғалиға қарсы жұмсалған Жұмағалиды да, Отарғалиды да, Тобаниязды да сол ГПУ, сол НКВД өз қолынан о дүниеге аттандырды.

Бұл трагедия құрбандарының, яғни бейкүнә төгілген қанның өтеуі – Аманғалидың осынау саздары мен сөздері. Оны халық жетпіс жылдай жең ішінде сақтады. Иә, бұл аяулы азаматтың аса қымбатқа түскен асыл аманаты еді-ау...”

Хамаң сексеннің сенгіріне шығар алдында өз үйінің төр жағындағы кең жұмыс бөлмесінде жұмсақ орындыққа жайлы орналасып, сөрелері толы кітаптарын жанарымен барлай шолып, түйдек-түйдек ойларын, түйінді пайымдауларын кейде аса бір сабырлы, байыппен сабақтап, кейде толғана тебіреніп, ақынға тән еркін дауыспен сахардай кеңсарайын жаңғырықтырып, осылайша саңқылдап сөйлеп кеткен. Сол бір сәттерде баяғы бала кезінде өзінің туған өлкесінде өткен аласапыран кезеңнің айқыш-үйқыш, атыс-шабыс оқиғаларынан сұрыптап сыр тартып, оны ой елегінен өткізіп, ағынан жарылған-ды. Әңгімесін осылай сабақтаған.

Аманғали туралы сөз қозғар алдында оның өлеңдерінің бір-екі шумағын нақышына келтіріп, үлкен ақындық шабытпен:

*Үстіме кидім бешпет қыл қарадан,
Түймесін қыл қараның қыз қадаған.
Нағымжан қапияда қолға түсті-ау,
Жан тәтті, ол шіркінге кім қараған?!*

*Ақбоз ат жау көрмеген еліреді-ай,
Мұхсина өзімізге серік еді-ай.*

*Шырқырап Нағым аттан құлағанда,
Алам деп екі айналып келіп еді-ай, —*
деп өз мақамымен әнін шырқап та жіберген.

Жоғарыда айтқан оқиғалар рет-ретімен көз алдынан өтіп жатқандай жанары кейде жарқылдап, кейде тұңғиық мұңлы ойға шомып, ұзақ бір нүктеге қадалып, қас қақпай отырып алған-ды. Оның сырын ұғу үшін ақынның “Ғұмырнамасын” оқу керек-ті.

Енді Хаманның осынау ой пайымдауларын сол кезеңнің оқиғаларымен нақтылап, сараптап көрелік, ақиқатын айталық.

* * *

*Сұрасаң менің атым Аманғали,
Болғай ед құдай панам — Аллаһ жары.
Қазағым мені көрсе банды дейді,
Мен, сірә, шапқаным жоқ қазынаны...*

Осылай басталатын өлең жолдарының иесі Аманғали туралы, кешегі Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында Серов, Киселев сияқты ақ гвардияшылармен де айқасқан, Горбунов, Шалимовтей қызыл бөлшебегімен де шайқасқан, “сайынан сайғақ құрлы сая таппай” Мәдилей басын тауға да, тасқа да ұрған қазақ серісінің сергелдең тағдыры мен қайғыға толы өмірі туралы сөз қозғағанда, оның ата тегінен мағлұмат бере кеткен артық болмас.

Жалпы Нарын құмын, Ішкі орда жерін, Кіші жүздің он екі ата Байұлы ұрпақтары 1801 жылдардан бастап қайта жайлаған. Қазіргі кезде Нарын құмында сол он екі атаның барлық ұрпақтарының өкілдері бар. Бұл жерлерде кезінде сақтар мен сарматтар тайпалары да, кейін қыпшақтар да мекен еткен.

Атақты Мұрын жырау жырлаған “Қырымның қырық батыры” кейіпкерлері мінген түлшарлардың тұяқтары осы жерлерді дүбірлетіп өткен. Кешегі Алтын Орда мемлекеті кезінде де стратегиялық аса маңызды Жібек жолының бір атырабы еді.

Бұдан бұрынырақ бұл өңірді біраз уақыт қалмақтар қоныс еткен. Тіпті “Нарын құмы” деген сөз қалмақтардан қалған, мағынасы “шағын құм” деген ұғымды білдіреді. Нарын шағын-шағын он екі құмнан тұрады. Бәрінің де аттары бар.

Исатай-Махамбеттей батырлардың жорыққа шыққан, Құрманғазы, Дәулеткерей, Динадай күйшілердің күй

шерткен, кешегі 1916 жылы патша жарлығына қарсы жігіттерімен атқа қонған Исатай ұрпағы Өтепқали Дінбаянұлының табаны тиген жер осы.

Аманғалидың ата қонысы Нарын құмының күншығыс жағындағы Тума деген жер, Көкалашағыл деп те аталады. Қазіргі Индер ауданына қарасты “Нарын” кеншарының жайлауы, Молшағыл құмының жалғасы болып келеді.

Аманғали он екі ата Байұлының Беріш руынан. Оның ішінде Кемесей-Себек Беріш. Әкесі Кенжахмет, арғы атасы Қоржымбай деген адамдар. Анасы – Тағжан. Кенжахмет пен Тағжан балаларының туған жылдары: Аманғали – 1888 ж., Зияш (қызы) – 1890 ж., Мұқанғали – 1892 ж., Қуанғали – 1894 ж., Сақыш (қызы) – 1896 ж., Әндіргали – 1899 ж., Қадриша – 1900 ж., Сүндетқали – 1902 ж., Үмбетқали – 1905 ж., Нәсия (қызы) – 1907 ж.

Аманғали он баланың үлкені. Өр мінезді, намысқой, өте пысық, батыр тұлғалы палуан, оған қоса сауықшыл-серілігі тағы бар. Ал бәйгеге түссе, өз үлесін жібермейтін ат бапкері, тазы жүгіртіп аң аулайтын сұрмерген.

Аманғалиға бар өнер әкесінен жұғысқан деседі. Осы күнге дейін ағайындардың арасында ол туралы мынадай бір әңгіме бар. Кенжахметтің жастау кезі болса керек. Бірде қазақтар мен орыстар жиналған жәрмеңкеге бара қалса, бірнеше казак-орыс жалғыз қазаққа жабылып, көкала қойдай етіп сабап жатқанының үстінен түседі. Шамасы, Кенжахметке сол орыстар ептеп таныс. Үстіндегі бар киімін шешіп тастап, ішкімімен басқа атқа отыра сап, қолына дойыр қамшы алып, әлгілердің арасына жалғыз өзі түскен екен. Казак-орыстарды оңды-солды шынғырта сабап, үйді-үйіне қуып тығып, әлгі қазақ бауырды арашалап алады. “Енді көзіңді құрт, әйтпесе мыналар сені өлтіреді” депті. Басы жарылған қазекем өрең қашып құтылады. Әлгі казак-орыстар күллі селен болып бәрі жиналып келгенше Кенжахмет киімдерін киіп, өз атына мініп үлгеріпті. Орыстар өздерін соққыға жыққан казакты іздеп сабылып жүрсе, орталарында танысы Кенжахмет те бірге бопты. Таба алмай, айрандары қара су болып, әбден шаршаған казак-орыстар өздерін жәбірлеген адамды тауып, сазайын беруді ақыр соңында Кенжахметтің өзіне тапсырыпты дейді.

Кейбір деректерге қарағанда, Кенжахметтің арғы аталары ауқатты, ал өзі кезінде Бегәлі правительдің писарі болған

деседі. Көбіне жөй шаруамен айналысып, өмірінің соңғы кездері саудамен күнелткен.

Аманғали Нарын құмын кезінде дүбірлеткен “Қырымның қырық батырын” былай қойғанда, Исатай-Махамбет жорықтары туралы аңыз әңгімелерді, естеліктерді ел аузынан естіп өскен. Жалпы қаншама дүлдүл күйшілер, жез таңдай әнші, сал-серілер өтті бұл дүниеден! Көбісінің күпиясы ашылмай әлі жабық жатыр. Тағдырдың тәлкегі, заманның ағымы жақсыны жаманға, батырды ұры-қаракшыға айналдырып, халықтың санасына сондай ұғымды екпеді ме сол кезең?

Аманғалидың бәйбішесі – Сәбила, Беріштің Бегіс руынан, қажы Алдоңғардың ұлы Күбаштың қызы. Аманғалидың Сәбиладан туған бес баласы болды.

*Сұрасаң менің атым Аманғали,
Болғай ед өзі пана Алла жары.
Азамат қайда жүрсе күнін көрер,
Артымда қалып барад бес жас сәби...*

Сөз жоқ, бұл өлең жолдары Аманғалидың өмірдегі ең соңғы қысылтаяң күндерінен хабар береді. Оның айтып отырған балалары:

1. Қызы Рахила – 1910 жылы туған. Атырау облысы, Исатай ауданы, Жамбай аулында тұрған. Он баласы бар. 1997 жылы қыркүйек айында дүниеден озды.

2. Нағымжан – 1912 жылы туған. Оның үлкейтілген фотосын ақын Хамит Ерғали ағамызға көрсеткенімде біраз үнсіз елжіреп, толғаныс үстінде отырып: “Қайран аға, досым-ай, қор боп кеттің-ау, бұл дүниеден!.. Арысым-ай! Отызыншы жылдардың басында ФЗО-да бірге оқыдық. Менен үш-төрт жас үлкендігі бар. Өзінде алапат күш болды. Маған: “Мен Исатаймын, сен менің ақын інім Махамбетсің, бірге боламыз” дейтін. Туған ағамдай болды, бізге еш жан қол жұмсай алмайтын. Мен оны достық әзілмен “төрт бұрыш” деуші едім, сөйтсем тұла бойы тұнып тұрған қайрат екен ғой” – деген.

Нағымжан Ұлы Отан соғысында бір аяғынан айрылған, алпысыншы жылдары ұйымдасқан есерлердің қолынан Атырау қаласында қапыда қаза тапқан. Әйелі, үш қызы Атырауда тұрады.

3. Ұлы Қадымжан – 1915 жылы туған, Фин соғысында қаза тапқан.

4. Қызы Рахима — 1918 жылы туған, Атырау облысы, Мақат станциясында тұрады, бір қызы бар.

5. Кіші ұлы Қалдыржан — 1921 жылы туған, Ұлы Отан соғысынан оралмаған.

1920—1921 жылдары Аманғали әулеті екі рет қазалы болған. Әуелі әкесі Кенжахмет кезік ауруынан қыста, ал келер жылы жазда Аманғалидың бәйбішесі Сәбила дүние салады.

Аманғалидың үлкен қызы Рахила әжейдің айтуынша: “Шешеміз Сәбила қайтыс болғанда ең кіші інім Қалдыржан тек қырқынан жаңа шыққан сәби еді. Ол кенжесін алып, төркініне қыдырып барған, қайтарында нағашылары жиеніне көрімдік ретінде бір қара сиырды қанжығаларына байлап жібереді. Жолда шешеміз шаршап, бір жерге тыныстайды. Көз шырымын алып, оянса, бір жағымсыз иісті сезеді. Сөйтсе, отырған жері ескі мұрденің үсті екен, секем алып, үйге ауырып келді. Артынан көп ұзамай дүние салды. Шешеміз анау-мынау сырқатқа күш бермейтін өте мығым адам еді. Артық сөз ол кісіде болмайтын. Марқұм әжеміз де сондай жан, екеуінің шаруадан басқа істері жоқ. Қонақтарын үн-түнсіз қабылдап, атқарып жататын.

Атамыз бертің келе саудамен айналысты, бақалшы болды. Артынып-тартынып базардан келгенде, шешеміз екі қолтығына қос қапшықты қыстырып алып, бар жүкті атамыздың қоймасына өзі тасып орналастырушы еді. Келініне дән риза болған атам: “Әй, осы Сәбилам болмаса, мен қайтер едім” деп қайран қалатын. Осындай қадірменді жандар бірінің соңынан бірі көзді ашып-жұмғанша дүниеден өтті”, — дейді.

Аманғали шешесі Тағжанды “жеңеше” дейтін көрінеді. Себебі, ол “ата баласы” атанған, әкесі мен бәйбішесі қайтыс болған соң, анасы Тағжанның өз балалары, оған қоса Аманғалидың бес баласы мойнына жүктелген. Сол шешесі кейінгі өмірінде балаларының бар қайғы-қасіретін көзімен көріп, нығымен көтеріп, қайыспаған кейуана беріректе, 1947 жылы дүние салған. Бейіті Ақтоғай ауылындағы қорымда, бесінші ұлы Сүндетқалимен бірге жатыр.

Бір жағынан әкенің жоқтығы, бір жағынан бәйбішесінен айрылып қалған Аманғалидың болашақ тағдырының қисыны осы кезеңнен басталған сыңайлы. Сондықтан оның қыры мен сырын ашудағы жүк салмағын ескеріп, Аманғалидың жастық өмірін, серілік-саятшылық кезеңін әңгіме етпедік. Бір ақиқаты, Аманғали өз алдына бала-шағалы болғаннан кейін,

1916 жылы патша жарлығы бойынша қазақ азаматтарымен бірге ел қатарлы шет жақтарға қара жұмысқа барып, одан туған жерге тек Ресейдегі Ақпан революциясынан кейін оралғаны анық. Екіншіден, Нарын өңірінде Кеңес өкіметі орнаған алғашқы жылдары Аманғалидың милиция қатарында қызмет істегені рас. Үшіншіден, Азамат соғысы жылдары қызылдардан соққы жеп, шегінген Серов, Киселев отрядтарына қарсы Шолантау жерінде жорықта жүргені, қарамағындағы 30-40 қызыл әскерге командир болып, қазақ жерін ақ бандылардың қанды сойқанынан азат етуде еңбек сіңіргені шындық. Ол кезең әлі дұрыс зерттеуді керек етеді.

Міне, осы кезде Аманғалидың өмір сахнасына оның бұрынғы құдасы, Жаппас руының адамы Қайыр Қарымбаев келіп шығады. Қайыр кім? Ол Аманғалимен көрші ауылдардың бірінде тұратын өзінің замандасы, әрі саудагер бай, әрі карта ойынына өте құмар адам. Қайырдың бөйбішесі пұшпағы қанамаған кісі екен, тек бауырына басып өсірген бір ұл, бір қызы болған. Сол қызға Аманғали ұлы Нағымжанға бесік құда болып, әрі қалыңмалын беріп қойған.

Хамит Ерғали ағамыз бір әңгімесінде былай деген: “Аманғали тағдырының әлеуметтік негізінде не жатыр? Қайыр — бай... Рас, Қайыр мен Аманғали бесік құда. Қайырды оған кім итермеледі, бір құдайдың өзі біледі. Амал не, жаратылысы дәйексіз Қайыр құдалық сертінен тайды. Аманғалиды кедейсің, теңім емессің деп кемсітті. Қызын бермеді...”

Шынында да, Қайыр мен Аманғалидың құда болуына екі сәбидің келешегінен басқа не себеп болды? Енді сол Рахила әжейдің әңгімесіне құлақ түріңіз.

“Бірде қонақта отырғанда құдалық туралы сөз болған, сонда алдымен Қайыр қолындағы ұлына әкемізден мені сұрапты. Бірақ әңгіме барысында әкемің сөзі өтіп, ол керісінше Нағымжанға оның қызын атастырған. Сонда Қайыр:

— Ойбай-ау, қызым сенің ұлыңнан үш жастай үлкен ғой, — деген.

— Оқасы жоқ. Ұл бала ғой, сонынан тағы үйленер, — депті әкеміз. Әңгіме о баста осылай болған”, — деген Рахила әжей.

Осыны пайдаланған Қайыр Аманғалиға мынадай өктемдік айтқан: “Құда, менің өз кіндігімнен ұл жоқ, мен де артымда мұрагер қалдырғым келеді, сен бір қарындасыңды маған әйелдікке бер!” — деген. “Әкеміз Тілек атты үлкен ағасының қызы Аққенжені көндіріп, Қайырға берді, —

дейді Рахила әжей өткенді есіне түсіріп. — Сондықтан ол бізге бір жағынан күйеу болды. Ал Ақкенже апамыз әкемізбен бірге қаза болған інісі Тайырдың туған қарындасы еді”.

Рахила әжей енді бір әңгімесінде: “Әрдайым бәйгіге сәйгүлік қосатын ат бапкері әкеміздің жақсы көретін үш аты болды. Соның біреуі “Қара жорға” атанған, шапқанда жорғалап отыратын жүйрік еді, соны Қайыр қалыңмалға қосып сұрап алды.

Ал келесі бір жолы Қайырдың той малына деп екінші жүйрігі “Қара бедеуді” сұрауы әкемді ренжітіпті. Сонда ол: “Айырылысар дос ердің артқы қасын сұрайды” деген, мен саған мінген атымды түсіп бере алмаймын деп Қайырға жауап берді”, — дейді. Міне, бұған Қайырдың да көңілі қалады. Осылай іштей араздықтың оты кезекті бір кездесуде лап ете түскен.

Жоғарыдағы аталған әңгімелерден екі құда арасындағы араздық карта ойынынан болған дейді. Ал біздің ойымызша, одан біраз тереңіректе жатқандай, оған оқырман көзі алда жете жатар...

Аманғалидың ең кіші қарындасы Нәсиядан туған жиені, қазір Атырау облысы, Индер ауданы, Өрлік ауылының тұрғыны Ғабит Мәсәлімовтің айтуынша бұл оқиға басқаша өрбиді. Ол өз әкесі Есеттен, атасы Әбдірахманнан (Аманғалидың туған құдасы) естіген әңгімесі бойынша: “Аманғали астындағы мініп келген атынан Қайырмен көршілес ауылдағы ойында ұтылған көрінеді. Жаяу қалған Аманғали ер-тұрманын арқалап, құдасы Қайырға кеп, ауылға жетіп қалуға ат сұрайды. Үйде Қайыр жалғыз екен, ол Аманғалиға, алдында атын ала алмаған өкпесі бар, онша оң қабақ таныға қоймаған. Оған қоса Қайыр бай соңғы кездері біраз кедейленіп қалған Аманғалиды менсіндіксіз жүрген. Аманғали да сол кезде құдасы туралы ел арасында бір жағымсыз әңгіме естігендей. Қайыр тағы қулық жасап, Нағымжанға айттырған қызын бір милиция бастығына беруге жасырын құда түсіп қойған көрінеді. Сол жерде екі құда арасында онша біраз ұрыс-керіс болған. Осылай ренжіп өтырған екі құданың үстіне Аманғалидың інісі Мұқанғали кіріп, оған ағасы болған жәйді айтады. Сонда інісі “біз құдандалы адамдармыз ғой” дейді, бірақ өр мінезді Аманғали көнбей: “Сен барып ана құдық басындағы биені маған ертте, желіні кес, қалған жылқыны айдап әкетеміз”, — деп Қайырға естірте айтады және соны інісіне істетеді. Ал Қайыр жұмған аузын ашпастан өз үйінде, сыртқа

да шықпай қала береді. Ол кезде Аманғалидың тұрған жері Бөкей губерниясы (орталығы Орда) Теңіз уезіне (Ганюшкин) қараған. Міне, сол Ганюшкинге Қайыр үсті-үстіне арыз түсіреді.

Әнші Қуанғали Жұмалиевтің айтуынша: “Сол кезде бөлім милициясы Аманғалидың бәйбішесі Сәбиланың інісі — Алдонғаров Табылды екен. Оған адам қосып, бастығы “сен жездене айтып, Қайырдың малын қайтарғыз, көнбесе өзін осында жеткіз” деп жібереді. Ал Аманғали олардың сөзін тыңдамай, қаруларын тартып алып, өздерін қоя береді”.

Аманғали хикаясы туралы Атырау қаласының тұрғыны Мүбәрәк Кеңжеғалиұлының қолжазбасынан үзінді

Оқушыларға арналған қалың дәптер жазуға толы. Ішінде Аманғалидың біраз өлеңдері де бар. Керек жерлерге мысалға келтірген. Қолжазбаның ұзын-сонар әңгімесінің негізі төмендегідей.

“Менің әкем Кеңжеғали Қазыкеев 1948 жылы бұрынғы Есбол ауданы Тайсойған құмындағы жайылымда мал дәрігері еді. Ол кезде жасы 60-та. Қызылқоға ауданының шығыс жағындағы “Жарыпшыққан” шағылында малшылармен бірге тұрдық. Сол жылы мен аудан орталығы Кулагино ауылындағы орта мектепте оқып жүрдім. Әкем екеуміз ат-арбамен жолға шықтық. Екі жүз шақырымдай жол — екі күндік жүріс. Жол-жәнекей әңгімеде мен әкемнен: “Аманғали деген атамыз болыпты ғой. Соны әңгімелессеңізші”, — деп сұрадым. Сонда әкемнің айтқаны:

“Аманғали маған ағайын, әрі құрдас. Ол бізге төрт атадан қосылады. Кемесей-Себек Беріштің Байшағыр деген баласынан Аманғали, біз Жылқайдар деген ұлынан тараймыз. Жылқайдар атамыз кезінде Сырым Датов жорығына қатысып окка ұшқан. Артында Кеңес пен Жанай деген екі ұлы қалған. Кеңес біздің атамыз...”

Аманғали өзіміз сияқты қарапайым азамат еді. Бірақ қайсар, бірбеткей. Денесі ірі, өте қуатты адам болатын.

Аманғали оқиғасының негізгі себебі — өкімдер мен байлардың жарлы-жақыбайларға жасаған озбырлығы, ойыннан өрбіген өрт.

Патша өкіметі құлап, Кеңес өкіметі келген соң шала сауатты белсенділер: “Елді серіктестікке біріктіреміз, үлкен

өзгеріс болады. Байларды қуамыз, кедейлер өкіметін орнатамыз”, — деп ұран тастаған. Сол кезде елге бір милиция керек болып, оған Аманғали үйлесімді деп көндіріпті. Бұл 1920 жыл. Әкесі Кенжахмет орта дәулетті адам, малын алты балаға бөлгенде, алты кедей үй болып шыға келген.

Аманғалидың қолына винтовка беріп, өзінің міндетін түсіндіргенде қобалжып қабылдаған деседі. Осы елдегі халықтың бәрі ағайын, бәрін жақсы таниды. Сол жылы жоғарыдан әкімдер келіп, ауылдан бай адамды алғаш көмпескелеп, өзін Үйшікке (Атырауға) түрмеге жонелткен. Оны Аманғалиға айдатады. Сонда Аманғали уездік милиция бөліміне қаруы мен құжаттарын тапсырып, өзі қайтып кеткен. Кездескен таныстарға: “Маған бұл жұмыс үйлеспейді екен, өзім жақсы білетін ағайындарды түрмеге айдап апару оңай емес”, — деп түсіндірген.

Екі құла арасындағы керістің соны жанжалға айналады. Аманғали Қайыр құдасынан малдарын өкеткенде, ол үн-түнсіз қалған. Арада бір жеті өткен соң сот Жұмағали Жанғожин Қайырды өзіне шақырып: “Ау, Қайыр, сені Аманғали шауып, малыңды өкетіпті ғой. Неге маған келмей жатырсың?” — деп ұрсады. Сөйтсе бұлар алдында бәрі бірге карта ойнаған, Жұмағали мен Қайыр алдын-ала келісіп, Аманғалиды ұтқан екен. Қайыр:

— Мал алуының негізі бар, тек соны үстемелеп өкетті, дегенмен қалғанының қайырын берсін. Малды енді үкімет те алатын сияқты, соны сізге айтып қайтем деп едім.

Жұмағали:

— Ау, сен жұрттың зорлығына көне бересің бе? Өйтсең малың қала ма? Қазір қолыңнан болысқа арыз жаз, Аманғалиды заңға тартамыз! — дейді. Және оны көндіреді. Жұмағали арызды уез басшыларына апарып, болған жағдайды айтып, қарымта қайыру үшін адам сұрайды. Шыққан адамдар Аманғали ауылына келіп, малын Қайырға қайтарады. Артынан Аманғали уезге шақыртылады, бірақ ол бармайды. Оны ұстауға енді милиция отряды шығады. Аманғали атысады, бірақ берілмейді. Болған жәйді түсініп, Аманғали Қайыр мен Жұмағали ауылына барса, олар қашып, үйлеріне жоламай қояды. Жұмағали қауіптеніп, Аманғалиды ұстап әкеуге бірнеше рет милиция шақыртып, ұстай алмаған соң, енді айлаға көшеді. Қыс айы желтоқсанда:

— Аманғали! Сенен де, менен де қате кеткен болар, бітімге келейік, бір-бірімізді кешіретік. Осыған қарсы болмасаң мен сәуір айында шағылдың етегіне жайлауға көшем, сол жерге менің үйіме қонаққа кел, — деп нақты жерді белгілейді. — Жолдастарыңмен кел, бірақ қарусыз бол. Шын көңілмен өңімелесейік, — дейді Жұмағали.

— Кезінде көрерміз! — деп Аманғали Жұмағали жіберген қағазды оқып, келген адамды қайтарады. Уәделі кезде Аманғали інілерін шақырып алып:

— Ал, інілерім! Жұмағали дос болайық деп қонаққа шақырады, бірақ қарусыз келіңдер деген. Сендер бұған не айтасыздар? — дейді.

— Еріп баруға біз әзірміз. Қарумен барамыз ба, жоқ па оны өзіңіз шешіңіз, ал біз дайынбыз, — дейді інілері бір ауыздан.

Ақыры бәрі де қарумен аттанады, бірақ тізілген ақбоз үйлерді көргенде, сол маңдағы мола ішіне бар қаруларын жасырып кетеді. Үлкен қонырлыққа тігілген ақбоз үйлердің орта тұсында бір топ адам бұларды күтіп тұрады. Орталарында Жұмағали, ауылдың ақсақалдары да осында. “Қош келдіңіздер!” деп қарсы алып, қолтықтап түсіріп, күтушілер қонақтардың аттарын ер-тұрманнан босатып, жүгендерін сыпырып, отқа жіберіп жатқанынан Аманғали секем алады, бірақ онысын білдірмей үйге кіріп жайғасады. Отырыс та аралас болады. Кезек-кезек өңімелер айтылып, қонақтарға шай беріледі, мал сойылып, қазан қайнап жатқандай сезіледі. Шайдан кейін Аманғали:

— Келгендерімізге біраз болды, рұқсат етіңдер, сыртқа шығып бой жазайық, — деуі мұң екен жан-жақтан отырғандар ортадағы қонақтарға бас салады. Қонақтар да қарап қалмайды, ұстаса кетеді. Алысып-жұлысып, үйдің астан-кестенін шығарады. Кім астында, кім үстінде айырып болар емес. Сөйтіп жүргенде Аманғали киіз үйдің керегесін көтеріп сытылып сыртқа шығады, оған бір інісі қосылып үлгереді. Олар бірден манағы молаға қарай жүгіреді. Үйдегілер обден шаршап, алыс-жұлысты тоқтатып қараса, араларында Аманғали жоқ. Жұмағали дереу қалған жігіттерді босатады. Сөйтіп Аманғалиды ұстап, өкімет орындарына тапсырмақ болған айла да іске аспай қалады. Енді Аманғалиға бой тасалап жүруге тура келеді.

Ал келер жылы жазда Аманғали Жайықтың Бұқар бетіне шығып, Адай правителі Тобаниязға жолығады. Тобанияз Маңғыстаудың аukatты адамы, әрі оқыған, білімді. Ол келген Аманғалиды қонақ етіп, ұзақ сөйлеседі. Осы жерде Аманғали

алаңсыз екі айдай болады. Уездік милиция бұл кезде Аманғалидан мүлдем көз жазып қалған. Бірақ жер-жерге тыңшыларын, жансыздарын жіберіп, қалайда ұстауды жоспарлайды. Осындай ұсыныс Тобаниязға да кеп түседі. Ол Аманғалиды өзіне шақыртып кеңес береді.

— Сен, Аманғали, еш нәрседен сескенбе! Адам өлтірген жоқсың, ешкімнің нәрсесін жөнсіз алған емессің. Осы жүрісің не, өзің де бос сергелден, тыныштық та жоқ, ел де кейде дүрлігіп қалады. Кеңес өкіметі кінәсіз жанға, жарлы адамға тимейді. Мен уез басшыларын білемін, милиция жағын да танымын, соларға айтайын. Сен өзің кейбір кінәнді мойындап барып, кешірім сұрасаң қалай болар екен?

Аманғали біраз ойланып келісім берген соң, Тобанияз хатпен уезден милиция шақыртады. Келген қазақ офицер мен солдатты қарсы алып, Аманғалиды шақыртып, офицермен бірге қонақ етеді. Қай-қайсысына да айтып түсіндіріп, өзі де қағаз жазып береді. Аманғали қаруын Тобаниязға қалдырып, келгендермен ілесіп Үйшікке кетеді. Бірақ мұнда Аманғалиға Қайырдың, Жұмағалидың, Отарғалидың арыздары бойынша кінә тағылып, бес жылға Оралға айдалады. Түрмеде алты ай жатып, келер жылы жазғытұрым, қасында Мұхамбетберлі және біреу бар, тас үйдің іргесін түнде шам жағуға берген керосинді қызыл тасқа күнде құйып, ерітіп теседі де қашып шығады. Сөйтіп Аманғали өзі жауласқан адамдарынан кек қайтару үшін ауылына келеді. Сосын ол Қайырдың ауылын шауып, малын жарлы-жақыбайларға таратады. Сонынан Жұмағалидың да ауылын тонап, малын қару-жараққа айырбастауға қарекет жасайды. Қайыр, Жұмағали, Отарғали ұстапмай кетеді, тек Аманғали өлген соң конфескеге ұшырап, өздері айдалып, жоқ болады...

Енді Аманғалидың әкеммен ең соңғы кездескенін кішкене әңгіме етейін. Менің әкем сол кезде подрядчик боп жұмыс істепті. Жұмысы балықшыларға барып, олардың басшыларымен келісім-шартқа отырып, балық аулауға елден жігіттерді апарды екен. Олар бес-алты ай балықтан кәсіп тауып, ауылға көп олжамен оралатын және орысша үйреніп қайтатын.

Аманғали соңғы жылы әкем кәсіптен оралғанда келіп, әңгімелесіп, қонақ болыпты. Сонда сыртта күзет тұрған. Әкем мынадай кеңес беріпті: “Аты-жөніңді өзгертіп үлкен шәрға жұмысқа кіріп кетсең, мына пәледен құтылар едің. Егер осыған көнсең, басқа жанға білдірмей өзім-ақ орналастырайын”, —

деген. Оған Аманғали көнбепті. “Аман-сау бол, енді қайтып келе алмаспын. Жағдай қиындау”, – деп аттаныпты. Ой, асыл азамат-ай! Көгер күннің ақырын сезген-ау, жарықтық!

Осыдан кейін Аманғалиды қолға түсіруге белсенділер көбейе бастаған. Сонда ол:

*Атандым Аманғали – сәліңгірдей,
Соңыма неге түстің бәрің бірдей?
Әділет іздеп жүріп “банды” атандым,
Мен емес жүрген адам әлін білмей, –*

деген екен.

Аманғали ең соңында көп әскермен жалғыз өзі атысып өлген...”

* * *

Мұның бәрі тірі куәгерлердің есіндегілері. Ал енді Аманғали хикаясына байланысты архив материалдары не айтады, баспасөз не жазды, соған көңіл аударалық. Аманғали тарихына байланысты маған архивтік үш іспен танысуға мүмкіндік болды. Олар:

1. № 67118/192-іс – “Ерғали Аязбаев, Кенжахметов және басқалары туралы” (14 том).

2. № 92-іс – “Сабитов Боқай және басқалары туралы” (5 том).

3. № 289-іс – “Кенжахметов Әндірғали туралы қылмысты іс” (2 том).

Бірінші және үшінші архивтік істермен Алматыда ҚР Бас прокуратурасының ғимаратында 1993–1994 жылдары (желтоқсан – наурыз айларында), ал екінші (№ 92) іспен 1993 жылы мамыр айында ҚР Жоғарғы Сот кеңсесінде таныстым.

Жалпы, Аманғали мен Қайыр арасындағы араздасу қай кезеңде басталды, қалай өршіді, арты немен аяқталды, ендігі өңгіме желісін архивтік құжаттарға бұралық. Оқырман қауымға түсінікті болу үшін оқиғаларды әр жылға бөліп, даралап баяндауға тура келеді.

1923 жыл

Қолымда бір қамшым бар сәлінгірдей,
Атандым елге тентек кәдімгідей.
Бір тентек ел ішінде жүрмей ме екен,
Соңыма неге түстің бәрің бірдей.

Оқымай жас күнімде қара таныдым,
Қарпін келтіре алмай шала таныдым.
Аралап кең Нарында жүргенімде
Себектен “Аманғали банды” атандым.

Нарынның сырты айдала, іші пана,
Ат міндім өзі – ақ моншақ, көзі – ай қара.
Сыртымнан мені қазақ “банды” дейді,
Банды боп қамшы ойнаттым қайсысына?
(Аманғали өлеңі)

Архивтік істермен танысу барысында екі құданың арасындағы араздасу 1923 жылдың жазында басталғанына көзіміз жетті. Оған дәлел ретінде мына құжаттарға назар салайық.

Хаттама

1923 жыл, маусымның 6-сы күні.

Теңіз уезі, Бает болысы, Қаңбақты ауылының азаматы Қайыр Қарымбаев маған, яғни Қаңбақты ауыл төрағасы Наурызғалиевке келіп, жылқы ұрлаушылар: Сейітбаттал Есениязов, Аманғали, Мұқанғали Кенжахметовтар қаруланған бірнеше адаммен ауылымды шапты деді. Оның арызы бойынша мен тездетіп ауылына барғанда көргенім, шындығында Қарымбаевтың мал-мүлкін тонап кетіпті. Атап айтсам: екі құлынды бие, бір жібек жейде, он күміс теңге, бір жібек құлпара, үш текемет және бес миллион сом ақша. Қарымбаевтың айтуынша, он винтовкасы, екі нағаны бар он адам, бес-алты рет мылтық атқан. Сондықтан мынадай қаулы шығардық: осы хаттауды жазып, қол қойдырып, Бает, Қамыс-Самар болыстарының аға милиционері Алдоңғаровқа хабарлау керек. Өзім із кесуге ұрылардың соңынан кеттім.

Теңіз уезі, Бает болысы, Қаңбақты ауыл төрағасы: Наурызғалиев (қолы)

Күзгерлер: Жұбан Исалиев, Тіленберген Айтманов, Әусен Әжғалиев, Хисмет Стамғазиев, Жақып Дәулетов, Әбіл Исалиев, Мұқан Ахметов.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 15-б.)

(Көшірмесі)

Жалпы хаттама

1923 жыл, маусымның 7-сі күні.

Бает болысының Қаңбақты ауыл төрағасы Наурызғалиев, аға милиционер Алдоңғаров жолдас төмендегі хаттауды жасадық: Есениязов, Кенжахметовтардың тонаушылық істерін анықтау кезінде Қаңбақты ауылының азаматы Жұмаш Сарбасов бізге мынаны хабарлады: кеше үйіме аталған

адамдар бастап оншақты кісі түс кезінде келіп, баламды ұрып, қазан мен бір текеметті және үйдегі бар тамақтың ішкенін ішіп, ішпегенін өздерімен бірге алып кеткен. Олардың іс-әрекеттеріне және кейбір сөздеріне қарағанда нағыз бұзақылар.

Олардың қарулы қолы бізден көбірек болған соң мынадай қорытындыға келдік: бұларды ұстау үшін айрықша отряд керек. Сондықтан Алдоңғаровты Теңіз УНК-ке жіберіп, ол оралғанша Сыдықов, Әбдімамоновты бес винтовкамен тұрғындарды қарауылдауға Қаңбақты ауыл төрағасы жолдас Наурызғалиевтің қарамағына беру керек.

Қаңбақты ауыл төрағасы: Наурызғалиев (қолы)

Бает болысы аға милиционер: Алдоңғаров (қолы)

Мәрі. Хаттаудың осы көшірмесі Уезкомға ұсынылады.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 7-б.)

№ 2 хаттама

1923 жыл, маусымның 8-і күні.

Мен, Теңіз уезі, Бает болысы, Қаңбақты ауыл төрағасы, төмендегідей хаттау жасадым: осы күні куә ретінде шақырылған бірнеше адамдарды алып, ұрылардың ізіне түстік. Сейітбаттал Есениязовтың ауылына келсек, олар жоқ болып шықты. Біз амалсыз ауылға қайттық. Артынан Есениязовтың інісі Сейітқали ұрыларға хабар беріп, олар үш адам болып артымыздан қуды. Мен үйге жалғыз кетіп бара жатқанымда бірнеше рет артымнан мылтық атып, ақыры тоқтатып, ұстады. Өлтіреміз деп қорқытып, қолымдағы іс қағаздар мен мөр салынған сөмкемді тартып алды. Тіпті біреуі мені мылтықпен жауырынымнан түйгілеп те жіберді. Әбүйір болғанда Сейітқали араша түсіп, олардан әрең құтылып, өз жолдастарыма қосылдым. Олар кешікпей бізге таяп келгенде мылтық атуға өмір еттім, қарсыластарымыз да атты. Артынан біздің оғымыз таусылып, шегінуге мәжбүр болдық, олар да қайтып кетті. Екінші күні қайда кеткендерін білу үшін тағы жолға шықтық, сөйтсек олар жөл-жөнекей Ицан Исаевтың ауылына тоқтапты, онда сөмкемді тастап, өздері әрі кетіпті. Сөмкені тексерсем, ішінде бірнеше парақ ақ қағаз жоқ, шамасы керектеріне жаратайын деген. Сондықтан оқ-дәріміз таусылып, ортамызда қаруланған әскери адамдардың

жоғынан біз олардың артынан қууды тоқтатып, оларды ұстау үшін Ганюшкиннен отряд шақыртып, оны күтуге қаулы шығардық.

Хаттаған:

Қаңбақты ауыл төрағасы: Д.Наурызғалиев (қолы)

Куәгерлер: Үбіш Иманов, Жұбан Исалиев, Жақып Дәулетов, Хами Даулетьяров, Қали Есмағанбетов, Ыбраш Абдолмамонов, Жұмаш Сарбасов, Қайыр Қарымбаев, Жарылғас Сыдықов, Септіғали Жұмағалиев, Ғабдыкен Мұқаметов, Саған Дәулетов, Ысқақ Исатаев.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 8-б.)

Міне, архивтік істе Аманғалидың Қайырға қарсы қарекеті осылай басталып, жергілікті өкімет адамдары тарапынан солай қабылданады. Бұл оқиғалардан кейін көп ұзамай уез орталығы Ганюшкиннен шыққан отряд Аманғалиды ұстау мақсатымен оның ауылына келген.

Сол көріністі Аманғалидың үлкен қызы, о кездегі он үш жасар Рахила былай әңгімелейді: “Әкеміз үйде еді, құрбан айт кезі болатын, мал сойылып жатқан. Үйге Әжен деген атамыз келіп: “Айналайын, Аманжан, үйдің артында әскер келіп тұр, сен екі қолыңды көтеріп, соларға бара қойшы, әйтпесе, атыс болатын түрі бар, бара қойшы”, – деп қоймайды. Сөйтсе, әлгі әскерді Әжен атамыз бастап әкеліпті. Оны қорқытып әкелді ме, әлде өз еркімен келді ме, білмейміз. Сонда өкем сойып жатқан малын тастай салып: “Аға, бұ не істегеніңіз, мен бір туыпшын да бір өліпшін, несіне оларға қол көтеріп барып берілемін. Мен қандай опасыздық істепшін, а? Өз жайыңызға жүріңіз, ал енді мен былай кеттім”, – деп қыстауға қарай бет алды. Біз киіз үйдің есігінен қарап аң-таң тұрып қалдық. Бір кезде оқ қарша борап берді. Әкемізге оқ тиіп кетпесе екен деп бәріміз жыладық. Оқ болса өкеміздің біресе оң жағынан, біресе сол жағынан жерге түсіп, бүрк-бүрк шаңдатып жатыр. Әйтеуір, құдай сақтап, өкеміз аман-есен қыстауға кірді. Терезеден бірдене қарауытып көрінді. Атыс. Екі ара көк түгін болып, тұманданып кетті. Біраз уақыттан соң оқ ату екі жақтан да басылды. Келген әскер де, әлгі

Әжен атамыз да кетіп қалды. Әкеміз аман-сау үйден шықты. Ешқандай шығын болған жоқ, бірақ біздер өте қатты қорқып кеттік...

Әлгі Әжен атамыздың туыстығын айта кетейін. Арғы атамыз Қоржынбайдың алты ұлы болған — Мақат, Сарт, Фабдрахман, Тілек, Мырзахмет, Кенжахмет. Әжен — Сарт атаның үлкен ұлы”.

Міне, осылайша Теңіз уезінен келген отряд Аманғалиды ұстай алмай қайтады. Бұдан кейін азын-аулақ тыныштық орнады. Әйтсе де, бұл алдамшы құбылыс еді.

Әзірше демін ішке тартып саябырсығанмен, артынша бар күшін сыртқа теуіп құтырынып, төңірегіндегінің бәрін ұршықша үйіріп, өзімен қоса ала кетіп, күллі дүниенің астанкестенің шығаратын алапат дүлей-дауыл алда болатын...

Осы кезде Қайыр да, Аманғали да кезек-кезек өздерінің судьясы Жұмағали Жанғожинге жүгінгендей. Жанғожин құдалар арасындағы араздық бітіспей, ушыға берген соң, өзі араласады. Бұл келеңсіз жәйді өзінше шешпек болған. Сөйтіп, Жанғожин Аманғалидың өмір-тіршілігіне қатысты адам болып шығады. Сонда Жұмағали Жанғожин кім? Бұл сұраққа Қуанғали Жұмалиев: “Жұмағали Жанғожин жас кезінде Орда қаласында хан Жөңгір салғызған төрт кластық мектепте оқыды. Кейін оқытушылар даярлайтын курсты бітіріп, мұғалім болып істеді. Ал жас Кеңес өкіметі тұсында әуелі халық тергеушісі, соңынан болысаралық халық судьясы қызметін атқарды”, — дейді.

Әрине, алдына келген құдалардың арасын татуластыруға Жұмағали Жанғожин біраз еңбек сіңіреді. Бірақ оның нәтижесінде алдымен Аманғали, соңынан Жұмағали өзара өкпелеседі. Осы өкпелесудің қыры мен сырын соңынан Аманғали Гурьев уездік милиция бастығы Куляшовке жазған хатында айтқан. Оның мазмұнымен оқырман кейіндеу танысады. Міне, осындай екеуара өкпенің арты өліспей беріспейтіндей өштесуге, ал оның соңы қайғылы қазаға ұшыратады. Қуанғали Жұмалиев: “Сол кезден бастап Аманғали ауылына тек туыстарынан басқа адамдар баруға батылы жетпеген. Ал барғандар тізімге алынып, хабарланып отырған. Осындай күндердің бірінде әрі істі, әрі әйелі жоқ, шаруасы қожыраған Аманғалидың ауылына бір танысы — Есентемір руынан Қашық деген адам барған. Бұл

кісі Жумағалимен рулас, ағайын адам. Үйде әйелі жоқ Аманғали қонақ келген соң, басына киім бүркеніп, құдықтан су алып, шай қойған. Ол кезде ер адамға суға бару салт-дәстүрге жатпайды. Шай үстінде Қашық сөз қозғап: “Ер адамға әйелсіз күн көру қиын ғой, Аманғали. Менің үйде күйеуден шыққан Мүгілсін деген қызым отыр. Қабыл етсең сен соған үйлен”, – деп кеңес берген. Аманғали мұны мақұл көріп, артынан өздері кездесіп, ақыры үйленген”, – дейді.

Бұны Аманғалидың үлкен қызы Рахила да растайды. “Әкеміз екінші шешеміз Мүгілсінге үйленген соң Нағымжан мен Қадымжанды сүндетке отырғызып, тойға бір ту сиыр сойдық. Алайда шешеміз көп тұрған жоқ, төркініне жиі-жиі кетіп қалып тұрды. Ақыры біржола кетіп тынды ғой”, – дейді Рахила әжей.

1923 жылдың айтарлық оқиғалары осындай.

1924 жыл

Жылқыдан өрен жүйрік бір ат алдым,
Өбзелдеп күміс ерді соған салдым.
Кұмында Бекайдардың күдай айдап,
Душпаным Жұмағалиды ұстап алдым.

Жауызды қолға түскен аяу бар ма,
Біраз-ақ ашуменен қамшыладым.
Бір оқпен өлтіріп-ақ кетер едім,
Қайтейін, Мұқанжанның тілін алдым.

Түйемді ойпаң жерге шөгергенмін,
Соңына сал-серілік көп ергенмін.
Жарты күрт жанқалтадан жарып жеген,
Күрбыдан қатар өскен не көрмедім?!

(Аманғали өлеңі)

Тарихи жыл. Пролетариат көсемі Ленин дүние салған жыл. Аманғали және оның інілеріне болашақ қайғы-қасіреттің басталған да жылы. Үш ай қыс мезгілі бар тіршілікті өз құрсауына алып, қысудай-ақ қысып, дәм-тұздары біткендері о дүниеге аттанып, тірілері көнін сүйретіп көктемге шықты, бар тіршілік қайтадан жандана бастады. Ал, осы көктем Аманғалилар үшін қандай сый-сияпат даярлап тұрды? Мұның мән-жәйін ашу үшін аз уақыт ілгеріге көз жіберуге тура келеді...

"1927 жыл. Қарашаның 19-ы. Таңғы сағат 9-ға келіңіз". Қолында осы күнге шақыру қағазы бар орта бойлы, мығым денелі, жирен шашты орыс жігіті Орал қаласындағы Уралгуброзыск мекемесінің аға тергеушісі Ғаббас Жәнібеков отырған бөлменің есігін ашты. Жалпақ бетті, ашаң жүзді жігіт ағасы келушіні қарсы алып, өзі орналасқан сырлы емен үстелдің қасында тұрған орындықты көрсетті. Келген Евгений Шкоков қолындағы шақырту қағазын Жәнібековке ұсынған соң екеуара әңгіме басталды. Ол, әрине, Аманғали туралы, оның іс-әрекеті туралы болды. Екі күнге созылған әңгімелесудің арты жауап алу хаттамасы болып қағаз бетіне түсті. Енді соның мазмұнымен танысалық.

Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, қарашаның 21-і күні.

Мен, Уралгуброзыск мекемесінің аға тергеушісі Ғаббас Жәнібеков, төмендегідей куәгерлік жауап алдым. Ол мынаны хабарлады: Аты-жөні — Евгений Шкоков. Жасы — 27-де, партияда жоқ, кеңсе қызметкері, бұрын сотталмаған, Орал губерниясының азаматы.

"1924 жылдың көктемінде, ол кезде мен Орда қаласында Бөкей ГубУРО мекемесінде тергеуші болып істеуші едім. Бает болысынан (бұрынғы Теңіз уезі) агентурамыз тексеріп үлгермеген бір хабар кеп түсті. Онда Бает, Шолан болыстарына қарасты жерде төрт адамнан құралған қарулы ұры тобы пайда болыпты.

Сәуір айының алғашқы күндері мен үш тапсырмамен сол жаққа жолсапарға шықтым. Олар:

1. Ахмет және Манаш болыстары бойынша бір қылмысты істі тексеру керек. Онда біреулер қарулы қарекет жасап, жесір әйелдің жалғыз қызын (аты-жөні есімде жоқ) алып қашқан.

2. Бөкей губпрокурорының тапсыруымен бұрынғы губсоюз мүшесі контрагентінің (фамилиясы есімде жоқ) мүлкін тізімге алып, өзін тұтқындау керек. Өзі Нарын болысының азаматы болатын, ол аталмыш одақтың заттарын жоқ қып, мойнына ілген.

3. ГООГПУ бастығының, Губпрокурордың, Бөкей губисполком төрағасының тапсыруымен аталған топтың бар-жоғын, дұрыс-бұрысын тексеріп, егер рас болса, сол жерден ерікті әтірәт құрып, оны жоюдың шараларын ойластыру керек.

ЧОН (части особого назначения) рота командирінің қолыма берген қағазына қарағанда, барған жердегі ЧОН-ның қызыл әскерлері маған көмек көрсетуге, тапсырмаларымды орындауға міндетті.

Губсоюздың ісі бойынша аталмыш агенттерге адвокаттар коллегиясының мүшесі Ғабдықайыр Әзербәев іздеуші, жоқтаушы ретінде бірге жүрді. Ол барған жерде екі жақты шарт жасап, айыптылар жетпеген нәрселердің орнына малдарын салды, сондықтан маған оларды тұтқындаудың қажеті болмады.

Бұдан кейін уез орталығымен байланыс жасау үшін мен Жаңақала поселкесіне кеттім. Келсем, ОГПУ-дің Жаңақала уезі бойынша өкілі орнында болмай шықты, жұмыс бабымен бір жаққа кеткен, сондықтан мен Жаңақала уездік атқару комитетінің төрағасы Мағауия Өтегеновке кірдім (Ол қазір Совпарт мектебінің оқушысы). Келген шаруамды айтып ем, аталмыш топ туралы еш нәрсе естімеген болды.

Содан кейін мен Жаңақаладан Ахмет болысына баяғы жесірдің қызын ұрлаушыларды тексеруге аттандым және жол-жөнекей әлгі топ туралы деректер жинастырайын дедім. Тексерудің соңында Манаш болысына да баруға тура келді. Сөйтсем, ол өзі екі ру арасындағы келіспеушіліктен туған кикілжің керіс болып шықты. Сол Манаш болысында мен финагент Молдағалиевпен кездестім (Ол қазір Орал ГЗ мекемесінде істейді). Ол маған Бает болысында шын мәнінде ұры барын айтты және менімен сонда барып, бір айдай болып, көмектесті. Бает болысына келісімен жұмысты ВИК-тің төрағасы Әзмұқан Ерекеновпен, орынбасары Хами Ғабдіровпен бірге жүргіздім. Сосын олар маған сенімді әрі тәжірибелі екі

адам қосып берді. Олар Жұмағали Жанғожин мен Әли Нығметов болатын.

Мен өз ісімді былай бастағым келді. Қасыма әлгі сенімді деген екі адамның бірін алып, ұрылар тұрағына барып, оларға өз еріктерімен беріліп, қаруларын тапсыруды талап етейін дедім. Бірақ сенімді адамдарым олай барудан бас тартты. "Себебі, — деді олар, — қарсыластар өздігінен берілмейді, керісінше, кісі өлтіруге дейін барулары мүмкін". Ал олардың қару-жарақтарын өз еріктерімен тапсыруды талап ету жоспарымды құптады. Ол үшін маған: "Шоланды болысындағы бір адамға жолық" деді. Оның да аты-жөні есімде жоқ (Ол Сапаралы Мәметәлиев болатын. Ол кісі туралы кейінірек әңгімелейміз — Л.Қ.). Ол адам келісім беріп, менің ұсынысым бойынша ұрыларға аттанды. Олар сол кезде Шоланды мен Бает болыстарының шекаралас жерінде тұрады екен. Кейінірек естідім, Сейітбаттал Есениязов деген ұры менің адамымның кеткенін естіп, ағайынды Аманғали, Мұқанғали Кенжахметовтерге тездеп барып қосылыпты, ал Тайыр Тілековтің қалай барғанын түсінбедім. Міне, аталмыш төртеуі осылар болатын. Келесі күндердің бірінде жіберген адамым оралып: "Олар қару-жарақтарын тапсыруға көнбейді, оны басымызбен бірге береміз деп отыр", — деді. Бұдан кейін мен отряд құру қамына кірістім. Оған қоса Жаңақаладан ЧОН тобынан бес адам шақыртып, ұрылардың ізіне түстік. Олардың жолдары Каспий теңізінің жағасынан Калмыково қамалына дейін созылып жатты. Арттарына түсіп қудалаудың сергелдеңі айдан астам уақытымызды алды, бірақ бірде-бір оқ шығара алмадық. Себебі, қарсыластарымыз сол өлкені жақсы білетін боп шықты, оған қоса олар түнгі қараңғылықты өте қолайлы пайдаланды. Жергілікті тұрғындар қорыққанынан олардың тұрақтар жерлерін тістерінен шығармай, бізден жасырып, айтпады. Қашқындар әр кез бізге білдірмей, құпия жолдармен жүріп отырды. Осы итсабылыс жүрістің бәрін баяндамай-ақ, бір-екі ғана тұсына тоқталып, соны әңгімелейін.

Бірі: жорықтың ортасына таман сергелдең жүріспен, қуалай-қуалай, біз олардың іздерін мүлдем жоғалтып алдық, тек әйтеуір белгіленген бағытымызбен ілгері жылжып отырып, қалың құм арасына кіріп кеткенімізді бір-ақ білдік. Сондықтан біз жүрісімізді тоқтатып, төрт адамды төрт жаққа барлауға жіберіп, өзіміз тыныстауға жайғастық. Көп

кешікпей жіберген барлаушыларымыздың бірі қайтып оралып, қарсыластарымыздың өткен түнде бар-жоғы 6-7 шақырым жерде түнеп шыққандарын хабарлады. Біз сол сәтте тез жиналып, соңдарына түстік. Бұл кезде олар бізден отыз шақырымдай қашықтыққа кетіп үлгеріп, тынығып та алыпты. Бізді көре сап, тұра безді. Өздері асып-сасқан болса керек, бір түйе, азық-түліктерін тастай қашты.

Отыз-қырық шақырым тынымсыз шабыстан кейін аттарымыз болдырып қалмас үшін мен Әли Ныгметовке жәй жүріспен артымнан келерсіңдер дедім де, өзім үш адаммен қосақ аттар алып, алға кеттім. Сонымен күн батар алдында ара қашықтығымыз біраз қысқарып, біз оларды анық көре бастадық. Бірақ оқ атуға әлі ерте еді, ол үшін тағы да төрт-бес минуттей дамылсыз шабыс керек. Осы екі арада олар менің таңертеңгі жіберген төрт барлаушымның бірі — Жұмағали Жанғожинді тағы бір адамымен кездестірген екен, оларды кенеттен тұтқындап, қаруларын тартып алып, маған: “Қуғынды тоқтатсын!” деп елші жіберді. Егер орындамасам, менің барлаушымды өлтіреді екен. Мен амалсыз өз жауынгерлерімнің өмірін сақтау үшін жүрісімді доғардым. Кешікпей артымыздан қалған тобымыз келіп жетті. Енді сол адам арқылы Аманғалимен келіссөз жүргізуге кірістік. Мен оларға қару-жарақтарын тапсыруды ұсынамын, олар келіссөз жүргізуге келісті, бірақ түн болып кеткендіктен ертеңге қалдырды. Оларға тап бермеуіміз үшін Жұмағали Жанғожинді таң атқанға дейін өзімізде қалдырамыз деп хабарлады. Мен шарасыздан көндім, біз сөйтіп демалысқа жайғастық. Бірақ арада бірер сағат уақыт өтер-өтпестен біздің топқа Жұмағали Жанғожин өзі жаяу әрі қарусыз қайтып оралды. Өзін қатты соққыға жыққан, біраз қамшылапты. Оның айтуы бойынша, мұның атын алып қап, өздері ары қарай тайып отырыпты. Сол жүрістерімен олар таса-тасаны қуалап, ақыры бағыттарын теңізге бұрды. Маусым айының ыстық күндерінде қашқындар аттарын кездескен құдықтардан сұарыл, тың аттармен айырбастап отырған. Олар соңынан құдықтарды көміп кеткендіктен біздің аттарымыз сусыз болдырып, ұзақ шаба алмады. Сондықтан күндіз тыныстап, тек түнде жүруге мәжбүр болдық. Сөйтіп, олар бізді осылай біраз әуре-сарсаңға салды.

Екіншісі: бір күні кешкісін мен Аманғалилардың соңына түскен Теңіз уезінің ОГПУ өкілі Кулагинді өз тобымен

кездестірдім. Біз бірге жүріп, келесі күні таңертең қарсыластарымыздың қалдырып кеткен аттарына тап болдық. Сөйтсек, олар аттарын жағада қалдырып, өздері бір балықшының желкенді қайығымен теңізге шығып кетіпті. Біз тағы олардың орындарын сипап қалдық. Ашуланған Кулагин өз тобымен моторлы қайық тауып, оларды қуға теңізге кетті. Ал менің қасымдағы Жаңақаладан келген ЧОН әскерлері құм арасындағы бір ай нәтижесіз жүрістен кейін әбден азып-тозып, енді қарсылық білдіріп, саботаж жасап, кейбіреулері тіпті бойсынбай үйлеріне кетуге айналды. Мен сондықтан оларды жіберіп, өзіммен тек ерікті топты қалдырдым. Амангалилардың теңізде онша көп уақыт жүре алмайтындарын ескеріп, тобымдағы он сегіз адамды төрт-бес кісіден бөліп, олардың қайтып оралады-ау деген жерлеріне қарауыл-пикет қойдық. Сонымен біз қарсыластардың ендігі шаруалары осымен біржола бітті деп ойладық. Өзім қасыма аудан милициясының бірін алып, қашқындардың дүние-мүлкін тізімге алып, тұтқындауға кеттім. Кешікпей өз ісімді бітіріп, қайтып оралдым. Ойым, осы уақыт ішінде қашқындар да ұсталған болар дедім. Сөйтсе, естігенім, ОГПУ өкілі Кулагин теңізде екі тәулік жүріп, ешкімді таба алмай тобын таратып, өзі үйіне қайтып кетіпті. Амангалилар болса, осыны пайдаланып, артынша жағаға қайта оралып, менің жігіттерімнің түнде ұйықтап жатқанында үстерінен шыққан. Бает ВИК төрағасы Әзмұқан Ерекеновті, коммунар Сираж Лұқпановты және оның ағасы, аты қазір есімде жоқ (ол Қамалиден Лұқпанов еді – Л.Қ.) соққыға жығыпты, үсті-бастары күп болып ісіп кеткен. Оларды тұтқындап алып жүріп, таңертең күн шығарда менің қонып жатқан үйімнің жанынан өтіп бара жатып, байлауда тұрған аттарды көріп, “бұл болыстық аға милиционер екен, бұны да тұтқыңға алайық” деп ат басын бұрады.

Мен азгана мүмкіндікті пайдаланып, тез киініп, қолыма винтовка алып, жолсерігіме “тығыл, не болса да бойыңды көрсетпе” деп, бір ыңғайлы жер тауып, соған жасырындым. Амангали, Мұқангали және Сейітбатталдар киіз үйден қашықтау келіп тоқтады. Тайыр Тілеков тұтқындарды қарауылдап қалған. Үй иесін шақыртып, одан орыс барын біліп, тездеп үйді қоршауға алды. “Сдавайся!” деп орысша айғайға басып, арасында тіпті боқтық сөздерді де жаудырды. Олардың бұл айқайынан қорыққан менің жолсерігім мен

жатқан жерге қарай тұра шапқаны. Осы кезде аналар да оқ атқылады. Мен де бір-екі рет аттым. Сол сәтте бір салт атты маған қарай тура шапқаны бар ма? Маған тығылған тасадан оқ атуға өте ыңғайсыз болды, сондықтан мен орнымнан түрдым да, бір оқпен оның астындағы атын омақастыра құлаттым. Ал екінші рет өзіне кезенгенімде ол екі қолын көтерген күйі: “Мен емес, мен емес!” — деп қазақшалап, өзіме қарай жүгірді, сөйтсем, ол бір жай адам болып шықты.

Ал қарақшылар маған қарай оқ атқылап, “Сдавайся!” деп айқайлаумен болды. Осы сәтте мен мынадай бір шешімге келдім: “Егер мен бұлардың біреуін атып өлтірсем немесе жаралы етсем олар тұтқындалған адамдарға қайтып барып, бәрін атады, ал менің өзімді қарумен, әйтпесе аштан қатырып қолдарына түсіреді”. Осыны ойлап және бұған қоса бұдан бұрынырақ мен олардың атаманы Амангалимен кездесуді сұрағанымды, олардың туыстары мен таныстарына өзімде кешікпей-ақ оқ-дәрі таусылатынын хабарлағанымды ескеріп, мен олардың мына айқайынан кейін винтовка мен нағанымды жерге лақтырып тастадым да, өзім ордан шықтым. Осы кезде маған бірінші боп Сейітбаттал Есениязов атын борбайлатып шауып кеп, қамшының астына алды, сосын боқтап, балағаттады. Екінші боп жеткен Мұқангали да қамшылады, оның артын ала жеткен Амангали мені қамшылауды дереу тоқтатты. Осылайша қарсыластарымызды ұстаймыз деп жүргенде, мен өзім керісінше тұтқынға түстім.

Тұтқында болған кезімде олар бізге дөрекілік жасаған жоқ. Әйтсе де егер “Өкімет жағынан отряд келсе, төртеуіңді де құртамыз” деп қорқытты. Мен қолымнан келгенше қаруларын тапсыруды үгіттедім. Олар тек төрт-бес күндік жүрістен кейін барып қаруларын тапсыруға келісім берді. Бірақ жергілікті болыстың аса сенімді, абыройлы азаматтары қол қойып, бітімгершілік келісім жасап және үйлерінде екі айдай демалған соң өздері Ордаға барып қаруларын тапсыратын болды. Ондай келісімге бізді тұтқыннан құтқаруға келген азаматтар қол қойып берді. Бұдан кейін біз де Амангали тобымен келісім-шарт жасап, қол алыстық. Сонсоң олар біздің қаруларымызды түгелдей қайтарып берді, алайда патрондарды өздеріне қалдырды. Сонымен біз үйді-үйімізге қайттық. Кетерде олар Әли Нығметов арқылы маған сыйлық ретінде

мануфактура бергілері келді, бірақ мен одан бас тарттым, әйтсе де олар бәрібір сыйлықты жеткіземіз деді.

Тұтқынға түскенімді естіген Жаңақала ЧОН-ы мені азат етуге отряд жіберіпті, бірақ қайтар жолда ол топпен кездесе алмадым. Сондықтан олар Аманғалиларға тағы да тарпа бас салған, ал қарсыластар қашып құтылып, баяғы қаракеттерін қайта бастаған. Мен Ордада қызмет істейтін жеріме оралып, кешікпей ГФО жұмысына ауыстым. Аманғали тобының кейінгі іс-әрекеттерін тек жоғарғы лауазымды адамдардың әңгімелерінен естіп жүрдім.

Басқа бөтен алып-қосарым жоқ. Егер айтқандарымның кейбір тұстарын анықтау керек болса, оны толықтырып хабарлауға мен дайынмын.

Жауап берген:

Е.Шкоков (қолы)

Жауап алған тергеуші:

Ф.Жәнібеков (қолы)

(№ 67118/192-іс, 4-т., 1174–1181-66.)

Енді сол Е.Шкоковтың қатысуымен жасалған екі құжаттың мазмұнымен танысалық, себебі, онда бүгілген біраз сыр бар.

Екі жақты келісім хат

Мен, Бөкей губерниялық атқару комитеті әкімшілік бөлімінің УРО инспекторы Евгений Шкоков, 1924 жылдың 16 маусым күні төменде қолдарын қойған азаматтардың қатысуымен мына жағдайлар жөнінде екі жақты келісім қолхат жасадық.

1. Қолда бар қаруларын тапсыруға Кеңес өкілінің талабына мойынсынбай, мамыр айының бірінен бастап осы уақытқа шейін қашып жүрген азаматтар: Аманғали Кенжахметов, Мұқанғали Кенжахметов, Тайыр Тілеков, Сейітбаттал Есенязов енді мынадай келісім қолхат берді:

1923 жылы жергілікті әкімшіліктермен ерікті түрде өзара азаматтық келісім болғанмен, кейін сол басшылықтардың өкілдері жоғары жақтан қарулы отряд шақыртып аталмыш азаматтарды ұстауға әрекет жасағандықтан, олар қызыл-өскер қатарында жүргенде сақтаған қару-жарақтарын

жергілікті өкімет иелеріне табыстауға сенбейді, оны осы келісім жасалған күннен бастап екі айдан кейін ғана тапсыруға уәде береді, онда да ешкім қудаламайтындығына әбден көздері жеткеннен кейін ғана тапсырады.

2. 1924 ж. 20 мамыр күні Бает болыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары Х.Фабдыровтың Амангали мен Мұқангали Кенжахметовтар, Сейітбаттал Есенязов салық ақшаларын тонады деп жасаған хаттамасы, олардың өзара келіспеушілігінен, ашу үстінде жасалды деп танылсын.

3. Төмендегі қол қойған лауазымды азаматтардың берген уәдесі бойынша, Амангали, Мұқангали Кенжахметовтер, Тайыр Тілеков, Сейітбаттал Есенязов осы келісім қолхаттың бірінші пунктіндегі көрсетілген мерзім ішінде ешқандай отрядтармен қудаланбайды.

4. Төмендегі қолдарын қойған өкімшілік адамдары және жеке азаматтар менің бірнеше рет қайталап қойған сұрағымға ешқандай арыз, қарсылық білдірмеді. Керісінше, оны мақұлдады. Сондықтан аталмыш төртеудің әрекетінен тек өкімет өкілінің талабына бойсынбағандығынан басқа ешқандай қылмысты іс байқалмайды және ол екі жақтың да адамдары қайта қозғамайды деп уәделесті.

5. Тайыр Тілеков бұл іске 1924 жылдың 1 мамырынан бері қатысқан. Қолхаттың түпнұсқасы Амангали Кенжахметовте сақталады, ал көшірмесі іске тіркелген.

Инспектор: Е.Шкоков

Айыпталушылар: А.Кенжахметов, М.Кенжахметов,
С.Есенязов, Т.Тілеков

(Айыптылардың үшеуі қол таңбаларын, Тілеков – орысша қол қойған)

Азаматтар: А.Ерекенов, Х.Фабдыров, Ж.Жангожин,
Т.Алдоңғаров, К. және С.Лұқпановтар, Т.Фабдырахманов.

(23 адам қол қойған).

Мөр басылған.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 373-б.)

**Бітімгершілік үкім
(Мировой приговор)**

1924 жыл, 16-маусым.

Біз Бөкей губерниясы, Теңіз уезі, Бает болысының азаматтары:

1. Хами Ғабдыров, 2. Әли Нығметов, 3. Ғұбаш Талгарин, 4. Салық Ыдырысов, 5. Қалмұқан Ерекенов, 6. Көшбай Есқалиев, 7. Сағындық Қаржаубаев, 9. Жанипақ Құлмағанбетов, 10. Исмайыл Ақшолақов, 11. Майрам Омаров, 12. Хамалиден Жақыпов, 13. Тау Ғабдырахманов, 14. Жүсіп Әубәкіров, 15. Ғабдол Жалғұтов, 16. Тапаш Қайыров, 17. Меңдіғали Бижанов, 18. Смадияр Ысмағұлов, 19. Камалиден Лұқпанов, 20. Ғабдеш Қайықбасов, 21. Тайыр Ысмаилов, 22. Табылды Алдоңғаров, 23. Жұмағали Жанғожин, 24. Имаш Боқаев, 25. Сираж Лұқпанов, 26. Әзмұқан Ерекенов, 27. Көшкінбай Шотыбаев, 28. Ғылымғали Жәңгіров – осы үкіммен мынадай қысқаша мінездеме бердік.

Шоланды болысының азаматтары – Аманғали, Мұқанғали Кенжахметовтар, Тайыр Тілеков және Бает болысының азаматы Сейітбаттал Есенязов, бұл төртеуі 1920–22 жылдары Совет өкіметі құрылысының басына түскен сын сағаттарда олар Қызыл Армия қатарында болып, Бөкей, Орал губернияларында зұлымдық әрекеттер жасаған ақ гвардияшыл Серов, Киселев, Тогызбаевтардың бандыларынан қазақ халқын қорғауда табанды және батыл іс-қимылдар көрсетті. Өздері талай рет батырлық ерліктер істеп, жалпылай Совет өкіметіне және жекешеленген жергілікті тұрғындарға орасан зор көмек көрсетті.

Олардың осындай ел қорғаудағы ерліктері үшін біз, аталмыш азаматтар, Бает болысы тұрғындары атынан жалынды пролетарлық рахметімізді айтамыз және сот-тексеру органдары алдында, олардың жоғарыда атап көрсеткендей КСРО үшін жасаған еңбектерін ескеріп, азын-аулақ ағаттықтарын кешіріп, мүмкіндігінше заңды жеңілдіктер беруін сұраймыз.

Сол үшін қолдарымызды қоямыз.

Мөр *ВИК төрағасы:* Ә.Ерекенов
басқан *Орынбасары:* Х.Ғабдыров

Азаматтар: Ж.Жангожин және басқалары
(Бөрінің де қойған қолдары бар)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 374-б.)

* * *

Міне, Евгений Шкоковтың екі айдан аса сергелден жүрісі осылай сәтсіз аяқталады. Сәуір айының басында жолсапарға аттанған ол Орда қаласына тек маусым айының аяғында қайтып келді. Еш нәрсе тындырмасаң Жаңақала ЧОН отряды да азып-тозып, уез орталығына оралды. Қайта-қайта орталыққа хабарлап, өрісі губерниядан, берісі уезден әскер шақыртып, Аманғалиды ұстамақ болған болыс өкімдері, губерния өкілі, кейбір коммуналар керісінше өздері тұтқынға түсіп, ақыр соңында сол лауазымды адамдар, болыс атқамінерлері, екі жақты келісім-шартқа да, Аманғалиларды ақтайтын бітімгершілік үкімге (мировой приговор) де қолдарын қойып, өтініштерін айтып, бұдан былай Аманғалиды мазаламайтындай, қудаламайтындай болып, уәделерін береді.

Ордаға оралған Шкоков өз бастықтарына қандай есеп берді одан бізде мәлімет жоқ. Әйтсе де Бөкей губерниялық ЧОН штабы күткен есепті хабарламаны жеделдетіп Жаңақала ЧОН бөлімінен алды. Ал уездік бөлім аталмыш баяндаманы өз Кенесінде талқылап, қаулы қабылдап, жиналған құжаттарды соңына тіркеп, шұғыл шара қолдануға “жедел-күпия” түрінде губерниялық басқармаға жөнелтті. Оған уездік ЧОН бөлімі төрағасының орынбасары Кононенко өз түсініктемесін қосты. Енді сол құжаттардың мазмұнымен танысалық. Онда Е.Шкоковтың жауап беру хаттамасына қосымша мәліметтер бар.

Бөкей губерниялық ЧОН штабына

Рапорт

Жаңақала ЧОН Советі мәжілісінің қаулысына сәйкес (№ 4 хаттау, 2 маусым 1924 ж.), мен 17-рота, 1-взвод бөлімі командирінің орынбасары Кононенко Сіздің қарауыңызға және шешім қабылдауыңызға мына төмендегі материалдарды жіберіп отырмын:

1. Фаязов пен Шкоковтың операция жүргізілген жерден жолдаған жедел-құпия мәлідемелері мен хабарламалары (тіркелген № 7; 8; 9; 10; 11; 12)

2. а) Жаңақала ЧОН Советі мәжілісінің № 3 хаттауы (5 мамыр 1924 ж.).

б) мәжілістің № 4 хаттауы.

в) Нигматуллин, Абдешев, Шокиндердің рапорты.

г) Шкоковтың 1924 ж. 27 мамыр күні жазған № 46 қатынас хаты.

3. а) Фаязовтың Жаңақалаға қайтып оралғанда 1 маусым 1924 ж. жазған № 15 рапортының көшірмесі.

б) Шкоковтың 2 мамыр 1924 ж. № 33 хатының көшірмесі.

в) Фаязовқа 5 мамыр 1924 ж. берілген № 30 тапсырманың көшірмесі.

г) Фаязовқа 5 мамыр күні берілген № 29/с куәлік қағазының көшірмесі.

д) Фаязовқа берілген № 880 ашық тапсырманың көшірмесі

е) Баєт болысының төрағасы Е.Ерекеновтің 5 мамырдағы жазған № 31/с қатынас хатының көшірмесі.

ж) Шкоков Фаязовқа 29 мамырда жазған № 16 хатының көшірмесі.

з) Шкоковтың отрядындағы ерікті қызыләскерлердің Фаязовтан оқ-дәрі, патрондар алған қолхаты мен тізімінің көшірмесі.

и) Шығындалған патрондар мен винтовкалардың жоғалған итықтары мен тіреуіштеріне жасалған 19 мамыр 1924 ж. № 18 акттың екі данасы.

Осыған қоса өзімнің қорытынды пікірімді және керекті түсініктемелерді бірге жіберіп отырмын.

1924 ж. 5 мамыр күні мен Жаңақала ЧОН-н 17 рота 1 взвод командирінің орынбасары міндетіме кірістім, ЧОН Советінің мәжілісіне қатыстым. Сол мәжілісте бес коммунарды бөліп, оған Фаязовты бастық етіп тағайындап, қашқындарды құртуға тапсырма берілді. Ол үшін қосымша адамдар жіберуге қаулы алынды. Сондықтан мен Фаязовқа керекті құжаттар дайындауға кірістім және оған қару-жарак, оқ-дәрі, азық-түлік бергіздім.

3. Рогачев жолдастың Фаязовқа берген нұсқауынан менің түсінгенім: ол бұйрықтың орындалуына басымен жауап береді және қылмысты істер бөлімі нұсқаушысымен, болыстық атқару комитеттерімен, РКП(б) ячейкаларымен байланысқанда Фаязов жолдас тек қана өзінің тікелей бастығына бағынады, алайда өзінің барлық іс-қаракеттерін, қашқындарды құртуға ат салысқан басқа қарулы отрядтардың барлығымен бірге келісіп отырып орындауға міндетті.

Бірақ Фаязов жолдас өз тобын Шкоковтың отрядына қосып, соның қоластына көшіп, ұрыларды жоюдағы барлық жауапкершілікті өз мойнынан босатып, Шкоковқа жүктеген. Және ол туралы тікелей бастығына хабарламаған, одан рұқсат та сұрамаған. Ол тіпті Рогачевтың аса қатты ескертуіне қарамастан Шкоковтың отрядына қолхат бойынша 200 оқталған патрондар берген. Оның жазған хабарламаларының түсініксіздігі соншалық, тіпті Фаязов оралғаннан кейін де оның мағынасын ажырату оңайлыққа түспеді.

Коммунарлар да оған бағынудан қалып, тұрақтарын тастап, өз еріктерімен үйлеріне қайтып келді, ал Фаязовтың өзі де ешбір рұқсат алмастан соңғылардың бірі болып Жаңақалаға оралды. Сонда оның айтып түсіндіргені — қашқындардың теңізге шығып кетулеріне байланысты Шкоковтан ол рұқсат алған болды.

Мүмкін ол дұрыс та істеген шығар, әрине мен оны кінәлай алмаймын, себебі жаушылық, соғыс жағдайында әскери бағыну жолын өзім де жете білмеймін, бірақ винтовканың штықтары мен тіреуіштерді жоғалтуын, оған қоса рұқсатсыз Шкоковқа патрондар беруін дұрыс деп айта алмаймын. Ал Шкоков сол патрондарды 1 маусымға шейін, үш күннің ішінде қайтарам деген, бірақ ол Жаңақалаға қайтып оралған жоқ және патрондар туралы ешнәрсе жазған да емес.

Жоғарыдағы түсініктемелерімді қорытындылай келе айтарым, бұған коммуналар да, Фаязов та айыпты емес.

Керісінше, жас, тәжірибесіз және білімі төмен коммуналарға осынышама аса жауапты, әрі маңызды тапсырманы жүктеген ЧОН Советі кінәлі.

Егер Рогачев жолдас әлі Ордада жүрген болса, ол Сізге осы туралы айрықша айтып түсіндірген болар. Ал менің басқа алып-қосарым жоқ, себебі бұл мәжіліске дейін Фаязов және басқа коммунарлардың қандай адамдар екенін мен білмедім.

Ескерту: қосымша қағаздар 21 парақтан тұрады.

Командирдің орынбасары: Кононенко (қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 350–351-бб.)

* * *

Біз Кононенконың жазған рапортына тіркелген тізімдегі құжаттардың орналасуына сәл өзгеріс енгіздік, яғни құжаттарды операцияның басталып, одан әрі дамуына қарай сәйкестендіріп қайта құрдық. Және оны Евгений Шкоковтың Жаңақала ЧОН бөліміне арнап жазған жедел хатының ЧОН Кеңесінде талқылануынан басталдық. Себебі, ол аталмыш операцияның бірден-бір бастамасы және Е.Шкоковтың Жаңақала уезіне қайта оралып, атқару комитетінің төрағасы Мағауия Өтегеновке хабарлаған екінші нақты дерегі еді.

Енді Жаңақала ЧОН Кеңес құрамының қараған Е.Шкоковтың жедел хатының мәселелеріне назар салайық.

Жаңақала уезі ЧОН Советі мәжілісінің № 3 хаттамасы

*Қатысқандар: ГОГПУ уәжілі — Куличкин жолдас,
Военком — Кононенко жолдас,
УИК төрағасы — Өтегенов жолдас,
Уком РКП(б) хатшысы — Шамшиединов жолдас,
ЧОН комвзводы — И.Рогачев жолдас.*

5 мамыр 1924 ж.

Тыңдалды:

Қаулы қабылданды:

- 1. УРО инспекторы Е.Шкоковтың 1. Комвзвод орынбасары
хабарламасы бойынша Шоланды ж. Ә.Фаязовтың басшы-
болысындағы ұрыларды жою лығымен 5 коммунардан
үшін коммунарлар отрядын отряд жіберу керек.
жіберу туралы. Тапсырма — ұрыларды
жою міндеттелсін.*

2. Коммунарларға берілетін ат-көлік туралы.

2. Уездік атқару комитетінен коммунарларға ат-көліктермен қамтамасыз етуді сұрау керек.

ЧОН Советінің төрағасы: Шамшединов (қолы)
Мушелері: Өтегенов, Кононенко, Рогачев, Куличкин (қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 358-б.)

ЧОН Кеңесінің құрамы, әрине, осал адамдар емес. Керісінше беделді, Жаңақала уезінің бетке ұстар үлкен лауазымды адамдары: ГПУ губерниялық бөлімінің уәкілі, уездік әскери комиссар атқару комитетінің төрағасы. РКП(б) уездік партия комитетінің хатшысы, ЧОН комвзводы. Қолдың бес саусағындай мығым, жұдырықтай күш.

Кононенко өз рапортында операцияның сәтсізлікке ұшырауына коммунарлар емес, осы ЧОН Кеңесі кінәлі дейді. Кемшілік тіпті екі жақтан да болуы мүмкін, қай-қайсысының да сапасына байланысты, ал ол төмен сатыда болған сыңайлы. Оны істің нәтижесі көрсетті. Енді Шкоковтың жолдаған хабарламасының мазмұнымен танысыңыз.

(Жедел, құпия)

**Жаңақала уезі ЧОН комвзводына
Бокей губаткомы әкімшілік бөлімінің
УРО инспекторы Е.Шкоковтан**

5 мамыр 1924 жыл.

Жаңақала уезі, Шоланды болысында жүрген үш бұзық белгілі болды. Амангали, Мұқангали Кенжахметовтер және Сейітбаттал Есенязов. Олардың тұрағы Шоланды болысының "Байжан шағыл" деген жері.

Мен оларға қаруларын тапсырсын деп Шоланды болысының азаматы Сапаралы Мәмәтәлиевті жіберген едім. Кімнен екенін білмеймін, ұстауға 80 адамнан тұратын отряд шығыпты деген лақапты естіп, олар соңғы оғымыз қалғанда берілмейміз деп қарсылық білдіріпті. Өздері бірінші округтегі болыстық атқару

комитетінің № 12 үйіне бекініп алып, отрядтың келуін күтіп отыр. Барып келген Мәметәлиевтің байқауынша, олардың 3 винтовкасы мен 1 револьвері бар, оғының қанша екенін білмейді, себебі ол атқа салған ердің қасына байлаулы қоржында көрінеді. Мәметәлиевтің айтуынша, өздері өте ыңғайлы орналасқан.

Осыларды хабарлай отырып, Амангали тобын тез және ойдағыдай жою үшін Сізге қарамағыңыздағы взводпен Шоланды болысы аумағына неғұрлым тезірек жетуіңізді сұрар едім. Ол үшін алдын ала Бает болысы атқару комитетінің төрағасы Ерекенов жолдасқа жолығу керек. Оның ұрыларды бақылап отыруға жіберген құпия адамдары бар. Осы мәліметті апаратын сенімді адам, ол сізге жол бастаушы болуға да жарайды. Қарсыластар сезбей қалу үшін межелі жерге жақындаған кезде түнделетіп жүрген жөн.

Өзім тағы ЧОН отрядын шақыруға Гурьевке жүремін, оған қоса Теңіз уезінің Бает болысы төрағасымен, оның орынбасарымен де байланыс жасап отырмын, ал тұрағыма, яғни Шоланды болысына 5-ші мамырда оралатын шығармын.

Сіздерге аталғандардың әскери істе өте тәжірибелі адамдар екенін ескерткенімнің артықшылығы болмас, әсіресе, Амангали Кенжахметов 1923 жылы Теңіз уезінің 18 адамнан тұратын ЧОН отрядына ұстатпады. Сондықтан оларды тұтқындау кезінде немесе шабуыл жасағанда өте сақ болған жөн.

Инспектор: Шкоков (қолы)
2 мамыр 1924 ж. № 33 (оп.) "Мейірман" мекені.
Көшірмесі дұрыс: қолы бар.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 363-б.)

Е.Шкоковтың бұл хабарынан нені ұғуға болады? Ол соңынан Ғаббас Жәнібековке берген жауап хаттамасында өзінің Аманғалиға жіберген адамының аты-жөнін ұмытқанын айтады. Арада бірнеше жылдар өткен соң, ол адамды ұмытуы да ғажап емес, әрине. Ол Сапаралы Мәметәлиев болды. Оны Шкоковтың мына жазған хабарынан енді анықтап отырмыз. Сапаралы Мәметәлиев Аманғалидың етене жақын таныс адамы. Ол да бір кезде ВИК төрағасы болған. Ол Аманғалиға Шкоковтың ұсынысы — қаруларын еріктерімен тапсыруды айтып

барғанмен өз сөзін өткізе алмады. Аманғали бұл ұсынысты қабылдамады, керісінше, оларды ұстауға сексен адамнан тұратын отряд шыққанын естігенін Мәметәлиевке хабарлап, “өліспей беріспейміз” деп қаруларын тапсырудан бас тартады. Өтірікті қашанда асыра айту қазағымның әдеті емес пе, ондай лақапты кім таратқанын бір құдайдың өзі біледі. Шындығында, Аманғали уез басшыларына, лауазымды азаматтарға сенбейді. Қаруын тапсырса, оны ұстап, Кенес өкіметіне жау адам ретінде сот орындарына табыстап, түрмеге қамап, намысын аяққа басқандай сезінеді. Ал Шкоковтың мақсаты Аманғали тобын күрту немесе қолға түсіріп, өкімет орындарына табыстау. Осы қағиданы Бает болысының төрағасы Ә.Ерекенов те ұстанады. Жоғарғы жаққа жиі-жиі хабарлап, қайта-қайта отряд шақыртып, Аманғалиды тұтқындауды көздейтін де солар.

Оған Ерекеновтың Е.Шкоковтың артынша іле-шала жазылған мына арызы дәлел.

(Құпия)

*Шоланды болысы, Жаңақала уезі
4 мамыр 1924 ж. № 576*

*Уездік атқару комитетіне
Кошірмесі: Уездік әскери комиссариатқа*

Менің тексерген мәліметтерім бойынша, Шоланды болысының № 2 ауыл тұрғындары Аманғали, Мұқанғали Кенжахметовтер және Бает болысының екі адамы винтовка, револьвермен қаруланып, Теңіз, Гурьев уездерін үнемі кезіп жүр. Олар туған-туысқандарымен тек анда-санда жасырын ғана кездеседі. Естіген хабарларға қарағанда, қарулану себебі Теңіз уезінің өкімет орындары соңына түскен, ал олар болса сот пен тексеру орындарынан бас тартады, яғни оған барғылары жоқ.

Қазір олардың ұсталғаны немесе ұсталмағандары туралы менде ешқандай мәлімет жоқ және қаруланғандарға қарсы қолданған әрбір амалым нәтижесіз қалуда, себебі, олар өкімшілік орындарына мүлдем жоламайды. Кенжахметовтерді ұстау тек арнайы күшті, ерекше отрядты керек етеді.

Осыны хабарлай отырып Сіздерден аларды қоғамға зиянды элементтер ретінде тұтқындауды өтінемін.

ВИК төрағасы: Ә.Ерекенов (қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 354-б.)

Осыдан кейін Жаңақала ЧОН Кеңесінің қаулысына сәйкес ЧОН командирі Рогочев комзвод орынбасары Ғаязов пен Бағдат болысының төрағасы Ә.Ерекеновке арнап нұсқау хаттар жолдайды. Бұған Ғаязовқа арнайы куәлік пен ашық жарлықты қосады. Осы екі хаттан со бір кезде-ақ әкімшілік-өміршілік жүйенің қызмет әдісі байқалады. Енді солардың мазмұнымен танысыңыз.

(Жедел құпия)

ҚССР
Бөкей болысы
ЧОН 17-рота
1-взвод бөлімі
№ 30/с.
5 мамыр 1924 ж.

Милиция құрамындағы взвод
командирінің орынбасары
Ғаязов Әдият жалдасқа

Бөкей болысы УРО инспекторы Шкоков жолдастың 2 мамыр 1924 ж. жолдаған № 33/оп/с хабарламасына қарағанда Жаңақала уезі, Шоланды болысы “Байжан шағылында” үш ұры сонда жасырынып жүрген көрінеді. Олар винтовкалармен, наганмен қаруланған, оқ-дәрілері қанша екені белгісіз.

**Жаңақала уезі ЧОН Советі мәжілісінің 5 мамыр 1924 ж.
№ 3 хаттау қаулысына сәйкес**

Б ұ й ы р а м ы н:

Сіз ЧОН-ның 1-бөлімшесінен 5 коммунармен Шоланды болысына барып, сол елден шыққан ұрылардың көзін жойып немесе оларды ұстап, Жаңақалаға өкелу үшін “Байжан шағылына” аттанасыз. Егер ұрылар шынымен қаруланған болса және әділ соттың қолына түскілері келмесе, яғни ешбір шарасыз жағдайда сол жерде атып жойыңдар, ешқайсысына қашуға ешқандай

мүмкіндік бермеңіз. Реті келсе, түгел қолға түсіріңіз, ал келмесе, екіге бөліп, әрқайсысын жеке-жеке ұстап Жаңақалаға әкелуге тырысыңыз. Сізге сеніп тапсырған коммунарлар аса қызынбасын, тапсырманы орындауға кедергі болатындай өздігінен ештеңе жасамасын, ондайға рұқсат бермеңіз. Әр коммунардың өз беттерімен әрекет жасауға болмайтынын оларға айтып түсіндіріңіз. Егер ұрылардың құрамы көп болса, яғни аталмыш үшеуге тағы басқа қауіпті, немесе жергілікті тұрғындардан қосылғандар болса, бұл жағдайда өз отрядыңыздың қатарын күшейту үшін коммунарларды 1, 2, 3-бөлімшелерден алыңыз және осы жөнінде тез маған, ЧОН-ға жедел хабарлаңыз. Онда ұрыларға жаңадан қосылғандардың да санын, жаяу немесе аттылы екенін, қарулары қандай, қанша оқ-дәрілері бар, қандай кәліппен және қайда бет алғандарын, сондай-ақ осыған сәйкес өз қимыл-жоспарыңызды хабарлап отырыңыз. Бөкей губерниялық бандитизм мен қарулы барымташыларға қарсы күресу бөлімінен арнайы жіберілген УРО инспекторы Шкоков жолдаспен тығыз байланыс жасаңыз. Сосын Бает болысының төрағасы жолдас Ерекеновпен хабарласыңыз, ол да ұрылардың ізін торуда. Шкоков жолдас рапортында солай дейді. Басқа да уездердің милициясы мен ЧОН бөлімдерімен хабарласып, егер соңғылар ұрылардың артына түсіп жүрсе, іс-қимылдарыңызды солармен байланыстырыңыз. Шкоковтың хабарлауынша, ол Гурьев ЧОН-ынан көмек сұрауға кеткен, сондықтан, меніңше, сіздерге Гурьевтен де коммунарлар жіберіледі.

Ұрылардың тұрақтарын күпия түрде барлау үшін Жаңақала уезінің дала коммунарларын пайдаланыңыз, оларды танымайтын болсын. Және олар онша көзге түспеу үшін мүмкіндігіне қарай қаруландырмаңыз, тек өзін қорғау мақсатында қалтаға салатын револьвер сияқты жеңіл қару беріңіз. Егер сіз барлауға жіберіп, ал өзіңіз ілгері жылжитын болсаңыз, онда барлаушыларыңыз керекті мәліметтер жинағаннан соң сізге келу үшін, оларға кел деген жеріңізге адам қалдырыңыз да оған өз бағытыңызды айтыңыз. Сізге ЧОН Советі мүшелері 5 мамыр 1924 жылы қол қойып, мөр басып берген № 880 ашық жарлық бойынша ауыл советтен немесе болыстық атқару комитетінен ат-кәлік аласыз, әйтпесе өз бетіңізбен алушы болмаңыз, тек олардың рұқсатымен ғана алыңыз.

Тапсырманың орындалуына қауіп төнгенде ғана, яғни қарақшылар қашса, өз еркіңізбен қимылдайсыз, бірақ оның бәрін күн сайын маған Жаңақалаға немесе менің орынбасарым Кононенко жолдасқа хабарлап отырсыз. Ал, кенет, аяқ

астынан өзгеріс болса, оған тез арада немесе дереу шара қолдану керек болса, ол жөнінде айтып, арнайы шабарман жіберіңіз. Біз оған осы жерден басышылық жасауымыз керек.

Жаңақалаға сіздің хабарламаңыз немесе бізден маңызды нұсқау тез жету үшін, ауыл советі мен болыстық атқару комитеттерінің келісімімен постылар белгілеңіз. Егер постағылар партияда жоқ болса, ондайлардан құпия сырды жарияламайтыны және Жаңақалаға апарылатын хабарламаларды, ал одан қайта ЧОН бөлімшелеріне берілетін нұсқауларды тездеп кезекті постыға жеткізіп беруге міндетті екендері туралы олардан қолхат алу керек. Атыс үстінде коммунарлардың бірі жаралы болса, оған жедел жәрдем беру үшін жақын жердегі фельдшер пунктіне апарылады, ол пункттердің мекен-жайын Жаңақала уездік денсаулық сақтау бөлімінен аласыз, таңғыш материалдарды да солардан қабылдап, коммунарларға үлестіріп бересіз. Шоланды болысына барғаныңызда аталмыш ұрылар болмаса, мынаны анықтаңыз: “Байжан шағылында” олар шынымен бар ма? Болса, олар қанша, немен қаруланған, қайда тығылып жүр? Бандыны жою үшін қандай шара қолданып, қалай қимыл-өрекет жасауды УРО инспекторы Шкоков жолдаспен келісіңіз. Егер сіз барлау жасап, олар мүлдем болмаса және жолдас Шкоковтың мәліметі қате десеңіз, онда жұмысыңызды аяқтап, дереу Жаңақалаға оралыңыз.

Тапсырманы әскери маңызды деп есептеңіз. Осы тапсырма түгел немесе ішінара орындалмаса, сот алдында басыңызбен жауап бересіз.

Жаңақала ЧОН командирі:

И. Рогачев

ЧОН командирінің орынбасары, военком:

Кононенко

(№ 67118/192-іс, 1-т., 364-б.)

Ә.Фаязовқа берілген куәліктің мазмұны.

ҚССР

Бөкей губерниясы

ЧОН 17-рота бөлімі

Куәлік

ЧОН 17-рота бөлімі 1-взводы командирінің орынбасары азамат Фаязов Әдиятке осы куәлік берілді, себебі ол шын мәнінде

коммунарлар командасымен Шоланды болысынан шыққан ұрыларды жоюға арнайы тапсырмамен жіберілді.

Ғаязов жолдасқа берілген әскери тапсырманың өте шұғылдығынан Жаңақала уезінің барлық басшы қызметкерлері ұрыларды жою жөнінде сұраған заңды талаптары кезектен тыс орындалуы және мүмкін боларлықтай көмек көрсетулері тиіс. Ғаязов жолдас операцияның жауапты қызметкері ретінде уездің рұхсатынсыз тұтқындалмайды.

Сондықтан осыны қол қойып, мөр басып куәландырамыз

ЧОН Советінің төрағасы (қолы)

ЧОН командирі

Мушелері: Бөкей ГО ГПУ

УИК төрағасы (қолы)

Военком

(Куәлік 1924 жылдың 10 маусымына дейін жарамды)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 366-б.)

Ә.Ғаязовқа берілген Ашық жарлықтың мазмұны.

КССР

Бөкей губерниясы

Жаңақала уезі атқару

комитеті. 5 мамыр 1924 ж.

№ 880 хаттауы

А ш ы қ ж а р л ы қ

Осыны көрсеткен ЧОН-ның 1-взводы командирінің орынбасары Ғаязов Әдият жолдасқа және онымен бірге жіберілген отрядқа Жаңақала уезі жерінен қажетті ат-көлік алуына рұхсат беріледі.

Сондықтан барлық болыстық, ауылдық атқару комитеттері, іс қызметкерлері және жекелеген азаматтар жолдас Ғаязовқа мүмкіндігінше кезек күттірмей көмек беруге, сондай-ақ алып жүруге қажетті барлық алғашқы жабдықтарымен қамтамасыз етуге міндеттеп, оны қол қойып, мөр басып куәландырамыз.

Жаңақала Уезатком төрағасы М.Өтегенов (қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 367-б.)

И.Рогачевтің Бает ВИК төрағасы Ә.Ерекеновке жолдаған хатының мазмұны.

ҚССР
Жаңақала уезі
ЧОН взвод командирі
5 мамыр 1924 ж.
№ 31/с

Бает болыстық атқару
комитетінің төрағасы
жолдас Ә.Ерекеновке

Мен Жаңақаладан Шкоков жолдас айтқан жерге қарулы коммунарлар жібердім. Шкоковтың айтуынша, Сіз сондағы ұрыларға бақылау жүргізесіз, сондықтан олардың қайда екенін білесіз. Сізден соларды ұстауға көмек сұраймын. Осы хабарды алған соң бір минут та кідірместен Ахмет болыстық атқару комитетіне аттаныңыз, онда Сізді біздің жіберген коммунарлар отряды күтуде.

Егер бір жағдайлармен өзіңіз шыға алмайтын болсаңыз, ол жөнінде адамыңыздан дереу Ахмет болысындағы біздің отрядтың командиріне хабарлаңыз, кейін баратын кезіңізді айтыңыз. Сондай-ақ жолдас Шкоковтың қайда екенін білсеңіз, онда бәрін егжей-тегжейлі оған да айтып, тез хабар беріп, адамыңызды ж. Шкоковқа жіберіңіз, оған отрядтың шыққаны туралы түгел жазыңыз және мына мен жіберген ашық жарлықтың көшірмесін беріңіз.

Осының бәрі өте құпия сақталсын.

Жаңақала уезі
ЧОН взводы командирі

И.Рогачев

(№ 67118/192-іс, 1-т., 368-б.)

Енді құжаттардың бәрін тізе бермей, Ә.Ғаязов пен Е.Шкоковтың бір-екі хабарламалары мен рапорттарының мазмұнын берелік те, оқырманға операцияның қорытындысын хабарлайық.

Жаңақала уездік ЧОН командиріне

Х а б а р л а м а

Сізге мынаны хабарлаймын. Шоланды болысына 8 мамыр 1924 ж. таңғы сағат 6-да келіп жеттік. Шоланды болыс-

тық атқару комитеті УРО инспекторына хабарлады. Төрт қашқын Шоланды мен Бает болыстарының шектесер жерінде екен, олар винтовка, нагандармен қаруланған. Жергілікті коммунарлардың жоқтығынан біз өз барлаушыларымызды жіберуге мәжбүр болдық. Ахмет болысынан Шоландыға жіберген екі барлаушымыз жергілікті сенімді азаматтардың жәй адамдардан естігендеріне қарағанда, қашқындар бір күні Бает болысында жүрсе, ертесінде Шоланды жеріне көшіп үлгіретін, тым шапшаңдық қаракеттер жасайтынын айтады.

Мен өзім қазір Шоланды болысының кеңсесіндемін, екі барлаушым қашқындар тұрағынан қайтып оралды, бір сенімді адамды Бает болысы Ерекенов жолдасқа жіберіп, содан хабар күтіп отырмыз.

Взвод командирінің орынбасары:

Ә.Ғаязов

8 мамыр 1924 ж.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 353-б.)

* * *

(Өте құпия)

ЧОН-ның 17-рота

1-взвод командирі

И.Рогачев жолдасқа

Сізге төмендегіні хабарлаймын:

Мен өз коммунарларыммен Шоланды болысындамын. Бает төрағасына жіберген адамым үшінші күн болды, қайтып оралған жоқ. Ал Бөкей губерниялық УРО инспекторы Шкоков жолдас та Шоланды болысына келді, сонымен біз үстіміздегі айдың оныншы жұлдызынан осындамыз. Жолдас Шкоковтың айтуынша, бандиттер отбасымен бұрынғы тұрақтарынан басқа бір белгісіз жаққа көшіп кеткен көрінеді, мүмкін олар Орал губерниясына өтіп кетуі ықтимал.

Бізге жолыққан Шоланды болысының бір адамы айтқандай, алдыңғы күні Мұқанғали мен Аманғали Кенжахметовтер солардың ауылдасы Шәріпов дегеннің Бесқудық тұрағында бір

айғырын ала кетіпті. Ол жер Шоланды болысының Орал губерниясы Кулагин болысымен шектес тұсы.

Сізге хабарларым осы. Өзім отрядыммен әлгі айғырды алған Бесқудық тұрағына барамын.

Взвод командирінің орынбасары:

Ө.Фаязов

10 мамыр 1924 ж.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 352-б.)

* * *

(Өте құпия)

**ЧОН-ның 17-рота
1-взвод командиріне
Комвзвод орынбасары
Фаязовтан**

Х а б а р л а м а

15 мамырда мен Шкоковтың отрядымен Шоланды болысында бандиттердің ізіне түсіп, қуып бердік. Олар Теңіз уезі, Бает болысы, Хами ауылына бағыт алды, бірақ ауылға жетпей бізге бір адам кездесіп, ол бандиттердің осы жерден бар-жоғы бір жарым шақырым алда екендігін және олардың екі барлаушыны тұтқындағанын бізге хабарлауға және жүрісті бұдан әрі дереу тоқтатуды талап еткен, әйтпесе екеуін де өлтіреміз деп осы адамды жіберген.

Бұдан кейін Шкоков жолдас екеуіміз қашқындардың соңынан құмақшы едік, бірақ оған Шкоковтың ерікті тобы көнбеді. Сондықтан бұл шешімге көнген ол, өз тілмашын жіберіп, оларға қақтығыссыз-ақ берілсін деп ұсыныс жасады. Кешкі сағат бесте кеткен адам тоғызда оралып, олардың келіссөзді мақұлдағанын, бірақ оны ертеңгі таңға, яғни 15 мамырға қалдыратынын айтып келді. Шкоков жолдас оған да келісті, сонымен біз Хамидың ауылына кеттік, ойымыз сол жерде келісім-шарт жүргізіп, сол жерден шабуыл бастармыз дедік. Бірақ түн болып кетті де, біз жолда адасып, айдалада қонып шығуға мәжбүр болдық. Ал таңертең бізге тұтқындалған барлаушыларымыз қайтып келіп, бандиттердің ізім-қайым

белгісіз жаққа жоғалғандарын хабарлады. Барлауды алға қарай жалғастырудамыз, қашқындар саны өзгерген жоқ.

Комвзвод орынбасары:

Ә.Ғаязов

Тіркелген № 11/сс. 25 мамыр 1924 ж.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 356-б.)

Ұрылар жөнінде мәлімет (27 мамыр 1924 ж. № 47/1)

Бает болысынан қашқан ұрылар 24 мамырда Орал губерниясындағы Калмыково жәрмеңкесіне жетті. Оларды ұстау туралы Калмыковоға бірнеше жеделхаттар жібердім. Калмыково әкімшілігі, басшысы ЧОН комвзводы болып, оларды ұстай алмады, барлаушылармен бірқатар атыстан кейін қашқындар қайта Шоланды арқылы Бает болысына кетті. Сондықтан біздің қарулы отряд екіге бөліндік, бірі жолдас Ғаязовтың басшылығымен Шоланды болысында болады, егер ұрылар қайта оралса, оларды сол жерде күтіп қарсы алады. Ал өзім 9 атқыш жігітпен ұрылардың соңына түстім, яғни Бает болысы жерінде баламын. Олардың баратын жері қалмады, сөйтіп олар енді Бает, Шоланды болыстары арасында, қалың құм ішінде қашып отырмақ, демек операция аяқталуға жақын.

Постарын тастап кетіп қалған ЧОН коммунарларының орнына жаңадан үш адам жіберсеңіз дұрыс болар еді, себебі, қосылған еріктілер әскери іске үйренбеген адамдар екен.

Инспектор:

Е.Шкоков

Комвзвод орынбасары:

Ә.Ғаязов

(№ 67118/192-іс, 1-т., 357-б.)

Жаңақала уезінің ЧОН комвзводына

ҚССР

Бөкей губаткомы

Әкім. бөлімі

УРО инспекторы

27 мамыр 1924 ж.

№ 46/л

Сіздің ЧОН-нан жіберген 5 адамыңыздан коммунарлар Нигматуллин, Абдошев, Шокин өз беттерімен постарын

тастап, тапсырмаларын орындамай және бұдан әрі бұл жерде қала алмайтындықтарын хабарлап, қайтып кетті. Сондықтан мен олардың қаруларын қайтарып алдым, себебі ұрылар өлі ұсталған жоқ, олар қызмет адамдарына, мекемелерге және жеке тұрғындарға кесірлерін тигізуде.

Осы жөнінде Сізге хабарлап отырмын.

Инспектор:

Е.Шкоков

(№ 67118/192-ис, 1-т., 361-б.)

Ә.Ғаязов Жаңақалаға қайтып келген соң ЧОН командиріне рапорт жазған.

ЧОН 1-взводтың командиріне

Р а п о р т

Мен ЧОН командирінің берген № 29 және Жаңақала уезі атқару комитетінің № 880 куәлік қағаздарына сәйкес мамыр айының бесінен алтысына қараған түнде отрядпен ұрыларды ұстау мақсатымен Шоланды болысына аттандым. 8 мамырда аталмыш жерімізге жеткен соң, мен ұрылардың тұрағын білу үшін барлаушыларымды жібердім. Барлаудың анықтағаны — олар он күн болыпты тұрақтарында жоқ, қай жаққа кеткендері белгісіз. 10 мамыр күні бізге Бает болысынан Шкоков келіп қосылды да отрядтың басшылығын өз қалына алды. Тағы екі күн барлаумен өтті. 12 мамырда Бает болысының отрядына қосылдық. Шоланды болысының “Баршағылында” Мұқанғали мен Аманғалидың отбасыларын кездестірдік. Содан кейін “Баршағылдан” сегіз шақырым жерде “Ахун мешіт” тұрағында ұрылардың ізіне түстік те соңынан қуып бердік. Шоланды мен Бает болыстарының шектесер жеріне екі шақырым жетпей олар Әбу дегеннің қыстауына тығылған екен. Содан олар Теңіз уезіне бет алған, кейін Шоланды болысына өтіп, “Шошалы” мекенінде Аралов деген азаматтың тарантасын алып, Орал облысына беттеген. Коммунарлар отряды ұрыларды өкшелей отырып, Кулагин жеріне жете бергенде, олар Калмыковоға бет алып, көзден таса болды. Кулагиннен дереу Калмыковоға телеграмма берілді. Одан қарсы сегіз адам отряд шығып, Калмыководан 25 шақырым, Кулагинодан 30 шақырымдай жердегі “Шондыржай” мекенінде кездескен. Бұл жерден де қашқындар қутылып шығып, Шоланды болысына қайта

оралып, тұрғындардан аттар алып, енді алар Бает болысы арқылы теңізге шығып кетті.

Комвзвод орынбасары: А.Ғаязов
1 маусым 1924 жыл. Тіркелген № 15. 01.06.24 ж.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 362-б.)

Жаңақала уезі ЧОН командиріне
Коммунарлар: К. Нигматуллин,
А. Абдошев және Б. Шокиннен

Р а п о р т

1924 жылы 5 мамырда біз — коммунарлар Шоланды болысына ұрыларды ұстауға аттанған болатынбыз. Сізге айтарымыз, 27 мамырда біз өз еркімізбен тұрағымызды тастап, қайтып Жаңақалаға оралдық. Шоланды болысында одан артық тұра алмадық, себебі өзіңіз білетіндей бізде тек қана бір-бір іш киімдеріміз болғандықтан әбден биттеп кеттік, киімдеріміз де жыртылды, оның есесіне ұрылар Шоланды болысынан тым әрі қашты, айтушылардың сөздеріне қарағанда, олар тіпті Каспий теңізіне шығып кеткен көрінеді. Сондықтан біз Жаңақалаға оралуға мәжбүр болдық. Оған қоса біздің взвод командиріміз Ғаязов жолдастың да келісімі болды.

Қол қойғандар: Абдошев
Шокин
Нигматуллин

(№ 67118/192-іс, 1-т., 360-б.)

Көшірме

Жаңақала Райком РКП(б) хатшысы Избасаров жолдастың басшылығымен өткен Жаңақала уезі ЧОН Советі мәжілісінің

№ 4 хаттамасы

Қатысқан мүшелер: Жаңақала уезінің ГПУ уәкілі — Куличкин жолдас, УИК төрағасы — Өтегенов жолдас, Военком ЧОН комвзводының орынбасары — Кононенко жолдас. 2 маусым 1924 ж. болды.

Тыңдалды:

1. Ұрыларды ұстап, жою жөніндегі берілген тапсырманы орындаудан өз еріктерімен бас тартқан коммунарлар — Нигматуллин, Абдошев, Шокиннің 31 мамыр 1924 ж. жазылған рапорттары және ЧОН-ның 17-рота 1-взводы командирінің орынбасары Ә.Фаязовтың 1 маусым 1924 ж. ұрылар теңізге шығып кетті деген себеппен Жаңақалаға өз еріктерімен оралғандары туралы, УРО инспекторы Шкоковтың 27 мамырда жазған хабарламасы оқылды.

(27 мамыр 1924 ж. № 49)

Мәжіліс төрағасы:

Мүшелері: М.Өтегенов, Куличкин, Кононенко (қолы)

Қаулы қабылданды:

Барлық материалдар Бөкей губерниялық ЧОН штабының қарауына жіберілсін. Жаңақала уездік ЧОН-ның 17-рота 1-взводы командирінің орынбасары Кононенко жолдастың түсіндірмесі қоса тапсырылсын.

Д.Ізбасаров (қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 359-б.)

Міне, оқырманға біраз шындықтың беті ашылды. Бірақ біз танысқан архивтік істен, осы ай жарым уақыттың оқиғасына байланысты Шкоковтан басқа да қатысқан адамдардың куәгерлік немесе айғақ пікірлерін оқырмыз-ау деген үмітіміз, өкінішке орай, ақталмады. Аманғалидың немесе інісі Мұқанғалидың ой-пікірлерін архивтік істен кездестіре алмадық. Тек қана көңілге медет тұтарымыз, шырақ жарығының сәулесіндей ғана анық түсінік, аттары аталған төртеудің бірі — Сейітбаттал Есениязовтың тексеру барысындағы берген жауабы. Онымен оқырман кейінірек танысады. Шкоковтың өңгімесінің аяқ жағына шағын ғана қосарымыз мынау: осы оқиғаға қатысқан адамдар ауыл-ауылына қайтып оралғаннан кейін, Шоланды болысына келген кезекті ЧОН отряды, Шкоков айтқандай, Аманғали тобына тарпа бас салған жоқ, атыс-шабыс та болмаған, тек Аманғалиға жолығып, болған істі анықтаған соң, оның қаруларын жасалған келісімдегідей екі айдан соң емес, дереу, тез арада тапсыруларын

талап еткен. Аманғалилар да қажыған шығар, оны амалсыз орындауға мәжбүр болған. Оған дәлел мына бір құжат.

Қ о л х а т

1924 жыл. Шілде айының 1-ші жұлдызы.

Мен, төмендегі қол қойған Шоланды болысының төрағасы міндетін уақытша атқарушы Халилин, азаматтар: Аманғали, Мұқанғали Кенжахметовтер және Тайыр Тілековтің өз еріктерімен маған тапсырған қаруларын, үш винтовканы және 44 дана патрондарды қабылдадым. Винтовкалардың нөмірлері: № 78820, № 1610, № 195309, екеуі кавалериялық, біреуі жаяу әскердікі.

Сол үшін мөр басып, қол қойдым.

(қолы)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 377-б.)

Қолдарындағы қаруларын тапсырғаннан кейін Аманғалилар тыныш, үйлерінде болған көрінеді. Өйткені Аманғалидың үлкен қызы Рахиланың айтуынша: “Әкемдер екі айдай үйде болды, тек содан кейін ғана Тайыр екеуі ел аралап шығып кетті”, – дейді. Осы кеткенде қайда кетті, о жағы беймәлім. Олар тіпті баяғы жасалған келісім бойынша Ордаға, Шкоковқа баруды да ұмытып кеткендей. Мүмкін, сол келісім мезгілі күрт өзгеріп, қаруларын тез арада тапсырған соң, Шкоковқа барудың енді не қажеті бар деп ойлады ма, әлде болыс бастықтары сондай кеңес берді ме?

Дегенмен, оны айтпағанның өзінде бір уәде бар еді ғой. Дүниеде біреуге берген уәдені орындамағаннан жаман не бар? Ол адам кезінде бас тартқанмен, өмір бойы ойында сақтамасына кім кепіл? Әсіресе уәде лауазымды немесе орган адамдарына берілген болса ше? Аманғалидың өзі сондай берген уәдеден опық жеп жүрген жоқ па? Евгений Шкоков куәгерлік айғағының аяқ жағында “Аманғалилар қоштасарда маған Әли Нығметов арқылы сыйлыққа мануфактура бергілері келіп еді, мен одан бас тарттым” деген жоқ па? Уәде берген соң олар Шкоковқа бір барулары керек еді...

Осылай жүріспен 1924 жылдың күзі де болды. Бұл кезде Ордадан Бөкей ГубУРО бөлім бастығы Жаңғазиев өз отрядымен Аманғалиға келген, оны кездестіре алмаған, ал Мұқанғалиды үйінен ұстап әкетіп, Орда түрмесіне апарып қамаған, осы жерде ол Шкоковпен қайта кездеседі.

Шкоков бұл кезде баяғыша өз қызметінде болатын. Жазғы оқиғаларды әлі ұмытпа қоймаған жас Кеңес өкіметінің өкілі, таяққа жығылған заң қызметкері Е.О.Шкоков енді қолға түсіп, тура алдына келген Мұқанғали Кенжахметовты аясын ба? Еш жаққа мойын бүргызбай дереу төмендегідей қаулы шығарады.

Қ а у л ы

1924 жыл, 25 қараша

Орда қаласы

Мен, қылмысты іздестіру бөлімінің уақытша бастығы Шкоков Е.О., тұтқынға алынған Мұқанғали Кенжахметов туралы Бөкей губерниялық ОГПУ бөлімінен 24 қараша, 1924 ж. келіп түскен № 1032 хатталған іс қағаздарын қарап отырып, Жаңақала уезі, Шоланды болысының азаматтары – ағайынды Аманғали мен Мұқанғали Кенжахметовтердің, Теңіз уезі, Бает болысының азаматтары Сейітбаттал Есенязов пен Тайыр Тілековтің қаракеттерін Қылмыс кодексінің № 77-і бабымен айыптауға жататын құжаттар деп таптым.

Оның себебі: бұл азаматтар 1 мамыр 1924 ж. біздің арамыздағы келіссөз жүргізуге қатысқан Шоланды болысының тұрғыны Сапарғали Мәметәлиев арқылы қолдарындағы қаруларын өз еріктерімен тапсырсын деген менің ұсынысыма көнбеді. Оған қоса олар бір ыңғайлы сәтті пайдаланып, мені өз қолдарына түсіргенде, екі айдан соң қаруларын тапсырып, Ордаға тексеру орындарына айыптылар ретінде келетін боп берген уәделерін де орындамады. Міне, енді солардың бірі – Мұқанғали Кенжахметовты Бөкей губерниялық қылмысты іздестіру бөлімінің бастығы Жаңғазиев жолдастың отряды қолға түсірді.

Сондықтан жоғарыда атап көрсетілгенге байланысты мынадай шешім қ а б ы л д а н а д ы:

1. Аталмыш іс тездеп тергеуге алынсын.

2. Осы іс бойынша Шоланды болысының азаматы Мұқанғали Кенжахметов жауапқа тартылсын. Ол үйленген, 32 жаста, сауатсыз, партияда жоқ, бұрын айыпқа тартылмаған. М.Кенжахметов Қылмыс кодексінің № 77-і бабымен айыпталып, Орда түрмесінде тұтқындалсын.

3. Осы қаулының көшірмесі Бөкей губерниясының прокурорына, губерния сотының тергеушісіне және Орда түрмесінің бастығына жіберілсін.

Қылмысты іздестіру

бөлімінің уақытша бастығы: *Е.Шкоков* (қолы)

Айып маған 25 қараша 1924 ж. таңылды:

М.Кенжахметов (арабша таңбасы)

Көшірмелер дұрыс:

Е.Шкоков

(№ 67118/192-іс, 1-т., 384-6.)

Міне, Мұқанғали Кенжахметов алғаш рет осылай тұтқындалады. Әрине, тергеу орындары бір ғана Мұқанғалимен шектелмеген. Енді Аманғали туыстарын жаппай қудалау осылай басталған. Оның інілері Сүндетқали мен Үмбетқали Кенжахметовтер, сыбайластары ретінде ағайынды Сейітбаттал мен Сейітқали Есениязовтар тұтқындалып, уез орталығы Ганюшкинде тергеуден өтеді. Ал Үмбетқали мен Сейітқалиға Аманғалидың “шпиондары” деген айып тағылады да, Сейітбатталды жазғы әрекеті бойынша жауапқа тартады. Оларды соңынан Мұқанғалидың қасына Орда түрмесіне жеткізеді. Ал Аманғали мен Тайыр ебін тауып ұстатпай кеткен. Аманғалиды қудалап жыл аяғында Жұмағали Жанғожин, Сираж Лұқпановтар тобы да келген. Бірақ оның орнын сипап қадған. Дегенмен олардың осы жолғы бітірген шаруасы Аманғалидың бір қора малын айдап, әйелін қоса өздерімен күштеп ала кетіп, оны Жұмағали өз тобындағы комсомол туысына әйелдікке береді. Бұл туралы Аманғали соңынан уездік милиция бастығы Куляшовқа жазған хатында да хабарлайды. Әйелді ертіп кету немесе алып кету әдісін осылайша қарсылас топтағы адамдар бастайды, сөйтіп өздері Аманғалиға бірінші болып

жол көрсетеді. Сүндетқалиға тағар кінә болмай, оны он бес күннен кейін қолхат алып босатады. Рахила әжейдің айтуынша: “Сүндетқали ағамыз қақаған қыста қол-аяғы үсіген күйде, қатты ауырып, жаяу ауылға әрең жетті. Сөйтсе мінген түйесі орта жолда арам өліпті. Ағамыз: “Сол түйені уландырып жіберді-ау, сірә, әйтпесе анау-мынау суыққа қысылмайтын мал еді”, – деген. Сүндетқалидың айтуынша, бір түнде оны айдалаға апарып өзіне қабыр қаздырған. Сосын оны ернеуіне тұрғызып: “Бандит екенінді мойында!” – деп ақырған. Ол мойындамаған. “Әйтпесе табанда атып өлтіреміз!” – деп алтыатарды кезегенде, бұл: “Атсаң, ат! Өтірік мойындағанша осы жерде өлгенім артық!” – деген. “Әлгі басымды көздеп атып жіберді. Сонда қысқа қидырған шашым быж етті. Қазулы көрге құлауға аз-ақ қалдым, әбиір болғанда, сол орнымда қатып қалыппын. Артынан түрмеге қайта алып келгенде қарасам, төбемде оқтың шашымды күйдірген ізі жолақ боп қалыпты”.

Аталмыш жыл осылайша аяқталады.

1925 жыл

Ақ берен, алты қарыс ата алмадым,
Қайғы жеп өз үйімде жата алмадым.
Үйіне Отарғали екі барып,
Хайуанды өлтіруге қия алмадым.

Тәңірім, жәрдем бергей адасқанға,
Шығады қара жердің шаңы аспанға.
Хабар жоқ, көптен бері Мұқанжаннан,
Берейін бес жүз теңге бал ашқанға.

Келеді Жайық суы тасайын деп,
Барамын арғы бетке асайын деп.
Дініме бір кеселдік шылым тартам,
Күйігін Мұқанжанның басайын деп.

(Аманғали өлеңі)

Бұл жылдың басында тұтқындалған адамдардан жауап алу алдымен Теңіз уезінің орталығы Ганюшкинде өтеді. Оған дәлел мына төмендегі құжат:

Қ а у л ы

1925 жыл, 5 қаңтар. Мен, Бөкей губерниясының Теңіз уезі бойынша ОГПУ өкілі Евдеевко, бүгін қолға түскен бандиттер — Күнтуған Ақшерин, Сейітбаттал Есениязов, Қайдарғали Жұмашев және А.Кенжахметовтың жансыздары — Сейітқали Есениязов пен Үмбетқали Кенжахметовты, кепілдік ретінде тұтқындалған Сүндетқали Кенжахметовтер туралы түсініктемені қарап шығып, Қылмыс процессуальдық кодексінің 100, 104-бабтарын басшылыққа алып, мынадай қаулы қабылдадым:

Аталған адамдар туралы көмекшім Мулақаев жолдас құжаттар жасап әкелгенше, Тұтқындар үйіне қамалсын, артынан сол бойынша кінәлар тағылып, жауапқа тартылсын.

Осы қаулының көшірмесі Теңіз уезі прокурорына жіберілсін.

Теңіз уезі ОГПУ өкілі:

қолы

(№ 67118/192-іс, 1-т., 297-б.)

Аманғали мен Мұқанғалиға қоса олардың туысқандарын қудалау осылайша басталады. Архивтік істе адамдардан жауап алынған бірнеше хаттамалар сақталған. Енді соларды оқып танысалық. Алғашқы кезекте Қайдарғали Жұмашевтан жауап алынған.

Қайдарғали Жұмашевтан жауап алу хаттамасы

1925 ж. 13 қаңтар. Мен, Бөкей губерниясы ОГПУ Теңіз уезі өкілінің көмекшісі Мулақаев Елемес, Шолан болысының бандиті Қайдарғали Жұмашевтан жауап алдым, ол 17 жаста, үйленбеген, партия мүшесі емес, бір ғана сиыры бар, жарлы, промысылда жұмысшы.

Сұрақ: Кенжахметов бандысында қай уақыттан бері жүрсің?

Жауап: 1924 жылдың аяғында. Ол мені ауылдан тауып алды, сауда жасайық, ақыңды төлеймін деді.

Сұрақ: Сенімен Кенжахметовтен өзге адамдар болды ма? Олар кімдер?

Жауап: Бізбен бірге Тайыр Тілеков болды.

Сұрақ: Сендерде қандай қару болды?

Жауап: Үш винтовка мен 150 патрон, винтовканы жасырып текеметке орап, түйеге артып жүрдік, ашық алып жүрген жоқпыз.

Сұрақ: Сендерге 1924 жылғы желтоқсанның 6-нан 7-не қараған түні отряд келетінін кім хабарлады?

Жауап: Амангалидың інісі – Үмбетқали хабарлады, содан кейін біз тездеп қаштық.

Сұрақ: Сен олардан қалайша бөлініп қалдың, винтовқаң қайда?

Жауап: Мен олардан 1924 жылғы 9 желтоқсанда қалдым, қашып жүргім келмеді. Ал винтовканы олар өздерімен алып кетті.

Сұрақ: Қандай тонаушылықпен шұғылдандыңдар, қайда және кімді тонадыңдар?

Жауап: Тонаушылық болған жоқ, тек 7 желтоқсанда Бает болысының Сыралы ауылы маңынан екі атты ала кеттік.

Сұрақ: Өзіңді кінәлі санайсың ба?

Жауап: Иә.

Сұрақ: Тағы не айтасың?

Жауап: Жарлы болған соң, мен Амангалиға бес қап тары үшін бір жарым айға жылқыларын бағып беретін болып жалданғам, сөйтсем бандыға шатасып қосылып жүр екем. Басқа айтарым жоқ.

Сауатсыз болғандығымнан таңбамды қойдым

Жауап алған: қолы бар

(№ 67118/192-іс, 1-т., 299-б.)

*Үмбетқали Кенжахметовтен
жауап алу хаттамасы*

1925 жылғы 13 қаңтар. Мен, ОГПУ өкілінің көмекшісі Мұлақәев, Үмбетқали Кенжахметовтен жауап алдым: 18 жаста,

үйленбеген, сауатсыз, сот пен тергеуге бұрын түспеген, ағаларымен бірге тұрады.

Сұрақ: Сен отрядтың келетінін қайдан білдің?

Жауап: 1924 ж. желтоқсанның 6-нан 7-не қараған түнде мен шағылда жылқы бағып жүргем, түйе мінген бір бейтаныс адам келіп менен: “Кімнің баласысың?” — деп сұрады. Мен Кенжахметтің ұлымын деп ем, ол өзін: “Сейітқали Есениязовпын”, — деді. Содан соң: “Аманғалиға барып айт, оған Жұмағали Жанғожин мен Сираж Луқпанов топ бастап келе жатыр”, — деді.

Сұрақ: Сөйлескен соң Есениязов қайда кетті, сен қайда кеттің?

Жауап: Ол қайтып кетті, мен ағама келдім. Олар аула ішінде екен, қасында Тайыр Тілеков пен Қайдарғали Жұмашев бар. Мен оларға айттым да жылқыларыма қайта оралдым. Басқа айтарым жоқ.

Міне, сол үшін таңбамды қоямын.

Жауап алған: қолы бар

(№ 67118/192-іс, 1-т., 300-б.)

Сейітқали Есениязовтан жауап алу хаттамасы

1925 ж. 15 қаңтар. Мен, ОГПУ өкілінің көмекшісі Мұлақаев, бандит Сейітқали Есениязовтан жауап алдым: 42 жаста, үйленген, төрт баласы бар, партияда жоқ.

Сұрақ: Аманғалимен қалай таныстыңыз және қандай байланысыңыз бар?

Жауап: Мен Аманғалиды білемін, бірақ ешқандай таныстығым да, байланысым да жоқ.

Сұрақ: Сіз отрядтың келетінін қайдан білдіңіз?

Жауап: Мен отрядтың келгенін және олардың Аманғалиға бара жатқанын 7 желтоқсан күні кешкісін ауылдасым Ғұсманғали Досниязовтан естідім.

Сұрақ: 1924 ж. желтоқсанның 6-нан 7-не қараған түні сіз Үмбетқалиға отрядтың келе жатқанын айтқан жоқсыз ба?

Жауап: Жоқ, мен айтқаным жоқ.

Сұрақ: Тағы айтарыңыз бар ма?

Жауап: Қосатыным, мен Үмбетқали Кенжахметовты бұрын көрген емеспін, түр-түсін де білмеймін. Басқа айтарым жоқ.

Сол үшін таңбамды қоямын.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 301-б.)

Көзбе-көз беттестіру

1925 ж. 15 қаңтар. Мен, ОГПУ-дың Теңіз уезі өкілінің көмекшісі Мұлақаев, Үмбетқали Кенжахметов пен Сейітқали Есениязовтан жауап алдым.

Үмбетқали Кенжахметовке сұрақ: Отрядтың келе жатқанын айтқан осы ма?

Жауап: Түн қараңғы болатын, ол ма, ол емес пе, қазір есімде жоқ.

Сұрақ: Ал Есениязовтың дауысы сол түнгі адамның дауысына ұқсай ма?

Жауап: Есениязовтың дауысы сол дауысқа ұқсайды.

Сұрақ-жауап аяқталды.

(Аталмыш істің 302-беті)

Сейітбаттал Есениязовтың бірінші жауабы

Жауап алу хаттамасы

1925 ж. 16 қаңтар. Мен, Мұлақаев, бандит Сейітбаттал Есениязовтан жауап алдым. 45 жаста, үйленген, екі әйелі бар, сауатсыз.

Сұрақ: Бандыда қай уақыттан бері жүрсіз?

Жауап: Мен 1924 жылдың көктемінен Кенжахметовпен біргемін.

Сұрақ: Кенжахметовтен қашан бөліндіңіз және неліктен?

Жауап: 1924 ж. қарашаның ортасында бөліндім. Мені Аманғали Орал губерниясы, Жаманқала станицасының тұрғыны Таскентаев Мұстағалиға Орда қаласына інісі

Мұқанғали туралы жеделхат салуға жіберген-ді. Сол кеткеннен кейін оған қосылғым келмеді де, мен Аманғалиға қайтып оралмадым.

Сурақ: Сіз үйіңізде тағы қандай қару-жарақ сақтайсыз?

Жауап: Мен ауылда ешқандай қару ұстамаймын.

Сурақ: Сіз Кенжахметовті жасыратын адамдарды білесіз бе?

Жауап: Аманғалиды жергілікті тұрғындар жасырмайды, себебі олармен араз.

Сурақ: Сізді кім ұстады?

Жауап: Мені Орал жерінде Сымадияр Исатаевтың ауылында Үбіш Иманов ұстап, сіздерге тапсырды ғой.

Сурақ: Сізді бандыға баруға не мәжбүр етті?

Жауап: 1924 ж. көктемінде Бает болысының тұрғындары мені ұстап Ганюшкинге жібермек болды. Мен мұны білгенім де жоқ, бірақ бұл туралы маған болысымыздың азаматы Сафан Дәулетов айтты. Сондықтан мен Аманғалиға барып қосылдым, қолыма винтовка алдым. Маған оны Бает болысының тұрғыны Төлепберген Айтжанов берген.

Сурақ: Қысқа ұңғылы (обрез) винтовка кімдікі?

Жауап: Мұқанғали Кенжахметовтікі.

Сурақ: Сіз өзіңізді бандитизмге қатысқаныңыз және өкіметке қарумен қарсылық көрсеткеніңіз үшін кінәлімін деп мойындайсыз ба?

Жауап: Бандитизмге қатысқанымды мойындаймын, ал өкіметке қарсы дегенді мойындамаймын.

Осы үшін таңбамды қоям.

Жауап алған: қолы бар

Қосымша: винтовка (обрез) № 125306 қосылды.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 303–304-66.)

Бұдан кейін тұтқындарды уез орталығынан Орда қаласына ауыстырады. Күнтуған Акшорин туралы істе ешқандай құжат жоқ. Ал Сүндетқали Кенжахметовты он бес күндей қамауда ұстап, соңынан қолхат алып босатқан.

Төрт тұтқын: Үмбетқали Кенжахметов, ағалы-інілі Сейітбаттал мен Сейітқали Есениязовтар және Қайдарғали

Жұмашев Орда түрмесіне Мұқанғали Кенжахметовтің қасына ақпан айында кеп түседі.

Аға тергеуші А.Дауылбаев күмәнді болды ма, Үмбетқали мен Қайдарғалидың жас шамаларын анықтау үшін медициналық комиссиядан өткізеді және оны төмендегі актімен бекітеді.

АКТ

*Тергеуде жатқан Кенжахметов Үмбетқали мен
Жұмашев Қайдарғалиды медициналық тексеру*

1925 жылы 14 ақпанда аға тергеуші жолдас Дауылбаев, дәрігерлер өкілі Герасимов пен Шевердов – комиссия осы құрамында тергеуде жатқан Ү.Кенжахметов пен Қ.Жұмашевтің неше жаста екенін анықтау үшін медициналық тексеруден өткізіп, былай деп тапты:

- 1. Кенжахметов Үмбет – 20-21 жаста.*
- 2. Жұмашев Қайдарғали – 17 жаста, одан үлкен емес. Осыған қол қойып бекіттік.*

*Губерния сотының аға тергеушісі: А.Дауылбаев
Дәрігерлер: Шевердов, Герасимов*

(№ 67118/192-іс, 1-т., 285-б.)

Бір гажабы, Орда қаласында бұл төрт тұтқыннан жауап алынбаған. Себебі, сақталған құжаттар жоқ. Сол сияқты архивтік істен Мұқанғали Кенжахметовтен алынған жауап хаттамаларын да кездестіре алмадық. Оның орнына аталмыш істе Мұқанғалидың жоғары жаққа жазған бірнеше арызы бар. Енді соның мазмұнымен танысалық. Арыз 1925 жылы жаз айында жазылған сыңайлы. Оны Бөкей губерниялық прокурорына жолдапты.

*Бөкей губерниялық прокуратурасына
Жаңақала уезі, Шоланды болысының
тергеуде жатқан азаматы
Кенжахметов Мұқанғалидан*

АРЫЗ

1924 жылғы 24 қазаннан бері тұтқында жатып, Сіздің атыңызға өзімнің отбасымның және басқа да жайлар туралы,

сондай-ақ кейбір жау элементтердің заңға қарсы қылықтарына қатты ашу үстінде менің тарапымнан болған азын-аулақ қателіктерім туралы жазып, бірнеше арыз бергем. Менің арызым 4-бөлімнің тергеушісіне желтоқсан айында тапсырылған, содан осы күнге дейін жабулы қазан жабулы күйінде жатыр.

Бұрын да айтылған жағдайларға байланысты УПК (қылмыстық-процессуальдық кодекстің) № 116 және № 159 бабына сәйкес ережелері бұзылатынына көңіл аударып, сотқа дейін мені тұтқыннан босатуыңызды, әйтпесе сотыңызды бастауды сұраймын.

Қол қойған: М. Кенжахметов (арабша)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 242-б.)

Мұқанғалидың келесі арызы 1925 жылы қыркүйек айында жазылған. Онысы Орал губерниясы прокурорына арналады. Ол кезде Орда (Бөкей губерниясы таратылып) уез деңгейінде қалған.

Орал губерниялық прокурорының атына жазған арызында Мұқанғали құдалар арасындағы араздасудың біраз қыры мен сырын тұңғыш рет ашық хабарлайды. Арызбен танысқан прокурор Жетпісбаев оны дереу Бөкей уездік прокурорына жіберіп, шара қолдануға тапсырма береді. Енді соның мазмұнымен танысалық.

Орал губерниялық
прокуроры
кіріс № 7676
18.09.1925 ж.

Орал губерния прокурорына
Жаңақала уезі, Шоланды болысының
азаматы Мұқанғали Кенжахметовтен

АРЫЗ

Патша өкіметі кезінде менің туған ағам Аманғали Кенжахметов өзінің кәмелетке толмаған ұлына Теңіз уезі, Бает болысының азаматы Қайыр Қарымбаевтың кәмелетке толмаған қызына құда түскен болатын. Аманғали құдасына қалың малға 6 бұзаулы сиыр берген.

Кенес өкіметі қыздарын осылайша сататын адамдарды қатты айыптап, қалың мал алуға тыйым салған. Осы айтылғандарға орай Кенжахметов Аманғали Қарымбаевтан өзі берген малын

алмақ, себебі Қарымбаев қызын бермеді, алған малды қайтармады. Осыдан араларында араздық басталды. Қарымбаев бай адам болғандықтан бірқатар беделді адамды өзіне жақтас етіп алды, олар: Жұмағали Жанғожин — осы іс басталған 1922 жылы — халық соты, бұрынғы Николай заманында старшын болған, Ерекенов Әмұқан, Алдоңғаров Табылды және басқалар. Осы ықпалды адамдар бізді қаралауға тырысып, жала жаппақ, олар бізге “бандиттер” деп айып тақты.

Мен өткен 1924 ж. қазан айында, ал інім Кенжахметов Үмбетқали желтоқсан айында ұсталғанбыз, бірақ 1925 жылы тамыздың аяғында түрмеден шықтық. Мен қазір Орда қаласында тұрамын. Менің ісімді неге екені белгісіз Теңіз уезінің тергеушісіне жіберінті. Ол тергеуші, яғни Теңіз уезі милиция бастығы Қайдарғали Көпжанов менің қарсыласым Қарымбаевпен туыс болған, сондықтан Қарымбаевтың айыптауы бойынша қаралап отырған менің ісімді Орал губерниясы прокуроры Теңіз уезі милиция бастығының қарауынан алып, басқаға беруін сұраймын. Себебі, жоғарыда сөз болған ықпалды адамдар: Жанғожин және басқалары бірігін, тергеу барысында қажетті адамдарға қысым жасап, мені жазықсыз кінәлайды. Ал мен жазықсыз жапа шеккім келмейді. Сондықтан менің ісімді ешқандай кедергісіз тексеретін арнайы тергеушіні Ордадан жіберуіңізді сұраймын. Екіншіден, тергеу кезінде Жанғожин, Иманов, т.б. жоғарыда аталған адамдар Теңіз уезінде болмаса, немесе оларды тергеу өткенше Ордада ұстай тұрса жақсы болар еді.

Оған қоса айтарым Жанғожин 1919 жылы Ордада қызылдарға жасалған шапқыншылықта ақ бандиттермен байланысып, оларға көлік беріп, жол бастаушылармен қамтамасыз етті және тағы-тағысын сол сияқты істер жасады.

Арызға қол қойған: М.Кенжахметов (арабша)

1925 ж. 12 қыркүйек (Арыз орысша жазылған)

Көшірмесі Бөкей сотының прокурорына жолданған.

Бөкей уезі прокуроры

№ 1424

17.09.25 ж.

(№ 67118/192-іс, 1-т., 140-б.)

Мұқанғали Кенжахметов осының алдында өз арызын Қазақстан Республикасының Прокурорына да жіберген. Ол төмендегідей.

Прокурорға
№ 1199
28.08.1925 ж.

Қазақ Республикасы Прокурорына
(Тексеру комиссиясы төрағасына)
Жаңақала уезі, Шоланды болысының
тергеуде жатқан азаматы
Мұқанғали Кенжахметовтен

АРЫЗ

1924 ж. желтоқсан айында мені түрмеде ұстаған соң ісімді аға тергеуші Дауылбаев жолдас 4-учаскенің тергеушісіне берген, бірақ ол тергеу жүргізбестен істі Теңіз уезі тергеушісіне өткізіп жіберді. Ол бізден өшін ала алмай жүрген нағыз ата жауымыз — Теңіз уезі, Бает болысының байлары (буржуйлары). Біздің жауларымыздың ықпалымен бұған дейін де талай кесірлік жасаған.

Бұл жөнінде мен Бөкей уезі прокурорына екі рет егжей-тегжейлі арыз жазғам, бірақ әлі күнге дейін нәтиже жоқ.

Осыларды хабарлай отырып, менің ісімді ілгері жүргізу үшін екінші бір әділ де адал және бұл іске бейтарап қарайтын басқа бір тергеу органына бергізуіңізді Сізден өтіне сұраймын.

Олай болмаған жағдайда Теңіз тергеу органдары тарапынан әділдік болмайды және олардың кесірінен кейбір жазықсыз адамдар айыпталуы мүмкін.

Сіздің үкіміңіздің мазмұнымен түрме бастығы арқылы таныстыруыңызды сұраймын.

Мұқанғали Кенжахметов қол қойған.
27.08.25 ж.

Мұқанғалидың бұл арызына төмендегі анықтама қосылған.

АНЫҚТАМА

Тергеуде отырған М.Кенжахметов ҚК № 77 бабымен айыпталады. Ісі 1924 жылы 24 қарашадан бері Жаңақала уезі 4-учаскенің халық тергеушісінде деп есептеледі.

Тергеуші

қолы

(№ 67118/192-іс, 1-т., 143-б.)

Бөкей уезі прокурорының көмекшісі губерния прокурорынан тапсырма алған соң, Мұқанғали Кенжахметовтің тағдырын жеңілдеткісі келгендей, тездетіп 15-учаскенің тергеушісіне дереу төмендегідей тапсырма береді.

*Кіру № 6, 7, 8
(екінші рет)*

*Бөкей уезі прокурорының
15-учаскенің халық тергеушісіне*

15-ші бөлімнің халық тергеушісі қарауында Қылмыстық-процессуальдық кодекстің 184,77 және т.б. баптарымен айыпталған Мұқанғали Кенжахметовтің ісі бар.

Прокуратураның көмекшісі істі тезірек қарап, аяқтау керек деген 07.10.1925 ж. № 19 ескертпелеріне қарамай іс ұзаққа созылып кетті. Мұқанғали Кенжахметов 1924 жылдың 24-қазанынан 1925 жылғы 25 тамызына дейін қамауда болды. УПК-ның 6 бабы негізінде прокуратура оны Исалиев Алдоңғардың, Сарбасов Мұхаметтің, Әбдірахманов Шәмештің, Есенғалиев Төлеуіштің кепілдік беруімен Орда қаласынан ешқайда кетпейтіндей етіп түрмеден шығарды (Прокурордың қаулысын тіркеп отырмыз).

Бөкей уезі прокуратурасының қаулысын хабарлай отырып, ұсынған істі тергеуді тездеп бітіруді міндетті түрде талап етеміз. Сонымен бірге Кенжахметов Мұқанғалиға қолданылатын айыптау шаралары туралы мәселені де талқыға салуды ұсынамыз. Егер Мұқанғалидың Орда қаласынан шығып тұруы кедергі келтірмесе және ол сот пен тергеуден қашпайтын болса, онда кесілген шара сенімді адамдардың кепілдікке алуымен өзгертілсін. Осылардың нәтижесінде қабылданған шаралар туралы осы арнаулы тапсырманы апарушымен қайта прокуратураға хабарлансын.

Прокурор:

қолы бар

Хатшы:

қолы бар

(№ 67118/192-іс, 1-т., 146-б.)

Осының артынша, көп ұзамай Бөкей уезі прокурорының көмекшісі Б.Мусин өз қаулысымен Мұқанғалиды түрмеден босатып, Орда қаласынан өз тұрағына баруға рұқсат етеді. Оны мына төмендегі қаулы растайды.

Қаулы

1925 ж. 31 қазан

Орда қаласы

Мен, Бөкей уезі прокурорының көмекшісі Б.Мусин, айыпкер Мұқанғали Кенжахметовтің тұратын жеріне кетуге рұқсат сұрап және Гурьев уезі, Манаш болысының азаматтары Қабен Жақишев, Жұмайдолла Құрманбаев, Сүндетқали Қоржынбаев пен Әубәкір Сариевтің кепілдікке беруін өтінгендері туралы арызын қарап, М.Кенжахметовтің ҚК № 76 бабы бойынша айыпталу ісі 15-учаскенің халық тергеушісінде жатқанын, оның ұзақ уақыт болмауына байланысты тергеудің әлі аяқталмағанын, кінәлі М.Кенжахметовтің 24.10.1924 жылдан 29.08.1925 жылға дейін түрмеде отырғанын ескеріп, УПК 6-бабы негізінде аталған адамдардың кепілдігімен Орда қаласынан ешқайда шықпайтындай болып, түрмеден босатылды. Тергеудің ұзап кеткенін, Кенжахметовтің ешқайда кетпеуі керек дегенде қашуға әрекеттенбегенін және оның өзінің арызда көрсетілген мұқтаждықтарын, оның үстіне кепілдікке алған адамдардың арыздары М.Кенжахметовтің болашақта да сот пен тергеуден қашпайтынына негіз бола алатынын ескеріп, УПК № 161-бабын басшылыққа ала отырып, оған өзінің тұрағына баруға рұқсат етілсін.

Бөкей уезі прокурорының көмекшісі:

Б.Мусин

(№ 67118/192-іс, 1-т., 127-б.).

Орда қаласына соңынан іздеп барған Сүндетқали Кенжахметов ағасы Мұқанғалиді ауылға алып келеді. Содан кейін Мұқанғали Сарытөбе болысының аға милиционері Д.Келісбаевқа барып тәртіп бойынша есепке тұрады. Оған төмендегі анықтамасын көрсетеді.

№ 40 картотеканың көшірмесі

АНЫҚТАМА

Шоланды болысының азаматы Мұқанғали Кежахметовке беріледі. Ол прокурор көмекшісінің қаулысымен және Манаш болысының азаматтары Қ.Жақаев, Ж.Құрманбаев,

С. Кенжахметов пен А. Сариевтің кепілдікке алуымен 31.10.1925 ж. жіберілді және Орда қаласынан өзінің тұратын жеріне баруға рұқсат берілді.

Прокурордың көмекшісі:

Б. Мусин

Көшірме дұрыс.

*Сарытобе болысының
аға милиционері:*

Д. Келісбаев

(№ 67118/192-іс, 1-т., 87-б.)

Міне, Мұқанғали Кенжахметовтің бір жылдан кейін сотталмастан үйіне оралуы осылай болған.

Ал мұның алдында ғана прокурор көмекшісі Б. Мусин өз шешімімен Үмбетқали, Сейітбаттал мен Сейітқалиды түрмеден босатып, Орда қаласында тұруына рұқсат берген еді. Оған дәлел мына төмендегі қаулы мен тұтқындардың берген тілхаттары.

Қаулы

1925 жылы 28 маусымда Орал губерниясы, Бөкей уезі бойынша прокурордың көмекшісі тергеуде жатқан Үмбетқали Кенжахметовтің, Сейітбаттал мен Сейітқали Есениязовтардың арыздарын қарап:

1. Айыптылардың Қылмыс кодексінің № 6 және № 184 статьяларымен 1925 жылдың 30 қаңтарынан тұтқындалғанын ескеріп;

2. 15-учаскенің халық тергеушісіндегі тергеу бірқатар ұзап кеткендіктен тергеуде жатқан Үмбетқали Кенжахметов пен Сейітбаттал және Сейітқали Есениязовтарды сенімді адамдардың кепілдікке алуымен тұтқыннан босатылсын. Орданың сот, тергеу органдарының өкіміне дейін ешқайда шықпайтын болсын деп қаулы етеді.

Прокурордың көмекшісі:

Мусин

Хатшысы:

қолы бар

(№ 67118/192-іс, 1-т., 118-б.)

ТІЛХАТ

1925 ж. 28 шілде. Мен, төменде қол қойған Үмбетқали Кенжахметов, сот-тергеу органдарының ерекше өкіміне дейін Орда қаласынан ешқайда шықпаймын және сот органдарының шақыруымен тез келемін деп осы тілхатты бердім. Тәртіпті бұзғандарға айып тағылатынын жақсы білем.

Сол үшін қол қоямын: қол қойған (арабша)
Сауатсыздығымызға байланысты біз үшін Орда қаласының азаматы Әлімбаев Бекмырза қол қояды.

Бекмырзаның қолы:

Тілхат алынды: қолы бар

(Осындай тілхат Сейітбаттал мен Сейітқали Есениязовтардан алынған)

(№ 67118/192-іс, 1-т., 122–123-бб.)

Бұл үш адам да ешқандай үкім алмастан, 1925 жылдың аяғында Мұқанғалидан біраз кейін өз ауылдарына оралған.

Енді Аманғали туралы хабарлайық

1925 жылы Аманғалидың өзіне байланысты оқиғаны баяндау үшін алдымен Ғабит Мәсәлімовтің әңгімесін одан әрі өрбіту керек. Ғабит қазір алпыстың ішіндегі ауыл ақсақалы, зейнеткер. Кезінде Алматыда оқып, ауылшаруашылығы институтын бітірген соң еліне оралып, кеңшарда инженер болып істеген. Оған бұл әңгімелерді атасы Әбдірахман Жүсіпов айтқан. Ғабит әңгімесі төмендегідей:

“Атам Әбдірахман – Аманғалидың туған құдасы, Жайық-Беріш руының беделді азаматы, орысша-қазақша оқыған, сөзге де жүйрік. Осы кісі ел ағаларымен, ішінде дәрігер Отарғали Мұқышев, тағы басқалары бар, хабарласып, Аманғалиды қаруларын тапсыруға көндіріп, екі ортада келіссөз жүргізуге біраз ат салысқан. Сол Әбдірахман құдасының Аманғалиға сөзі өткен болса керек, ол Отарғалиға өзі барып: “Өткенде ел азаматтары жиналып, менің қару асынып жүргенімді өкіметке қарсы шыққаның деп айыптап еді. Мен олардың

айтқандарына құлақ аспағанмын, сот тергеу орындарының шақырғанына бармағанмын. Енді сол қару-жарақтарымды тапсырайын. Соны сіз қағаз жүзінде заңдастырып беріңіз. Осы мәселені дұрыс шешуге көмектесіңіз. Мен бар қаруымды қағаздасқан соң тапсырайын, әйтпесе жауласып жүрген адамдар мені ұстауға әрекет жасайды ғой”, — депті.

Міне, осыдан кейін елдің игі жақсылары, ішінде құдасы Әбдірахман бар, “Толыбайдың тасы” деген жерде жиналып, киіз үй тігіп, келіссөз жүргізеді. Бұл жерге Аманғали төрт адам боп келеді, бірақ сот Жұмағали Жанғожин, құдасы Қайыр Қарымбаев қатысты деп ешкім айтпайды. Екі жақтың келіссөзі аяқталып, келісім жасалып, арты тәп-тәуір мәслихатқа айналады. Сосын біреулердің ұсынысы бойынша жиналған адамдар сол жерде қонатын болады. Осы тұста Аманғали бұл шешімге көнбей, керекті келісім құжаттарын алып, қару-жарақтарын тапсырып: “Жоқ, енді бізге мұнда аялдаудың ешбір қажеті жоқ, түнгі салқынмен жүріп кетеміз. Жаңақала жағына барып қонамыз”, — деп тездеп аттанып кетеді. Өзгелері сол жерде қалады. Біраз жол жүрген соң Аманғали қасындағыларға: “Мыналар біздің бар қаруымызды алды. Егер келіссөз шын достық ілтифатпен жасалған болса соңымыздан кумас, ал алдаған болса, құйрығымызға біреулерді байлаған болар”, — дейді. Аманғалидың бұл сөзіне жігіттері аң-таң қалады. Сонымен біраз жүрістен кейін Аманғали өз тобын жолдан шығарып, ирелеңдеген басқа бір жолға түсіп, манағы өздері шығып кеткен жерге басқа бір жағынан жақындап кеп тоқтайды. Аттарынан түсіп, Тайырды қарауылға қояды да, жігіттері бір жерге, ал өзі оқшауланып, биіктеу құмдақ жерге ертұрмандарын жастанып ұйқыға кіріседі.

Таңсәріде Аманғали оянса, әлі алакөленке сөт, оларға оншақты қаруланған атты адам жақын кеп: “Бері келіндер, беріліндер!” — деп анадай жерден айқайлап тұр екен. Аманғали олардың кімдер екенін бет-жүздерінен ажырата алмаса да кешегілердің келгендерін сезіп, қойнына жасырған шолақ мылтығын (обрез) шығарып, қатар тұрған аттылардың алдынан оқ атады. Келген топ бұларда қару барын көріп, кері шегінеді. Сойтіп болыс азаматтары жасаған келісімге басшылары көнбей, Аманғалиды қалай да ұстап, өкімет орнына табыстау керек деген, сөйтіп басылмақ дау қайта өрбіген.

Аманғалилар жол-жөнекей Нәсия қарындасының үйіне соғып, түстеніп: “Қарағым, Нәсияжан! Біздің осы кетуіміз біржола кету шығар, — деп қоштасыпты. — Әбдірахман құдаға сәлем айт, қорықпасын, біздің үйге келіп жүрсін”, — депті.

Аманғалидың соңына түскен топ келіссөз жүргізген адамдарға Аманғалида қарудың әлі барын хабарлағанда олар аттарына міне ауылдарына қаша жөнелген. Әбдірахман да үйіне келген соң, Нәсия келінінен құдасының сәлемін естігенде уһлеп: “Қор етті-ау, арыстай азаматты!” — деп өте ренжіпті.

Аманғали да қатты ашуланып:

— Қаруларымызды тапсырғызып өздері қулық жасады, бізді алдады, — деп атының басын енді Отарғали Мұқышевтің ауылына бұрған...

— Бізге Отарғали Мұқышевті, Ізімқұловты тауып беріңдер! Сендер білесіңдер! — деп олардың тоқалдарын ілестіріп ала кеткен.

Осы уақиғаға байланысты тағы бір күегерді сөйлетейік

Ол — Алматы қаласының тұрғыны, дербес зейнеткер Орайхан Құспанғалиев ақсақал, 1915 жылы Атырау облысы, Индер ауданы, Толыбай ауылында туған. Ол кісі былай дейді:

“Аманғали тақырыбын көтеруді өз басым өте дұрыс деп санаймын. Керек-ақ... Әсіресе жастар білу керек, одан сабақ алу керек...

Аманғали уақиғасы сол кезеңдегі тап күресінің нәтижесі. Ол өзі жай, кара шаруа, әрі кеткенде орта шаруаның адамы. Бірақ батыр, өр мінезді. Аманғали тағдырының бұлай болуы — ол байлардың жасаған ісі деп білеміз. Оның құдасы Қайыр Қарымбаев та, дәрігер Отарғали Мұқышев пен сот Жұмағали Жанғожин де бай кісілер болған. Олар қарапайым Аманғалиды өздеріне қаратқысы келді, оның басын өздеріне итілері келді. Аманғалиды менсінбеді, жарлы деді. Мүмкін Аманғалиды барымташы ретінде қолшоқпар етіп жұмсағандары да келген шығар, кім білсін. Өздері бірқыдыру қатар қоныстанған, бұл азаматтар бір-бірімен араласқан ауыл адамдары. Сонынан Аманғалиды банды атандырып жүргендер де солар.

Мұнысымен қоймай олар Оралдан, Орладан, Атыраудан дүркін-дүркін отряд шақыртып, атыс-шабыс болып тұрғаны да сондықтан. Әйтпесе Аманғалидың қара бұқара халыққа зияны тимеген. Оны халқы әр кез құшақ жайып қарсы алушы еді, оған ән салдырып, әнін тыңдаушы еді. Елдегі ауыл қарияларынан естігенім: “Сол байлар Аманғалидың қыр соңына түсіп қайтеді екен? Мазаламай-ақ қойса да болады ғой”, — дейтін. Ел болған соң ауыл арасында ондай бір намысқор, өз дегенімен жүріп, өзгеге көнбейтін, батыр мінезді адамдар міндетті түрде болады.

Енді сол Аманғалиға байланысты бір-екі эпизодты айтайын. Бірі — өзіміз жәй шаруа ауыл болдық. Біздің ауыл Аманғалидан ешқандай зәбір көрген жоқ. Бала күнімде бірде қыдырыстап жазда нағашыларымның ауылына бардым. Барсам, ол ауыл абыр-сабыр. “Ойбай, Аманғали келеді екен. Ол келсе ауылды шабады” деп әбігерге түсуде. Киіз үйлерін қонырлықтан көшіріп, күм ішіне, ойпаң жерге тіккен, шағыл басына қарауыл қойған. Маған осының бәрі ерсі көрінді. Онымен Аманғали келген жоқ. Кейін ол туралы ауыл ұмытып та кетті.

Екінші көрініс — шамамен 1925 жыл ғой деймін. Менің әлі бала кезім. Үйіміз сол Толыбай деген жерде, қонырлықта, киіз үйдеміз. Таңертеңгі сәт. Ауылдың күншығыс жағынан мылтық даусы шаңқ-шаңқ естілді. Үйдегілер үрейленген күйде бәріміз тездеп сыртқа шықтық. Көп кешікпей со жақтан төрт аттылы адам көрінді. Бәрі асығыс, олар ауыл жанынан өте шықты. Аттарына жайдақ мінген. Біреуі андасанда артына бұрылып мылтық атып қояды. Соңғысы бұрылып кеп ауыл шетіндегі үйден атына терлік сап алды.

Олар кеткен соң, артынан оншақты аттылы топ көрінді. Әлгілерді қуғандар. Алдыңғы зор денелі адам, көкшіл атқа отырған. Үстінде ақшыл түсті шапан. Ол атына қамшы басып, біреудің атын атап айқайлап: “Мать твою, стой!” — деп орысшалап, боқтық сөздерді жаудырып барады.

Соңынан естігеніміз — бұл Отарғали Мұқышевтің тобы екен. Аманғалилар қаруларын тапсырған, солай келісім болды. Олар Аманғалиға Оралға барып, бәрін мойындап айтыңдар деген. Бірақ Отарғали “бұларды тек ұстап алу керек” деп көнбеген. Әлгі қуғындар солар екен. Онымен Аманғалиды ұстай алмаған. Ал Аманғали сосын Отарғалидың ауылына барып біраз шатақ шығарған, оның тоқалына қоса тағы біреудің тоқалын ілестіріп ала кеткен. Қуғыншыларды

көргенде әкем есік алдында етік тігіп отырған: “Апыр-ай, мыналар Аманғалиды қудалай беріп қайтеді! Не істемекші!” – деді кейін...

Ал 1928–1929 жылдары мен Атырауда сол Аманғалидың баласы Нағымға жолықтым. Ол сонда припотте екен, өзі ФЗО-да электрикке оқиды. Оның жас жігіт кезі, біздей оқушыларға қамқоршы болды. Дене дегеніңіз керемет, өзі төртпак, қолдары балғадай, ұрғанды қатырады. Қазақ балаларының қамқоршысы болды, біз соның артынан еріп жүретін едік...

Мен өзім 1990 жылы Ілия Жақановтың “Қазақ әдебиетіндегі” мақаласын оқыдым. Газетті үйде сақтап та қойдым. Дұрыс жазылған. Бірақ бір ойыма келгені: “Өттеген-ай, ана бір Отарғали Мұқышевке байланысты оқиғаны неге жазбады екен”, – дедім. Өзім кездесіп соны айтқым да келді, бірақ оның сәті түспеді...”

Міне, осы екі адамның әңгімелерінен енді қандай ой туындайды? Алдымен Аманғалидың қаруын тапсыруына не себеп болды? Әрине, Аманғали тыныш өмірді аңсайды. Ел қатарлы бейбіт ғұмыр кешкісі келеді. Бірақ қарсыластары ондай мүмкіндік бермейді. Олардың мақсаты Аманғалиды қолға түсіріп, көзін жою немесе өкімет адамдарына табыстап, түрмеге жабу. Бірақ қасқой ойларын орындай алмай дінкелері құрыды. Жарайды. Ондай мүмкіндік енді туды ғой. Аманғалиды қаруларын тапсырған бойда неге бірден со жерде ұстамалды? Себебі, қорықты. Оларға Аманғалиды ұстайтындай шақырылған қарулы күш әлі келіп үлгермеген еді. Қазақтың қара дүрсін әдісіне, қос білектің күшіне салса, әрине, Аманғали жағындағы арасалмақ бой бермейтін, басым болатын.

Ал енді осы шаруаның басы-қасында жүрген, Аманғали өтінішін орындауға жанашыр жандай көрінген, Шоланды болысының ең сенімді деген адамы – дәрігер Отарғали Мұқышев не істеді? Ол опасыздық жасады. Жанын шүберекке түйіп, сенім артып алдына барған Аманғалиды алдап соқты. Бірақ Аманғалиды ол ұстай алмады. Аманғали да сақтық жасап, тап қаруын тапсырар тұста тағы бір әдіс қолданды. Оны оқырман кейінірек Әбдірахман Жүсіповтің берген куәгерлік хаттамасынан оқып танысады.

Сонымен Отарғали Мұқышев ел адамдары сеніп тапсырған келіссөзді қалай орындады? Келісім-шарт 1925

жылы сәуір айының соңғы күні, яғни 30-шы жұлдызында жасалған. Ал Отарғали мамырдың 18-ші жұлдызында Орал губерниялық атқару комитетіне өз аяғымен барып, болған оқиғаны баяндап, өз қолымен әрбір әріпті көркем каллиграфиялық түрмен, кок сиялы қарындашпен мәнерлеп, орысша нақышына келтіріп, арызын жазады. Енді архивтік істе сақталған сол арыздың мазмұнымен танысыңыз. Онда болған оқиғаның біраз шындық беті ашылады.

18.05.1925 ж.
№ 2806 кіріс

Орал губерниялық атқару комитетіне
Шоланды дәрігерлік пунктiнiң
фельдшерi Отарғали Мұқышовтен

АРЫЗ

Осы жылдың 1 мамыр күні Шоланды фельдшерлік пунктін және менің отбасымды белгілі бұзықтар, Шоланды болысының азаматтары Аманғали Кенжахметов, Тайыр Тілеков, Бисен Жұмағалиев, Сұлтан Ерментәевтар тонап кетті. Бұлар 1923 жылдан бері белгілі және губерниялық әкімшілік бастығы жолдас Исенбаевқа да мәлім.

Аталмыш ұрылар сәуір айының соңғы күндері Шоланды болысының лауазымды адамдарына мынадай талап қойған-ды: ҚазЦИК-ке (Орынборға) немесе Орал губаткомына барып ақталу үшін оларды құптап ақтайтын үкім және тағы басқа қажетті құжаттармен қамтамасыз ету керек. Сондықтан өздері қолдарындағы 4 винтовканы 85 оқ-дәрісімен, 1 қылыш, 2 тапаншаны тапсырамыз деп уәде етті.

Біз бұлардың шаруашылыққа келтірген зиянды істерін, болыстың тұрғындары арасында бірнеше мәртебе жасаған зорлықтарын білеміз және біздің уездің үш жыл бойы оларды ұстай алмай жүрген әлсіздігін ескеріп, өзіміздің азаматтық парызымыз және қызметіміздегі міндетіміз деп түсініп, оларды қалайда кедергісіз қолға түсіру үшін сұраған құжаттарын 6 мамырға дейін Орал губаткомына барсын деп шектеп бердік.

Осы саясатты ұстанып, өзіміздің № 1 және № 2 құпия қаулыларымызбен Жаңақала уездік атқару комитетіне хабарлап, қаруларын тапсыратын күнін көрсетіп, оларды ұстауға көмек сұрадық.

30 сәуірдің кешінде Амангалилар арада жүрген адамдар арқылы (Шоланды болысының азаматтары — Амангалидың інісі Әндіргали Кенжахметов, Сайхан Жұмахметов және Әбдірахман Жүсіпов) бізден № 603 және № 333 құжаттарды алып, уәделі қаруларын — 4 винтовка, 85 оқ-дәрі, 2 тапанша мен 1 қылышты тапсырды. Осы кезде Жаңақаладан оларды ұстауға уез милициясының бастығы жолдас М.Сыйықов бастаған 7 адамнан отряд та келіп жетті.

Отряд 1 мамыр күні таң алдында еріктілер ретінде менің інім Молдағали Мұқышов пен ККОВ болыстық төрағасы Ізімқұлов, ішінде мен де бармын, қаруланып алдық та қашқындардың ізіне түстік. Таңертеңгі сағат 8-дің шамасында Шоланды болысының салтүстігінде 20 шақырымдай бұрынғы казактар жерінде қуып жеткенімізде олар бізді көріп, оқ атты. Шамалы уақыттан соң олар бір шағылдан асып түсіп, қайта Шоланды болысына кейін шегінді. Отряд олардың ізін бағумен болды. Бұл жерде таңғы сағат 10-да тағы екі рет сәтсіз қақтығыс болып, осыдан кейін олар жол-жәнекей аттарын ауыстырып, тездеп ілгері ұзап кетті. Ал біздің отрядта өзара келіспеушілік пен алауыздық жік шығып, әрі батыл басшылық жасайтын адам болмағандықтан бұл жүрістен әбден шабандап қалдық. Қашқындар өздерінің жансыздары арқылы отрядпен олардың артынан қуғанымызды естіп, өш алу мақсатымен менің інім Сапарғали Мұқышовты соққыға жығып, өз мүлкіме қоса қазынанікін де тонап, әйелімді зорлықпен 4 жасар ұлымыздан айырып ертіп кетті. Олар ауылдан шығарда ККОВ-тың қоғамдық ақшасын, Ізімқұловтың мүлкін және оның да әйелін ала кетті.

Біз ауылға жақын келгенімізде олардың ұзап бара жатқанын бір шақырымдай жерден көрдік, алайда қуып жетіп, әйелдерді алып қалуға отрядымыздың батылы жетпеді, сөйтіп бүкіл жұрт алдында Ізімқұлов екеуміз мазақ боп қалдық. Мамырдың бірі күні кешінде Жаңақала отряды болған істі УИК-ке шабарман арқылы жеткізген. УИК милиция бастығын қылмысты іздестіру бөлімі бастығы Нұрпейісовпен алмастырып, оған ұрыларды ұстауға нұсқау берген. 6-шы мамырда Шоланды болысынан шығып, қашқындарды қуып отырып, 9-шы мамырда Сахарный поселкесіне келдік. Бұл жерде олардың 8-ші мамыр күні таңертең ауылсоветтің көзінше Жайықтың Бұқар бетіне өтіп кеткені анықталды. Бұл

мәліметті ауылсоветтің өзі берді. Осы жерде біз ҚазЦИК-ке жаңадан мүше болып сайланған Қашым Тоқтамысовпен кездесіп, өзім және отряд бастығы болған істі түгел ауызша айтып, ауылсовет төрағасы мен ҚазЦИК-тің мүшесінен көмек сұрадық, бірақ одан ештеңе шықпады.

Отряд бастығы мандатының Жымпиты уезіне күші жүрмегендіктен және дұрыс көлік болмағандықтан біз амалсыз қайтып оралдық.

Болған сәтсіздіктен басыма түскен бақытсыздықты қысқаша айтып, оған қоса мәжілістің он екі дана құпия құжаттары мен ұрылар тонаған мүліктердің тізімі, халық үкімінің көшірмелерін тапсыра отырып, губаткомнан қарақшыларды Орал губерниясынан немесе тіпті күллі Қазақ республикасы бойынша іздестіріп, тезірек ұстауға, мүмкіндігінше шұғыл шара қолдануын сұраймын. Оларды ұстағанша Шоланды болысында қалған Кенжахметовтің екі інісі мен Тілековтің, Жұмағалиевтің отбасыларын өкімет өзінің назарына алса, сөйтіп Шоланды болысынан оқшауласса. Әйтпесе олар қашқындарға үнемі құпия мәліметтерді жеткізіп, әрі материалдық көмек беріп отырады. Қашқындарды ұстай алмаған жағдайда оларды тұтқындағанша біздей жапа көрушілерді өзімізді қорғау үшін қаруландыруыңызды, тоналған мүлкіміздің есесін Кенжахметовтің мал-мүлкінен қайтаруға шара қолдануыңызды сұраймын.

Ең соңында айтарым, Сіздің қамқорыңызға үміт арта келіп, өкімшілік басшыларынан, яғни ГИК басқа да органдармен келісе отырып, жауымның әйеліме көрсеткен зорлық-зомбылығын тек менің қара басымның ар-ұжданы ғана емес, сондай-ақ ешқандай уақытымен де, жолдастық рухымен де санаспай еңбек етіп жүрген өкімет қызметкерлерінің ұяты деп санап, әйелдерді қарақшылардың езгісінен құтқару үшін барлық мүмкіншілікті пайдаланады, оларды ұстауға автомобиль мен қарулы күші жауынгерлерін жұмсайды, жетімсіреп, көз жастарын бұлап қалған сәбилердің ана әлдиіне тездеп қосылуына атсалысады деп сенемін.

1925 жыл, 18 мамыр.

Жәбір көрген фельдшер: О. Мұқышев (қолы)

(№ 289-іс, 1-т., 1-4-бб.)

Аманғали сол кеткенде қазіргі Атырау облысы, Қызылқоға ауданы Сағыз өзенінің бойында отырған Адай уезінің правительі Тобанияз Әлниязовты сағалап барған. Онда біраз уақыт болғанмен, Аманғали осы жерде алғаш рет тұтқындалады. Ол туралы Тасмұқан Тінәлиев деректі повесінде бірқыдыру жазды.

Тек біздің соған қосарымыз – Тобанияз Аманғалиды ұстаған әдісімен бұдан бұрынырақ атаман Толстовты қонақ етіп отырып тұтқындаған. Соңынан түрмеде отырып күнделігін жазған Толстов: “Осыдан аман шықсам, бірінші ош аларым Тобанияз хан болсын!” – депті.

Екіншіден, Аманғалиды тұтқындағанда Атыраудан барған отрядқа Отарғали Мұқышев та бірге еріп, қайтар жолда өзінің Сағида, Ізімқұловтың Ізнұра тоқалдарын алып қайтқан.

Атыраулық ардагер журналист Әбугали Ғабдуллиннің айтуынша, тұтқындалып, қол-аяғы байлаулы жатқан Аманғалидың мұртын Отарғали тарамдап жұлған. Соңынан қан аралас түкірікті көріп ол мысқылмен:

– Қалай, Аманғали, қанаған жеріне дәрі жағайын ба? – депті кекетіп.

Сонда Аманғали:

– Сенің дәріңнен Сағиданың зәрі артық... Сағидаң үшін сақал-мұртымды қоса берсем де болады... – деген.

“Іздегенге – сұраған” деген осы да.

Мезгіл 1925 жылдың күзі болатын.

Әбекеннің айтуынша, Аманғалидың анасы Тағжан осы ұлына жүкті кезінде қылыштың татына жерік болған көрінеді. Бұл қазақ ырымында батыр ұл туады дегенді білдірсе керек.

Мұрағаттық істен Аманғали Тобанияз қолына қалай тұтқындалғаны жөнінде сақталған ешбір құжат кездестіре алмадық. Тек “Адай уезіне барып, біраз жасырынып жүрген, соңынан оны ұстап, өкімет орнына тапсырған” деген жолдарды ғана оқыдық.

Бірақ бір ақиқаты, Аманғали тұтқындалғаннан кейін Атырауға (Гурьевке) емес, бірден Орал қаласына жөнелтілген. Сонда түрме үйінде тұтқында болған. Талай тергеуден өткен. Өкініштісі, мұрағаттық істе Аманғалидан ешбір жауап алу хаттамасы сақталмаған. Тек осыншама үлкен архивтік істің он үшінші томының бір бұрышында Аманғалиды айыптау

қорытындысы ғана тіркелген. Онда тек жалаң айыптау қорытындысы ғана. Оның мазмұнынан ұққанымыз: Аманғалиға Орал түрмесінде жеке-дара іс жүргізгендей, себебі, айыптау қорытындысында соның беттеріне сілтемелер жасаған. Ал Аманғалиға қандай сұрақтар қойылды, оған қалай жауап берді, өкінішке орай, одан мәлімет жоқ. Тек қолға түскен Аманғалиға барлық айыптарды аямастан үйіп-төккен, оны айыптау қорытындысы бастан-аяқ айқындап түр және оның мазмұнын да қайталап жаза берген.

Ал осыдан кейін Аманғалиға сот болды ма, болса, оған қандай жаза берді? Ол жайлы бірде-бір құжат сақталмаған. Осы материалмен таныса отырып көзіміздің жеткені Аманғалиды, әрине, кеңестік заң жолымен Жұмағали Жанғожин соттамаған. Бұл — ақиқат. Айыптау қорытындысы 1925 жылдың аяғында дайындалған.

Тексеру орындарының тәртібіне сенсек, архивте сақталған “істерді” жыл өткен сайын қайталап қарап, құжаттарды тексеріп отыратын көрінеді. Оның күштерін жойған кейбір жарамсыз немесе басы артық деген парақтары архивтік істерден алынып тасталады екен. Сондай парақтар Аманғалидың ісінен де алынып тасталынбады ма? Осындай күдікті ойдың туындауы заңды ғой.

Ал енді оқырман қауымға Аманғалидың жеке басына дайындалған айыптау қорытындысымен танысуға мүмкіндік туды. Ол мына төмендегідей.

Айыптау қорытындысы

Орал губерниясы, Бөкей уезі, Шоланды болысы, екінші ауыл азаматы Аманғали Кенжахметовті сотқа тарту туралы.

Аманғали Кенжахметов, жанында тағы біреулер бар, 1922 жылы жылқы барымталаумен шұғылданған (Іс беті — 40). Бұған қоса Аманғали Кенжахметов бұрынғы милиция қызметкері, взвод командирі болып; ақ гвардия бандыларына қарсы күрескен, ол 1923 жылы өз айналасына қылмыскерлерді, партияда жоқтарды жинап, Орал губерниясы аймағында әскери әрекеттер көрсете бастаған.

1923—25 жылдар аралығында Аманғали Кенжахметов Кеңес өкіметі орындарына және жекелеген адамдарға қарудың күшімен дүркін-дүркін қыр көрсеткен. Совет мекемелеріне

шабуыл жасап, өкімет уәкілдерін тұтқындаған. Оларды қарусыздандырып, мөр, басқа да іс қағаздарын қолға түсірген.

Амангали Кенжахметов қасындағы серіктерімен осы жылдың мамыр айында (демек, 1925 ж. — Л.Қ.) Бает болысындағы мал дәрігерлік пунктін талқандап, дәрігердің әйеліне тағы біреудің зайыбын қосып, өздерімен бірге ықтиярсыз ілестіріп өкетеді. Сосын Бает болысынан өтіп, Адай уезіне барған, сонда біраз жасырынып жүрген, тек оны ұстап, өкімет орнына тапсырған соң серіктері жан-жаққа қашып ұстатпай кетті.

Амангали Кенжахметовтің қылмысы агентуралық мәліметтермен дәлелденген. Оған ОГПУ Орал губерниялық бөлімінің және тағы басқа органдардың, бірнеше уездердің көрсеткен қағаздары куә.

Алдын ала жүргізілген тергеуде мыналар анықталды:

Айыпкер Амангали Кенжахметов өзі мойындағандай, айналасына өкіметтен қашып-пысып жүргендерді жинап, қарулы топ құрған. Өзі бұрын Бает болысының кейбір түреындарымен рулық қатынаста жауласу әрекеттерін жасаған. Осындай әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар (Амангали өзі атап көрсеткендей) оны қарулы топ құруға мәжбүр еткен (Іс беттері — 67-74).

1924 жылы Амангали Кенжахметов өзінің сыбайластырымен бірнеше дүркін арандатушылық әрекеттер жасады, соның ішінде егінді жерді дұрыс пайдалану жөнінде бас қосуда жұрт алдында шатақ шығарып, мылтық атып, адамдардың тарауына жол берді (Іс беттері — 47-48).

1925 жылы 1 мамыр күні Бает болысының малдәрігерлік пунктіне шабуыл жасап, дәрігер Мұқышев Отаргалидың әйелін өздерімен бірге алып кетеді (Іс беттері — 32-42).

1923 жылы оның бір серігін аудандық милиция бастығы жолдас Әлдижаров (мүмкін Алдияров — Л.Қ.) тұтқындағанда, оған шабуыл жасап, сыбайласын босатуды талап етеді (Іс беті — 47).

1924 жылы Амангали өкімет уәкілдерін, губерниялық қылмысты істер бөлім инспекторы Шкоковты, болисполком төрағасы Ерекеновті, РКП (б) мүшесі Лұқпановты тұтқындаған, кейбіреулерін соққыға жыққан (Іс беттері — 45, 105).

1923 жылы оның тобын құрту үшін Бөкей губерниясынан ЧОН отрядын (басшысы Агеевті) жібергенде Амангали

олармен атысқан, мақсаты — қалайда қолға түспеу болды (Іс беттері — 47-48).

1924 жылы Калмыково поселкесі түбінде Амангали тобы телеграф линиясының қарауылымен атысқан. Сегіз адамнан құрылған отряд Амангали жолын кеспек болғанда ұстатпай, ақырында қайыққа мініп, теңізге шығып кеткен (Іс беті — 119).

1925 жылы Амангали тобын құрту үшін милиция отряды, құрамында алты адам, бастықтары ГПУ өкілетті өкілінің көмекшісі Испанский Амангалилардың артынан қуғанымен ұстатпай, Адай уезінде біраз уақыт жасырынып жүрді (Іс беті — 117). Оны кешікпей өкімет орнына қылмыстары үшін соттауға ұстап береді.

Амангали Кенжахметов Бөкей губерниясының тұрғындарынан және жергілікті өкімет басшыларынан өзін ақтайтындай бірнеше үкімдер алған, тұрғындарға жоғарғы өкімет орындарына айыпты басымен барып берілуге уәде еткен, бірақ ол қайта қаруланып, баяғы әрекеттерін қайта бастаған.

Сұрақ-жауап алу хаттамасында Амангали Кенжахметов кінәлі екендігін мойындайды (Іс беті — 97).

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келіп, мынадай ұсыныс жасауға болады:

Амангали Кенжахметов, 37 жаста, Орал губерниясы Бөкей уезі, Шоланды болысы, екінші ауыл тұрғыны, кәсібі малшы, үйленген, отбасында — 6 адам, партияда жоқ, сауатсыз, үй тұрмысында сиыры, аты, түйесі, қыстауы бар, жоғарыда көрсетілген қылмыстары үшін оны Қылмыс кодексінің № 76-бабы бойынша сотқа беруге болады.

Сондықтан Қылмыстық-процессуальдық кодекстің (УПК) № 24-бабына сәйкес бұл істі губерниялық прокуратураға жіберу керек.

ПБ уәкілінің көмекшісі: Байсуаров (қолы)

“Келісім берген”

ПБ бастығының орынбасары: Рязанцев (қолы)

“Бекіткен”

Орал ОГПУ губерниялық
бөлімі төрағасының орынбасары: Тихонов (қолы)

Тізім:

1. Айыпкер Амангали Кенжахметов губерниялық түрмеде отыр. Сотқа мыналар шақырылсын:

1. Сағида Мұқышева – Бөкей уезі, Шоланды болысы, 1-ауыл тұрғыны.

2. Ізнұра Ізімқұлова – бұл да сонда тұрады.

3. Отаргали Мұқышев – сонда тұрады.

(№ 67118/192-іс, 13-т., 368–370-66.)

Ал өйелдерді ауылға алып қайтқан Отаргали Мұқышев өкімет орындарына өзінің кезекті арыздарын өзірлеп, Амангалиды түрмеде шірітпек ниетпен талай қағаздарды Сарытөбе болысының милициясына табыстаған. Аға милиционер Д.Келісбаев түскен арыздарды тіркеуден өткізіп, өз қаулысын шығарып, жоғарыға жолдаған. Оның мазмұны төмендегідей:

Қорытынды қаулы

1925 ж. 24 желтоқсан. Мен, Сарытөбе болысының аға милиционері Д.Келісбаев, бұрынғы Шоланды болысының аға милиционерінен Кенжахметовтерді Мұқышев Отаргалидың айыптайтын материалдарын қарап, былай үйғардым:

Бұл іс қылмыс белгілеріне қарай ҚК № 76-бабына жатады және айыпты Амангали Кенжахметов ұсталып, қазір Орал губерниялық тұтқындар үйінде отыр. Осындай іс Орал округтік сотының 9-шы учаскесінің халық тергеушісінде бар. Мына материалдар міндетті түрде алдын ала тексеруді талап етеді, сондықтан УПК №№ 34, 106-бابتарын басшылыққа алып,

қ а у л ы ш ы ғ а р д ы м:

Бұл жазбаларды іске қосу үшін және алдын ала тексеру үшін Орал округтік сотының 9-бөлімінің халық тергеушісіне жіберу керек.

**Сарытөбе болысының
аға милиционері:**

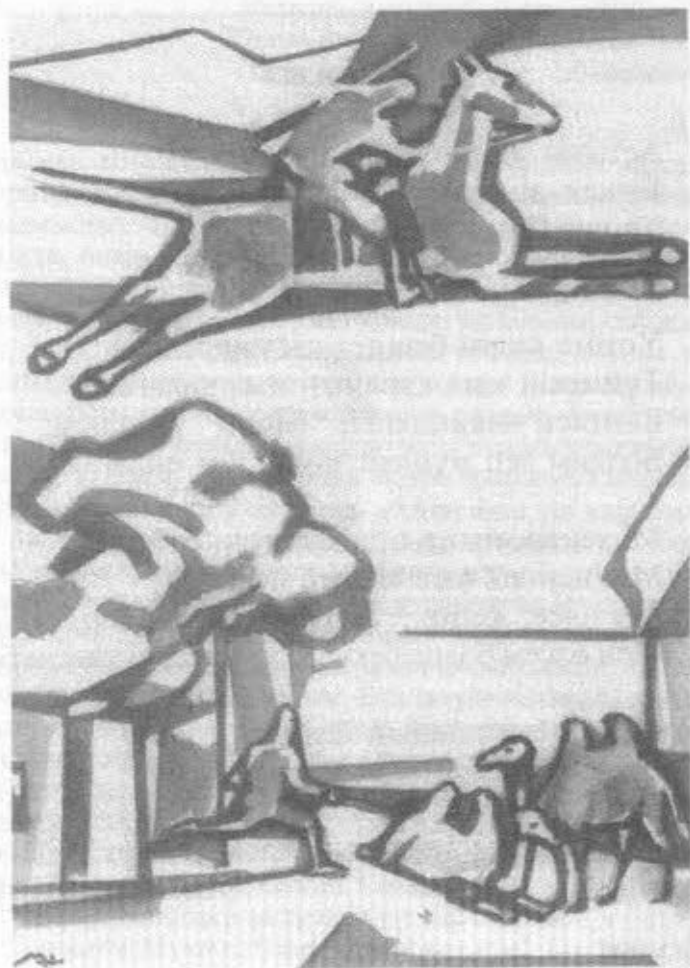
Д.Келісбаев

(№ 67118/192-іс, 1-т., 88-б.)

1925 жыл осылай аяқталады.

THE GREAT EASTERN

MAKING THE GREAT EASTERN
A GREAT EASTERN

MAKING THE GREAT EASTERN
A GREAT EASTERN

1926 жыл

Астыма мінген атым күреңім-ай,
Біткен-ді күреңіме бір елі май.
Тәңірім әлде болса берер-дағы,
Қайғырып қапаланба, жүрегім-ай.

Үстіме кидім бешпет қыл қарадан,
Түймесін қыл қараның қыз қадаған.
Елімнен нақақпенен “банды” атандым,
Болады деп мұндай заман кім ойлаған?!

Мұхсина, иықты ішік киесің бе?
Мойныңды өзге адамға иесің бе?
Аға өлсе, жеңге — мұра деген сөз бар,
Мен өлсем бәлшебекке (күмүнеске) тиесің бе?

Әкесі Мұхсинаның Әлімтай ғой,
Мұхсина өзір менің қасымда ғой.
Әтірет мені ұстап, жалғыз қалсаң,
Жарқ етіп жоғаларсың жасындай-ақ!

(Аманғали өлеңі)

ЕКІНШІ БӨЛІМ

*Момыңа залалым жоқ жалғыз тиын,
Кегім кеткен кердеңнің бердім сыйын.
Михнатым-михрабым осы кегім,
Онсыз өмір сүрместей көкірегім.
(Пушкин — Шәкәрім — “Дубровский”)*

Бұл жыл Аманғалиға өте ауыр және күрделі оқиғаларымен есте қаларлықтай болды. Тергеушінің айыптау қорытындысы бойынша Аманғалидың ісі сотта қаралып, Қылмыстық кодекстің № 76-бабымен бес жыл отырып шықса, оның ештенесі кетпес еді. Тіпті жаны да, ары да тазарып, өмірге деген, адамдарға деген көзқарасы өзгерер ме еді, қайтер еді? Бірақ амал қанша, тағдырдың сыбағасы ма, әлде өзінің бірбеткей мінезі себепші болды ма, қайткенде де қисыны кеткен шаруа одан бетер қисайып, наразылығы өршіп, соңы кектенуге ұласып, Аманғалиды “өттеген-ай” дейтіндей әрекеттер мен содырлықтар жасауға мәжбүр еткізеді. Оның бәрінің ақыры трагедияға айналып, жұмыр басын өлімге жеткізеді... Оған алда үш жыл бар.

Ал әзірше Орал түрмесінің бір камерасында қыс бойы азап шеккен Аманғалидың жанына көктем шыға, дәлірек айтсақ, сәуір айының тоғызыншы жұлдызында Мұхаметберлі (Мұхамберлі) Орынбаев деген өзімен жасы құралпы біреуді отырғызады. Ал бұдан ертерек оның қасына жастау Сүмбет Қалиев деген келген болатын. Бұл екеуін Аманғали қасына отырғызу кездейсоқтық па, әлде жоспарланған шаруа ма, оның себептері бізге беймәлім. Олар туралы Аманғали өзі де еш жерде тіс жарып хабар бермейді. Сүмбет Қалиев туралы архивтік істе деректер де жоқтың қасы. Ал Мұхаметберлі Орынбаев туралы біркелкі мәлімет бар. Ол Аманғалиға осы жылы біраз уақыт серік болған. Сондықтан біз аз-мұз шегініс жасап, оқырмандарға ол туралы түсінік берелік.

Сонымен Мұхаметберлі Орынбаев кім? Біз танысқан екінші архивтік іс Сабитов Боқай тобына арналған. Бұл топ 1927 жылы 17 шілдеде сотталғандар — № 92 архивтік іс. Онда Орынбаевқа мынадай мінездеме беріледі:

“Мұхаметберлі Орынбаев — 34 жаста, Орал губерниясы, Орал уезінің азаматы, сауатсыз, жалғыз басты, жөй шаруа адамы, партияда жоқ. Ол 1920 жылы жылқы ұрлағаны үшін

Халық сотының шешімімен екі жылға бас бостандығынан айырылып, оны күшпен қара жұмысқа салған. Содан кейін 1923 жылы 30 наурызда Ревәскери трибуналдың шешімімен, қару қолданып, ірі қара мал ұрлағаны үшін, ең ауыр үкім — өлім (ату) жазасына кесілген, бірақ РСФСР Жоғарғы Соты Қазақ бөлімшесінің өтініші (ходатайство) бойынша ВЦИК оны бес жылға бас бостандығынан айыруға алмастырады (“по частной амнистии” деп өзгертілген). Бұдан кейін Ерекше комиссияның қаулысымен түрме орындарын босату (по разгрузке мест заключения) мақсатымен 1925 жылдың аяғында тұтқыннан босатылады. Түрмеден шыққан М.Орынбаев енді Казталовка ауданындағы Нұтман Досқалиев дегенге келіп, артынша екеуі Сабитов Боқай тобына қосылады да, келер жылдың (1926) наурыз айының аяғына шейін талай бүліншілік әрекеттерге қатысады...” дейді. Бұл өзі ұзақ-сонар әңгіме. Біз қысқа ғана қайыралық.

Сол наурыз айында Казталовкаға Оралдан келген ГПУ орталығының өкілетті өкілі Фукс деген бастықтың ұйымдастырған операциясының нәтижесінде ешбір оқ атылмастан алдап қолға түсірілген Сабитов тобының ішінде осы Орынбаев та бар. Ал Нұтман Досқалиев сол кезде ізін жоғалтып тынады.

Жалпы оқырмандар осы үш адамды — **Фукс, Орынбаев, Нұтман Досқалиевті** естерінде сақтағаны жөн, себебі оларды Аманғали ісінде де кездестіреміз.

Өкіл Фукс бастаған топ бұлармен біраз уақыт өзара келіссөз жүргізудің нәтижесінде Сабитовтерді 29 наурыз 1926 жылы көндіріп, өзі бастап Казталовкаға алып кеп, РИК-тің жанында қаруларын тапсыртады. Қолдарына “ақталды” деген жалған құжаттар береді. Бірақ артынша: “Сіздерді телеграммамен Оралға шақыртып жатыр”, — деп хабарлап, берген қағаздарын қайта жинап ап, сегіз адамды сол жерде тұтқындап, темір жол арқылы конвоймен Орал түрмесіне жеткізеді (№ 92-іс, 280-б.).

Осылайша түрмеге қайта оралған М.Орынбаев енді Аманғалидың қасына отырады. Аталмыш архивтік істің қорытындысының қырық бесінші тарауында былай жазылған:

“М.Орынбаев, Орал изоляторында Аманғали Кенжахметов және Сүмбет Қалиевпен бір камерада отырған үшеуі 9 май 1926 жылы түрмеден қашып шығады да, 10 майда түнде Орал уезінің Шаған болысының тұрғындары

Александр мен Георгий Кулагиндердің үш атын ұрлап мініп, қаруланып Аманғали ауылына бет алады...” (№ 92-іс, XXXXV тарау). Сондықтан ел арасындағы әңгімелерде айтылатын, Аманғалилар түрмеден қашқанда қарауыл күзетшілерді өлтіріп, ұрлаған аттардың иелерінің де көздерін құртып кетіпті деген сөз, шындыққа жанаспайды.

Аманғали ауылына келгенде інісі Мұқанғали ағасының ендігі жорықтарына қатыспайды. Себебі, Мұқанғали Атырауға шақыртылып қайта қамауға алынған-ды. Ол жөнінде архивтік істе мынадай құжат бар.

Қаулы

1926 жыл, 19 мамыр

Гурьев қаласы

Мен, Гурьев уез милициясының аға милиционері Грачев, былайша шешім қабылдадым. Құпия хабарға қарағанда Мұқанғали Кенжахметов бандитизмге көмектескен, сондықтан оны Қылмыс кодексінің № 76-бабымен айыптап, ол II категория бойынша тұтқындалып, Гурьев уездік түрмесіне жіберілсін. Бұл жөнінде Мұқанғали Кенжахметов хабарлансын.

Гурьев уездік аға милиционері: Грачев (қолы)

Милиция бастығы: (қолы)

Қаулымен хабарландым: М.Кенжахметов (арабша)

(№ 67118/192-іс, 2-т., 106-б.)

Осыдан бір айдан кейін, яғни 15 маусым 1926 ж. Мұқанғали Кенжахметов екі адамның кепілдігімен (олар: Ақкөзов Сәрсен – Гурьев қаласының тұрғыны, Сүндетқали Кенжахметов – інісі) Орда қаласына жеткізілуге тапсырылады...

Аманғали қасындағы екі адаммен ауылға келген күннің ертесінде Қайырға аттанады. Сол кезде үйден бірге шыққан анасы Тағжан: “Қарағым, Аман, сен қаһарыңнан қайт! Аналық ақ сүтімді кешіп өтінемін, аман-есен оралдың ғой, енді тыныш жүрші!...” – депті.

Бірақ Аманғали алған бетінен қайтпаған. Қасындағы екеу де бұған ләм-мим тоқтау айтпаған. Қайыр ауылынан таптырмайды. Бұдан кейін келесі бір ала таңда олар Жұмағали Жанғожиннің ауылынан бір-ақ шығады. Алайда оны да жолықтыра алмаған. Себебі, бұл кезде Аманғалидың

түрмеден қашып үйіне келгенінен хабардар олар бой тасалайды. Кектеніп іздеп келген адамдарын кездестірмеген соң Аманғали енді ызаға бой алғзады. Жұмағали ауылындағы сол қарбаласта оның туысы Қанатқали атты жігіт қапияда оққа ұшады. Аманғалидың бұл сапарын журналист Тасмұқан Тіналіев өзінің деректі повесінде біркелкі шынайы суреттейді. Бірақ Қанатқалиды атып салған Мұхаметберліні Жұмағали ауылынан аттанған соң Аманғали атпайды да, өлтірмейді де. Керісінше, Мұхаметберлі Аманғалидың қасынан екі елі қалмай қара күзге шейін, дәлірек айтсақ, қазан айының орта шеніне дейін, талай қарекеттерге бастап бірге жүреді. Ол тіпті Жұмағали Жанғожин ауылын екінші рет шабу операциясына да қатысады.

Қастасқан адамдарын кездестіре алмаған Аманғали енді Отарғали Мұқышевтің ауылын бетке алады. Бірақ барғанымен оның да орнын сипап қалады. Отарғалилар көшіп кеткен. Қайда?.. Белгісіз.

Осындай сергелдең жүрістен кейінгі Аманғалидың бір сапарының сәті түседі. Ол — Аманғалидың Мұхсинаға үйленуі.

Біз енді Мұхсина туралы аз-мұз мағлұмат берелік. Рахила әжейден естігеніміз: “Көкем Мұхсина шешемізге Орал түрмесінен келген жылы жазда үйленді. Мұхсина Нарын құмының “Айбас” деген жерін қоныстанған Айбас-Жайық Беріштің Сары атасынан тарайтын Әлімтай деген кісінің қызы. Естуімізше, Мұхсина үйінде отырыңқырап қалған қыз екен. “Отырған қыз орнын табады” демекші, байғұстың қайғы-қасіретте жүрген әкемізді ұнатып, соған тап болғанын қараңызшы. Мұхсина бұрын нағашылары жағының, Есен-Беріштің бір жігітіне айттырылып қойған екен, оған өзі көнбеген деседі. Бір жеңгесінен көкеміз келгенде хат беріп, оның оңаша келіп кетуін өтініп, өзінің тұрмысқа шықпақ ойы барын білдіріпті.

Мұхсина шешеміз біздің үйге келін боп түскенде, мен өзім де бойжеткен қызбын. Әлі бөрі де көз алдымда, бөрі де есімде. Ауылымыз Халидолла ақун-хазірет атамыздың “Шошақ үй” дегенінен (бұл балалар оқитын үй) он шақырымдай жерде жеті-сегіз үй жаз жайлауда отырмыз. Бір күні әкеміз үйге кіріп келіп: “Ал, Мұхсина шешелеріңізді алып келдім, қарсы алуға шығыңдар!”, — дегені. Бәріміз үйден жүгіре-жүгіре шықтық. Ауыл жанындағы Көкалашағыл етегінде қасында 2–3 жігіт бар, олар аттарынан түсіп күтіп тұр екен. Біз алдарынан шықтық. Мұхсинаның үстінде алтын

өркештеп зер салған қызыл мақпал мол бешпеті бар. Көк жібек кең етеккі көйлектің астыңғы жиегінен көкшіл етігінің басы анда-санда бір көрінеді. Басында балтырына дейін түсетін күрең шашақты шарқаты бар. Шарқаттың маңдайына төрт елі қатырма етіп қатты қағаз қаптаған, ал мойнына жан-жағы құлаштай қызыл орамал бос орай салған. Бет жүзіне дәлдеп қарауға дәтім бармады. Өткір көздері өзіне тіктеп қараған адамды шыдатпай тайдыра береді. Тек байқап үлгергенім, шешеміз өте ажарлы адам екен. Өзім де бойжеткен болған соң оның киіміне зер сала қарадым. Қызыл мақпал бешпетінің сыртынан салған қапсырма белбеу бар мүсінінің сәнін келтіріп, кең иығы мен омырауын айқындап тұрды. Оған қоса жуандығы ірі кісінің білегіндей қос бұрымы тілерсегіне түсіп, шолпысы сынғыр-сынғыр етеді. Бәріміздің беттерімізден сүйгеніне біз дән риза болдық. Шешемізді ертіп үйге әкелдік. Той жасадық...

Тойдан кейін көп болған жоқ, екі-үш күннен соң, қасында үш-төрт адам бар, әкеміз Мұхсинаны ертіп ауылдан кетіп қалды. Осы кеткенде шешеміз өз киімімен кеткен болатын, ал келесі бір келгенде шашын түйіп, басында алшы бөркі бар, ер адамша киініп алыпты. Көк жорғамен ағызып келгенде қайсысы әкем, қайсысы Мұхсина екенін танымай да қалдық. Мұхсина әкеміздің салтанатын асырып жіберіпті. Осындай сәнімен ол өзімізге өте ұнап қалды.

Әкеміз осы келген жолында “Менің енді сендерге кесірім типі мүмкін, біз Терлікбай қыстауының қасына қоныстанамыз” деп, алты қанат киіз үй, төсек-орын, ыдыс-аяқ, тағы-тағысын алып кетті ғой”, — дейді Рахила әжей.

Аманғалидың бұлай айтуының сыры неде? Олар Мұхаметберлінің бастауымен хохолдар ауылына барып біраз шатақ шығарған-ды. Осыдан кейін көп ұзамай Мұхаметберлі де Мұхсинаның ауылдасы Балқан Ағысқызына үйленген.

Ендігі өңгімеге Аманғалидың екінші қызы Рахима апай араласты: “Ол кезде мен сегіздемің. Есімдегісі — әкеміз осы кеткенде өзімен бірге Нағымжанды, Қалдыржанды және мені ала кетті. Сол киіз үйді Терлікбай қыстауынан бір шақырымдай жерге тікті. Үйдің ішінен шұңқыр қазып, бетін жауып тастады. Үйдің құбыла жақ бетінен ор қазды. Батыстан шығысқа қарай созылған құм шағыл бар. Осы шағылдың етегінде қыстау, одан бері біраз жер батысында киіз үй. Біз сонда тұрып жаттық...”

Енді біз осыған орай Орал губерниялық орыс тілінде шығатын “Красный Уралец” атты газеттің 1928 ж. 10 сәуір № 8 санындағы “Сот және тұрмыс” айдарымен жазылған мақаланың мазмұнымен танысайық.

“Ұлы қолбасшы”

Аманғали Кенжахметов туралы қыр мен құм арасындағы еллі мекенде өңгіме көп. Дөкей жігіт көрінеді Аманғали. Батыл да батыр адам деседі, себебі оған біреуді бауыздап кету, жылқы ұрлап әкету бұйым емес. Казактар одан қатты қорқалы екен. Өзі сұрмерген дейді. Атпен шауып келе жатып көктегі қарғаны жерге қалпақтай түсіретін көрінеді. Оны еске алғандардың етектері жасқа толады екен.

Өкімет адамдары ақыры “дөкей жігітті” сыбайластарымен ұстап, түрменің тас үйіне қамады. Бірақ Аманғали ол жерде онша көп отырған жоқ...

1926 жылы көктемнің қараңғы түнін жамылған олар — “сыбайластары” Орынбаев, Қалиев дегендер бар — Оралдың түрмесінен қашып кетті. Сондықтан губерния басшылары жедел жоспар жасап, әкімшілік бөлім бастығы Горбунов жолдас топ құрып, құрамында 10 милиционер және 2 қызыл әскер бар, “Люйс” пулеметін жабдықтап жорыққа әзірленді. Сөйтіп олар 1926 жылы 16 маусымда қырға аттанды.

Қарақшылар тобы да аз емес-ті. Әйтсе де ешкімнен қорықпайтын ержүрек Горбунов өзінің жеңетініне сенімді, өзін дарынды қолбасшыдай сезінеді, әрі қару-жарағына үлкен үміт артады. Ол тіпті қасындағы көмекшісі, тәжірибелі командир, губерниялық қылмысты істер бөлімінің бастығы жолдас Фукстің пікірімен де санаспады. Айбас ауылына жетіп, жол бастаушыларды ілестіріп, құм ішіне тереңдеп ене түсті. Олар жол-жәнекей ат ұрлап келе жатқан біреуді ұстады. Біраз қысымға алғаннан кейін ол өз сыбайластарының “Төрткөл” жайлауында қоныстанғанын, бастығы Физат Мұхаметғалиевпен бірге екенін айтты. Фукс жолдас Горбуновқа мынадай ақыл-кеңес берген: ауылға өте сақ барып, қарақшыларды ұйықтап жатқан кезде қоршап ұстау керек деген. Бірақ “ұлы қолбасшы” мұны тыңдамады. Тәжірі, шабуылға айғайлап, атой сап шығу керек қой. “Әтірәт” осылайша қылыштарын шолтаңдатып, тұрақтағыларды қоршап алды. Өттеген-ай, амал қанша, іздеген қарақшылар жоқ болып шықты. Айқай-шуды

естіген олар аттарына міне шауып, табандарын жалтыратып отырыпты. Бұлар тек қолға түскен дүние мен бірнеше тұрғын адамдарды ұстағанына мәз болды...

Калмыково ауылынан Горбунов Гурьевке телеграф шалып, тағы бес милиционер сұраған. Ол қалайда Аманғалиды өлі, не тірі күйінде ұстап көзін жоятынына уәде береді...

Бұл жолы күн өте ыстық болды, қызған құм аяқ бастырар емес. Оның есесіне ауыз су да жоқ, ал құдықтағы су тым ащы. Олар Аманғали тұрағын іздеп біраз сабылды. Кенеттен жақын шағылдың астынан гармонь әуені естілгендей болды. Тездеп барлаушылар жіберілді. Олардың айтып келгендері, киіз үй тігілген, оның жанында ор қазылыпты.

Горбунов өткендегідей тағы айғайына басып, шабуылға шықты. Бірақ олардың аттары ыстық құмға малтығып, жүрістері нашарлады. Ал бұны сезген қарақшылар орға тығылды. Екі жақтан да атыс басталды. Ысқырған оқ бірнеше рет Горбуновтың төбесінен зулап өтті. Зәре-құты қашқан “қолбасшы” шабуылды дереу тежеді. Бұл қарақшыларға, әрине, дем бергендей болды.

“Қолбасшы” Горбунов осы сапарында су ала жүруді де ұмытып кеткен екен. Кешікпей винтовкалар жарыла бастады, пулемет та істен шықты. “Батырымыз” құмға басын тығып жатып та басшылық жасай берді. Енді ол қарақшыларды қоршауға алуға ашық жермен бірнеше адамды жіберді. Оның екеуі табанда оққа ұшты. Әгірет амалсыз кері шегінуге мәжбүр болды. Олар тоз-тоз боп Калмыковоға қайтып оралды. Ал қарақшылар, әрине, тағы қашып құтылды...

Облыстық сот Горбуновты алты айға соттап еді, бірақ... амнистия бойынша ол босап шықты.

Владимир.

Мақала мазмұны осындай.

* * *

Осы Терлікбай қыстауындағы оқиғаны Рахима апай былай әңгімелейді. Бұл 1926 жылы тамыз айында болған.

“Бір күні түсте Терлікбай қыстауы жағынан мылтықтың дауысы шықты. Үйде көкем, Мұхамберлі, шешеміз Мұхсина, ас пісіретін бір әйел бар, балалардан Нағымжан, Қадыржан және мен. Әкем Нағымға шықпа деді. Қадыржан екеуін үй ортасындағы қазылған шұңқырға түсіріп, үстіне алаша жауып, текемет төсеп тастады. Әкемнің мұнысы

қалай да үл балаларды сақтау ғой. Мұхамберлі мылтықтарды алып, әкемді ілестіріп үй жанындағы орға түсті. Мұхсинаны да ала кетті. Ас пісіретін әйел маған бие сауатын кішкене шелекпен су береді. Мен оны ордағы атысып жатқан әкеме тасимын. Орға жеткенімде әкем төмен тартып алады. Атылған оқтар менің алдымнан да, артымнан да құмға түсіп, бүрк-бүрк етіп жатты. Кейде шелектегі суды төгіп алам, кейде өрең-өрең өуірімдеп жеткізіп берем. Сол екі арада әкем мені қайта жүгіртеді.

Мұхсина шешеміз мылтықтардың ұнғыларын сулы шүберекпен таңып байлап, әрі оқтап үлгереді. Қимылы өте шапшаң. Өзі көкемнің екі жағына кейде зып беріп шығып, келіп түсіп жатқан бораған оқ пен әкем арасына қалқан болғандай. Әкемді қорғаумен әлек. Көбірек ататын Мұхамберлі. Атқан сайын ышқынып қояды. Күн сондай ыстық. Мылтықтар шыдамайды, ұнғысы ысып, суды көп керек етеді. Сөйтіп жатқанда Мұхамберліге оқ тиді. Оған Мұхсина бір-ақ қарғып барып, қан ағып жатқан жарасын шүберекпен таңып тастады.

Мұхамберлі атуын қайта бастады. Сол кезде үй жанында бір ат байлаулы тұрған, оған оқ тиіп, аяғын бір-ақ серпіді.

Әйтеуір түс ауа атыс тоқтады, екі ара көкпенбек мұнартып кетті. Әлпі келгендер кетіп қалды. Кейін көкем мен Мұхсина қыстаудың ішін, айналасын аралап қарады. Мен арттарынан еріп жүрдім. Естуімше, екі адам шығын болған. Атқа сүйретіп кеткен, екі жерде қанның іздері жатты. Әкемдер мені қоралап қайтарып жіберіп, өздері бір жаққа кетіп қалды. Қайда барды білмеймін, тек кештетіп келгенде өңгімелерінен естігенім, келген топ бір жерге барып сусын ішіп, әрі кетіпті. Сонда әлгілер: “Бұл Аманғалидың ырысы қайтпаған екен, құрттай қызына да оқ тигізе алмадық, ол су тасып жәрдем жасады”, – депті...

Сол кеште әкемдер үйді жығып, басқа бір жерге көшіп бардық. Көшерде бір кісі кеп көмектесті. Ол бізбен бірге барып үй көтерісті. Үй тігіп болған соң әкем Мұхсина мен Нағымжанды алып тағы бір жаққа кетті. Мұхамберлі де бірге. Біз төртеуміз қалдық. Түнде бізге солдаттарша киінген бірнеше адам келіп, үлкендерден жауап алды. Менен біреуі: “Әкен қайда?”, – деп сурады. Мен білмеймін дедім.

Жауап алып болған соң тамақ ішті. Бір адамын қарауылға қойды. Ас ішіп болған соң біреуі: “Әке үшін бала күймейді”, – деп, бізді бір кісіге тапсырып: “Туыстарына апар!”, – деді.

Таңертең олар киіз үйді жықты. Барлығын (ыдыс-аяқ, төсек-орын, киім) арбаға тиеді, сосын бәрін алып кетті.

Мені, бес жасар Қадыржанды әлгі кісі бір қапшыққа салған киімдерімізбен рулас туысымыз Сидак деген кісінің үйіне өкеп тастады. Ол кісі бізді Тумадағы үйге жеткізді”, – дейді Рахима әжей.

Жоғарыдағы мақалала көрсетілгендей, жазалау әтірәтінің бастығы Горбунов мырза Калмыково ауылында болғанда сол болыстың аға милиционері Евгений Кунцевичті де қасына ертіп жүрген. Ал ол кездескен адамдардан сұрақ-жауап алып, оны хаттамамен толтырып отырған. Енді олардың бірнешеуімен оқырмандарды таныстыралық.

**Қаңбақты ауылының тұрғыны
Жанұзақов Жамарданның жауабы
Жауап алу хаттамасы**

1926 жылғы шілде айының 9-шы жұлдызы. Калмыково елді мекені.

Жауап алған – Калмыково болысының аға милиционері Кунцевич Евгений.

Жауап берген – Жанұзақов Жамардан, 17 жаста, Сарытөбе болысы, Қаңбақты ауылының тұрғыны, үйленбеген, орта шаруа иесі, 20 жылқысы, 90 қойы, 6 түйесі бар.

Ол мынаны атап айтты:

Мамыр айының орта кезінде, шамамен жұлдыздың 14-і күні болар, күндіз көз алдымда менің бір атым жоғалды. Ол былай болды. Киіз үйімізден онша қашық емес құдық басына бір адам келіп, әлгі атты ұстап, оған жайдақ мініп жүре бергені. Ол Аманғали екен. Үстінде ашаң түсті шинель, басында қара қалпақ, өзі орта бойлы, қалында орыс винтовкасы бар. Ол бізге жақын келмес бұрын өзінен алыстап қашып бара жатқан бір қазақтың артынан мылтық атып қорқытты. Шамасы, атын бергісі келмеген біреу шығар. Аманғали менің атымды ұстаған кезде оған баруға асығып едім, бірақ әлгідей мылтық атқан соң, жанына жақын баруға мен де қорықтым. Әжетікен ат туралы ауылсоветке арыз бергем және оны алған Аманғали деп көрсеткем, бірақ ол қам-қарекет жасамады, себебі ол Аманғалидан қорқады.

Аманғали біздің болыста екі рет болған: бірінші рет қазақ мейрамында келді. Қай жерде өткені есімде жоқ, өйтеуір

мейрам өткен соң кетіп қалды. Екінші рет Аманғали келіп кәлік үшін ат жинапты, сонда қасында түрмеден бірге келген екі жолдасы бар және бір қазақ келіншек болды. Кімдерден ат алды, оны мен білмеймін, әйтеуір алыпты деп естідім. Аманғали менің атымды алған кезде әлгі екі қашқын бірге болған. Олар қара киімді еді, бірі ұзын бойлы арық, үстінде қара бешпеті, басын қазақы орамалмен байлап алған, өзі жас, қолында винтовка бар, ал екіншісі орта бойлы, жалаңбас, онда да винтовка болды. Аманғалида қоржын сумка, патрон бар-жоғын білмеймін. Басқа айтарым жоқ. Сол үшін қол қойдым.

Жауап берген: Ж.Жанұзақов (қолы)
Жауап алған: Е.Кунцевич (қолы)

(№ 67118/192-іс, 2-т., 16-б.)

Отарғали Мұқышевтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1926 жыл, шілде айының 19-шы жұлдызы. Айғырбел күтірі.

Жауап алған – аға милиционер Евгений Кунцевич.

Жауап берген – **Отарғали Мұқышев**, 40 жаста, Орал губерниясы, Ілбішін болысы, Панин күтірінің тұрғыны, сауатты, үйленген, отбасы – 6 адам, партияда жоқ.

Ол мынаны көрсетті:

Біз Сарытөбе болысынан Орал губерниясының Ілбішін ауданына көшуімізге байланысты жол-жөнекей Калмыково болысының Каленый ауылсоветі аумағында 15–20 шақырымдай жердегі Егоров күтірінде уақытша тұрақтап қалдық. 24 мамыр күні таң алдында (мамыр айының 23-нен 24-не ауған түнде) Орал губерниялық түрмесінен қашқандар келіп біздің ауылды шапты. Атыс-шабыс болды. Мен бұдан бұрынырақ естігем, олар мені біраз іздепті. Сондықтан мен ОГПУ-дың рұқсатымен алған винтовка, патрондармен қорғандым. Өзім күзеттен таң алдында босап, орныма қарауылға ауылдас жолдасым Ықсан Ізімқұлов тұрған-ды. Осы кезде үй артындағы ордан қарақшылар шыға кеп, киіз үйлерді атқылай бастады. Атқандар үш адам, оның бірі аттылы, ал төртінші адамы ескі күтір жақта, екі жүз қадамдай қашық жерде болды.

Мен де жауап ретінде оларға оқ атқыладым. Осылай атыс бір сағатқа созылды. Кешікпей атысты естіп, ауыл адамдары

жинала бастады, таң да білінді. Бұл кезде Каленый жақтан келе жатқан адамдар және осындағылар да көріпті, сөйтіп қарақшылар енді қашуға мәжбүр болды. Олар сол жерде оң аяғынан оқ тиген бір ат қалдырыпты. Үстінде қазақы ер-тұрманы бар. Және бір боз түсті жәй қалпақ пен қырыққа жуық босаған патрон табылған. Оны ауылсовет жинап алды.

Шабуыл жасаған, әрине, Амангали болатын, ол маған орысша айқайлап, “Қалайда беріл, бәрібір көзіңді жоюм, ешқандай кешірім болмайды” деп ақырды. Онымен бірге екі бейтаныс адам болды. Менің киіз үйімді оннан астам оқ тескен екен. Олар ескі күтірде де біраз болыпты, кірпіштен қабырға қалаған, өздерінше көзге түспеу үшін жасаған болса керек, жерде темекі тұқылдары мен қорабы шашылып жатты. Олар менің үш атымды шығындаған. Оның бағасы 8300 сомдай. Алдамжар Балжановтың бір сиыры, Сатай Қарағұловтың бір түйесі, Молдағали Мұқышовтың, Ықсан Ізімқұловтың, Финаят Бисенғалиевтің бір-бірден сиырлары шығын болған.

Сарытөбе болысында Амангалидың туған інілері бар — Мұқанғали, Әндіргали, Сүндетқали, төртіншінің аты есімде жоқ. Және бір Темірхан деген туысы бар. Сірә, солар оған көмектеседі. Оларға қарсы бір шара қолданбаса, ұстау мүмкін емес. Біздің ауылда болғаннан кейін Амангалиға Ғизат Мұхамбетқалиев деген тағы біреу қосылыпты. Ол Глинин болысының тұрғыны, Едігей Сүтбеков дегеннің туысы. Осыған тағы бір адамның атын қосайын, ол — Қамыс-Самар болысының аға милиционері Амангали Сүйінәлиев. Міне, осылардың бәрі әлгі қарақшыларды мені құртуға жұмсаушылар. Сондықтан менің сұрайтыным, осыларды тұтқындау керек, тек сонда ғана Амангалидың көзін жоюға болады. Әйтпесе Амангалиды ұстап беруге ешкімнің батылы бармайды. Басқа айтарым жоқ.

Жауап берген: О. Мұқышев (қолы)
Жауап алған: Е. Кунцевич (қолы)

Есіме түсті — Темірханның фамилиясы Сариев, оның тугандары сол Сарытөбе болысында тұрады.

Отарғали Мұқышев

(№ 67118/192-іс, 2-т., 128-б.)

Осылайша екі адамнан сұрақ-жауап алған Е.Кунцевич Горбунов мырзаға жағдайды түсіндіріп, төмендегі өтініш хат жазып, одан көмек сұрайды.

*Орал губерниялық
әкімшілік бөлім бастығына*

Сіздің күзіретіңізге мынаны хабарлаймын:

Мамыр айының он төртті күні Амангали Кенжахметов қасында түрмеден бірге қашқан, винтовкамен қаруланған екі адаммен Сарытөбе болысының Қаңбақты ауылына келіп, Жанұзақов Жамарданның бір атын мініп кеткен.

Ал мамырдың жиырма үшінен жиырма төртіне қараған түнде олар Каленый поселкесінен он шақырымдай жерде орналасқан қазақтардың көшпелі ауылына шабуыл жасап, атыста сол тұрғындардың төрт өгізі, бір түйесі және бір торпағы оққа ұшқан, үш атын алып кеткен. Ауыл тұрғыны Отаргали Мұқышевті өлтіруге әрекет жасаған. Бұл жолы Амангалидың қасында үш серігі болған.

Бұдан басқа олар Сарытөбе болысында қазақтың Құрбан айт мерекесіне қатысып, аттар жинаған. Бұл жолы олардың саны бес адам болған.

Жоғарыдағы жағдайларды әдейі хабарлап, Амангали тобының Калмыково болысына да тым жақын келіп жүргенін ескертемін. Оған қоса олардың біресе Гурьев уезіне, біресе Орал губерниясының жеріне емін-еркін ауысып жүрулеріне байланысты Калмыков болысына үш қарулы атты әскер және екі бос ат (біреуін жол көрсетушіге, бірі маған) жіберсеңіз деп өтінемін. Олардың көзін құрту үшін маған негізгі тұрағы Сарытөбе болысына баруға рұқсат етуіңізді сұраймын.

Орал уездік Калмыково

болысының аға милиционері: Е.Кунцевич (қолы)

Ескертпе. *Амангалидың серіктері: бірі — ұзын бойлы қара, жастау; екіншісі — орта бойлы, сары адам.*

(№ 67118/192-іс, 2-т., 22-б.)

Е.Кунцевич бұдан кейін де кездескен ауыл тұрғындарынан жауап алып, оларды хаттап отырған.

Кенжебек Бұқаевтың жауабы
Жауап алу хаттамасы

1926 жыл, шілде айының 21-ші жұлдызы. Көшімдегі Бахирев ауылы.

Жауап алған: аға милиционер Евгений Кунцевич

Жауап берген: Бұқаев Кенжебек, 45 жаста, Соломахин болысының тұрғыны, сауатсыз, үйленген, партияда жоқ, кедей, қара жұмысшы.

Оның көрсеткені:

Шілденің 4-ші жұлдызы күні кешкісін Молдағали Нагиевтың үйіне Аманғали тобымен келді: бес еркек, бір әйел. Аманғалидың үстінде ақ плащ, басында қалпақ, асынған винтовкасы, кабурада револьвері бар, басқаларын танымаймын. Олар Молдағали үйіне қонды, үй иесі қой сойды. Таңертең шай ішіп, олар Бекқазы ауылына кетті. Арттарынан мен де ілестім, себебі Молдағалидың әйелі жұмсаған болатын. Олар үй иесі атының тартпа айылын алған екен, соны алып қайту керек болғаны. Мен оларды Бекқазы ауылында қуып жетіп, одан әрі Мурзин, Айғырбел күтіріне дейін бірге бардым. Жол-жөнекей олар менің көзімше ештеңе еңгіме айтпады, мен де бөтен ештеңе естімедім. Мен Айғырбелге бір шақырым жетпей кері қайттым. Бірақ оны ауылсоветке айту керек екенін білмедім. Олардан тек Отарғали Мұқышевтан өш алуға, оның көзін жоюға бара жатқанын естідім. Мен оны тарантасын мінуге алған орысқа қайтар жолда айттым. Ол жер Лаптев күтірі деп аталатын тұрақ болатын. Оны да өкімет орындарына айту керектігін мен білмедім. Аманғалидың қасындағы адамдар: бірі — қырма сақалды, үстінде жеңіл қара бешипеті бар, ұзын бойлы, жас шамасы қырыққа жақын, қараторы, шашы да қара, винтовкасы бар; екіншісі — қызыл жейделі, орта бойлы, ақсары жүзді, дене құрылысы да орташа, жас мөлшері отыздарда; үшіншінің үстінде қара шапаны бар, ұзын бойлы, сары, шашы қара, сақал-мұрты жоқ, жас шамасы жиырмада, оның да винтовкасы бар; төртіншінің ақ түсті шапаны бар, жас жігіт, оның да винтовкасы және қанжары бар. Алтыншы — жас келіншек, оның ашаң түсті көйлегі болды. Бәрінің астарында аттары бар. Басқа айтарым жоқ.

Мен үшін қол қойған — Карпенко (қолы)

Жауап алған: Е.Кунцевич (қолы)

(№ 67118/192-іс, 2-т., 20-б.)

Бұл кезде Аманғалидың қасындағылар Мұхаметберлі, Сүмбет, Айтжан Қазиев, Физат Мұханбетқалиев және Мұхсина болатын.

Бұдан кейін жазалаушы отряд, жоғарыдағы мақалада көрсетілгендей, енді Физат Мұхамбетқалиевті ұстамақ боп, “Мәлен құдық” деген жердегі оның тұрағына барады. Ондағы болған әрекетті Е.Кунцевич төмендегідей суреттейді. Оны да табылу хаттамасы деп іске тіркейді.

Табылу хаттамасы

1926 жылы шілде айының 23-ші жұлдызы. “Мәлен құдық” тұрағы (түнгі сағат бір).

Мен, аға милиционер Евгений Кунцевич, Орал губерниялық әкімшілік бөлімі бастығы жолдас Горбунов және губерниялық қылмысты істер бөлімі бастығы жолдас Фукстің қатысуымен осы хаттаманы жасадық. Дәлірек айтсақ:

Осы жылдың шілде айының 23-ші жұлдызы күні түнде сағат бір кезінде біз Мәлен құдық тұрағына келіп, отрядпен киіз үйлерді қоршадық және оның бірінен бандит Мұхамбетқалиев Физатты ұстамақ болдық. Сөйтсек, ортадағы киіз үйде ауылсовет төрағасы Мұхаметқалиев Мұхтар бар екен және ол Физатпен бірге шай ішіп отырыпты, ал олар ағайынды адамдар болып шықты.

Тексеру кезінде көзіміздің жеткені, біз келместен бұрын өлгі бандит Физатты ұстауға отряд келетінін ескертіп қойғандықтан, әрі оның ағасының ешбір қарекет жасамағандығынан Физат қараңғылықты пайдаланып тайып отырыпты. Демек, оның ағасы Мұхтар бұзықтарға жасырын қол ұшын беріп көмектеседі, сондықтан оларды ұстау мүмкін емес.

Осы негізде аталмыш хаттаманы жасадық. Қол қойдық, Горбунов (қолы), Фукс (қолы), Кунцевич (қолы)

Мұхамбетқалиева Үміт – Физаттың әйелі

(№ 67118/192-іс, 2-т., 24-б.)

Осы жерде келген отряд біраз дүние-мүлік пен адамдарды тұтқындайды. Ол туралы “Ұлы қолбасшы” мақаласында көрсетілген. Олардың бірі сол ауылсоветтің төрағасы, Физаттың үлкен ағасы Мұхтар Мұхамбетқалиев еді. Бұл

жорыққа сол отрядпен бірге Отарғали Мұқышев өз ауылдасы Мұстафинмен қатысқан. Олар Аманғалидың жақсы танысы Сапарғали Мәметәлиевтің үйін тінтуге араласады.

Тінту хаттамасы

1926 жыл, шілде айының 30-шы жұлдызы.

Мен, аға милиционер Евгений Кунцевич және куәгерлер: Отарғали Мұқышев пен Сұлтан Мұстафиннің қатысуымен азамат Сапарғали Мәметәлиевтің киіз үйін және оның төңірегін тінту алдында әйелі Бизина Мәметәлиеваға олардың иелігіне жатпайтын тығулы қару-жарақтарды, тағы басқа бөтен дүниелерді шығарып беруін талап еттім. Сонда Бизина Мәметәлиева үйде азаматының да, тығылған бөтен дүниелердің де жоғын хабарлады.

Бұдан кейін біз киіз үйді және үй төңірегін тінтуге кірістік. Тінту нәтижесінде біз ешбір бөтен нәрсе таппадық және еш нәрсе үй иесінен тартып алғанымыз да жоқ. Сондай-ақ тінту барысында үй иелерінен қарсылық та, арыз да естігеніміз жоқ.

Сол үшін осы хаттаманы куәландырып, қолдарымызды қоямыз.

<i>Мұстафин</i>	<i>(қолы)</i>	<i>Мұқышев</i>	<i>(қолы)</i>
<i>Фукс</i>	<i>(қолы)</i>	<i>Кунцевич</i>	<i>(қолы)</i>

(№ 67118/192, 2-т., 46-б.).

Е.Кунцевич бұдан кейін де жолыққан бірнеше ауыл тұрғындарынан сұрақ-жауап алып хаттама жасаған.

Енді солардың мазмұнымен танысалық:

Зейнолла Ғазизинның жауабы Жауап алу хаттамасы

1926 жыл, шілде айының 30-шы жұлдызы

Жауап алған: аға милиционер Евгений Кунцевич.

Жауап берген: Зейнолла Ғазизин, 26 жаста.

Ол мынаны көрсетті:

Аманғали Кеңжахметовтің Уалиден Қалулинов деген ағайыны бар. Соған Аманғали Құрбан айт мейрамында қыдырып келіп, ат жарысқа қатысты. Ол Сарытөбе болысы жерінде өткен болатын. Сонда Аманғали қыдырыстап жүрді.

Ал Сарытөбе болысының милиционері (атын білмеймін) сол кезде “Амангали көрсе мені өлтіреді” деп қашып, тығылып жүрді. Бұдан басқа айтарым жоқ. Сол үшін қол қоям.

Жауап алған: Е.Кунцевич (қолы)

(Сонда. 2-т., іс беті – 43)

Жеден Сүндетқалиевтің жауабы
Жауап алу хаттамасы

1926 жылғы шілде айының 31-ші жұлдызы. № 6 ауыл

Жауап алған: аға милиционер Е.Кунцевич.

Жауап берген: Жеден Сүндетқалиев, 27 жаста, жарлы, үйленген, бір баласы бар, шаруасында бір сиыр бар, қазақша хат таниды.

Ол мынаны көрсетті:

Амангали Зейнолла Ғазизиновтың ауылына 25 маусым 1926 жылы өз сыбайластарымен келді. Мен құдық басына сиырымды суаруға барғанымда көрдім. Өздері бес адам, оншақты аттары бар. Олар да құдық басына келді. Сол жерден көрістік. Менен Әбдірахман Жүсіповтің ауылына баратын жолды сұрады, бірақ өздері Сапарғали Мәметәлиевке кетті. Олардың бір аты жүре алмай қалды, соны маған қалдырды. Амангали маған бағып бер, қайтар жолда алармын деді. Мен мұны ауылсовет Лұқпан Әбугалиевке хабарладым. Ол менің ісім емес деді, келсе, қайтарып алар деді. Ал Амангалилар қайтып келмеді, сондықтан ат менде тұра берді. Басқа айтарым жоқ.

Жеден арабша қол қойған

(№ 67118/192-іс, 2-т., 52-б.)

Сидағали Ермековтың жауабы
Жауап алу хаттамасы

1926 жыл, шілде айының 31-ші жұлдызы. № 6 ауыл.

Жауап алған: аға милиционер Е.Кунцевич.

Жауап берген: Сидағали Ермеков, 35 жаста, шаруа адамы, қазақша хат таниды, үйленген, үш баласы бар, 2 аты, 3 түйесі, 17 ірі малы, 30 қойы бар, партияда жоқ, 11 жыл Астраханда балық кәсібінде, 1925–26 жж. тері синдикатының агенті.

Ол мынаны көрсетті:

Мен Амангали Кенжахметовті 1919 жылы қарындасымды күйеуге берген кезеңнен бері білемін. Ол 1921–22 жылдары бандитизмге қарсы отрядта болып, ақ бандымен күресті, олармен шайқасқа қатынасты. 1923 жылы Амангали Жангожин Жұмағалимен қатты араздасты. Не үшін екенін мен білмеймін, әйтеуір, бір-бірімен жауласты. Әтірәттар үш топқа бөлінді, олар өзара қырқысып, бір-бірін қуысты. Отарғали Мұқышевтің де өз әтірәті бар. Ал Жұмағали Жангожинның әтірәтінде тоғыз адам. Олар қалайда Амангалиды ұстап, өкімет адамдарының қолына тапсырмақшы болды. Ал Амангали оларға ұстатпады, міне, содан бастап өзара атыс-шабыс көбейді. Амангали ұстатпағаны бір басқа, ол енді өзі шабуылдап, тиісе бастады. 1925 жылы Отарғали Мұқышевтің әтірәтін шабуылдап, соңынан оның дүние-мүлкін алып, тоқалын ілестіріп кеткен. Артынан ұсталып, түрмеге түсті. Ол 1925 жыл. Ал 1926 жылы түрмеден қашып шыққан, қай айда екені есімде жоқ.

Амангали Кенжахметов осыдан бір айдай бұрын маған келіп кетті. Өз әтірәті бар. Бес адам, оның бірі әйел, олар қаруланған, үш винтовкасы, 1 револьвері бар. Өзім қатты ауырып жатқанмын, онымен дұрыс сөйлесе алмадым. Ол маған бір қасқа биені қалдырып кетті. Соны Сапарғали Мәметәлиевке берерсіз, оның табынында жүре берсін деді. Уақытша ма, әлде біржолға ма, оны айтпады, сондықтан мен ол жағын білмеймін. Мен мұны бірден ауылсоветке айттым. Төраға Лұқлан Әбугалиев еді, ол маған атты Мәметәлиевке апарып бер деді. Мен солай істедім. Амангали түнде қонғанда мені де, басқаны да ешқайда шығармады. Ал күндіз мен ештеп, жай ғана ауылсоветке бір адамымды жүгіртіп алдым, ол менің ағайын інім, бізде қонақ еді. Аты Хамидолла Нұрмағамбетов. Біздің үйге Амангали келгенін айтқан. Сөйтсе әлгі ауылсовет: “Мен оған еш нәрсе істей алмаймын, себебі менде қару-жарақ жоқ”, — депті. Және айтты: “Амангали жүрсе, жүре берсін, менің шаруам қанша, мен бәрібір оны ұстай алмаймын”, — деген екен. Соңынан Амангалидан қалған бір хат табылды. Оны Хамиге бердік (фамилиясын білмеймін). Ол ауылсоветке берген, төраға соны маған оқыған болатын. Оны тағы бір адам көшіріп алды. Бұл хат емес, Амангалидың өні, өлеңдері болып шықты. Орал түрмесінде отырғанда шығарған екен.

Ал Амангали мен Сапарғали Мәмәталиев қандай қарым-қатынаста екенін мен білмеймін. Маған келердің алдында ол Сапарғалиға соғып, қонған екен. Менің естігенім Амангалилар Жумағали Жанғожиннің бір ағайынын өлтіріпті-міс. Одан басқа оның ұрлаганын-жырлаганын естігенім жоқ. Қасындағы сыбайластары кім, мен оны білмеймін. Амангалидың қасында жас әйелі болды, ол өзі қашықта тұратын біреудің жалғыз қызы көрінеді, сөзіне қарағанда үшінші ауылдың қызы ғой деймін. Басқа айтарым жоқ. Сол үшін қолымды қойдым.

Жауап берген: С.Ермеков (қолы арабша)
Жауап алған: Е.Кунцевич (қолы)

(№ 67118/192-іс, 2-т., 51-б.)

Орал губерниялық әкімшілік
бөлім бастығы жолдас Горбуновқа

Түсініктеме

Сіз өзіңіздің қолхатыңызда маңызды іс бойынша жолығуға маған кел деген ұсыныс айтыпсыз. Сіздің қонатын жеріңізге, ол менің тұрағымнан 30 шақырымдай қашықтықта екен, соған мен келдім, бірақ одан әрі Бает-Шоланды балысына мен қанша тырысқанмен, өкінішке орай, жете алмадым. Себебі, ревматизммен қатты ауырып қалдым. Ауырып жүргенім Сіздің қасыңыздағы Мұстафин мырзаға жақсы белгілі. Міне, сондықтан Сізден кешірім сұрауыма және осылай жарты жолда қалуға мәжбүрмін.

1926 жыл, 1 тамыз, күндізгі сағат 12.

Сапарғали Мәмәталиев (қолы)

Толықтыру: Төртінші күнгі Сіздің адамдарыңыз алған қоңыр айғырды қайтаруды сұраймын.

С.Мәмәталиев (қолы)

*(№ 67118/192-іс, 2-т., 59-б.)

Отарғали Мұқышев үйіне шабуыл жасағандардың бірінің айтқаны.

Айтжан Қазиевтің жауабы
Жауап алу хаттамасы

1926 жыл, тамыз айының 1-ші жұлдызы. Жетінші ауыл.

Жауап алған: аға милиционер Евгений Кунцевич.

Жауап берген: Айтжан Қазиев, 48 жаста, шаруа адамы, Гурьев уезі, Қамыс-Самар болысы, № 6 ауыл, үйленген, сауатсыз.

Ол мынаны көрсетті:

Мен Аманғалидың жасағына 1926 жылдың мамыр айында қосылдым. Қай күні екені есімде жоқ. Олар қаруланған үш адам болып таңертең келді. Бірі Аманғали, екіншісінің аты Сүмбет (фамилиясын білмеймін), үшіншінің атын, фамилиясын да білмейді екем. Біздің үйден кейін бірінші ауыл тұрғыны Дүйсенге (фамилиясын білмеймін) бардық. Шай ішіп, әрі кеттік. Ол күні адам тұрмайтын айдалада, бір шағылға жетіп қондық. Ертесінде тағы жүріп, күндіз шабындық күзетшісінде түстендік, шай ішіп, түс ауа тағы жүрдік. Бұл жолы Төле Тұрақбаев деген азаматтікіне соғып, одан тағы шай ішіп, ілгері кеттік. Содан Қараойдың күншығыс жағына шығып, одан екі шақырымдай жердегі орыс күтіріне бардық. Ол жерден жол көрсетуші бір адам алып, бесеуіміз Егоров күтіріне кеттік. Күтірге кірген соң жер қазып, кірпіштен қабырға қаладық. Ол жерге күн бата келгенбіз, содан таң атқанша болдық.

Біраздан соң бірі атқа мініп, екеуі жаяулатып Аманғалилар Отарғалидың киіз үйі тұрған жерге барды. Олардың үш винтовкасы, бір нағаны, бір қылышы болды. Бір сағаттан кейін атыс басталды, ол тағы бір сағаттай созылды. Сол атыс кезінде ат оққа ұшқан, үшеуі жаяу оралды. Біреуіне оқ тиіпті, мұрынның үсті мен маңдайында жарақат бар. Біз бесеуіміз жаяу жүріп отырып күтірге оралдық. Қараойдан шығарда мен Аманғалидан босатуын сұрап ем, ол мені жіберді.

Басқа айтарым жоқ.

Сауатсыз болғандықтан А.Сапарғалиев қол қойды.

Жауап алған: Е.Кунцевич (қолы)

Орал уезі, Калмыково болысы, Каленый ауылсоветі, Егоров күтірі.

(№ 67118/192-іс, 2-т., 57-б.)

Аманғалиды тірілей ұстап, қайта Оралға жеткізу немесе қарсыласса сол жерде көзін күрту мақсатымен шыққан

Горбунов, Фукстің жазалаушы отрядының бұл операциясы осылайша сәтсіздікпен аяқталды. Екі адамнан өлідей айырылып, бұл топ азып-тозып Оралға қайтып оралды. Әрине, олар тек бірнеше адамдарды тұтқындап, Аманғалидың біраз дүние-мүлкін әкеткендеріне разы. Ал Аманғали ебін тауып тағы ұстатпай кетті. Бұл, әрине, Аманғалиға, оның қасындағыларға әжептеуір дем бергендей. Бұдан кейін Аманғали бұрынғы қарсыластарына еселеп қайта соққан.

Осының куәсіндей архивтік істе Қайыр Қарымбаевтың зәбір көріп, Гурьев ОГПУ-на жазған мына бір арызы сақталыпты, мазмұны төмендегідей:

*Гурьев уезі бойынша ГПУ өкіліне
Сарытобе болысы, Жаманқала поселкесі
турғыны, азамат Қайыр Қарымбаевтан*

Өтініш

1926 жылдың қыркүйек айының орта шенінде Аманғали тобы ауылымды шауып, менің ескі қорамды, онда сақталған пішенді, жиналған ағаштарды, тағы басқа да мүліктерді өртеп жіберді.

Шығын шамамен 800 сомдай.

Соңғы кезде мен үнемі олардан қашып-тығылып жүргендіктен, керекті мөлшерде шөп жинап алу мүмкіншілігі болмады. Сондықтан менің шаруашылығым қазіргі кезде қиындық қаупі төніп тұр.

ГПУ-ден маған дұрыс ақыл-кеңес беруін және осы қиынқыстау жағдайдан құтқаруын сұраймын.

2 қазан, 1926 ж.

Қарымбаев

(белгі қойған)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 278-б.)

Қайыр Қарымбаевтың мына өтінішіне бастық Лысенко: “Хат Гурьев уездік атқару комитетіне жіберілсін, себебі көмек сұрайды”, — деп бұрыштама жазып, қолын қойыпты.

Өкімет тарапынан дұрыс көмек көрмеген Қайыр Қарымбаев бұдан кейін Астрахань губерниясына көшіп кеткен.

Бұл кезде Аманғалиға жер түбі қияннан, Орал губерниясы, Казталовка ауданынан (екі ара бес жүз шақырым) Ерғали Аязбаевтың қонаққа шақырта жіберген, қару-жарақ асынған екі адамы – Мұхамбетқали Қашқынбаев пен Темірғали Ыбырашев келген-ді. Жазғы сөтсіз компаниядан кейін Аманғалиды енді осылайша қолға түсірудің жаңа бір кезекті әдісі еді. Бұл Орал губерниясы Ішкі істер басқармасының бастығы Шалимов мырзаның Ерғалиға жасаған өтініші. Келген екеуі еруліге – қарулы боп қосылып, Аманғалидың қасында біраз уақыт бірге жүрді. Олар егер мал болса, Ерғалида оқ, қару-жараққа айырбастауға толық мүмкіншілік бар деп Аманғалидың қасындағыларды ынталандырып, жігерлендіріп те қойды. Осы кезде Мұхаметберлі Аманғалиды Жұмағали Жанғожинның ауылын қайта шабуға бастайды. Мақсат біреу – Жұмағали Жанғожинды қолға түсіру және онда мал да бар. Бірақ сапарлары сөтсіз аяқталады, Жұмағали Жанғожин отряды бұларды оқпен қарсы алды. Аманғали тобынан екі адам – Қабі Сұлтанғалиев, Жұмағали (ф.б.) дегендер оққа ұшады, Аманғали өзі жарақаттанады. Аманғали тобы Жұмағали ауылынан жиырмаға жуық жылқы айдап әкетеді. Енді Ерғали жігіттері елге қайтпақ болғанда Аманғали өзі бара алмайтынын айтып, Мұхаметберліні басшы етіп төрт адамды, Жұмағалидан келген жылқыны түгелдей қоса аттандырып, Мұхсина екеуі үйде қалады. Казталовқаға барғанда Ерғали осынша олжамен келген жігіттерін қалай қарсы алды? Ол дереу Мұхаметберліні адамдарымен тұтқындап, қару-жарақтарын, ат-әбзелдерін түгелдей тартып алады, бар жылқыны өкіметке өткізеді. Мұхаметберліні қасындағы екі адаммен милиция арқылы Орал түрмесіне жөнелтеді. Оның әйелі Балқанды көмелетке жасы жетпеген соң Казталовқада қалдырады. Сөйтіп Балқан енді қайтып өке-шешесіне, туған жерге орала алмайды, кейін түрме жаңындағы бір адамға өйелдікке бұйырады. Бұдан кейін Аманғали мен Мұхаметберлі қайтып кездеспейді.

Орынбаев Мұхаметберлі болса, 1927 ж. 17 шілде айында ОГПУ Үштігінің шешімімен Сабитов пен Аманғали Кенжахметов тобында болғандығы үшін ең жоғары үкім – ату жазасына бұйырылады. Бірақ соңынан бұл шешім тағы өзгертіліп, ол он жылға кесіледі. Оның бұдан кейінгі тағдыры бізге белгісіз.

Осы кезде іс сапарымен уезге — Гурьевке келген губерниялық Ішкі істер басқармасының бастығы Шалимов арнайы құм ауылдарына шығып, тұрғындарға Аманғалиды көргендері бар, оған жасырын көмектескендері барларға жазаламайтындығына кепілдеме беріп, керісінше, Аманғалиды ұстауға көмектесіндер деп өтінеді. Олардан жәрдемдесуге келісімдерін алып, әдейі тапсырмалар береді. Осы істі жүзеге асыруды Жұмағали Жанғожинге тапсырған.

Осыдан бастап Жұмағали Жанғожин Аманғали соңына мықтап түседі. Ел арасында Жанғожин әрекеті туралы қаңқу сөздер де тарайды. Бұл пікірлер Аманғалиға да, оның інілеріне де жетеді. Сондықтан мұны естіген інілері Гурьев уездік ОГПУ бөліміне мынадай арыз-өтініш түсірді.

*ОГПУ Гурьев уездік бөліміне
Сарытобе болысы, Жаманшолан ауылы
тұрғындары ағайынды Мұқанғали,
Әндіргали, Сүндетқали Кенжахметовтерден*

Өтініш

Халық арасына тараған ашық хабардан естігеніміз — ағамыз Аманғали Кенжахметовтің қас жауы Жұмағали Жанғожин және тағы сол сияқтылар қаза болған інісінің кегін енді бізден алмақ, яғни бізді өлтірмекші.

Сондықтан Сізден бізді қорғайтын шара қолдануыңызды сұраймыз.

Бізге қарсы арандату әрекеті болары анық.

18 қараша, 1926 жыл (қолтаңбалары арабша)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 274-б.)

Шалимов Гурьев уездік милиция басқармасына осындай тапсырмаларды да береді. Мәселе, қолдағы мүмкіншіліктерді барынша пайдаланып, қалайда Аманғалиды қолға түсіру немесе көзін жою. Енді уездік милиция басқармасы Аманғалимен хат арқылы келіссөз жасау тәсіліне көшкен. Аталмыш архивтік істе Аманғалидың Гурьев уездік милиция бастығы Куляшовқа жазған екі хаты сақталған, енді солардың мазмұнымен танысыңыз.

*Гурьев уездік қылмысты істері
болімінің бастығы Куляшовқа
азамат Амангали Кенжахметовтен*

Хат

Мен Сіздің бірінші хатыңызды алғаным жоқ, ал мына екінші хатыңызды алған бойда жауабын жазып, Сізге өз іс-әрекетімді, хал-күйімді, алдағы мақсатымды хабарлап отырмын.

Біріншіден, бұдан ертеректе, яғни патша заманында мен өзімнің үлкен ұлыма, сәби кезінде, Қайыр Қарымбаевтың кішкентай қызын айттырып, бесік құда болғанбыз. Ата салтымен сураған қалыңмалын беріп, баталасқанбыз. Сонымен біз құдалар боп біраз уақыт тату-тәтті өмір сүрдік.

Соңғы кездері мен біраз кедейленіп қалдым және сөйтіп жүргенде Кеңес өкіметі кеп орнады. Сондықтан сәтті күндердің бірінде мен өзімнің құдам Қарымбаевқа қызын, яғни менің келінімді өз қолыма түсірейін деп өтініш жасадым. Бірақ құдам Қарымбаев бұған қарсы болды, менің сөзім оған ұнамады. Сонда айтқаны: Кеңес өкіметі кәметті жасқа жетпеген қызды қалыңмалы алынса да ұзатуға рұқсат етпейді деп жалтарғаны. Бұны естіген соң мен мәселені турасынан қойдым. Олай болса, бірінші тойға деп алған қалыңмалды қайтар дедім. Бірақ ол бұл ұсынысыма да көнбеді, айтқанымның бірін де орындамады. Бұнысы менің намысыма тигені соншалық, мен өз кезегімде, ақ адал малым тек босқа кете ме деп, мені еш нәрсемен ризаламаған Қарымбаевтың бұл әрекетіне ашуланып, өкпеледім. Содан өшімді алмақ боп, оның малын барымталадым. Бұдан кейін Қайыр өзі бастап он төрт адаммен келіп, оның жетеуі қаруланған, менің он екі бас ірі қара малымды айдап әкетті. Сосын мен қайта барымталап, оның тоғыз жылқысын алдым.

Міне, содан кейін Қайыр Теңіз уезіне арызданып, қасына әтірет (қосын) ертіп, мені барымтағаны ретінде ұстамақ боп, ауылыма келді. Мен олардың қолдарына түспеу үшін қарумен қарсы тұрдым. Екі жақты атыс болды. Бірақ олар мені ұстай алмады, сөйтіп қайтып кетті.

Екіншіден, со бір жылдары біздің екі-үш болысқа сот болып Жұмағали Жанғожин істеді. Жоғарыдағы айтылған қақтығыстан кейін мен сот Жұмағалиға барып жағдайымды айттым. Қайыр екеуміздің арадағы келеңсіздікті қарап, реттеуін өтіндім, мені

дұрыс түсініп, қолдауын сұрадым. Жангожсиннің сонда маған айтқаны — ол сот ретінде бұның бәрін жөндей алады және пара ретінде бір ат беруімді сұрады. Бұған қоса, ол маған: “Қолыңдағы қаруыңды алда-жалда тастама”, — деп уағыздады. “Себебі, — деді ол, — менен басқа ешбір жан қаруыңды ала алмайды, ал қаруың барда саған тұрғындар керегінің бәрін береді, сондықтан сен өз кезегінде алғандарыңнан маған да беріп бөлісіп тұр дегені”. Мен оның бұл пікірімен келісіп, сұраған атты беретін болдым, солай уәде бердім.

Арада біраз уақыт өткен соң сот Жұмағали Жангожсин бұрынғы Шоланды, Бает болыстарының ел азаматтарын, ақсақалдарды жинап, аталмыш болыстардың шекаралығы — “Байжаншағыл” деген жерде солардың көзінше өз үкімін шығарды. Үкім бойынша, мені Қарымбаевпен татуластырды, барымталаған малдарын қайтарғызды, сөйтіп істі осымен бітіргендей болды. Оған қоса үкімде көрсетілгендей, сол шешімнің бір данасын қолыма беріп және өзімді Теңіз уезі бастықтарына ертіп барып табыстырмақ болды. Бірақ Жұмағали Жангожсин сот үкімінде өзі көрсеткендерді істемеді. Маған түсініксіздігі сол, ол артынан “уез орталығына үкімнің данасын өзім апарып, сенің ісіңе байланысты шаруаны өзім жайғастырамын” деді. Осы уәдемен мені қалдырып, о жақтан істі тындырып келген соң, атты алатын боп, уезге бір өзі кетті. Мен құралақан қала бердім.

О жақтан қайтып келген соң, ол маған атты сұрата бір адамды жіберіпті. Мен атты оған бермедім, бірақ шарт қойдым, сосын атты он бес күннен кейін беремін дедім. Бұдан соң Теңізден бір уәкіл келіп, Жангожсиннен біздің ісімізді уезге алып кеткен. Сондықтан мен атты Жұмағалиға бермей қалдым.

Осының салдарынан Жангожсин әрі өкпелеп, әрі Қарымбаевты азғырып, маған қарсы қойып, енді екеулеп неше түрлі әрекеттер жасады.

Мен бірде Жұмағали Жангожсинді қолға түсірдім, мені алдап, ал өзі Қайыр Қарымбаевтың жағына шыққаны үшін оны сабап та алдым.

1924 жылы олар тағы бірлесіп, әтірәтпен кеп ауылымды шапты, бар малымды сыпырып айдап, оған қоса әйелімді де ертіп әкетті. Ал Қайыр Қарымбаев қызын — баяғы менің келінімді, маған қарсы әтірәтпен шыққан, милиция бастығы Көпжановқа қалыңмалға әйелдікке беріп жіберген.

Аманғали Кенжахметұлы
(1888 - 1928)
Суретші - Нағым Нұрмұханбетұлы

Рахила Аманғалиқызы
(1910 - 1997)

Рахима Аманғалиқызы
1918 ж.т.

Наğымжан Амангаліулы
(1912 - 1960)

Туыскандардың кездесуі. Хельсинки, 1970
Үмбетқали, қыздары: Дидаш, Үлкен, Түркен, Зияш.
Жиені - Ғабит (ортада), туысы - Есмұрза (шеткі)

Зәһишә күйеуі Ярол Жамалдинмен және
Аманжолы Шәһинмен бірге.
Хельсинки, 1970

Үмбетқалидың қызы - Үлкен.
Швеция, Стокгольм

Финляндияға екінші сапар, 1980
Фабит пен Сүндетқали Мәскеу қаласында

Үмбетқали Кенжахметұлы
(1905 - 1985)

Сүндетқали Кенжахметұлы
(1902 - 1987)

Аманғалидың туысы
Есмұрза Оспанның
отбасы

Зияш ұлы Шаһинмен.
Хельсинки, 1980

Аманғали
Суретші - Табылды Мұқат

†

1925 жылы мен өз басым ауыл азаматтарына өтініш жасадым. Мына жүрісім мені де әбден қажытты, сондықтан бар қаруымды тапсырып, өкімет орындарына берілемін дедім. Сондықтан мен ВИК-ке бар қаруымды тапсырдым, тек өзіме бір винтовканы қалдырып, Оралға барып өкімет орындарына өз әрекетім туралы айтып, кінәм болса, мойныма алайын дедім.

Жол-жөнекей қонған жерде Қарымбаев, Мұқышев және басқалар мені ұстап өкімет орындарына өздері тапсырмақшы боп әрекет жасады. Сөйтсе олар осының алдында мені бандитизмге қатысы бар деп неше түрлі документтер даярлап, Теңіз уезіне хабарлап, одан 8-9 адамы бар өтірөт шақыртып, мені қарусыз Оралға бара жатыр деп ұстамақшы болды. Мен бір винтовкамен қарсы тұрдым, берілмедім. Себебі, менің қарсыластарым – Қарымбаев, Мұқышев, Жангожин қолдарына осылайша түсуім намысыма тиді, жаныма батты. Олар өкімет алдында бар пәлені басыма үйіп-төгетін еді.

Мен олардан құтылып шығып, жолда Отарғали Мұқышев ауылына барып, оның әйелін ертіп әкеттім, ал қарсыластарым Жангожин мен Қарымбаев кездеспеді. Содан Адай уезіне бардым, бірақ мені қапияда ұстап, өткен қыста, өзіңіз білесіз, Орал губерниялық еңбекпен түзеу үйінде қамауда болдым.

Аталмыш адамдардың озбырлығы өткені соншалық, олардан өш алу мақсатымен Орал түрмесінен қашып шығып, келісімен Жангожиннің ауылын шапқанымызда бір інісі мерт болды, артынан Қарымбаевтың малын барымталадық. Бұған қоса өзіммен Оралдан еріп келген серігімнің сұрауымен хохолдарды тонадық, сосын артымыздан қуған жазалаушы өтірөтқа төтеп бердік, атыста екі милиционер оққа ұшқан.

Сонымен айтарым, менің өкіметке ешқандай қарсылығым жоқ, бар іс-әрекетім Қарымбаев, Мұқышев, Жангожин дегендерге қарсы наразылықтан туындады, сөйтіп ақыр соңында олар мені “банды” атандырды.

Тек осыған қосарым, егер өкімет адамдары менің қарсыластарымды қарусыздандырып, оларды тұтқынға алса, мен өз аяғыммен сіздерге барып, істеген әрекеттерімді мойындап, үкімет алдында жауап беруге дайынмын.

Сау болыңыз.

Аманғали Кенжахметов

(№ 67118/192-іс, 4-т., 1376-1378-66.)

1927 жыл

Қақпанды қатты жерге құра алмадым,
Тар жерде аттың басын бұра алмадым.
Нарынның адыра қалғыр тар қанауы,
Нағымжан, балалықпен шыға алмадым.

Әуелі мергендікпен бір түлкі аттым,
Түбі жоқ терең ойға неге баттым?
Баламыз қазынаға өткеннен соң,
Дініме бір кеселдік шылым тарттым.

Шоқытып шауып шықтым ақ шағылға,
Қалампыр талшын түйдім ақ шалыға.
Біздерге бұл дүниеде бала қайда,
Қиямет қосылармыз мақшарында.

Әкесі Мұхсинаның Әлімтай-ды,
Азамат адам дейді елге жайлы.
Айырылып Нағымжан мен Мұхсинадан,
Басыма енді түсті-ау қасірет-қайғы.
(Аманғали өлеңі)

1927 жылдың басында Аманғали Куляшовтан жауап хат алады да, оған төмендегі мына хатын жолдайды.

*Қылмысты істер бөлімінің
бастығы Куляшовқа,
Өкілетті уәкіл Азбантаевқа*

Сіздің он екінші қаңтардағы жазған хатыңызды алдым және жазған барлық сөздеріңізді жақсы түсіндім.

Мен енді қысқасын айтсам, бұрынғы хабарлағанымдай сөзімді орындай аламын. Яғни сіз менің үш қарсыласымды тұтқындаңыз, сосын мен он бес күн ішінде өзім-ақ сізге барамын. Ал егер бұны істей алмасаңыз, онда мен сізге бара алмаймын. Себебі, менің қарсыластарым Жангожин мен Қарымбаев қазір Гурьев қаласында, олар жайбарақат тұрып жатыр, оның есесіне Жангожиннің ауылында әтрәті де бар, ал мен болсам қыстың күні қырауда аш-жалаңаш күй кешудемін. Сондықтан қайталап айтам, егер қарсыластарымды менен бір ай бұрын тұтқындап, олардың әтірәті қарусызданбаса — мен сізге бара алмаймын, менің баруыма мүмкіндік те жоқ.

Өзіңіз жазып көрсеткендей, мен Кеңес өкіметіне жау адам емеспін, мен өзіме таныс жеке адамдармен жауласып жүрмін. Менің қарсыластарым — Жангожин, Қарымбаев және сол сияқтылар, міне, осылардың кесірінен және менің кейбір қарекетімнен басқа бейтаныс адамдар жәбір көруде. Осының салдарынан мен адамдардан ат алуға мәжбүрмін, бірақ оны соңынан қайтарып отырамын.

Бұнымен қатар мен осы жүргенде темір жол торабы, телеграф сым бағандары бойынан жиі өтемін. Әрине, сөз жоқ, олар Кеңес өкіметіне орасан зор пайда келтіреді. Егер мен осы жолдарды қиратсам, бағандарды кесіп бүлдірсем, онда мен сөзсіз Кеңес өкіметіне қарсы жау адам болам. Мен бірақ олай істемеймін. Мен Сізге де қарсы адам емеспін. Менің мақсатым — өз қарсыластарымнан кегімді қайтару. Міне, сондықтан мен елден ат, керек-жарақ алуға мәжбүрмін, бірақ соңынан қайтарамын.

Сонымен, жолдастар, бұл менің ақырғы жазғаным, айтарым, егер сіздер менімен жеке сөйлескілеріңіз келсе, айтпағым да осы хаттағыдай.

Егер сіздер жоғарыда жазғанымды орындамасаңыздар, онда маған өкпелемеңдер, келіссөз жүргізуге енді адам жібермеңіз, хат та жазбаңыз.

Сау болыңыз.

Жолдастық сәлеммен Амангали (қолы)

Арабша әріппен жазғандарды орысшалаған

Қылмысты істер басқармасының қызметкері:

Ақсопақов (қолы) 24.01.27 жыл.

(№ 67118/192-іс, 4-т., 1398–1399-бб.)

* * *

Міне, осылайша хат алысқан уездік ГПУ өкілдері Амангалидың енді өзі аяғымен бұларға келмейтіндігіне көздері жетіп, ортақ тіл табыса алмаған соң, оның артына өздері мықтап түседі. Сондықтан бұл іске уездік милиция бір жағынан өз отрядын дайындаса, екіншіден, жергілікті тұрғындардан ерікті топ құру керектігін де күптайды. Және оған Амангалидың негізгі қарсыласы Жұмағали Жангожиннің өзін жұмсайды.

Аманғалиға қарсы ендігі операцияны ұйымдастырушы да, басшылық етуші де Орал губерниялық ГПУ өкілі Шалимов болады. Ол қыр еліне өзінің жергілікті серіктесі Бектеміровті жібереді. Оған дәлел ретінде Бектеміровтің мына хатымен танысыңыз.

Губерниялық ГПУ өкілі Шалимовқа

Біз аман-есен Жұмағали Жангожин ауылына келіп, ерікті өтірәтқа жігіттерді қабылдай бастадық. Бірақ бір қиын нәрсе, Амангали Кенжахметовті тұтқынға алғанға дейін, олардың қаруларын жинап алмайтыныңызға Сіздің кепілдік берер уәдеңізді білгілері келеді. Әйтпесе олар өз өмірлеріне, мал-жандарына келетін зиян болса, одан бас тартпақ. Шындығы да солай ғой, қаруларын жинап алсаңыз, олардың жағдайлары да қиын болады.

Екіншіден, олар мінетін аттармен қалайша қамтамасыз етіледі, себебі ерікті топтағылардың көбі жаяу адамдар. Сондықтан хатпен жазба түрінде кепілдік беріңіз — банды құртылғаныша, олардың қаруларын жинап алмайтыныңыз туралы.

Сосын мініс аттармен қамтамасыз етуге ВИК-ке тапсырма берсеңіз.

Негізінен ерікті топты ұйымдастыруға жігіттер тым аз, себебі, көктемгі маусымның басталуына байланысты олардың көбі жұмысқа жалданып кеткен.

Жангожин ауылына, оның сырқаттанған әйелін емдеуге адам дәрігері Мамеков Қажығали келген екен. Ол жақсы сауатты адам және өкімшілік өкілдеріне көмектесуге әр кез дайын тұратын азамат.

Ол Гурьевке жұрмекші, бандитизм ісіне байланысты жауапқа тартылған екен, ал шындығында ол бандымен ешқандай байланысы болмағаны бізге мәлім. Қазір ол осы жерге ауадай қажет, себебі, біріншіден, оның қарамағында бірнеше сенімді жігіттері бар, екіншіден, ауыл тұрғындары арасында грипп эпидемиясының тым асқындауына байланысты оларды емдеу керек-ақ. Сондықтан халық арасында осындай іскер адамдарды мына шаруаға жұмылдырған дұрыс. Осы туралы да нақты түсінік беруіңізді сұраймыз.

08.04.27 ж.

1. Бектеміров. 2. Ж.Жангожин. 3. Жұмағалиев Жүсіп.

Қосымша тіркеме: Сарытөбе болысының грипп эпидемиясымен күресу комиссиясының жиналысы хаттамасының көшірмесі және Сарытөбе фельдшерлік пунктінің леккомының 27 наурыз, 1927 ж. қатынас хатының көшірмесі.

(№ 67118/192-іс, 3-т., 102-б.)

Арада екі күннен кейін осындай хатты Шалимовқа Жұмағали Жангожиннің өзі де жазады. Ол орыс тіліне жетік адам. Сондықтан оның хатын қазақшаламай түпнұсқасын сол күйінде жариялауды дұрыс көрдік.

(Совершенно секретно)

Уважаемый, товарищ Шалимов!

Добровольный отряд организован и готов к бою с завтрашнего дня. Неудобство только в том, что у многих не имеются собственных лошадей, которых в силу необходимости

приходится доставить через ВИК (волостной исполнительный комитет) и Аулисполкомы от населения, хотя на это не было Вашего распоряжения.

Но, я думаю, что Вы будете согласны с этим, так как отряду пешком нельзя. Посланник Ваш, секретарь Айбасовского аула, прибыл 9 апреля вечером, который привез Ваш пакет в Гурьев, вручил мне и Ваше письмо, в котором Вы предлагаете выехать с отрядом в Топлинский район и сделать засаду кое-где (у Кабдила) сообщив, что банда 7 апреля находится в ауле гр-на Азгирского ауле района Ермекалия Курманбая недалеко от запада бывшего Уштаганского медпункта. Сведения это он получил от своего родного брата Калия прибывший домой после отъезда от Вас в тот же день. На вопрос почему он не сообщил о банде он ответил: "Не знал что следует сделать так и предпочел вручить пакет по назначению". Судя по этому мы намерены не выехать в Топлинский район с отрядом покамест Вы не пришлете нового распоряжения и точного хабара о направлении банды. Сделать у Кабдила засаду нет смысла — он сегодня кочует в степь. В случае выезда нового отряда под командой Бектимирова в нем будет участвовать я или пред. вик. Жумагазиев, который будет следовать за законностью действий отряда, равно и окажет содействия в широком смысле этого слова.

Обещая таковое мы, конечно, делали привышение власти или вернее своего гражданского право. Но оно сделано в целом полагаясь на Ваше добродушие и на основании ударяющей вглаза справедливости требования их. Охотников еще можно найти. Чем больше людей, тем больше шансов так и спокойнее на душе у всех из нас — местных граждан Сартюбинской волости, если будет сила достаточно для преследования и защиты тыла еще лучше. Срочно ждем распоряжения. Привет всем ребятам.

10.04.27 г.

Жанхожин.

Я это письмо пишу без Бектимирова из аула Сейдекеша Жуламанова, куда прибыл с пред. виком для организации отряда. Бектимиров находится в моем ауле ждет нас. Мы свое дело кончили — набрали хороших ребят — человек 15.

(№ 67118/192-ис, 3-т., 100-б.)

Ал бұдан бір ай бұрын Ж. Жанғожинге Аманғалидың кімдермен қандай байланыстары барын білу үшін және сол сияқты керекті деректер жинау үшін тапсырма болғандай. Оны Ж.Жанғожиннің мына хатынан байқауға болады. Жұмағали бұл хатын ешкімге арнамай-ақ өзінше жазған:

**Сарытөбе болысы, Бекайдар ауылының азаматы
Жұмағали Жанғожиннен**

Менің хабарлайтыным:

1. Бұрын Сарытөбе болысында тұрған, ал қазір Қамыс-Самар болысының азаматы Сапарғали Мәметәлиевтің Аманғали Кенжахметовпен ешқашан байланысы болмаған, қазір де солай. Өзімнің С.Мәметәлиевпен жақсы қарым-қатынасым бар, себебі ол маған туысқан болып келеді, сондықтан менің қайғыма ол ортақ адам.

2. Қаңбақты ауылының азаматы Сейтекеш Жоламановтың бандымен ешқандай қарым-қатынасы жоқ, керісінше, ол қуғынға түскен адам, себебі Жоламанов 1923 жылдан бері қолындағы қарумен Аманғалиға қарсы ұйымдастырылған ерікті топтың құрамында болған. Екіншіден, Аманғали өзі оған тіпті де разы емес, себебі Аманғалидың күшпен үйленген қызын Сейтекеш ажыратып, оны комсомол Үмбетияровка әйелдікке әперді.

3. Жақыбалиев Өтешқали. Мен алғашқыда бұл кісіге күдікпен қарағам, себебі, ол Аманғалимен екі-үш рет көріскен адам. Бірақ менімен кездескенде ол Аманғалиға қарсы пікірін білдірді. Және ол Аманғалиға ашық қарсы шығатынын өзінше ашып айтпайды, өкімет тарапынан оның өзінің, туыстарының қорғауда болатынына кепілдік алмайынша, ол бандының бас салуынан қорқады. Бұған қарамастан ол осы қыста Снопов жолдастың тапсырмасымен — іс сапарымен Айбас тұрғындары қоғамында болды, уездік әкімшіліктің А.Кенжахметовке қарсы директиваларын іс жүзіне асыру үшін, осы қоғамда Аманғалиға қарсы үгіт-насихат жұмысын өткізбекші. Міне, осы істелетін шаралар оның бандымен байланысы жоғын дәлелдейтіндей.

4. Сарытөбе болысының бұрынғы төрағасы Жұмағазиев, естуімше, өткен 1926 ж. және осы жылдың басында

Кенжахметовтің тапсыруы бойынша, оның отбасын қамқорлыққа алған сияқты. Тек оны осыдан бір жарым ай бұрын Амангали өзі мойнына алған көрінеді.

Амангалидың заңды үлкен әйелі өз ағасы Сидагали Ермековпен бірге тұратын көрінеді. Ол Амангалидан ажырасыпты.

5. Көкбекті ауылының азаматы Әусен Әжіғалиевтің жездесі Сейітбаттал Есенязовтың Амангалимен байланысы бар. Ол Амангалидың бұрынғы жолдасы, онымен бірге болған адам.

Кенжахметовтер 6 еркек, 2 әйел — жуықта Манаш ауылы арқылы Мыңтөбе болысына аттаныпты. Естуімше, олар Баймұратов Мұратәліден 2000 сомның жылқысы мен түйесін, Сырым Сәрсенғалиевтен 150 сом алыпты. О жақтан бір жеті өткен соң қайта оралыпты. Қанша қару-жарақтары және тобында кімдер бары әзірше белгісіз.

Азамат Жанғожин. 15.03.27 ж.

(№ 67118/192-іс, 3-т., 1-2-бб.).

Әмина апайдың әңгімесінен:

Алматы қаласының іргесіндегі Қарғалы шұға комбинаты орналасқан Фабричный поселкесі — көрнекті жазушы Ғабдол Слановтың “Асау арна” романындағы уақиға баяндалатын жер. Алатаудың баурайы, табиғаты да сұлу, күт берекелі елді мекен. Осы ауылдың тұрғыны Сүндетов Бөкар Жұмашұлы — есімі Атырау өңіріне мәшһүр, атақты адам дәрігері Сүндетов Ахмет Жұмашұлының (1897—1977) туған інісі. Ахмет ағасы туралы деректер “Атырау” энциклопедиясында да, “Исатай ауданы” шежіре-кітабында да баршылық.

Ал Бөкар Жұмашұлы ағамыз да дәрігер, өте байсалды, жөй сөйлейтін, кішіпейіл жан еді. Сол кісінің жолдасы Құрманғалиева Әмина Құбанқызы 1910 жылы қазіргі Атырау облысы Исатай ауданы Забурын-Манаш ауылында туған. Апамыз аппақ, таза жүретін, жұқа, қағылез, жасында сұлу адам болғаны көрініп-ақ тұратын, сәнді киініп, сырбаз сөйлеуші адам. 1993 жылдың көктемінде көңілін сұрай барғақда сырқаттанып жатқан Әмина апамыз мынадай әңгіме айтып еді:

“...Мен жас күнімде Амангалиды көрдім. Бір кеште олар біздің үйге келді. Мезгіл қыстың күні, екінді мен ақшам

кезі болатын. Үй ішіміз әлі кешкі тамаққа отыра қойған жоқпыз. Даладан бірнеше рет атылған мылтық дауысы естілді. Артынша сырттан кірген ересек әйелдердің бірі апыл-құпыл сасқалақтап:

– Ойбай, әлгі банды Аманғали деген келіп, үйді қоршап тұр. Өздері 7–8 салт атты. “Кім бар үйде. Сөйлесуге шықсын дейді”. Әкеміз абыржып, есі шығып кетті:

– Құрыдық. Енді құрымағанда неміз қалды? – деді.

Ал шешеміз Қапиза селт еткен жоқ: “Әй, шал, кобалжуды доғар! Егер келген менің рулас інім Аманғали болса өзім-ақ шығып сөйлесейін”, – деді. Әкеміз шешемізді алдыға салып сыртқа шықты. Бізді, балалармыз, кішкене үйге жасырды. “Шықпаңдар!” – деді.

Сөйтсе Аманғали өздері бізді біліп кеп тұр екен.

– Уа, жезде, балдыздарың келіп тұр, қарсы алмайсың ба?! – дегені.

Әкеміздің тілі байланып қалған, үн жоқ. Әкем орнына жауапты шешем берді:

– Аманғали, інім, аман-сау жүрсің бе? Аттан түсіп үйге кірініздер, – деді.

Сосын олар қауғаласып үлкен үйге кірді. Келгендерге төсек салынды. Тездеп шай қамдалды, өздері де жаурап келіпті. Қазанға ет асылды. Олар жайғасып отырған соң, біздер қызықтап, “бұлар қандай адамдар болды екен?” деп есік ашылып-жабылғанда сығалап қаралық. Сонда байқағанымыз – Аманғали өзі төрде, мойынында асынған алтыатары көрінеді. Қасында екі әйелі бар. Олар Аманғалидың қатарында, бірақ үйдің пешіне жақын отыр. Қалғандары Аманғалидың екінші жағында жайғасқан. Пеш жанына әкеміз бен шешеміз орналасыпты. Әкеміз бәйек болып, Аманғали не десе де басын шұлғи береді. Көбіне-көп сөйлеп отырған шешеміз. Аманғали сақал-мұртты, толық денелі адам екен. Ал әйелдері жап-жас. Көлімгі апалы-сінділі адамдардай, бойлары да бірдей. Екеуі бірге отырып, сыртқа бірге шығып жүрді. Өздері әскери адамдарша киінген. Аяқтарындағы былғары етіктері сықыр-сықыр, үстеріндегі киімдеріне әр түрлі бірденелерді тағып алған, олары жарк-жүрк етеді. Бір кезде Аманғали домбыра сұрап алып, өнге салды...

Бірде:

*“Жайықтың арғы басы, бергі басы,
Бозторғай ұша алмайды желге қарсы.*

*Күйігін Мұқанжанның ойлағанда,
Ағады орамалға көздің жасы...” —*

деп егілсе, енді бірде:

*Адамға қиын екен жұртқа жақпақ,
Көңілін бай-жарлының бірдей таппақ.
Қақ жарып кара қылды айтсаңдағы,
Кетеді біреу жақтап, біреу дақтап, —*

деп қапалана толғайды.

Біз аң-тан болдық... Соңынан білдік, Аманғали өңгіме арасында әкемнен Сырым ауылына баратын жолды сұрапты. Ол да бізге туыс адам болатын. Қонақтар етке отырар тұста әкем Аманғалиға сездірмей ересек баланың бірін Сырым ауылына аттандырыпты. Үлкендер бізді тамақтандырған соң ұйықтатып тастады. Бірақ менің құлағымға көпке дейін Аманғали өнінің өуені естіліп тұрды. Таңертең ұйқыдан тұрсақ, үй іші тым-тырыс. Бөгде адамдар бар-жоғы сезілмейді. Шай үстінде әкемнің айтқаны — Аманғалилар астан кейін де біраз отырып, шай ішіп, таң алдында аттанып кетіпті. Бағыттары қырлыққа қарай, бірден Мыңтөбеге тартқан. “Түнде Сырымды неге сұрады? — деп таңырқап отырды әкеміз. — Мені Сырымға бастап жүріңіз!” — деп айта ма деп өзім де қорқып отырдым, — деді әкеміз...”

Аманғалиға қарсы негізгі операция енді басталады да оны Шалимовтың өзі басқарып, сәуір айында Аманғалимен бетпе-бет кездеседі. Екі арадағы атыс сегіз сағатқа созылған. Оны ГПУ Гурьев уездік өкіліне Шалимов өзі хабарлайды:

№ 10 мәлімет

20 сәуір 1927 жылы таңғы 3 сағат 30 минутта он адамнан құралған топпен Бекайдар аулы, Азғыр ауданы, Бөкей уезінің тұрғыны Сейітов Тәлеп қыстауына шабуыл жасадық. Бұл үйде Аманғали бандысы болған-ды. Біздің шабуылымызға бастапқы кезде олар қарсы тойтарыс жасап, артынан окопқа түсіп атыса бастады. Біздің отряд барханның екі жағынан оқ атып, қыстаудың терезесі мен окопты нысанаға алды. Сегіз сағатқа созылған атыстан кейін (11 сағат 30 минут) олар шегінуге мәжбүр болды, жан-жаққа қашты. Біздің отряд артынан қуып атысқанда олардың екі адамы оққа ұшты (Сәбеш пен Хамидолла), бір адамы қолға түсті.

Алғашқы атыс кезінде қыстау ішінде (үйде) бір бандит оққа ұшқан, бір әйел құлағынан жарақат алған (Амангалидың екінші әйелі Ұлдан). Бұдан басқа үй иесі Төлеп Сейітов аяғынан жараланған. Олардың бес аты оққа ұшып және бір аты жарақаттанды. Шабуылдан кейін 4 ат қолға түсті, оған қоса 4 винтовка, 185 патрон, 1 наган, 3 қылыш және біраз дүние-мүлік.

Бандыны соңынан 10–12 шақырымға дейін қудық. Бұдан әрі біздің аттар болдырып жүре алмады. Ал Амангалилардың аттары тың екен, бес адам қашып құтылды. Олардың бағыты – Новая Казанка (Жаңақала).

Шабуыл басында бір адамды Бектеміров отрядына жібергем, олар жол қашықтығынан тек 21 сәуір 1927 жылы келіп жетті.

Бектеміров тобын Сарытөбе болысының Жаман Шоланды ауылына жібермекшімін, себебі банды тобы сол жерге бармақшы.

19 сәуір күні банды тобы он адам болған. Сол түнде Мұзафар Бергазиев деген бандит қарусыз қашып кеткен. Қазір Амангали тобында 5 винтовка, 4 револьвер және 1 бинокль болуы мүмкін.

ГОО ГПУ өкілі Шалимов (қолы)

Жангожиннің үш жігітін конвой етіп жібердім, бір адамды Жангожинге және төрт адамды ВИК төрағасына қарауылға бөлдім.

Шалимов (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 92-б.)

ГОО ГПУ Гурьев уездік өкіліне

Сізге осы мәліметпен бірге Амангали Кенжахметов тобынан тұтқынға алынған бандит – Нұрмағамбетов Хамидолланы (дұрысы Бишіков Иауда – Л.Қ.) жіберіп отырмын. Оған қоса үш винтовка (№№ 237901; 147372; 120832), үш қылыш, төрт ер-тұрман жіберілді.

21.04.27 ж. ГОО өкілі Шалимов (қолы)

(Сонда, іс беті – 91)

Банды тобындағы өлгендердің тізімі:

1. Маубасов Нәби, 28 жаста, Жұлдыздықұм ауылы тұрғыны, банды тобында 4 ай болған.

2. Бишіков Иауда (дұрысы Нұрмағамбетов Хамидолла – Л.Қ.), 21 жаста, Жұлдыздықұм тұрғыны, бандыда 3 ай болған.

3. Шарипов Сәбеш, 24 жаста, Бекайдар ауылы тұрғыны, бандыда 5 ай.

Ескерту: Өлгендердің бәрі де одақ мүшесі емес.

24.04.27 ж. Шалимов (қолы)

(Сонда, іс беті – 95).

Банды тобында қалғандар

1. Кенжахметов Аманғали – басшысы.

2. Ғабдуллин Сүлеймен – 28 жаста, Жұлдыздықұм ауылы.

3. Аманғалиев Нағым – 12–14 жаста (Аманғалидың ұлы).

4. Кенжахметова Мұхсина – Аманғалидың бірінші әйелі, 17 жаста.

5. Кенжахметова Ұлдан – Аманғалидың екінші әйелі, 14 жаста.

21.04.27 ж. Шалимов (қолы)

(Сонда, іс беті – 97).

Тұтқынға алынған

1. Нұрмағамбетов Хамидолла (дұрысы Бишіков Иауда – Л.Қ.) – 20 жаста, Жұлдыздықұм ауылы.

(Астрахань вктер одағының мүшесі, кітапшасы № 44255).

Қалға түскен дүние-мүлік тізімі:

Патша ақшасы – 1580 сом, Керенский ақшасы – 20 сом, ертоқым – 6, жастық – 3, таза қағаздар – 17, әр түрлі ыдыс-аяқ, дүниелер – 75 дана.

Барлық көрсетілген дүние-мүліктерді Гурьевке жеткізуге қабылдап алған Жанғожин (Жанғожин Фильм).

Шалимов (қолы)

(Сонда, іс беті – 98)

Шалимов отрядынан қашып құтылған Аманғали тобындағы бес адамның: Аманғали, Мұхсина, Ұлдан, Нағымжан, Сүлейменнің бұдан кейінгі тағдыры қалай болды? Ең алдымен, Сүлеймен бұлардан мамыр айында қашып кетті. Бірақ оны өз үйінде артынан қуған топ тұтқындап, Гурьев, одан Орал түрмесіне жөнелтеді. Бұдан кейін танысы Тасмағамбет Тасқараев үйінде Ұлданды оның өтініші бойынша қалдырады. Аманғали мұны өзі де күптайды, Ұлданнан кешірім сұрайды. Оны аман-есен өкесіне жеткізуді сол үй иесіне жүктейді.

Енді Аманғали, Мұхсина, Нағымжан үшеуі. Бірақ маусым айында Нағым да қуғыншы әгірәттің қолына түседі. Мұхсина екі рет айналып кеп Нағымжанды ат үстіне көтеріп сала алмайды. Бұдан кейін Аманғали Мұхсина екеуі амалсыздан Ерғали Аязбаев тобына барып қосылады. Аманғалидың Ерғали тобындағы іс-әрекеттерін сонынан Мұхсина өз жауабында хабарлайды, оның мазмұнымен оқырман кейін танысады. Осы жылдың тамыз айында Аманғали соңына түсіп қудалап жүрген Рысәлиев Серікқали тобынан Жанғожиннің баласы Ғылым оққа ұшады.

Оны өлтірген Нұғман Досқалиев деген еді. Оқиға былай болған. Қуғыншы С.Рысәлиев өз отрядымен бір үйде түстеніп отырғанда сырттан мылтық дауысы естіледі. Кім екенін білуге үй иесінің әйелі жұмсалады. Сөйтіп екі жақ та әдіс-тәсілге көшеді. Серікқали өз адамдарын үйде қалдырып, басқалардың сыртқа шығуын талап еткен.

Келгендер үй иесінен Рысәлиевке: “Біз Ордадан шыққан өкімет отряды едік. Аманғалиды қуып жүрміз. Егер Гурьевтен келген топ болсаңыз бізге Жұмағали Жанғожинді, не баласы Ғылымды қарусыз жіберіңіз. Біз сіздердің өкімет тобы екеніңізді осылай анықтаймыз”, – деген қолхат береді.

Ғылым қаннен-қаперсіз сыртқа қарусыз шыққан. Жанына келген адамның кім екенін анықтамастан Досқалиев бір оқпен атып салады.

Аталмыш архивтік істің (№ 67118/192) он төртінші томында 1928 ж. 18 қараша күні Қызылорда қаласында КРО ПП ОГПУ-дың Қазақстандағы өкілі Акольшин Аязбаев пен Кенжахметов тобының (40 адамның) ісі қаралғанын хабарлайды. Осының негізінде Айыптау қорытындысы шығарылады (22 парақ, іс беттері – 624–

645). Соның орта жерінде: “26 августа 1927 г. отряд А.Кенжахметова в Айбас ауле через посредника вызвали Жумагалиева Гилим, он выехал один для переговоров и недоезжая несколько сажень до спрятанной банды был убит из винтовки Нугманом Доскалиевым”, – делінген. Доскалиев Нұғман Айбас ауылының тұрғыны Емзиев Мәден үйіне келген екі аттылы адамның бірі болатын.

Айыптау қорытындысының соңында: “Бұл 40 адамның тағдырын шешуші ОГПУ коллегиясының Орал губерниялық бөлімінің қарауына және осы күннен бастап тамақтарының ақшасы ОГПУ коллегиясынан жіберілсін”, – делінген.

<i>ЗКО өкілі</i>	<i>Аколышин (қолы)</i>
<i>“Келісім – Согласовано”</i>	
<i>КРО бастығы</i>	<i>Линень (қолы)</i>
<i>“Бекітемін – Утверждаю”</i>	
<i>Вр III ОГПУ по Казахстану</i>	<i>Альшанский (қолы)</i>
Тізім 19/ХІ–1928 ж.	

(№ 67118/192-іс, 14-т., 624–645-бб.)

Бұдан кейін Аманғали Мұхсинамен Ерғали тобынан бөлініп кетеді. Соңынан Мұхсина да Аманғалидан қалудың амалын қарастырады. Аманғали қараша айында амалсыздан Мұхсинаны Әблен Махамбетовтің үйіне қалдырып, ол енді күм ішін жалғыз кезеді. Мұхсина ертесіне тұтқындалып, Орал түрмесіне жөнелтілген. Қуғын отрядты бастап келген бұрын Аманғали тобында болған Елеусін Нұрғалиев еді.

Аманғали сол айдың аяғында немере інісі Тайыр Тілековпен қайта қосылған, бұдан кейін олар Әбдірахман Жүсіпов қудасымен соңғы рет кездеседі. Артынан Мыңтөбе, Ақбас ауылдарына оралған. Жиырма жетінші жыл олар үшін осындай сәтсіздікпен аяқталады.

Ал Шалимов, Ж.Жанғожин бастаған қуғыншы топтар тек бір Аманғалидың соңына түскен жоқ. Олар күм еліндегі Аманғалимен байланыстары бар дегендерді жаппай тұтқынға алды. Олар алдымен Гурьев, арты Орал түрмесіне дейін айдалды. Бұның өзі бір жағынан тұтқындардың арасында наразылықтар туғызған. Олар ауызша да, жазба түрінде де арызданды. Оның мазмұнымен оқырман кейін танысатын болады.

Ал әзірше сол тұтқынға түскен адамдардың бір тобының жауап беру хаттамаларымен танысыңыз.

Олардың бір тізімі төмендегідей:

№ 739 аты-жөні жазылған тізбе – 14 мамыр 1927 жылы Гурьев уездік түрмесінде тергеуден өткендер Орал қаласының түрмесіне жөнелтілсін:

1. Кенжахметов Сүндетқали – 27 жаста.
2. Әубәкіров Рамазан – 58 жаста.
3. Оңдасынов Бөжікен – 25 жаста.
4. Ақмырзин Молдаш –
5. Сапиева Рахима – 16 жаста.
6. Рамазанов Өтебәлі –
7. Рамазанов Қоңырша –
8. Қоржынбаев Тілек – 74 жаста.
9. Жүсіпов Әбдірахман – 41 жаста.
10. Сатқанов Ерғали –
11. Есниязов Сейітбаттал – 48 жаста.
12. Бұқаров Әлімтай – 66 жаста.
13. Қағазов Иман – 38 жаста.
14. Саржігітов Доссор –
15. Наурызбаев Қожан –
16. Бишіков Иауда – 21 жаста.

Олар Орал қаласына жетісімен мамыр айының аяқ кезінде тергеуге алынды.

Рахима Сапикызының жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жылы мамырдың 26-шы жұлдызы. Орал қаласы.
Жауап алушы Тюменев.

Жауап берген: Рахима Сапикызы – 16 жаста, руы Себек, Жұлдыздықұм ауылы, ерге шыққан, үй адамы, қыстауы, бір сиыры бар.

Көрсеткені:

Әке-шешеден он жасымда жетім қалдым, туысқаным Нәпид Қасымовтың қолында тәрбиелендім. Ол мені 1924 жылы Наби Маубасовқа тұрмысқа берді. Күйеуім жалданып, жұмыс істеді.

1926 жылы желтоқсан айында бізге Амангали, Мұхсина, тағы біреу бар (танымаймын) түнде келіп, Оразгалидың (фамилиясын білмеймін) үйінде болды. Тамақтанған соң кететін болды. Менің күйеуім де кететін болып жиналды. Қайда деген сұрағымға олар мені еріксіз алып бара жатыр деді. Наби солардың бір атына мініп кетті. Бұдан кейін 20 күн өткен соң түнделетіп Оразгалидың үйіне Амангалилар тағы келді. Бұл жолы 7 адам. Амангали, Мұхсина, Ұлдан, Наби, Иауда, Камен, Сөбеш. Таңертең олар Оразгалиды басқа үйге көшірді, Оразгалидың қыстауына Қапан, ал оның үйіне Амангали өзі көшті. Мені де сонда қызметшіге алды. Сосын жұмыскер ретінде Божыкен Оңдасыновты ұстады. Ол малдарды қарады. Олар соғымға бір жылқы, екі сиыр сойды.

Оларға қуғыншы отрядтың келетінін бір күн бұрын естідім. Божыкен Оңдасынов айтты. Ол сол күні екі атты апарып Сейілханға (фамилиясын білмеймін) жасырды. Басқа еш нәрсе айта алмаймын.

(№ 67118/192-іс, 3-т., 206–207-бб.)

Рахима Сапқызы жауабын толықтыру

1927 жылы сәуір айының 30-шы жұлдызы. Гурьев қаласы. Жауап алған **Ғафиатуллин**.

Мен Амангалидың үйінде бір айдай жұмыс істедім. Қорыққаннан істедім. Олар көшіп келген соң тағы бір жаққа кетіп қалды. Үйде мен, Божыкен Оңдасынов және Амангалидың екі кішкене балалары қалдық. Екі-үш күн өткен соң біз Гурьевтен отряд келеді деп естідік. Үй-мүліктерін, қару-жарақтарды азаматтар Абдеш пен Қоңырша Рамазановтың — олар молда Рамазан Әубәкіровтің балалары — солардың үйген шөптерінің арасына жасырдық. Рамазан өзі Амангали Қапанның үйінде тұрғанда жиілетіп келіп тұратын. Бірде Амангали Рамазанды өзі де шақырған болатын. Келген отряд ертеңінде шөпке тыққан нәрселерді тауып алды, ал біздерді Гурьевке аттандырды.

(№ 67118/192-іс, 3-т., 126–127-бб.)

Ұлдан Жармұхамбетованың жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 ж. 24 мамыр күні. Фафиатуллин Гурьевте Жармұхамбетова Ұлданнан жауап алды. Ол 14 жаста, Манаш ауылы, Сарытөбе болысы, үй шаруасындағы адам, әкесінің қолында тұрады.

Оның көрсеткені:

1927 ж. 15 қаңтар күні біздің үйге Амангали Кенжахметов өз тобымен — 9 адам болып келді. Келгенде әкемді қамшылады, себебі ол өзінің уәделі ақшасын қайтармаған болатын. Істің мәні былай: 1923 ж. Амангали Кенжахметов барымталап алған малын қайтарып алғанда оның ішінде басқалармен бірге менің әкем де болды. Міне, содан бері ол әкемнің соңына түсті. Ол түрмеден қашып шыққан соң, менің әкемнен өшін алмақшы болды, бірақ адамдардың арашасымен ойлағаны іске асқан жоқ, ол әкемді өлтірмеді, бірақ ол әкемнен 130 сом ақша талап еткен. Бұл ақшаның жартысын менің ағам төледі, ал әкемді ұрды. Ол біраз нәрсе, 75 сом ақша және мені өздерімен бірге алып кетті. Он күн өткен соң мені зорлықпен күйеуге шығуға келісім берді деп зағске апарды. Қорқытып отырып, Айбас ауылының советінде тіркелдік, онда мені 17 жаста, ерге өз еркімен шығып отыр деп жазғызды. Осы жылдың 15-қаңтарынан бастап мені өз тобымен бірге алып жүрді. Сосын 8-ші мамырда мені Теңіз ауданындағы Тасмағамбет Тасқараевтың үйінде қалдырып, үй иесіне табыстап кетті. Амангали Кенжахметовтің тобында жүргенде ешқандай істеріне араласқан жоқпын, керісінше, әрқашан қарсы болып, тыңдамайтынмын. Сол қылықтарым үшін таяқ та жеп жүрдім. Мен тезірек олардан құтылудың амалын ойлаумен болдым.

Осы жылғы 20-шы сәуірдегі қақтығыста мен еш нәрсеге қатысқаным жоқ, қыстауда (үйде) тығылып жаттым. Бұл үшін Амангалидан соққы көрдім. Шегіну кезінде, шайқастан кейін қашқым да келді. Тіпті атқа отырған кезде, қалайын деп аттан әдейі жерге құладым. Бірақ мені ұстап алып атқа қайта отырғызды да өзімен бірге алып кетті. Міне, осы жерде мен винтовканы тастадым. Амангали Кенжахметов тобының мен білетін істеген істерін, оның адамдарын, байланыстарын, жасырған заттарын мен осы жылғы 15-ші мамырда Сарытөбе

ВИК-індегі хаттамада бәрін көрсетіп бергем. Басқа ештеңе айтарым жоқ.

Сол үшін қол қоямын (арабша қолы).

Жауап алған: *Ғафиатуллин* (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 338–339-бб.)

Әлімтай Бұқаровтың жауабы
Жауап алу хаттамасы

1927 жылғы мамырдың 27-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: *Тюменев.*

Жауап берген: *Әлімтай Бұқаров, 66 жаста, руы Жайық-Беріш, үйленген, отбасында — 5 адам, қыстауы, киіз үйі, 4 сиыры, екі түйесі бар.*

Көрсеткені:

Амангали Кенжахметов бұрын көрген адамым емес-ті. 1926 жылы мамыр айында кешке жақын біздің тұрған киіз үйімізге жақындап үш аттылы адам келді. Оларды біздің үйге бастап келген Ниязбеков Науан деген он жасар ауылдас бала. Келгендер мені сыртқа шақырды. Шықсам аттылардың бірі амандасып: “Мен — Амангалимын... Қызыңызды алып кетуге келдім”, — дегені. Мен қарсы болдым. Сосын ол: “Маған қарсылығыңның керегі жоқ”, — деді. Енді мен үйге кіріп, әйелім мен қызыма айттым. Сонда қызымның айтқаны: “Әке қам жеме. Сіз өлгенше, мен өлейін, рұқсатыңызды беріңіз”, — деді. Содан олар үйге кіріп отырып, шай ішіп, түнделетіп аттанып кетті. Келген үшеудің біреуі Амангали, ал ана екеуін танымаймын, қару-жарақ асынған. Төрт аты бар. Біріне қызым Мұхсинаны отырғызды, тағы жетекте төрт аты бар. Ертеңгісін мен барып осыны Айбас ауылсоветтің бұрынғы төрағасы Хайролла Ыдырысовқа айттым. Ол қағазына жазып алды. Мен Амангалимен ешқандай әңгіме-дүкен құрып отырған емеспін, тек кейіндеу естігенім Мұхсина қызымды ол екінші әйелдікке алыпты.

Екінші рет Амангали бізге шілде айының аяғында келді. Естүімше, қызымның өтініші болыпты. Олар бес еркек, екі әйел боп келді. Бізде ет жеп, шай ішіп, сол күні күндіз Ағыс Үрпеков (ауылдасым) үйінде де олар қонақ болды. Сосын оның 14 жасар қызы Балқанға Амангалидың қасындағы Мұхамбетберлі

үйленіпті. Ата-анасы қарсы болғанмен Балқан өз еркімен кеткен. Әке-шешесі еш нәрсе істей алмады. Ертесінде Ағыс Үрпеков те Хайроллаға хабарлады. Амангали мен Мұхамбетберлі ауылсоветте балды ма, қыздарымызбен некеге отырды ма, жоқ па, оны мен естігенім жоқ.

Олар біздің ауылдан түнделетіп кетті, ал қайда кетті, оны білгеніміз жоқ. Келесі жолы қыркүйек айында сол бес еркек, екі әйел тағы келді. Амангали қызымызбен бізде қонды, Мұхамбетберлі әйелімен Ағыс үйінде қонды. Ертесінде аттанып кетті. Бұл жолы Амангали мен Мұхамбетберлі Ағыс екеумізді қонаққа шақырды, өздері бізге мал бермекші болды (олардың ауылы бізден 100 шақырымдай қашықтықта еді). Бірақ біз Ағыс екеуміз де бармадық, малдарын да алмадық, керегі жоқ, жалпы олармен ешқандай байланыстың керегі жоқ дедік.

Қызым Мұхсина соңғы келгенде өзімен бірге 12 жасар ұлым Бақытқалиды ертіп кетті. Барған жерлерінде қонып шығып, ертесінде ұлым қайтып келді. Өзімен екі кішкене текемет алып келіпті. Амангали сақтай тұрсын деп өтініпті. Мен оны Айбас ауылсоветінің мүшесі Үбікен Исмағұловқа хабарладым.

1927 жылы қаңтар айында жанында екі әйел бар, жолдастары бар тағы келіпті. Мен онда үйде болғаным жоқ. Таңертең келіп, кешкісін аттанып кетіпті. Осы келгенде екі текеметін ала кетіпті. Бұдан соң Амангалиды көрген де емеспін, қайда екенін білмеймін де.

Сұрақ: Қызыңыз Амангалиға өз еркімен шықты ма, әлде сізді қорғап қалу үшін бе? Аяп шықты ма?

Жауап: Қызым Мұхсина бізге келген сайын жылайды, аттанарда да жылап кетеді. Неге жылайды, оның себебін айтқан емес. Шешесіне бірде айтыпты, “Амангали маған сенбейді депті, мен қайда барсам да қалмайды, тіпті тобы да аңдиды” депті.

Сұрақ: Сіз өзіңізді кінәлі санайсыз ба?

Жауап: Жоқ, Амангали менің қызымды қарудың күшімен алды. Мен одан еш нәрсені, ол туралы да жасасырғаным жоқ.

Басқа айтарым жоқ. Таңбамды қоям. Әлімтай Бұқаров.

Жауап алған: Тюменев (қолы бар)

Сүндетқали Кенжахметовтың жауабы
Жауап алу хаттамасы

1927 жылғы маусымның 3-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Сүндетқали Кенжахметов — 27 жаста, Жаманиоланды ауылы, үйленген, отбасында 2 адам, бір аты, 2 сиыры бар, сотталмаған, бір кластық орысша-қазақша білімі бар.

Көрсеткені:

Біз Кенжахмет Қоржынбайұлынан бес ұлмыз. Әкем Кенжахмет осыдан алты жыл бұрын қайтыс болған. Біз еншілерімізді алып, көптен бөлек тұрамыз. Аманғали да, Мұқанғали да, менің де отбасымыз дара, бөлек. Тек Әндіргали мен Үмбетқали бірге тұрады. Мені жас күнімде Қоржынбай атам бауырына басып бала етіп алған, фамилиям да сол кісінің атында. Әкем Кенжахмет те, атам Қоржынбай да жақсы күйлі-қуатты тұрған адамдар болды, мал ұрлауды кәсіп етпеген, онымен біздер де шұғылданбаймыз. Аманғали да, Мұқанғали да бұрын ұрлық жасаған емес. Мұқанғали 1924 жылы Орда түрмесінде 10 ай отырып шыққан, одан кейін үйде өз шаруасымен айналысқан адам. Әкіметтен жасырынып жан баққан емес. Ол осы жылдың наурыз айында Астрахан жаққа балық кәсіпшілігінде жұмыс істеуге кеткен, содан әлі оралған жоқ. Оның отбасында 5 адам, үш аты, 3 сиыры, 2 түйесі, қыстауы, киіз үйі бар.

Әндіргалидың отбасында 7 адам, 4 аты, 4 сиыры, 7 түйесі бар. Аманғалидың да отбасында 7 адам, қанша малы бар, мен оны қазір айта алмаймын, себебі онда мал кейде көп, кейде жоқ болады, ол малды кейде адамдардан жинап алады, өзі бізден қашық тұрады, арамыз 60—70 шақырым жер. Мал барымталаумен 1921 жылдан бері шұғылданады, өзінің винтовкасы бар. Винтовка қолдануды ол сол жылы ақ бандыларға қарсы күресте жорықта үйренген болатын. Сол кездегі оның жолдастары — Тайыр Тілеков, Бисен Жұмағалиев, Мұқанғали Кенжахметов, бәрі туыс адамдар, оның тобында Сейітбаттал Есенязов та болды.

Олар адам өлтірген емес. 1925 жылы Аманғали Адай уезінде тұтқындалып, Орал түрмесінде болды. Тобындағылар жан-жаққа қашып, жан сауғалады. Мұқанғали мен Сейітбаттал одан бұрын тұтқындалған болатын. Тайыр Тілеков пен Бисен

Жұмағалиев Астрахан губерниясына өтіп кетіп, бастарын тасалады. Одан әлі оралған жоқ.

1926 жылы Аманғали Орал түрмесінен үш адам боп қашып шығып, ауылға келді, үшеуі де қаруланған, бес атпен келді. Олар: Аманғали, Мұхамбетберлі, Сүмбет. Соңғы екеуінің фамилияларын білмеймін. Аттарды, қаруларды қайдан алды мен оны білмеймін. Олардың қарулы келгендері туралы мен ертесінде ВИК төрағасы Жұмағалиев Ғабдешке хабарладым, сосын Жаман Шолан ауылсоветінің төрағасы Тайшы Қалиевке де айттым. Соңғысы менің хабарыма жазба түрінде анықтама берді (ол анықтаманы, өзімнің куәлігімді және Теңіз ауданы бойынша ОГПУ уәкілінің анықтамасын менен Гурьев уездік ОГПУ уәкілі алып қалды). Аталмыш әкімдер Аманғалиды, онымен бірге келген кісілерді ұстау туралы ешбір шара қолданбады.

Содан бастап олар тұрғындарға ұрына бастады. Оның тобында қазір мыналар бар: Қаби Сұлтанғалиев, Рамазан Бакенов, Жұмағали (фамилиясын білмеймін), Хамидолла (фамилиясын білмеймін), Нәби Маубасов, Иауда Бишіков және басқалары.

Мен өзім олардың тобына еш қатынасым жоқ, болған да емеспін, дүние-мүліктерін жасасырғаным жоқ. Аманғалидың бұл әрекетін бір жағынан нақты кейбір адамдарға, кей жағынан әкімшілікке қарсы әрекет деп білемін. Біз оның туыстары болып айтқанбыз: “Сен бұл әрекетіңді қой, қылмысыңды мойындап, өкімет алдында өзің бар, кешірім сұра”, — деп. Бірақ оның жауабы: “Мен енді барып өкімет алдына басымды иемеймін, себебі олар мені қорғамайды, сондықтан өздігімнен берілмеймін. Керек болса өздері-ақ ұстап алсын”, — деді. Бұдан кейін біз не дерімізді білмедік.

Менің ойым, оның тобын жою керек, бірақ мен жалғыз өзім оған еш нәрсе істей алмаймын, ол үшін мен біраз азап шектім.

1924 жылы соның кесірінен мен де ұсталып, Теңіз уезінде түрмеде 15 күн текке отырдым. Босатқанда қайтар жолда астымдағы түйем арам өліп, қақаған суықта аяқ-қолым үсіп, үйіме әрең жеттім. Соның бәрі не үшін? Енді, міне, соның кесірінен сәуірдің сегізінен бері осында текке отырмын.

Сидағали Ермековті мен білемін, ол Аманғали әйелінің інісі (онымен Аманғали ажырасқан).

Мұқанғали Кенжахметов ұсталғаны қашан болды дейсіз бе, ол 1925 жылы Орда қаласында болған еді. Қай ай екені

есімде жоқ, бірінші барғанымда жолықтырмады, екінші барғанымда 10 минут сөйлестік. Өлең жазған хаттарды алған емеспін. Амангали менде жиі болып жүрді, бірақ мен оған қару-жарақ берген емеспін. Кім береді — мен оны білмеймін.

1926 жылы желтоқсан айында Амангали өз еркімен өкімет орнына берілгісі келді, әрине, әкімдер Жұмағали Жанғожиндерді тұтқындаса, бірақ олай болмады ғой. Амангалидың өз еркімен берілмейтін себебін мен түсінбеймін.

Снопов жолдастың жазған хатын мен Амангалиға табыстадым. Жұмағали Жанғожинмен атыста Амангали жарақаттанды ма, мен оны білмеймін, кім емдеді көргенім жоқ.

Фельдшер Қажғали Мәмековті мен бар-жоғы бір-ақ рет Теңіз уезінде көргем. Амангали мен оның арасында ешқандай байланыс жоқ.

Ержанов Сүндетқали дегеніңізді мен танымаймын, білмеймін. Мұхсина Амангалиға ерге өз еркімен шықты, ал Ұлданның ата-анасы да, өзі де қарсы болды.

Айбас ауылы бізден 200 шақырым жер.

Сұрақ: Амангалиды жасырғаныңыз үшін өзіңізді айыптымын деп санайсыз ба? Егер өзіңіз содан біраз қорлық көрсеңіз, оны ұстауға неге атсалыспадыңыз, неге ұстап бермедіңіз?

Жауап: Өкімет қуғынынан мен оны жасырған емеспін. Өзім ұстауға әрекет жасағаным жоқ, себебі, бір адамның оны ұстауы мүмкін емес, тіпті ұстатпайды ол.

Ал өзімді бұл үшін айыптымын деп санамаймын.

Сұрақ: Амангали неше адам өлтірді, қашан, кімді және не үшін?

Жауап: Олар 1926 жылы көктемде Жұмағали Жанғожиннің ағайынын, күзде туысы Сүндетқали Ержановты өлтіріпті деп естідім, бірақ не үшін, мен оны білмеймін.

1926 жылы жазда Амангали тобынан да 3 адам өлген.

Жауап алған: Тюменев (қолы бар)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 212–215-бб.)

Сейітбаттал Есениязовтың жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жылы маусымның 7-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алушы: Тюменев.

Жауап берген: Сейітбаттал Есенязов — 48 жаста, руы Құлкеш-Беріш, Қаңбақты ауылы, Сарытөбе болысы, сауатсыз, малы, отбасында — 4 адам, қыстауы, киіз үйі, 1 ат, 4 сиыр, 2 түйесі бар, бұрын тергеуде болған, барымтамен 1922 жылдан бері шұғылданады. Амангали тобында болған.

Корсеткені:

Амангалиды бала күнінен бастап білемін...

1923 жылы тамыз айында мен түйемен Жаманқалаға барып, қайтып келе жатып “Шоқаман қоңыры” деген жерде жол-жөнекей Амангали мен Мұқангали Кенжахметовтерді кездестірдім. Аттылар, бірақ қару жоқ. Өтініші — құдасы Қайыр Қарымбаевқа бірге бару болды. Ол Сарытөбе болысының Қаңбақты ауылында тұратын. Мен келісім бердім де үшеуіміз соған бет алдық. Барсақ, ол жайлауға көшпекші боп жатыр екен, сондықтан біз ауылсовет төрағасы Дәулет Наурызғалиевтің үйіне қондық. Ол кезде Амангали әкімшіліктен жасырынып, қашып жүрген жоқ. Ертесінде біз қайта жолға шыққанымызда жол-жөнекей екі аттылы адамға жолықтық. Олар Бекайдар ауылсоветінің тұрғындары Жұмахмет Балмағамбетов пен Махмұт Иманалиев дегендер. Қайыр Қарымбаевтың ауылынан келеді екен, айтқандары, Қайырдың ауылында жиырма шақты адам, туыстары жиналыпты, олар Қайырдың малын Амангалидың шапқыншылығынан қорғамақшы. Мұны естіген Амангали ат басын кері Қарымбаев құдасының ауылына бұрды, мақсаты естіген жаңалықтың дұрыс-бұрысын білу еді.

Біз Қайырдың ауылына келгенімізде Амангали Мұқангали екеуі Қайыр үйіне кетті де, біз — Балмағамбетов, Иманалиев үшеуіміз 150 қадамдай жерде күтіп тұрдық. Барғандар не туралы сөйлесті мен білмеймін, олар кешікпей қайтып оралды да біз жүріп кеттік. Жол-жөнекей Амангали мен Мұқангали Қайырдың табынынан екі құлынды биені ұстады, сосын жетекке алып жүрді. Біз олардан оқшаулау тұрдық, неге ұстадыңдар деп ауыз ашпадық. Бұдан кейін әрқайсымыз өз ауылдарымызға кеттік. Арада 8—9 күн өткен соң менің естігенім — Теңіз уезінен отряд келіпті. Амангали, Мұқангали және мені ұстамақшы. Амангали жалғыз, сол топпен атыс болыпты, екі-үш сағаттан соң отряд кері шегініп, Ганюшкинге қайтып кетіпті. Олар Қарымбаевтың екі құлынды биесін қайтарып алған. Амангали жағынан да, келген отрядтан да шығын болмапты. Екі күннен кейін Амангали мен

Мұқанғали Қайыр Қарымбаевқа қайта барып, оның 9 жылқысын айдап кетіпті. Онда мен болған жоқпын. Естігенім — олар қарулы: бір винтовка, бір шолақ мылтығы болыпты.

Бір жетіден кейін Жаман Шолан ауылының тұрғыны Әженнің(фамилиясын білмеймін) үйіне сот Жұмағали Жанғожин, Сарытөбе ВИК төрағасы Әзмұқан Ерекенов, Қаңбақты ауылсоветінің төрағасы Дәулет Наурызғалиев келіпті. Мен өзім болғаным жоқ. Сол жерге Аманғали да, Мұқанғали да, Қайыр Қарымбаев та барған. Осы жерде Жұмағали Жанғожин Аманғали мен Қайырды татуластырып, Қайырға 8 жылқыны қайтарғызады, ал бір жирен атты Аманғалиға қалдырады. Аманғали ақсақалдар кеңесі шешімі үшін Жанғожинге бір ат бермекші боп уәде еткен. Бірақ оны кейіннен орындамаған. Міне, Аманғали мен Жұмағали Жанғожин арасындағы бірінші жауласу осылай басталды.

Қайтар жолда Жұмағали Жанғожин маған соғып, мені Бекайдар ауылының тұрғыны Жұмахмет Балмағамбетовтің кепілдігіне қалдырды. Егер Әкімет орыны шақыртса, бірден барасың деп ескертті. Содан бері мен ешқайда шықпастан ауылда өз шаруамды күйттеп жүріп жаттым. Аманғали тобында інісі Мұқанғали Кенжахметов және Тайыр Тілеков болды. Аманғалида бір винтовка және наган, Мұқанғалида бір винтовка, Тайырда қару болған жоқ. Олар тұрғындарды тонаған емес, алған аттарын өз өтініштерімен, өз еріктерімен береді, артынан қайтарып отырды. Кімнен және немене алды олар, мен о жағын білмеймін. 1924 жылы сәуір айында күндіз біздің үйге аттылы Аманғали, Мұқанғали және Тайыр үшеуі келді. Аманғалида баяғы винтовка, наган және бір қылышы бар, ал ана екеуінде бір-бір винтовкадан, 30–40 патрондары бар. Шай ішіп отырып айтқандары, бізді ұстау үшін Ордадан бір Шкоков деген орыс шығыпты. Жұмағали Жанғожин де қазақтардан отряд құрыпты, бізді Қайыр Қарымбаевты барымталағанымыз үшін бандит атандырыпты. Сондықтан олардың қолдарына түспеу үшін жасырынуымыз керек деді. Мен келістім де сол күні төртеуіміз атқа отырып, шағыл арасына кеттік. Шағыл арасында жиырма күндей сергелдеңде жүрдік, бірақ ұстатпадық. Содан кейін артымыздан қуғыншылар көбейе түсті. Енді бізге шағыл арасында жүре беру мүмкіншілігі тарылды, сондықтан біз Каспий теңізіне шығып кеттік. Теңізге шығар алдында

зорыққан аттарымызды үйде қалдырып, Сыралы Бегалиевтен, ол Жаман Шоландыда тұрады, төрт ат алдық, ол өзі бізге қарсы адам, өкімет орындарына хабарлап тұрушы, өрі Жұмағали Жангожиннің құдасы. Менде қару болмады. Сыралының аттарын жағада қалдырдық та, өзіміз қайыққа мініп теңізге шықтық. Онда да жиырма күндей жүрдік. Әлгі Сыралының төрт атын сол ауылдың тұрғыны Қанатқали Оспанов арқылы қайтарып бердік. Ол 3 күннен кейін иесіне тапсырды. Теңізде ұзақ жүру де оңай болмады, сондықтан біз қайтып оралдық. Ауылға бағыт алдық. Қайтар жолда Бекайдар ауылында Жалғасбайдың (фамилиясын білмеймін) үйінде Сарытөбе ВИК төрағасы Әзмұқан Ерекеновты, ағайынды Сираж бен Қамалиден Лұқпановтарды қолға түсірдік, тұтқындадық. Олардан Шкоковпен кездестіруді талап еттік. Соңынан Ерекенов бізбен жүріп, Шкоковке қонып шыққан жерінде кездестік. Олар екі адам екен. Шкоковтің винтовкасы және нағаны болды. Шкоков бізді көріп екі рет мылтық атты. Қорқытпақшы. Аманғали да екі рет көздеместен оқ атты. Ара қашықтығымыз онша алыс емес. Бұдан кейін екі жақты айқайласып, сөйлесіп барып, кездестік. Осы жерде біз өкіметке қарсылығымыз жоқ, ешкіммен жауласқымыз келмейді, керісінше, қаруларымызды тапсырайық, әкімдер енді бізді мазаламайтын болсын дедік. Бұған Шкоков келісті, сөйтіп біз Жаман Шолан ауылының Байжан шағыл деген жеріне келіссөз жүргізуге бағыт алып жүріп кеттік. Шкоков біздің іс-әрекеттерімізді тексермек болып, сол жерге Жангожинді, Қарымбаевты шақырды, 60-тай адам жиналды.

Тексеру кезінде жиналған адамдардың ешқайсысы да "бізді бұрын осылар тонады" деп айтқан жоқ. Бұл мамыр-маусым айы болатын. Сонда Шкоков бізге екі айдың ішінде өз еріктеріңізбен қаруларыңызды тапсырыңыз деді, біз оған келістік. Тек сол жерде тапсырмаған себебіміз — біз Жангожин мен Қарымбаевтан сеңкендік. Осыдан кейін біз ауыл-аулымызға тарадық.

Мен өз ауылыма кеттім, менде ол кезде қару болмады. Аманғали, Мұқанғали, Тайыр да ауылдарына кетті. Арада 4-5 күн өткен соң Жаңақаладан құрамында 7 адам бар отряд келіпті. Ойлары — Аманғалиды және оның тобындағы адамдарды ұстау. Жаман Шолан ауылының Байжан шағылында баяғы Шкоковпен болған келіссөздерді естіп,

Амангалига адам жіберінті. Амангали, Мұқангали, Тайыр отрядқа келген, ал отряд бастығы Амангалиларға қаруларыңды бес күннің ішінде Жаман Шоланды болысының төрағасы Салық Есмағамбетовке табыстаңдар деген. Амангалилар келіскен. Бес күн ішінде Амангали болысқа, Есмағамбетовке үш винтовка, бір наган, бір қылыш табыс еткен.

1923 жылдың мамыр айынан 1924 жылдың желтоқсан айына дейін мен өз үйімде болдым, ешқайда шыққаным жоқ, Амангалимен байланысым болған емес, өз шаруамды істей бердім.

Естуімше, Амангали, Мұқангали, Тайыр да өз үйлерінде, өз шаруаларымен айналысқан, ешқандай ұрлық немесе қақтығыстық жасамаған.

Айтқандарым дұрыс, маған қайта оқып берді. Сол үшін қол таңбамды қоямын. Сейітбаттал Есниязов.

1927 жылы 8 маусымда тергеу жалғасуда.

Сейітбаттал Есениязовтың көрсеткені:

1924 жылы желтоқсан айында, қай күні екені есімде жоқ, мені Қаңбақты ауылының тұрғыны Әжгерей Сайлыбаевтың үйіне Сарытөбе болысының төрағасы Әзмұқан Ерекенов шақыртты. Қасында Ганюшкиннен келген милиционер бар екен, сол жерде олар мені тұтқындады. Содан Ганюшкин арқылы Орда қаласына жіберді. Қасымда Сүндетқали, Үмбетқали Кенжахметовтер, Қайдар Жұмашев, Күнтуған Ақшориев және інім Сейітқали Есениязов бар.

Таққан кінәлары — Амангали Кенжахметов бандысында болғанымыз. Мұқангали Кенжахметовті 1924 жылдың қазан айында ұстаған болатын. Ал Амангали, Бисен Жумағалиев, Тайыр Тілековтің қандай қарулары болды, оны білмеймін, ол кезде қашып, жасырынып жүрді. Қайда екенін мен білмеймін, Адай уезінде болуы мүмкін. Күнтуған Ақшориевті басқа бір іспен ұстаған болды. Ол қазір Оралда изоляторда отыр. Сейітқали және мен 1925 жылдың бірінші қыркүйегіне дейін отырдық. Үмбетқали мен Сейітқали менен бір ай бұрын босап шықты. Сүндетқалиды он бес күннен кейін Ганюшкинде босатты, ал Мұқангали Кенжахметовті 1925 жылы қазан айында босатты. 1925 жылы бірінші қыркүйек айынан менің Амангалимен ешқандай байланысым болған емес, мен оның үйінде болғам жоқ, ол да солай. Ал 1926 жылы қыркүйек айында Амангали біздің үйге

келді. Қасында 8 адам бар. Олар Амангали, Рамазан Бекенов, Мұхаметберлі (фамилиясын білмеймін), Құмар (фамилиясын білмеймін), Қабі Сұлтанғалиев, Жұмағали (фамилиясын білмеймін), екі әйел — бірі Аманғалидікі, бірі Мұхаметберлінікі (аттарын білмеймін). Сегізінің аттары бар, жетектерінде үш ат, 7 винтовка, 2 наган, қылыш бар ма білмеймін, түн іші еді. Мен қой сойдым. Олар өздерімен тағы алты адамды ала келіпті. Мақаш Бабішов, Байсұлтан Мақашов, Құрманбай Ісмағұлов, Бекеш Құрманбаев, Сейдікеш Жоламанов және Ғабдіжан Аманғалиев — бәрі де Сарытөбе болысының Қаңбақты ауылының тұрғындары. Мұның себебі, Аманғали ат сұраса әлгілер бермепті, базарға саудаға жібергенбіз депті. Аманғали бұл сөздеріне сенбеген. Мұны мен және ауылдасым Құбаш Жәңгіров растадық. Аманғали оларды босатып қоя берді. Сол түні тамақтан кейін олар мені жол көрсетуге ертіп, Қаңбақты ауылының тұрғыны Дәулет Наурызғалиевке кеттік, бірақ оған жете алмай далада қондық. Оған ертеңгісін бардық. Ол үйінде екен, шай ішіп, Аманғалилар өрі кетті, мен үйіме қайттым. Аманғали Наурызғалиевтан екі парақ ақ қағаз, төрт пачке темекі, екі қарындаш сұрап алды. Басқа еш нәрсе алған жоқ.

Бұдан кейін сол 1926 жылдың желтоқсан айының басында мені Жұмағали Жанғожин үйіне шақыртты. Барсам уез орталығынан келген уәкіл Снопов бар екен. Олар мені Аманғалимен келіссөзге жұмсады. Менің мақсатым — оның тұрағын дұрыс табу, қандай қарулары барлығын білу. Мен, әрине, оған барып қайттым. Ол кезде Аманғалидың үйі “Көтеш Кетәу” деген жерде, Жаман Шоланды ауылына қарасты Сарытөбе болысының аймағында, болыс әкімі Жұмағазиевтің үйінен үш шақырым жерде екен (ол кезде Жұмағазиев Аманғалидан қашып жүрген). Аманғалиға барсам, ол үйде болмады, тек әйелі және балалары болды. Шай ішіп отырғанымызда Аманғалилар 4 адам болып келді — өзі екі винтовка, Рамазан Бекеновте винтовка бар. Сабеш және Тиекенов Жұмағалидың баласы (аты есімде жоқ) “Арыстан” деген жалған аты бар, оларда да бір-бір винтовка. Сөздеріне қарағанда, олар Сүндетқалиды (фамилиясын білмеймін) өлтірген және бір жерге көміп кеткен. Кетерде Сүндетқалидікі деді, бір атты қорадан көрдім. Сүндетқалидың етігін, күпісін Сабеш киіп алған. Олар Сыралы Бегалиевтен бір жирен ат, Абуғали Марабаевтан бір қасқа ат, Әбеннен (фамилиясын білмеймін) бір көк ат алыпты.

Мен Амангалидан қалай жараландың дегенімде, ол өз винтовкамнан саныма оқ тигізіп алдым деді, бірақ қазір жазылдым. Жаңақала жақтан бір дәрігерден дәрі алдым деді, аты-жөнін білмеймін. Осының бәрін мен Снопов пен Жангожинге айтып келдім. Бұдан соң мен Амангалиды көрген емеспін. Мен оған, ол маған келген емес.

Амангалимен жақсы қарым-қатынаста болған, үй шаруасына көмектесетін адам — Кубаш Қасымов. Ол Амангалиға 1926 жылы жүз пұт құмаршық жинап берді. Соңғы қуалап келген отрядты Амангалиға хабарлаған ауылдасы Кенжеғали Қазыкеев болатын.

1926 жылдың аяғында мен жолдастарым — Өтебәлі Айтұаров, Сабыр Сұлтантеміров, Төкебай Хұсаинов және Мұқанғали Кенжахметов бар, Фабдол Қарғұловтың атын сұрап алғам, Астрахань уезінде тұратын туыстарымызға қыдырыстап бардық. Ол туыстарымыз Құрманғали, Иманғали Ахметовтер, Өтеген Рақышов және Адамбай Жұбатыров Астрахань уезінің Житное поселкесінде “Етікші” деген жылым тартымында тұратын-ды.

Одан мен, Мұқанғали және Өтебәлі 1927 жылы наурыз айында қайттық. Содан кейін ауылсовет төрағасының айтуымен Гурьевтегі ОГПУ уәкіліне бардым. Сол жерде мені тұтқындады.

1923 жылы мен, Аманғали, Мұқанғали үшеуіміз Бает болысында болдық. Тасмағамбетов, Өтегенов, Қазы, Әусендерді білемін. Әусен Әжғалиев менің балдызым, бізбен бірге болды, Сейтекеш Жоламановта мен қонғаным жоқ, Сыралы Бегалиевте қондық. Онда менімен әлгі Әусен Әжғалиев, Сираж Луқпанов және Жұмағали Жангожин бірге болды. Аманғали ол жерге таңертең жалғыз келді, ал Мұқанғалидың қасында бір жолдасы бар. Бегалиевке соққан жоқ, әрі асып кетті. Мұқанғалидың қасында бір жас жігіт болған (аты-жөнін білмеймін).

Мұқанғали ұсталған кезде мен Амангалимен бірге жүргенім жоқ, оның іс-әрекеттеріне қатысқаным жоқ...

Сейтекеш Жоламанов Аманғалидың қайнағасы, Сапуа қарындасын Аманғалиға бергенде 4–5 бас қалыңмал алған.

Сұрақ: Аманғали Кенжахметов бандысында өзіңіздің болғаныңызды кінәлімін деп есептейсіз бе?

Жауап: Аманғали Кенжахметов тобында болғаным өзімді айыптымын деп санамаймын. Себебі, мен қару алып жүргенім жоқ, өкімет орындарынан тығылып жүргенім жоқ, халықты ұрлап-жырлағаным жоқ, қарулы атыс-шабысқа қатысқаным

жок, өкіметке қарсы болғаным жоқ. Әрине, ол Қайыр Қарымбаевқа барғанда бірге болдым, бірақ ол екі құлынды биені алып кеткенде мен не сөзбен, не ісіммен көмектескен емеспін, сонда мен қалайша кінәлі боламын.

Сұрақ: Оның барымталағанына қалай қарайсыз, себебі сіз онымен бірге жүрдіңіз ғой?

Жауап: Мен онымен бірге болғанымда, яғни 1923 жылы Амангали ешқандай ұрлық жасаған емес. Мен оған қарсы еш нәрсе істей алмаймын. Егер мен жалғыз өзім оны ұстап алсам, өкімет алдына алып барар едім, бірақ қаруланған Амангалиды жалғыз ұстау мүмкін емес. Бар айтарым осы. Сондықтан таңба басып қолымды қойдым. Сейітбаттал Есениязов.

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 116–122-66.)

Тілек Қоржынбаевтың жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жылғы маусымның 13-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Тілек Қоржынбаев, 74 жаста, сауатсыз, малышы, отбасында — 3 адам, қыстауы, киіз үйі, 1 түйесі бар, сотталмаған.

Көрсеткені:

Амангали Кенжахметов менің немере інім. Ол бүліңшілікпен соңғы 5–6 жылда айналысып жүр. Бұрын онымен шұғылданбаған, өз шаруашылығы бар, бай-қуатты адамның баласы.

Ол өз ұлына Қайыр Қарымбаевтың сөби қызын айттырған болатын, ал Қайыр оны менсінбей, қызын бермей қойды, қалың малды да қайтармады. Сол үшін Амангали оның жылқысын барымталады. Оған қатысқандар інісі Мұқангали және Сейітбаттал Есениязов еді. Олар Қайырдың 7–8 жылқысын барымталаған. Міне, осыдан кейін Амангали банды атанды. Сосын Амангали Орал түрмесінен қашқан. Қасында Мұхаметберлі және біреу бар, аты-жөнін білмеймін. Олар Орал жақтан қаруланып және аттар мініп келді. Амангали үйінде бір түнеді де, ертесінде Қайырды іздеп барған, ол со кезде Амангалидан жасырынып қашып жүрген, ал соңынан Жұмағали Жанғожин ауылына барған, олардың дүние-мүлкін тонап, бір інісін атып кеткен (аты-жөнін білмеймін).

Оларға барған себебі, Амангалиға кек қайтаруы керек еді, бірақ Қайыр да, Жұмағали да одан жасырынып жүрген.

Одан басқа отрядпен атысу кезінде екі милиционер оққа ұшқан деп естідім. Амангали тобында бұрын менің ұлым Тайыр Тлеков те болған.

Амангалиды Адай уезінде тұтқындаған соң Тайыр мен Бисен жасырынып жүрді, бірақ қайда жүрді, одан хабарым жоқ. Мен балама айтқанмын, сен онда барма деп, бірақ жүгірмек тыңдады ма?! Ал Амангали тек өзінің жек көретін адамдарына қарсы әрекет жасайды.

Оның дүние-мүліктерін інілері ала ма — мен оны білмеймін, біз арамыз қашық тұрамыз. Мен балам Тайыр кеткелі халықтың көмектесуімен ғана тұрамын, олардан қайыр сұраймын, көз көрмейді, оның үстіне құлағым да естімейді.

Амангалидың үш әйелі болған, үлкенімен қыста ажырасты, ал екеуі өзімен бірге. Біз жазда, 1926 ж. қай ай екені есімде жоқ, туыстары боп Мұқан, Әндір, Сүндет, Үмбет және мен айтқанбыз: “Амангали, сен мына сергелдең жүрісінді қой, кісілерді текке жазалама, оныңды қоймасаң бізден басқа көз көрмейтін, құлақ естімейтін жаққа көшіп кет, мына содырлығыңды қой, пәлең бізге тиеді, бізді текке күйдірме”, — дедік.

Бірақ ол бізді тыңдады ма, өзі қыстауға Қапан Тасмағамбетовтің үйіне көшіп кетті. Арамыз 30 шақырым, ал жаз бойы киіз үйде тұрып жатты. Ол ара 40—60 шақырым. Ұлым Тайыр Амангалиға қосылғалы қайтып үйге келген емес, қайда жүр оны мен білмеймін.

Өзімнің еш нәрсеге қатысым жоқ, айыптымын деп санамаймын. Сол үшін таңбамды қойдым.

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 223—224-66.)

Қаулы

1927 жыл, маусымның 13-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Мен, Тюменев, істегі материалдарды қарай отырып, айыпкер Бұқаров Әлімтай, Қоржынбаев Тілек, Қағазов Иман, Сапиева Рахима туралы қылмыстық-процессуальдық кодекстің № 161 бабына сәйкес мынадай қаулы қабылдадым:

Жоғарыда аттары аталған айыпкерлерге қолданылатын жаза орнына олардың тұрғын жерлерінен үкім шыққанға дейін ешқайда кетуіне, шығуына болмайтынын ескертіп, қамаудан босаттым.

Қолдарын қойған:	Тюменев	(қолы)
“Бекіткен”:	Смоленский	қолы)
	Шевченко	(қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 223–224-66.)

Мұхтар Мұхаметқалиевтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, маусымның 22-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Мұхтар Мұхаметқалиев — 37 жаста, руы Өмірзақ-Беріш, Орал губерниясы, Бөкей уезі, Глинин болысы, Қисық-Қамыс ауылы, төменгі білімі бар, отбасында — 5 адам, қыстауы, 3 сиыры бар.

Көрсеткені:

1926 жылы 6 маусымда мен Қисық-Қамыс ауылсоветінің төрағасы боп сайландым. Ал 23 шілдеде жолдас Горбунов бастаған бандымен күресу отряды мені тұтқынға алып, Орал қаласына жіберді, міне, содан бері осы жерде отырмын. Менің туған ағам Ғизат Мұхамбетқалиев Аманғали тобында екенін мен білген емеспін.

1926 жылы тамыз айының басында Аманғали алты еркек, бір әйел боп Қисық-Қамыс ауылының тұрғыны Едіге Жүнісбековтікіне тоқтап, сонда түстенген. Оның Аманғалимен қандай байланысы барын мен білмеймін. Жүнісбеков өте ауқатты адам, 3–4 жылқысы, 20 сиыры, 50 қойы, 2 түйесі бар. Мен Жүнісбековтікіне келгенімде Аманғали оның үйінен аттанып кетіп, қонуға келесі ауылдағы Ғизаттың үйіне барыпты. Мен олардан бөлек тұрамын. Арамыздың қашықтығы 20 шақырымдай. Мен Жүнісбековтің үйіне келген мақсатым — ол “Қосшы” қоғамының мүшесі болатын, бізге тұтынушылар қоғамын құру үшін мүшелікке адамдарды жазуға келгем.

Мен Жүнісбековтікіне келгенімде маған Аманғали Ғизатты жіберіп, шақыртты. Мен барғанымда Аманғали “сен мені ВИК-ке хабарлапсың, мені ұстап бергелі жүрген адамсың” деді. Мен

оны мойындамадым. Сонда ол “болашақта мен туралы ешкімге хабарлама” деп ескертті. “Бүгін Жүнісбековтікіне қон, ешқайда кетпе, ертең біз Физатпен аттанып кеткен соң жолға шығарсың деді. Мен соны орындадым. Шілденің 23-ші жұлдызында мен, ВИК мүшесі Батқаев және Қисық-Қамыс ауылсоветінің уәжілі Бисенбаев түнде Едіге Жүнісбековтің үйінде болып, осы ауылдың отбасының тізімін жасап отырғанымызда бізге Физат келді, бірге шай ішті, оның қаруы жоқ болатын. Шайдан кейін біз қағаздарымызды жазып, газет оқып отырғанымызда даладан аттардың дубірі, айқай-шу естілді. Отряд келді деген сөздер естілді. Біз сыртқа жүгіре шықтық. Физат та бар. Келген отряд “сендерде бандылар бар ма?” деп сұрады. Мен жоқ дедім. Сосын олар Физатты сұрады. “Жаңа осында болған, мүмкін үйіне кеткен болар” дедім. Олар Физатқа шапқылап кетті. Одан қайтып келді. “Физат жоқ,” деді. Екі үйде де тінту болды.

Карпенко, Мостовых дегендеріңізді білмейді екем. Бірақ естігем, Физаттың үйін тінтігенде әлгі Карпенко, Мостовыхтардың заттары табылыпты деп, басқа ештеңесін білмеймін.

Ал Амангалилар үш адам болып 1926 жылы мамыр айының басында біздікінде болған. Олар Амангали, Мұхаметберлі, үшіншісінің аты-жөнін білмеймін, қаруланған — екі винтовка, тапанша, басқасын көрмедім, үш ат мінгендері. Түс кезінде шай ішіп, содан кетіп қалды. Басқа айтарым жоқ.

(№ 67118/192-іс, 3-т., 325–326-66.)

Ғұмар Исаевтың жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, маусымның 24-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Ғұмар Исаев, 16 жаста, руы Тайгара-Беріш, Айбас ауылы, бойдақ, сауатсыз, шешесімен — 3 адам тұрады, қыстауы, бір түйесі бар.

Көрсеткені:

1926 жылы маусым айында мен Айбас ауылының маңында, “Тереңқудық” деген жерде күндіз пішен шауып жатқам. Түс ауа жаныма Амангали бастаған атты 9 адам келді. Амангали, Мұхаметберлі, Қаби, Жұмағали, Рамазан, Күнатыр, Мұхит Ермұхаметов, екі әйел (олар Мұхсина, Балқан). Рамазанның 5–6 ат жетегінде. Мұхсина, Балқан, Күнатыр, Рамазан —

қарусыз, ал қалғандарының қарулары бар (винтовка, наган, екі қылыш). Келген бойда мені қорқытып, “бізді Жамансарының (фамилиясын білмеймін) үйіне бастап алып жүр” деп бұйырды. Кешке қарай біз Жамансары ауылына келдік те аттарды қорасына кіргіздік. Жамансары Аманғалиға бір сүмке патрондар, винтовка берді. Сол жерде Мұхит Ермұхамбетов үйіне қонаққа шақырды. Біз қонуға соның үйіне бардық. Мұхит қонақасыға қой сойды, ал таңертең ол Аманғалиға “сыйлық” деп бір винтовка, 50 патрон, сосын бір күрең түсті мандайшасы ақ төбелі торы айғыр берді. Одан шығып, Аманғалидың үйіне келдік. Мұхит Ермұхамбетов пен Құнаттыр үйлерінде қалды. Аманғалиға 8 адам боп келдік. Сол күні кешкісін Аманғалиға сол ауылдың кеңес төрағасы (аты-жөнін білмеймін) қызыл күрең атпен келді. Бір бөтелке қызыл арақ әкелген екен, олар соны ішті. Сол күні олардың тобына Сәлім деген біреу, астында құла қасқа аты бар, винтовкасы жоқ, сол қосылды. Келер күні түстен бұрын, қанша адам екендерін білмеймін, қуғыншы отряд пен екі жақты атыс-шабыс болды. Мен ол кезде үйден қашықтау (200 қадам) ойпаң жерде құдық қазып жатқам. Атыс-шабыс кезінде Мұхамметберлінің оң аяғына оқ тиіп жаралы болды, оның аты оққа ұшты. Ал келгендерден шығын болды ма, жоқ па оны мен білмеймін, Аманғалилардан шығын болған жоқ. Екі сағаттай атыстан кейін келгендер шегініп, қайтып кетті. Біз де көшуге мәжбүр болдық. Аманғали киіз үйін қайда қалдырды, оны да білмеймін. Бірақ сол түнде біз — мен, Рамазан, Сәлім үшеуіміз Аманғали тобынан қаштық. Рамазан мен Сәлімнің винтовкалары болды. Артымыздан қуып берді. Олар Қәби мен Жұмағали болатын, олар да қаруланған. Таң алдында олар Рамазанды қуып ұстады, ал күн шыққанда мені ұстады. Сәлім бір винтовкасы бар, ұстатпады, оның жетегінде екі күрең ат бірге кетті. Оған жете алмады. Ол топқа қайтып оралмады. Бізді Аманғали тобына қайта алып келді, біз сөйтіп оған кіріптар боп қалдық. Одан кейін Аманғали бізге сенбеді, қолымызға қару да бермеді, тек аттарды қарауға қойды. Бұдан кейін Аманғали Қайыр Қарымбаевты шапты. Одан 4 түйе, 16 жылқы алды, бәрін Мұхамметберлі Ерғали Аязбаевқа айдап кетті. Қайыр Қарымбаевқа 8 адам боп бардық. Онда атыс-шабыс болған жоқ, тек Қайыр ауылына жақын барып, Аманғали Қәби мен Жұмағалиды әрі жіберген, олар кешке таман әлгі малдарды айдап келді. Бұдан кейін Аманғали тобына Мұхамбетқали мен Темірғали (фамилияларын білмеймін) келіп қосылды. Винтовкалары болды. Олар Ерғалидың жіберген адамдары

еді. Олар қосылған соң Мұхаметберлі Аманғалиды бастап, Жұмағали Жанғожиннің ауылына барды. Таң алды болатын. Бір жарым сағаттан соң олар қайтып оралды. 20 жылқыны айдап келді. Бірақ Қабі мен Жұмағали болмады. Біз олар қайда деп сұрадық, оларды келеді деді, ал қайда қалды, мен оны осы күнге дейін білмеймін. Аманғали Мұхсинамен үйге кетті. Біздер бөлініп, малды Ергалиға айдап кеттік. Жолда Темірғали үш атты алып, винтовканы Рамазанға беріп, бөлініп кетті.

Ергали Аязбаев бізді келген бойда қарусыздандырды да Таложканың милициясына тапсырды. Бізбен бірге 23 жылқы, 5 ер-тұрман, 4 винтовка, екі қылыш, наган қалға түсті...

(№ 67118/192-іс, 3-т., 327–328-бб.)

Едіге Жүнісбековтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, маусымның 25-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алушы: Тюменев.

Жауап берген: Едіге Жүнісбеков — 59 жаста, руы Өмірзақ-Беріш, Қисық-Қамыс ауылы: Глинин болысы, сауатсыз, малшы, отбасында — 5 адам, 6 жылқысы, 13 сиыры, 50 қойы, 2 түйесі бар.

Көрсеткені:

1925 ж. сәуір айында Аманғали біздікіне 6 адам — екі әйел, төрт еркек болып келді. Онда мен оны танымайтынмын. Мен Аманғалимын деп өзі айтты. Таңертең келіп шай ішіп, аттанып кетті. Менің сұрағымна Оралға бара жатырмыз деді.

Ал келесі жылы шілде айында сол Аманғали 6 адам боп келді. Біреуі әйел, қалғандары еркектер. Жетектерінде 4 аты, әйелден басқаларының қарулары бар. Үйде қонған күйеу балам Теңдік ауылының тұрғыны Әбугали Төлегұлов отбасымен болатын. Қой сойғам, Аманғалилар бірге қонақ болды. Қонуға Физаттың үйіне кетті олар. Аманғалилар кеткен соң, күйеу балам қонуға қалды, ал сол кезде біздің үйге Мұхтар Мұхаметқалиев келді, ол бір кеңес шаруасын атқарып жүр ғой деймін, меніңше, ауылсовет төрағасы сияқты, ол Физаттың ағасы болатын. Санақ жасап, менің отбасымды тұтынушылар қоғамының мүшелігіне жазуға кетті. Көп кешікпей Физаттың үйінен бір қарулы адам келіп, Мұхтарды шақырып алып кетті. Онда Мұхтар ұзақ болған жоқ, қайтып оралды. Менің неге шақырыпты деген сұрағымна, Мұхтар:

“Амангали бізге көктемде келіп кеткен, соны сен өкімет адамдарына хабарлапсың дейді. Сөздің қысқасы, мені қорқытпақшы” деді. Амангалилар Физаттікінде болғанда мен өзім барған емеспін. Олар таңертең аттанып кетті, Физат бірге ілесті. Олардан кейін біздің үйдегі Мұхтар да, Төлегұлов та ауылдарына қайтты.

Физат бір аптадан кейін төрт жастағы жирен ат мініп келді. Мен сұрағанымда оны сатып алдым деді. Сөйтіп ол өз үйінде шаруашылығын жасап тұрып жатты.

Ал 1926 жылы 23 маусымда біздің үйге Мұхтар Мұхаметқалиев, тағы бір татар жігіті, сосын Жанғазы Бисенбаев келіп, мүшелік тізімдер жасады. Кешкісін, шайдан кейін олар газет оқып, әлгі тізімдерін жасап отырған. Физат Мұхаметқалиев те бірге болды. Бір кезде ат дүбірі, айқай-шу шықты. Келгендер — орыстар “сендерде бандиттер бар ма?” деді. Біз жоқ дедік. Сосын Физат Мұхаметқалиев бар ма деп сұрады. Біз осында болған, қазір үйіне кеткен шығар дедік.

Содан кейін әлгі келгендер шапқылап Физаттікіне кетті, қайтып келді. Физатты жоқ деді. Бізді қамауға алды. Физат үйін тінтіп еді, одан мануфактура тапты, біздің тезектің арасынан тарантас табылды, оны кім тығып жүр, мен білмеймін. Ағасы Мұхтар інісі Физаттың Амангали тобында жүргенін білмейді ғой деп ойлаймын. Басқа айтарым жоқ.

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 329—331-66.)

Иауда Бишіковтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, шілденің 4-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Иауда Бишіков, 21 жаста, руы Жайық, Жұлдыздықұм ауылының тұрғыны, шала сауатты, үйленбеген, балықшы.

Көрсеткені:

Мен жеті жасымнан ата-анамнан жетім қалдым. Жесір апайым Мұслима Суханованың тәрбиесінде болдым. Оның Оңайбай деген баласы бар. 14 жаста. 1926 жылдың аяғында, желтоқсан айында кешке жақын түйемен келе жатып, жол-

жәнекей 5 аттылы адамды кездестірдім. Төрт еркек, бір әйел. Аман-сау сұрасқан соң біреуі “Мен Аманғалимын” деді. Жетектерінде бір түйе бар екен, әбден қалжыраған, оған төрт киіз өңгеріпті, сол түйе жүре алмай келеді. “Сен мына киіздерді өз түйеңе артып, Оразғали Баймешовтің үйіне жеткізіп сал” деді. Мен қорыққанымнан апарып салдым. Сонда қондым. Ол үйде Аманғалимен бірге жүрген Наби Маубасовтың әйелі — Рахима бар екен. Ертеңгісін таңертең сол үйге Аманғалилар келді. Мен кетпекші болып ем, ол маған “Өзімнен бұрын ешкімді жібермейтін әдетім бар, бізден кейін кетесің” деді. Сөйтіп олар сонда кешке дейін болды, ал кетерде мені болмай өздерімен бірге ертіп кетті. Он күндей бірге боласың деді, өз аттарының біріне отырғызды, ал түйемді Сухановаға апарып бер деп Оразғалиға тапсырды.

Біз сол шыққаннан тоқтамай ұзақ жүріп, Аманғалидың үйіне келдік. Ол “Сапар-кетеу” деген жерде екен. Сарытөбе болысының Жаман Шоланды ауылына қарайды. Ол үйде екі қондық. Содан шығып, Нарынға бет алып, біраз жүріп, түстенуге Дүйсенғалидың (фамилиясын білмеймін, ауылдың аты жоқ) үйіне түстік.

Одан шыққаннан кейін Аманғали айтты: “Осы маңда Жармұханбет (фамилиясын білмеймін) деген менімен жауласып жүрген адам бар, соның жас қызы бар, біреуіңе әйелдікке алып берсем үйленесіңдер ме?” — деді. “Үйленеміз” деп Сәбеш пен Хамидолла қатар айтты. Содан Жармұханбеттің қыстауына келдік. Мен және Нәби екеуміз аттардың қасында қалдық. Басқалары ішке кірді. Арада бір жарым сағат өткен соң Жармұханбеттің қызын — он төрт жасар Ұлданды алып шықты. Ерттеулі атқа отырғызды, Хамидолланыкі болатын, ол өзі жайдақ атқа отырды.

Жармұханбеттің үйінен 30—40 аршын мата, Ұлданның бар киімін алып шықты. Малға тимеді. Сәбештің айтуына қарағанда, Жармұханбет қызды бергісі келмей біраз қиғылық салыпты. Аманғали оны 4—5 рет қамшымен тартып-тартып жіберді, сонан соң Жармұханбет үндемеді дейді. Ұлдан үйден шыққанда да, жол бойы да жылаумен болды. Жармұханбет үйінен шыққан соң Айбас ауылсоветінің төрағасы Хайролла Ыдырысовтың үйін бетке алып жүрдік. Жол бойы Аманғали жолдастарына айтты: “Осы Хайролла мені әр уақытта өкіметке, жоғарғы бастықтарға хабарлап отырады. Ол тіпті

менің қайын атам Әлімтайды да менімен байланысы бар дейтін көрінеді. Осының бір сазайын беру керек”, — деді. Түсте Хайролла Ыдырысовтың қыстауына келдік. Мен, Нәби, Ұлдан аттардың қасында қалып, үйге Амангали, Мұхсина, Сәбеш, Хамидолла кірді. Олар ұзақ болды. Бір кезде Сәбеш Ыдырысовтың ер-тұрманын шығарып, оның атын ерттеді, сосын өз атының жанына байлады. Содан үйге қайта кіріп еді, байпақ, шапан алып шықты. Сәбеш үшінші рет үйге кіргенде мен де бардым. Үйде Хайролладан басқа тағы үш жас жігіт бар екен. Амангали өзін, қайын атасы Әлімтайды неге жоғары жаққа хабарлайсың деді. Ыдырысов мойындамайды, сөйтіп өзін ақтаған болады, Амангалидың алдында кінәсізбін дейді. Артынан бәріміз сыртқа шыққанда Амангали бізден сұрады: “Мына Хайроллаға не істейін?”, — деді. Біз бәріміз өтіндік, оған тимеңіз де, ұрыспаңыз да дедік. Амангали келісті. Сосын ерттеулі атын өзіне қайтарып берді. Шапанды Сәбеш, байпақты Мұхсина киді. Ол 18 сом ақшаға сатып алдым деді. Хайролла қонақ етпекші болды, бірақ Амангали күтпеді, бір шай іштік те жүріп кеттік. Түнделетін Әлімтай Бұқаровтың үйіне жетіп, сонда қондық. Содан шығып Мұхит Ермұхаметовтың үйіне келдік, өзі болған жоқ, үйде оның әйелі мен қызметкері бар екен. Сонда қондық. Түнде Ұлдан туралы өңгіме қозғалды. Амангали Сәбеш пен Хамидоллага “қайсың үйленесің?” деп сұрады. Ана екеуі кезекпе-кезек “мен алам” деп қоймады. Ақыр соңы өзара келісе алмаған соң, Амангалиға өзіңіз үйленіңіз деп өтінді. Амангалиды соған көндірді. Сонымен ол түнде төсекке Ұлданмен бірге жатты. Оған Мұхсина ашуланды, бірақ таңертең Амангали біраз айтып түсіндірді. Содан ет жеп, шай ішіп, әрі аттанып кеттік...

Сол жүріспен Амангалидың үйіне келдік, мен тағы сұрандым, үйге қайтайын деп, бірақ мені босатпады. Келесі күні Қапан Тасмағамбетовтің үйіне көшті. Ол Сарытөбе болысының Жұлдызқум ауылына қарайды. Онда Оразғали Баймешовтің үйіне қондық. Ертеңісін Амангалидың әйелі Нәзипа аула ішінде жүргенде, ол маған өзінің енді үшінші әйел екенін, Амангалидың оған қарамайтынын айтып, егер сен осыдан кетсең, менің туысқандарыма барып айт, келіп мені алып кетсін деді. Мен келістім. Осыны көріп қалған Амангали мені ата жаздады... “Менің әйелімді азғырып жүрсің” деп қамшының астына алды. Сосын бар киімдерімді шешіп алып, жалаң аяқ, жалаң бас Ахмет

Маубасов деген кедейдің үйіне тастап кетті. Мен со жерде 6 күн жаттым. Артынан Амангали маған Оразғалидың етігі мен тонын беріп жіберіпті. Оны киіп үйге жеткен соң Қалел Жұмағазиев арқылы Оразғалиға қайтардым.

Менен кейін Амангали Қапан Тасмағамбетовтің үйіне көшті, сонда қыстап қалды. Ол үй биіктеу жерге орналасқан, жан-жағын көруге, қарауылдауға қолайлы үй болатын. Айналасына ор қазбақшы да болған, келген отрядтан қорғануға жақсы жер еді...

Менен соң Аманғалиға Сүлеймен Ғабдуллин қосылды. Мен үйде болғанымда Аманғали Нәзипадан ажырасыпты.

Сәуір айының басында мен балық кәсіпшілігіне Астраханға жүргелі жатқанымда, таңертең Қамыс-Самар болысының тұрғындары Дәукеш Елешов, Дүйсекей Төкешов және Қуаныш Есмұханов келді. Олар да балыққа жүргелі жатқан. Сол кезде біздің үйге Аманғали тобы сау ете қалды. Аманғали: “Маған қуғын отряд келіп, Қапанның үйін өртеп жіберді, демек олар саған да келеді, сені алып өкіметке табыстайды, түрмеге отырғызады, ал сен менің бар сырымды соларға айтасың. Олай болмайды, мен саған келдім, сені өзіммен ала кетем”, — деді. Мен барудан тағы бас тарттым, бірақ ол болмай мені атқа отырғызып, бірге алып кетті. Сол күні кешкісін барып Әмірхан Құловтың үйіне қондық. Аманғали Әмірханның туысын өзінің оқып жатқан баласына жіберді, оны отряд келсе алып кетеді деп өзімен бірге алып жүрді. Таңертең шығып, кешкісін Дәулет Ақпанбетовтің үйіне қондық. Бір күннен кейін тағы жүріп “Тұрымтай Жайық” деген жерге келдік. Мұнда Сәбеш пен Нәби бір жерге барып екі винтовка әкелді, одан кейін “Ақжүректау” деген жерде болдық. О жерлерден он күн салып, Төлептің (фамилиясын білмеймін) үйіне келдік. Жетекте 15 жылқы, 11 ер-тұрман. Түнгі қарауылға Сәбеш пен үй иесі Төлеп — 50 жаста, солар тұрды. Отбасында үш әйел: бір кемпір, екеуі жас — 30-да, бір ұлы — 17, екіншісі — 10-да әйелдер кімнің жұбайлары екенін мен білмеймін.

1927 жылы шілденің 6-шы жұлдызында жауап алу жалғасты
Көрсеткені:

Біз ұйықтап қалғанда Мұзафар торы айғырмен қашып кеткен. Ол бұған дейін сұранып еді, бірақ Аманғали көнбей жүрген.

Таң алдында үйге Сәбеш жүгіріп кірді де: “Тез тұрыңдар, отряд кеп қалды, — деді. — Үйді қоршап жатыр”.

Біз бәріміз үйден жүгіре-жүгіре шықтық. Амангали “аттарды базға кіргізіңдер” деді. Өзі қасына Сәбешті алып есік алдындағы окопқа түсті. Мен базда Нәби мен Хамидолла жетектеп әкелген аттарды қабылдап, орналастыра бастадым. Алты ат әкелді, қалғандары қашып кетті, кейбіреулері оққа ұшты деді.

Аттарды әкеп болған соң Амангали Нәби мен Хамидоллага үйге барып, терезеден атыңдар деді. Мен баз ішінде болдым. Атыс түске дейін жалғасты. Түс кезінде атыс тоқтады. Амангали окоптан шығып, Хамидолланы қалдырды. Өзі мені ертіп үйге кірдік. Кірсек Нәби оққа ұшыпты, терезе алдында жатыр. Мені үйде қалдырды да, екі әйелін, баласын ертіп, киіндіріп алып, базға шықты. Үй иесі Төлеп, 3 әйел, екі бала үйде болды. Амангали қашады-ау деп ойлап, артыңша мен де базға шықтым. Сөйтсем олар бес ат пен бар патрондарды алып ашық жермен шапқылап барады екен. Мен де алтыншы атқа мініп, арттарынан шаптым. Винтовканы жол-жөнекей лақтырдым. Үйден 100 қадамдай қашықтықта алдымда Сәбеш пен Хамидолла жаяу қашып барады екен. Отряд аттарына міне сап артымыздан құды. Мен аттан секіріп түстім де жерге жата қалдым. Отряд қуып жеткенде мен екі қолымды көтеріп орнымнан тұрдым. Отрядта қазақтар да бар екен, келе мені қамшының астына алды, бетімнен қан ақты. Аппен жеткен бір орыс қамшылауды тоқтатты. Қазақтар мені өлтірейік деп өтінді, бірақ орыс оған көнбеді. Мені ұрған қазақ Бекайдар ауылының тұрғыны Жауынбай (фамилиясын білмеймін). Орысты танымадым. Отряд мені ұстады да үйге қайтып оралды. Амангалиларды құмады. Бұл кезде Амангали бір шақырымдай жерге кеткен болатын. Сәбеш те, Хамидолла да қашып бара жатып оққа ұшты. Төлеп үйіне мені әкелген соң отряд шашылған дүние-мүлікті жинады: 4 винтовка, 2 наган, 3 қылыш, 4 ат, 5 оққа ұшқан ат, 4 ер-тұрман және тағы басқа киімдер, күміс белбеу, күміс сапты қамшы. Содан мені отряд Гурьевке алып жүрді.

Мен Амангалидың тобына қорыққанымнан қосылдым. Ол кез 1926 жылдың аяғы болатын, желтоқсан айы.

Амангалидың ағайындарын білемін — Мұқангали, Әндіргали, Сүндетқали, Үмбетқали; Амангалиға қосылғалы Мұқангали үйінде бір рет күндіз болдық. Ет жеп, шай ішіп аттанып кеттік. Әндір үйінде бір-ақ рет болдық, шай ішіп кеттік. Ал інілері Сүндетқали мен Үмбетқалиды көрген емеспін. Інілері Амангалидың малдарын, мүліктерін тыға ма, оны білмеймін.

Тек бірде Сәбештен естігенім, қыста Амангали Қапанның үйінде тұрғанда інісі Әндіргали келіпті-міс. Оған Амангали сақтап тұруға бір сандық дүние беріпті деген-ді, рас па, өтірік пе – оны мен білмеймін. Отряд оны алған емес.

Сарытөбе ВИК төрағасы Жұмағалиев Амангалимен дос емес деп естідім. Себебі, ол Амангалиға қарсы күресуге жоғарыдан қару сұрапты дейді.

Мені отряд ұстап, киімімді тінткенде қалтамнан Хамидолланың мүшелік кітапшасы шықты. Сұрағанда мен өзімді Нұрмағамбетовтің дедім, бірақ мені Жұмағали Жангожиннің үйіне апарғанда өзімнің дұрыс фамилиям мен атымды атадым.

Сұрақ: Амангалидың бар жазғандары, қағаздары Төлептің үйінде қалды. Мен отрядқа бірде-бір рет оқ атқаным жоқ. Атқандар Амангали, Сәбеш, Мұхсина, Нәби, Хамидолла, бес рет атты. Мен, Сүлеймен, Ұлдан, Нағым оқ атқанымыз жоқ.

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 232–236-бб.)

Рамазан Бәкеновтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, шілденің 24-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Рамазан Бәкенов – 35 жаста, руы Себек, Жаман-Шоланды ауылынан, үйленген, отбасында – 2 адам, 2 сиыры бар.

Көрсеткені:

1926 жылы маусымның 15-ші жұлдызында маған Амангали Кенжахметов келіп, келіспегеніме қарамай, мені аттарын қарауға алып кетті. Олар бес адам болатын: Амангали, Мұхсина, Мұхаметберлі, Жұмағали (фамилиясын білмеймін), Қаби Сұлтанғалиев. Екі күннен соң қайын атасы Әлімтай Бұқаровқа бардық. Сол жерде Мұхаметберлі Ағыстың қызы Балқанға үйленді. Ата-аналары қарсы болғанмен, қыз өз еркімен байға шықты. Бұдан кейін олар Шомбай Байғазиевтің қызын алып кетпекші еді, бірақ қыз үйінде болмады, сондықтан әжесінен бір түйе ала кетті. Оны үйінде ұры сақтайтын қамқоршы Бекен

Сейталиевке берді. Одан шығып түнделетіп Жамансары аулына бардық. Амангали мен Жамансары біраз жеке сөйлесті, артынша ол Амангалиға 200-дей винтовканың патрондарын берді. Содан кейін Мұхит Ермұхамедовке бардық, ол бізбен бірге болатын, сонда қондық.

Балқан Ағысованы әкеткенде, оның аттарын қарауға Ғұмар Исаевты да бірге ала кетті. Ол қарсы боп еді, бірақ онысынан еш нәрсе шықпады. Одан кейін Амангалидың тұрағына келдік, артынша ГОО отряды келіп, сол жерде біраз атыс-шабыс болды. Ол кезде Амангалилар 12 адамдай еді. Амангалида винтовка, наган, қылыш болды, әйелі Нәзіпада қару болмады, Мұхсинада винтовка мен қылыш болды, ұлы Нағым қарусыз, қызы — 5 жаста, тағы бір ұлы — 10 жаста, Мұхаметберлі — Амангалидай қаруланған. Балқанда — винтовка мен қылыш, Қабида — винтовка мен қылыш, Жұмағалида — винтовка мен қылыш, Ғұмар — қарусыз, мен де қарусызбын, бір винтовка болды, ол да атпайтын жарамсыз еді. Бұдан басқа тағы екі винтовка запаста болды, 800-дей патрон. Отрядпен атысу 5—6 сағатқа созылды. Атысу кезінде белсенділік көрсеткендер Мұхаметберлі, Амангали өзі, Қаби, Жұмағали. Бірініші атыста Мұхаметберлінің бір қолы мен аяғына оқ тиді, үй жанында байлаулы тұрған оның атына оқ тиіп, өліп қалды. Соңғы он патрон қалғанда атысу да аяқталып, келген милициялар кері кетті. Олардан шығын болды ма, жоқ па, оны білмеймін, бірақ Амангалидың “келгендердің екі адамы шығын болыпты” деп айқайлағанын естідім.

Бұдан кейін Амангалилар Қайыр Қарымбаевқа барып, оның он жылқысын, бес түйесін қолға түсірді, оларды қайда жіберді — оны мен білмеймін. Жалпы, Амангалидың достары көп, бірақ көбін мен білмеймін.

Отрядпен болған атыста жаңадан келген Сәлім Жұмағалиев та қатысты, бірақ ол түнде қашып кетті. Ол өзімен бірге винтовка және үш атты әкетті. Ғұмар екеуміз де қашып едік, бірақ бізді Амангалилар ұстап алды.

Қайыр Қарымбаевқа барарда Амангали тобына Мұхаметқали мен Темірғали келіп қосылған (Олар Ерғали Аязбаевтың адамдары — Л.Қ.). Олардың екі винтовкасы, шолақ мылтығы болды. Олардың қатысуымен Амангали Жұмағали Жангожиннің ауылын шапты. Ондағы болған атысқа Амангали, Мұхаметберлі, Мұхаметқали, Темірғали, Қаби, Жұмағалилар қатысты.

Ал біз — мен, Ғұмар, Мұхсина, Балқан — онда бармай, аттардың жанында болдық. Атыста Қаби мен Жұмағали

оққа үшты. Амангали санынан жаралы болды, біз Жұмағали Жангожиннің 20 жылқысын алып кеттік.

Осы шабыстан кейін біз Амангалиды әйелімен үйіне апарып тастадық та — Мұхаметберлі, мен, Мұхаметқали, Темірғали, Ғұмар және Балқан — бәріміз малды айдап Таловкаға кеттік.

Кім Амангалиды емдеді, оны мен білмеймін.

Жолда Темірғали үш атты бөліп алды да, өз ауылы Ордаға кетті, ал біз бесеуміз 18 жылқыны айдап Ергали Аязбаевқа бардық. Мақсатымыз — онда малды қару-жараққа, оқ-дәріге айырбастау. Біз Ергалиға келгенімізбен, ол қару-жарағымызды сыпырып алды да өзімізді, бар малды милицияға табыстады. Мені, Ғұмарды, Мұхаметберлі мен Балқанды, төрт ер-тұрман, 4 винтовка, 1 наган, 2 қылыш, 22 жылқыны милиция қабылдады, ал Мұхаметқалиды ұстамады, неге екенін білмеймін...

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 324—327-бб.)

Сүндетқали Кенжахметовтың арызы

Орал губерниялық ОГПУ бөлім уәкіліне
Орал түрмесінде тергеуде отырған
Кенжахметов Сүндетқалидан

АРЫЗ

1927 жылы наурыз айында біздің ауыл кеңесінің төрағасы мені Орал губерниялық ОГПУ бөлімі тергеуге шақырады деп хабарлады. Ол кезде мен ауырып қалғанмын, сондықтан баруға жағдайым болмады. Тек тәуір болған соң сәуір айының басында Гурьевке өз аяғыммен барып, сонда мені сұрап тексеріп, 8 сәуір күні түтқынға алды, міне, содан бері қамауда отырмын.

Менің түсінуімше, мені Амангали Кенжахметовтің інісі ретінде бандыға көмектесті немесе оны жасырушы деп сезіктенетін сияқты. Ал мен болсам, одан ешқандай хабарым жоқ, қатысқан да, араласқан да емеспін. Керісінше, мен тіпті сол ағамның кейбір істерін жек көремін.

Мен, Сүндетқали Кенжахметов, жастайымнан окумен айналыстым, алдымен жергілікті қазақ мектебінде, одан кейін

ауылдағы Совет мектебінде оқыдым, әрқашанда ағам Аманғалидан қашық болдым, кішкентайымнан басқа отбасында тәрбиелендім, сондықтан онымен ешқандай қатынасым болған емес. Мен қарт атам Қоржынбайдың қолында тәрбиелендім, ол мені бауырына басып өсірді. Ал Аманғали болса менің бала кезімде біздің үйден бөлініп, өз алдына отау тігіп, өз отбасымен бөлек тұрды.

Қарт атам мені бала етіп алуына байланысты мен қазақтың салты бойынша, сол кісінің баласы болып жазылам да менің фамилиям сол Қоржынбай атымен аталады. Мен Сүндет Қоржынбаев боп аталамын. Бірақ, шыны, Кенжахмет менің туған әкем, оның ешқандай құпиясы жоқ, Аманғали туған ағам.

Ал менің Аманғалимен ешқандай қатынасым да, байланысымның да жоқ екенін ауылдастарымның бәрі де біледі (соның ішінде Кеңес те, ВИК те).

Мен, жас Кеңес өкіметінің өлі уланбаған жас ұрпағы, жас адам ретінде айтарым: бұл іске ешқандай қатысым жоқ. Аманғалидің бандысына көмектесті, олардың әрекет-қимылдарын жақтады, жасырды деп бостан-босқа айып тағып отыр; мені Аманғалидің туған інісі болғандықтан кінәлап отыр, шынтуайтынына келсек, мен ақыл-ойыммен, адалдығыммен, ар-ұжданымның тазалығымен сол ағамның қылықтарына қарсымын, онысын жек көрем. Мен соның салдарынан, міне, талай азап шегудемін.

Мені тектен-текке қаралауда, туған інісі болғандықтан айыптауда, ал шынымды айтайын, сіз менен ешқандай да кінә таппайсыз. Адамды айыптағанда, оған бұлжытпай кінәсін мойнына тағу керек, тек желсөзді босқа айта бермей, адамның теріс іс-қылықтарын, қылмыстарын нақты фактімен дәлелдеу керек.

Тек шындыққа көз жеткізіп, адамның туыстығын ғана желеу етпеу керек. Себебі жас өкіметтің мақсаты да тек шындыққа көз жеткізу арқылы дәлелдеу керек екендігін дәріптейді ғой, сол арқылы әр мәселенің шешімін айту керек. Сондықтан айтарым, мен ешқандай да кінәлі емеспін — бұл жалған емес, шындық.

Өтінішім: егжей-тегжейлі тексеріп, іске тереңірек үңілуіңізді сұраймын.

Мен біздің өкіметіміздің даналығы мен өділдігіне сенем, мені осындай жаладан, өсекшіл ортадан құтқарар деп ойлаймын,

біздің өкімет мендей кінәсіз адамды қорламас, шындыққа көзін жеткізіп, арашалап, ақтап алар деп үміттенемін.

Мені осынау зынданда тектен-тек қамауда ұстаудан азат етіп, бейбіт адал еңбекке қазіргі жастармен бірге алға басуға, жарыққа шығуға көмектесер деп сенемін.

*Сүндетқали Кенжахмет-Қоржынбаев
11 шілде, 1927 ж.*

(№ 67118/192-іс, 3-т., 402—404-бб.)

Рамазан Әубәкіровтің арызы

*Орал ОГПУ бөліміне тұтқында
отырған Рамазан Әубәкіровтен*

Өтініш-арыз

1926 жылы Амангали Кенжахметов біздің Сарытөбе болысы аймағын кезіп жүріп, тұрғындардың біраз дүниелерін пайдаланды. Сол сияқты Жұмағали Жанғожин деген бай-құлақ төңірегіне қарулы күзет ұстап, сол қарудың күшімен өзі де ауылдастарын, қазақ шаруаларын қорқытып, елді тонап отырды. 1926 жылы желтоқсан айының аяғында Жұмағали Жанғожин біздің болыстан онға жуық жазықсыз қазақ шаруаларын Амангалиға жәрдемдесті деген желеумен айыптап, Гурьев қаласына түрмеге аттандырды. Бірақ ондағылар жарлы-жақыбайларды кінәсіз деп тауып, ауылдарына қайтарды.

Ол тағы бірде Ақбораш деген қазақты ұстап, ұрып-соғып, қатты жәбірледі, денесіне зақым түсірді. Ал ол бейшара прокурорға шағымданғысы келгенде Жанғожин “айтсаң өлтірем” деп қорқытқан соң, зәбір көруші өзінің ауыр жарасын жасыруға мәжбүр болды. Алайда, бұл жөнінде Гурьев уездік прокурордың көмекшісі Байқадамов жолдас сстыртын естіп, Ақборашты келіп тексергенде, ақыры, бәрі расталып, жазықсыз жазаланған адамдар босатылды.

Мен бұдан бұрынғы арызымда да Жұмағали Жанғожин паразиттің жүріс-тұрысын, істегендерін Сізге хабарлаған болатынмын. Тағы да қайталаймын: Жұмағали Жанғожин қазақтар арасында жүрген нағыз жауыз-контрреволюционер.

Ол бұрынғы шенеунік-депутат — Ішкі Бөкей ордасының тұсында басқарма бастығының көмекшісі болды, Алашорданың белсендісі, Азамат соғысы кезінде Орал казактары өкіметінің саясатын қолдады, оған көп еңбек етті. Оның белсенді көмегімен, қолдауымен казак партизандары сол кездегі Хан Ордасын (қазіргі Орда) талқандады.

Енді Кеңес өкіметі келген кезде ол мәймөңкелеп алдау арқылы жұмысшы-шаруа өкіметінің өкілдеріне жағынды. Ал 1920 жылы әскери коммунизм кезеңінде қалай екені белгісіз ол кенеттен халық соты болып алды. Бұл қызметте отырып, бұрынғы істегендерінің бәрін қайталады — парақор болды.

Әскери коммунизмді жою және мемлекеттік аппаратты тазартып, тәртіпке келтіру кезінде оны бұрынғы жауыз ретінде қоғамдық ортадан шаруалар арасындағы қауіпті элемент деп шығарып тастады. Жұмағали Жанғожин 1923 жылдан бүгінгі күнге дейін сайлауда дауыс беру правосынан аластатылды.

Енді мынадай заңды сұрақ туады — ОГПУ-дың Гурьев уездік өкілдері осы Жұмағали Жанғожинге қарулы күзет ұстауға қалай ғана рұқсат беріп отыр? Қарулы күзет желеуімен және оның көмегімен Жұмағали Жанғожин бұқара халықтың ішінде ойына келгенін істеуде және шаруаларды тонауда. Ал халық соның бәріне төзіп шыдауда, себебі олар өкімет орындарына ашық айтуға өте қорқады. Жұмағали Жанғожин болса, өзіне қарсы келген адамдарға қорлық көрсетіп, тек қана жарлыларды ұстап беруде. Ал байлар Аманғали тобына тікелей қатысты болып, көмек көрсетіп, оларды жасырып отырса да, Жұмағали Жанғожин ондайларға тимейді, керісінше, оларды қорғайды. Себебі, Жанғожин олардан керегінің бәрін алады, сондықтан ол байларды өкімет өкілдеріне ұстап бермейді. Ашығын айтсам: Жұмағали Жанғожин епті адам ретінде, иә, шын мәнінде епті, біздің өкіметтің кейбір тұрақсыз өкілдерін ішкізіп-жегізіп, өз жағына тартып, оларды тура жолдан адастырып, өзіне қаратып алды.

Мысалы: Гурьев уез орталығының қызметкерлері, тіпті ГПУ тарапына қарасты осы уездің жергілікті қызметкерлері де үшқалақтығынан, мүмкін тіпті ынта-ықыласынан да болуы, осы жауыздың ықпалына түсті, айтқанын істеді, сондықтан да болар, біз, ылғи жарлылар, міне, тұтқында отырмыз. Қара танымайтындығымыздан, бізді тұтқын-

дағанда не айтарымызды да білмедік, орыс тілін білмегендіктен түсінісе де алмадық.

Бізге ОГПУ-дан келген орыс қызметкерлері сол кезде орыс тілін жақсы білетіндердің, Жумағали Жанғожин сияқтылардың көрсетуімен, біздерге ешқандай айып таға алмаса да бәрімізді тұтқындап жапты. Және, шынын айтайын, оның көрсетуімен тек қана жарлы-жақыбайлар қамауда отыр. Біз ешбір айыпсыз, Аманғали тобымен ешқандай қатысымыз болмаса да, тек босқа отырмыз, ал онымен қарым-қатынасы бар байлар жасырынып, үйлеріне тығылған.

Өтінішіміз: бізді ешқандай айып тағылмағандықтан балаларымызбен бірге тұтқыннан босатуыңызды сұраймыз, біз ашықтан-ашық текке қор болып отырмыз.

Рамазан Әубәкіров (қолы қарындашпен арабша қойылған).

28 шілде, 1927 ж.

(№ 67118, 3-т., 472-474-66.)

Үмбетқали Кенжахметовтің жауабы Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, тамыздың 10-шы жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Үмбетқали Кенжахметов, 22 жаста, үйленбеген, қыстауы, 5 сиыры, 7 түйесі, 2 аты бар, балықшы.

Көрсеткені:

Мен және ағам Әндіргали осыдан 22 жыл бұрын еніміз бөлек, ағамыз Аманғали Кенжахметұлы өз алдына отау үй болып кеткен. Сондықтан біз бөлек тұрамыз. Мен де, ағам Әндіргали да ұрлықпен шұғылданған емеспіз.

Ағамыз Аманғалидың алғашқы қарекеттері 1923 жылы Жумағали Жанғожинмен араздасуынан басталды, ал оның себебіне Қайыр Қарымбаев қызы үшін кінәлі.

Сүндетқали Кенжахметов ұрлықпен шұғылданбайды. Мұқанғали онымен айналыса ма, мен білмеймін. Оған қоса біз Аманғалидың әжелген ешқандай дүние-мүлкін жасырған да, тыққан да емеспіз. Өз басым әр жылдың жеті айын балық кәсіпшілігінде жұмыс істеумен Астрахан жағында, балық батағасында өткіземін: көктемде — наурыз, сәуір, мамыр айлары, сосын күзде тамыз, қыркүйек, қазан, қараша айларында.

Мен Амангали ағамды көрмегеніме бес жыл болды. Ал одан кейін ол біздің үйде болды ма, жоқ па — мен оны білмеймін.

Құрбан айт мейрамының алдында, екі күн бұрын, Жұмағали Жанғожин мені үйден ұстап әкетті. Не үшін екенін мен күні бүгінге дейін түсімбеймін (оған Гурьев ОГПУ уәкілінің шығарған қаулысы көрсетілген, танысқан қолтаңбасы бар. Ал мен оған түсінбеген күйде қол қоя салдым дейді).

Қазір Амангалидың қайда екенін, қарамағында қанша адамның, қандай қару-жарақ барын мен білмеймін. Сол сияқты оның мал-мүлкінің, дүниесінің бар-жоғынан хабарсызбын. Бұған қосарым: мені милициямен абақтыға жабарда Жұмағали Жанғожиннің туысқаны ат, ер-тоқымды тартып алды.

Мен кінәсіз адаммын, Жұмағали Жанғожин мен Амангалидың екеу ара жауласуынан, соның салдарынан азап шегудемін, сондықтан мені босатуыңызды сұраймын.

Сол үшін қолымды қоямын (қолы арабша қойылған).

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 496—495-бб.)

Бұған қосымша:

1927 жыл, маусымның 21-ші жұлдызы. Гурьев қаласы.

Жауап алған: Фафиатуллин.

Жауап берген: Үмбетқали Кенжахметов.

Оның көрсеткені:

Менің шаруашылығым ағам Амангали Кенжахметовтен ежелден, яғни, есімді білгелі бөлек. Мен анаммен және ағам Әндіргалимен бірге тұрамын, шаруашылығымыз бар. Былтыр, яғни, 1926 жылы жазда, Орал түрмесінен қашып келгелі Амангалиды көрген емеспін. Ол менде, мен оның үйінде болған емеспін. Мен оған, не қасындағы адамдарына үй көрсеткен емеспін. Оның жолдастарын көрген де емеспін, қанша адам барын да білмеймін.

Бар білетінім, тек қана Амангалидың болысты аралап жүргендігі, ал қайда барып, не істеп жүргенін мен білмеймін.

Сол үшін қолымды қоям (арабша).

Жауап алған: Фафиатуллин (қолы)

(№ 67118-іс, 3-т., 458—459-бб.)

Сүлеймен Ғабдоллиннің жауабы
Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, тамыздың 10-шы жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Сүлеймен Ғабдуллин, 28 жаста, руы Жайық, Жұлдыздықұм ауылы, Сарытөбе болысы, үйленген, 6 адам, қыстауы, 2 сиыры бар, балықшы, бұрын сотталмаған.

Көрсеткені:

Мен 1927 жылы наурыз айының басында ауылдасым Хамидолла Нұрмағамбетовтың үйіне бардым, бірақ Амангалидың сонда екенін білмедім. Жалпы мен Хамидолланың Амангали тобында жүргенін бұрын білмеуші едім. Мен түйеден түспестен Хамидолла үйінің тасасынан Амангалиды көрдім. Оның қолында нағаны (алтыатары) бар екен, менен тобында болып, қызмет етуімді өтінді. Мен көнбестен өз үйіме кетіп қалдым, бірақ төрт-бес күн өткен соң біздің үйге Хамидолла келіп, маған Амангали шақырып жатқанын айтты. Мен қорыққанымнан барып, оның тобына тоғызыншы адам боп қосылдым, аттарды бағып-күттім...

Бір күні кешкісін Төлептің үйіне келдік. Сонда Жамансары келіп, кетерінде Мұзафарды бірге ертіп кетті. Не үшін келді — мен оны білмеймін. Біз Мұзафар үйінде қонуга қалдық: Амангали, екі әйелі, Сәбеш, Нәби, Иауда, Хамидолла, баласы Нағым және мен — Нағымұлы. Бізге Әмірхан Сәбеш жүгіріп кеп отряд келгенін хабарлады. Біз жүгіріп аулаға шықтық. Амангали өзі болып қазылған орға түсіп, атыса бастады. Мен аттарды жетектеп базға, дәлізге кіргізе бастадым. Алты ат кіргіздім, қалғандары қайда кетті, мен оны білмеймін. Атыс түске дейін болып, артынан басылды. Сол кезде Амангали ордан шығып, екі әйелін, баласын аттарына отырғызып, өзі кетуге ыңғайланды. Мен де арттарынан бір атқа отыра сап қаштым. Келген отряд артымыздан қуған, бірақ жете алмады. Артынан мені ұстағанда отрядтан естігенім, сол атыста Иауда қолға түсіпті, ал Сәбеш, Нәби, Хамидолла оққа ұшты. Ал біз сол отрядтан құтылып кеткен соң Ғабдештің үйіне бардық. Оның фамилиясы кім, қай ауыл екенін мен білмеймін. Одан бір айғыр алып, содан Меңдігерей Кәжековке, одан Қабышқа, одан қайтып Сейітбатталға бардық. Оның фамилиясын, қай ауыл екенін мен білмеймін. Амангали оны қамшылап, артынан атын алып кетті.

Осы кезде біздің топқа *Физат* деген біреу қосылды. Оның винтовкасы, патрондары болды. Ол бізбен он бес күндей бірге жүрді, ол кезде ешкімнен еш нәрсе алған жоқпыз. Артынан өлгі *Физат* қашып кетті.

Содан *Махмут Лезовтың* үйіне қонуга келдік, ертеңіне *Хайролла Ыдырысовтың* үйіне барып, оны өртедік. *Ыдырысов* өзі үйде болмады. Бір күні *Демеудің* үйіне қондық, со жерге *Жамансары* келіп отряд туралы айтты. Артынан біреудің үйінде менің винтовкамды қалдырдық, сонда жол-жөнекей келе жатып үрген иттің даусын естіп, *Амангали* мені біліп кел деп жіберген болатын, мен тасалау жерге түскен соң, олардан қашып, өз үйіме келдім. Қайтып оларға бармадым. Осылай үйімде тұрып жатқанымда *Шалимов отряды* келіп, мені ұстап, *Гурьевке* аттандырды.

Амангали *Үлданды* мен танымайтын бір адамға тапсырып, оны әкесіне жіберді. Содан кейін топтан *Физат* қашып кетті. *Амангалиға* ең жақын адамдары және мәлімет жеткізушілер: *Жамансары, Жұрынсары, Күнатыр, Демеу, Дәулетқалилар.*
(*Арабша қолы бар*)

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 496-498-66.)

Қосымша

1927 жыл, маусымның 7-ші жұлдызы. *Гурьев қаласы.*

Жауап алған: *Фафиатуллин.*

Жауап берген: *Сүлеймен Ғабдулмен.*

Корсеткені:

Мен *Амангали* тобына қосылғанымда, ол *Қапан Тасмағамбетовтың* үйінде тұрып жатқан. Соңынан біз *Теңіз ауданының* тұрғындары ағайынды *Байбатыров* дегендерге бардық. Олардан бір ат, 2 түйе, 200 сом ақша алып, *Амангали* өздерін қамшылап кетті, себебі олар ертеректе *Амангалидан* осыларды тартып алған екен. Одан қайтып келе жатқанда топтан *Оразғали Баймешов* қашып кетті, ауылға 8 адам бардық...

Бір күні *Әмірхан Құловқа* бара жатқанымызда алыстан түтін көрдік, *Амангали* бір адамды жіберген, ол *Қапан Тасмағамбетовтың* үйі өртеніп жатыр деп хабарлап келді. Сөйтсе оны *Шалимовтың отряды* өртеп кетті...

Тыған үйінде келген отрядпен атыста мен шоландағы аттарды қарауылдан түрдым. Бір кезде орда жақтан Амангали маған жүгіріп кеп неге атпай тұрсың деп ақырып, винтовкамен ұрып жіберді, мен қашықтан көздемей 2—3 рет оқ аттым, бұдан кейін винтовкам істемей қалды. Сосын Амангали өзі атты, артынан жүгіріп үйге кірді, әйелдер мен ұлын алып шығып, аттарға отырғызды, өзі де отырды, бір атты маған берді, содан кейін біз бәріміз бірден шығып, ашық жермен атқа қамшы бастық. Бізді көре сап отряд та атқа қонып, артымыздан құды. Оқ атты, бірақ тигізе алмады. Отряд артымыздан 15—20 шақырымдай құды, бірақ біз жеткізбей кеттік. Бірақ қашқан Науда Бишековті ұстаған.

Біз сол қашқан күйімізде кешке дейін жүріп отырып қонуга Жаңақала ауданының тұрғыны Жамансарының үйіне жеттік. Оның фамилиясын білмеймін. Келесі күні біз аттарды ауыстырып, жәй жүріспен әрі кеттік. Мінуге ат беріп көмектескендер: Ғұбайдолла, Меңдігерей Қожанов, Тағат Ғабдеш, Смағұл Қосанов, Байқошқар, Бисен, Ермек, Рахмет, т.б. Теңіз ауданының тұрғындары аттарын өз еріктерімен береді.

Артынан Нарын ауданына бардық. Мұнда бізге Ғизат қосылды. Бұл сөуір айының аяғында болған. Содан он бес күн өткен соң ол қашып кетті...

Ал өзім үйге қашып келген күннің ертесіне Хайролла деген бір азамат кеп (фамилиясын білмеймін) Амангали шақырып жатыр деді, мен мүлдем бармаймын дедім. Ол мен мініп жүрген атты алып кетті. Содан 2—3 күн өткенде біздің ауылға отряд келді де мені Гурьевке жіберді.

(Арабша қол қойған)

Жауап алған:

Ғафиатуллин

(қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т., 459—462-бб.)

Қаулы

1927 жыл, маусымның 13-ші жұлдызы. Мен, яғни Ғафиатуллин, Сарытөбе болысы, Жаман-Шоланды аулының азаматы Амангалиев Нағымды (банды бастығы Амангали Кенжахметовтің ұлы) айыптайтын материалдарды қарап, Қылмыс кодексінің 59-статьясының екінші, төртінші

бабтарына сәйкес — банды тобына қатысқаны үшін жауапқа тартылады, бірақ оның кәмелетті жасқа жетпегенін ескеріп, Қылмыстық процессуальдық кодекстің № 161 бабына сәйкес мынадай қаулы шығардым:

Қылмыс кодексінің 59-бабының екінші, төртінші пункттері бойынша айыпталған Аманғалиев Нағым қамаудан босатылсын, жергілікті медициналық-педагогикалық тәрбиелеу орнына тапсырылсын.

Осы қаулының көшірмесін ОГПУ-дың Орал губерниялық бөліміне, Гурьев прокурор көмегішісіне және Гурьев қалалық түрме-үйіне орындалуы үшін жіберілсін.

ОГПУ губерниялық бөлімінің

Гурьев уездік уәкілінің

уақытша бастығы:

Фафиатуллин (қолы)

(№ 67118/192-іс, 3-т, 427-б.)

Әбдірахман Жүсіповтің жауабы

Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, желтоқсан айының 30-жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Айыпкер: Жүсіпов Әбдірахман Мәсәлімович, 41 жаста, руы — Беріш, оның Жайық тармағы, № 7 ауыл тұрғыны, малшы, 15 жылқысы, 12 сиыры, 6 түйесі, 40 қойы бар, Аманғали Кенжахметовтің туған құдасы, ол мынадай түсінік берді:

Кенжахмет Қоржынбаевтың қызы Нәсия менің ұлым Есет Мәсәлімовтің әйелі, сондықтан Аманғали Кенжахметов менің туған құдам. Ұлым Есет 1917 жылдан бері менен бөлек, атасы Жүсіп Мәсәлімовпен тұрады. Ол Орал қаласындағы мұғалімдер даярлайтын училищеде оқиды.

Мен 1925 жылдан бері Қамыс-Самар болысында тұрамын, содан бері Аманғалимен ешқандай байланысымыз жоқ.

1927 жылы қарашаның 19 күні түнде мен ауылдасым Қапиз Мамешовтен ауылдасымыз Арыстанғазы Саршапанбетовтың үйіне Аманғалидың келе жатқанын естідім. Мен жасырынып Кулагин поселкесіне кеттім. Онда қарашаның 27-ші жұлдызына дейін Досмұхаметтің (фамилиясын білмеймін) үйінде болдым. Қарашаның жиырма жетісі күні Кулагин поселкесінің тексерушісі

Қадыр Әзмұхамедовтан Аманғалидың Таловка жағына кеткенін естідім, сосын үйге қайтып оралып, шөп тасумен болдым.

29 қараша күні түс кезінде менің үйіме Аманғалидың өзі қасында Тайыр Тілеков бар келді. Олардың 4 винтовкасы, 3 нағаны, екі былғары сөмкеде патрондары (қанша екенін білмеймін) бар. Жетектерінде екі-екіден алты ат. Біреуіне ағылшын ерін салыпты. Олармен бірге тағы екі қазақ адам бар. Кейін естіп-білгенім жол көрсету үшін Аманғали ертіп шығыпты. Оның бірі Әблен Мұхаметовтың малышысы (қай ауылдан екенін білмеймін), Каленый деген күтірге жақын жерден. Онда Аманғали әйелі Мұхсинаны қалдырып кеткен болатын. Ал екіншісі (оның аты-жөнін білмеймін) Қамыс-Самар болысы, жетінші ауылда тұратын Нәсіпқали Қонысбаевтың жалшысы. Осы екеуін жылқыларға бақташы ретінде алып шыққан екен. Құлағы (затвор) жоқ екі винтовканы оларға ұстатып қойған, оны әлде әдейі жасады ма, мен оны білмеймін.

Олар менің үйімде шай ішіп, қуырдақ жеді, бірақ ешқандай әңгіме болған жоқ. Кетерінде Аманғали менен 50 сом ақша сұрады. Мен жоқ деп ем, бірақ артынан 30 сом бердім. Аманғали еш нәрсе айтпастан ақшаны алды да жүріп кетті. Ат сұраған, мен жоқ дедім. Аманғалимен екеу ара ешқандай басқа әңгіме болған емес. Тек үйден шыққан соң Тайыр Тілековтың айтқаны: “Біз Астраханға жүреміз, онда жиырма Аманғалиды жасыруға болады, тек ақша керек”, — деді. Менің: “Осы сенің жолдасың Бисен Жұмағалиев қайда?” — деген сұрағым, “ол өлген” деді. Мен бірақ қашан, қайда деп сұрағаным жоқ, ол да ауызын ашпады. Өзі милиционер болып істеймін деген, бірақ қайда екенін айтпады. Үстіндегі киімі милициянікі, қара мауытыдан тігілген, түймелерінің қандай екенін аңғармадым, басында шлем, аяғында орыс етігі (айрықша белгісі жоқ). Қосымша тағы дөңгелек, қаракүлден тігілген татарша бөркі бар.

Ергали Әбдірахмановты мен білмеймін, естіген де емеспін. Сейітбаттал Есенязов, Мұқанғали Кенжахметов Аманғалимен алғашқы күннен бірге болған, қарумен адамдарды тонаған деседі, бірақ кімді тонады, оның анығын мен білмеймін. Әусен Әжғалиевті білемін, ол белгілі мал ұрлаушы, Аманғалимен байланысы бар, оның ауылдас көршісі.

1925 жылы сәуір айында мен Сарытөбе болысы, Жұлдыздықұм аулының азаматы Қамеш Бейсеновке бардым. Себебі, Калмыков жәрмеңкесіне бару үшін ауылсоветтен куәлік

керек болды. Сонда бұрынғы Шоланды болыстық атқару комитеті (ВИК) төрағасы Ыбырай Қалиев, № 1 ауылсовет төрағасы Күлшім Мырзағалиев, № 2 ауылсовет төрағасы Қабдел Жұмағазиев, Отарғали Мұқышев деген азаматтар, ішінде Шоланды болысының милиционері (аты-жөнін білмеймін) бар маған Аманғалиды ақтайтын үкімді берді де оны Кенжахметовке апаруды өтінді. Аманғали қаруларын тапсырады деді, себебі күні бұрын Мұқышев арқылы келісілген екен. Менімен бірге Сарытөбе болысы, Жанақала аулының азаматы Сайхан Жұмахметов пен Шипық болысы, № 2 ауыл азаматы Асанғали Ізімқұлов барды. Аманғали Кенжахметов Сарытөбе болысы, Жұлдыздықұм ауыл тұрғыны Қамеш Ғайсеновтың үйінде екен. Өздері төрт адам – Аманғали, Тайыр Тілеков, Бисен Жұмағалиев және мен танымайтын біреу (ол Сұлтан Ерментәев еді – Л.Қ.). Қарудан – төрт винтовка, 2 наган, 1 қылыш және сексенге жуық оқ-дәрі. Келген бойда біз Аманғалиға: “Біз қоғамның үкімін әкелдік. Сіз ақталдыңыз, енді қаруыңызды тапсыруыңыз керек”, – дедік.

Сонда Аманғали қасындағылармен Қамеш Ғайсеновтың үйінен екі шақырымдай жерге шығып, үкімді алды да бізге 4 винтовка, 2 наган, 1 қылыш, 80 патрон тапсырды. Ал өздері солтүстік-шығысқа қарай жүріп кетті. Біз қаруларды жолдас Халилин және басқаларына әкеп тапсырдық. Ал Аманғали бізге қаруларын тапсырғанда өзінде ешқандай қару қалған жоқ. Оның жасырын қаруының бар-жоғын мен білмеймін.

Сарытөбе болысы, Жаман Шолан аулының азаматы Әбдірахман Жүсіповті мен білмеймін, оның Аманғалимен қандай байланысы барын естігенім жоқ. Оның баласы (аты-жөнін білмеймін) Аманғалидың Қайыр Қарымбаевты тонағанда ішінде болыпты деп естігем.

1925 жылы қаңтар айында Аманғали менің бір жақсы атымды – торы атымды алып кеткен, оны тек бір ай жарымнан кейін қайтарды.

Осы айтқанымдай мен Аманғалимен екі-ақ реттен басқа кездесіп, көріскенім жоқ.

Менің ұлым Есет те Аманғалимен ешқандай байланысы жоқ, Аманғалидың қаруды қайдан алатынын, кіммен байланысы барын, тонады деген малын қайда сататынын, өкіметтің оған қарсы ойластырған шаралары жөнінде мағлұматтарды кімнен алатынын мен білмеймін. Өтешті, Төлегенді, Сиражды, Иван

Корневті мен танымаймын. Өз басым Амангалиға ешқандай мағлұмат, жасырын қару бергенім жоқ және бандитизмге қатынасқан емеспін. Сондықтан өзімді кінәлімін деп санамаймын. Өзімді ақтау мақсатында 1925 жылға дейін тұрған Сарытөбе болысы, Жұлдыздықұм ауыл тұрғындарынан, ал 1925 жылдан бастап Қамыс-Самар болысының № 6, № 7 ауылдары тұрғындарынан және Қашым Тоқтамысов пен Жұмағали Жанғожиннен сұраңыз.

Менің Аманғалидан қашу себебім: оның қаруларын алып тұрып артыныша оны өкімет әтірәтінің қуғынға салуы. Басқа алып-қосарым жоқ.

Жауап берген:

Әбдірахман Жүнісов

Жауап алған:

Тюменев

(№ 67118/192-іс, 7-т, 7-9-66.)

Қаулы

1927 жыл, желтоқсан айының 31-ші жұлдызы. Орал қаласы. Мен, өкілетті уәкілдің көмекшісі Тюменев, айыпкер Жүсіпов Әбдірахманды Гурьев уезіндегі әрекет жасап жүрген Аманғали Кенжахметов бандысына қатысы бар деп айыптайтын, № 35—27 қылмысты істі қарап отырып, оған Қылмыстық кодекстің № 59—13 бабын ұсынам. Өйткені Жүнісов Әбдірахман қарақшылардың жүріп-тұрғанын жасырғаны үшін айыпты, оған қоса олардың қылмысты ісін білдірмей, керісінше, оларға көмектескен, өкімет қолданған шараларды қарақшыларға күні бұрын жеткізіп отырған. Сондықтан Қылмыстық-процессуальдық кодекстің № 126, 179-баптарын басшылыққа алып, мынадай қаулы қабылдадым:

Азамат Әбдірахман Жүсіпов айыпты ретінде тексеруге алынсын, оған мынадай кінә қойылсын:

а) Ә.Жүсіпов — Аманғали Кенжахметовтің туған құдасы. 1925 жылы сәуір айында ол А.Кенжахметовтің өз еркімен қаруын тапсыруда өкімет адамдарымен келіссөз жүргізуге қатысты. Аманғали Әбдірахман Жүсіпов арқылы 4 винтовка, 2 наган, тағы сол сияқты қаруын тапсырды, әйтседе соншалық қаруды өзінде қалдырды. Қаруын тапсырған бойда әтірәт оны ұстамақ болғанда, Аманғали оларға қарсы оқ атқылады.

Ал Жүсіпов Әбдірахман осыны біле-тұра өкімет органдарына ескертпеді.

б) 1927 жылы 29 қараша айында Амангали мен Тайыр Тілеков (қаруланған және жалдама аттары бар) Ә.Жүсіпов үйінде қонақ болды. Бұл жолы Жүсіпов оған 30 сом ақша берген, бірақ оны өкімет өкілдеріне айтпаған.

г) Ә.Жүсіпов жергілікті тұрғындар мен өкімет өкілдері арасында “А.Кенжахметовтен қашып жүрмін” деп лақап таратқан. Ал өзі Амангалиды ұстау үшін өкімет қолданатын шараларды оған жеткізіп отырған.

Айыптау Қылмыс кодексінің № 59–13 бабына жатады. Осы қаулының көшірмесін Орал губерниялық прокуратурасына мағлұмат ретінде, ал екіншісін Орал түрме үйіне орындалу үшін жіберілсін.

КРО өкілінің көмекшісі: Тюменев (қолы)

“Келісілген”

КРО бастығы: Смоленский (қолы)

Мүшесі Хухарев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 7-т., 10-б.)

Тізім

1927 жылы 21 қарашада іс қағаздары № 11 ОГПУ губерниялық бөліміне № 1073/с, 1074/ж пакет бойынша Ордадағы түрме үйінде қамауда отырған 35 адам (ішінде Мұхсина Кенжахметова-Әлімтаева бар) Сайқын станциясынан Орал қаласына ОГПУ-дың губерниялық бөлім қарауына темір жолмен аттандырылды.
(қолы)

Қамаудағы 35 адам 29 қарашада Орал қаласына келіп жетті.
(қолы — Коваленко)

Айыпкерлерден жауап алуды бастау қаулысы 30 қарашада шықты.

(қолы — Тюменев)

Мұхсина Кенжахметованың жауабы

Жауап алу хаттамасы

1927 жылы қазан айының 31-ші күндізгі. Таловка ауылы, Бекей уезі.
Мен, милиция бастығы Мұқышев, айыпкер Мұхсина Кенжахметовадан жауап алдым.

Оның көрсеткені: Мен Мұхсина Кенжахметовамын, жасым 17-де, сауатсызбын, партияда жоқпын, бұрын сотталғаным жоқ.

Сұрақ: Сен Кенжахметовке қашан және қандай жағдайда күйеуге шықтың?

Жауап: Осыдан он алты ай бұрын біздің үйге Кенжахметов, қасында екі адамы бар келіп, алтыатарын кезеп, киін деді. Мен қорыққанымнан киіндім, міне, содан бері оның отрядында жүрмін.

Сұрақ: Сіз отрядта болған кезіңізде Кенжахметов жинаған дүниелерді кімге табыстады, сол есіңізде ме?

Жауап: Мені алғаннан кейін Кенжахметов Амангали Кунатыр Бекбенбетовке барды. Сонда қондық. Амангали оған алтындаған күміс белдік берді, Кунатырдан 500-дей патрон алды. Жалпы онда жиі боп тұрдық, ол бізді патрондармен қамтамасыз етті, күміспен қапталған ер берді, оны мен мінген атыма салып жүрдім, винтовка, қылыш дегендей. Оларды Сарытөбе болысында Масақ деген бір кісіде қалдырдық. Фамилиясы есімде жоқ, жасы елулерде, өте кедей тұрады.

Шалимов осы жазда отрядымен бізді алғашқы қуғындағанда тобымызға Ғизат келіп қосылған (Глинин болысында), бір жетіден кейін ол қашып кетті, не үшін екенін мен білмеймін. Осыдан бір ай жарым бұрын, Амангали бар, үйіне соққанбыз, бірақ ол болмай шықты. Жүзге жуық патрон қалдырған екен, соны алдық.

Сұрақ: Амангалига отрядтың келетінін кімдер хабарлайды?

Жауап: Сарытөбе болысында алғашқы отрядтың келетінін (Шалимовтың) хабарлаған Өтепқали (фамилиясын білмеймін), өзі бай, руы Адай.

Басқа хабарлаушыларын білмеймін.

Сұрақ: Қазталовка ауданында Аязбаевқа, Кенжахметовке мәліметтерді кім беріп отырды?

Жауап: Кімдер мәлімет бергенін мен білмеймін. Амангали Көктерек аулының теріскейінде Садық деген адамға торы биені құлынымен сатты. Онда Амангалидің күрең аты жиырма күндей күтімде тұрды.

Басқа айтарым жоқ. Жауап алу хаттамасы дұрыс, маған оқып берді. Сауатым жоқтығынан қол таңбамды қойдым.

Аудандық милиция бастығы: Мұқышев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 7-т., 72-73-66.)

Жауап алу хаттамасы

1927 жыл, желтоқсан айының 2-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Мұхсина Әлімтаева-Кенжахметова.

1910 жылы туған, руы — Беріш, Айбас-Жайық, Орал губерниясы, Гурьев уезі, Сарытөбе болысы, Жаман-Шолан аулының тұрғыны, сауатсыз, ерге шыққан, Амангали Кенжахметовтің әйелі, жәй шаруа, отбасында — 5 адам. Ол мынаны көрсетті:

Мені әкем Әлімтай Бұқаров 1924 жылы қазақтың салты бойынша қалың малға Жұмаденнің (фамилиясын білмеймін) ағайынына (тұрған ауылын, болысын білмеймін) қалыңдыққа айттырған болатын. Бірақ он алты жасыма толғанымда әкеме, сенің малыңа сатылмаймын, мен күйеуді өзім таңдаймын дедім. Мұны біздің көршілер де, басқалар да, әрине, оны Амангали Кенжахметов те естіген. Бұл ойымды мен, әрине, жас Совет өкіметінің жаңа заңына сүйеніп айттым.

1926 жылы жаз айының басында кешке қарай біздің үйге Амангалилар келді. Қасында Иауда Бишіков, Хамидолла (фамилиясын білмеймін), Сәбеш (фамилиясын білмеймін), Нәби, Сүмбет, Мұхаметберлі (фамилияларын білмеймін) бар. Олар біздің үйде отырып шай ішті. Үйде әке-шешеміз бар, әңгіме-дүкен құрды. Шайдан кейін түн болған соң, қасындағы жолдастарын басқа үйге жіберіп, Амангали менімен төсекке жатты. Таң алдында ол менімен келіспей, әке-шешемнің ризашылығынсыз, қасына ертіп ауылдан әкетті. Тек әкеме айтқаны — “мен қызыңды өзіме әйелдікке алдым” дегені.

Өздерінің винтовкалары бар, Амангали мен Сүмбеттің қылыштары, қосақтарында 2–3 аттары бар.

Мен, әрине, риза болмадым, бірақ ешқандай шара жоқ, қайтейін. Үйден таңертең шығып кеткен соң, қайда бардық, кімге тоқтадық, менің есімде жоқ, танымайтын жер, танымайтын адамдар. Себебі, мен басқа ауылдан болған соң, бәрі белгісіз. Мен жасын, өрі сауатсызбын, бәрін есте сақтай алмадым. Менен кейін біздің топқа Қаби, Жұмағали (фамилияларын білмеймін) дегендер қосылды. Олардың винтовкалары болған жоқ. Ал Амангали оларға винтовка, қылыш, патрон тауып берді. Қару-жарақты Амангали Қызыл армия қатарында жүргенде “Шолан” деген жерде бір молаға

жасырған. Ал ол қай жерде, қай молада мен оны айта алмаймын. Сол молада бір қызыл сандық бар, үлкендігі мына үстелдей (жазу үстелін көрсетеді), оның ішіне винтовка мен патрондар салынған.

Соңғы барғанымызда, қыркүйек айында болатын, бір винтовка мен мыңға жуық патрон қалған. Амангали бұл винтовка мен патрондар жарамсыз деді. Басқа жерде оның жасырған қару-жарағы бар ма — мен оны білмеймін, көргенім жоқ.

1926 жылдың күзінде, қыркүйек айында, Амангали Қайыр Қарымбаевтың, Сарытөбе тұрғыны, қай ауылы екенін білмеймін, малын шауып, 4 түйесін, оннан аса жылқысын айдап апарып Төлеген, Өтеш, Саржан (фамилияларын білмеймін) дегендерге таратты. Олар Жаңақала ауданында тұратын.

Сол жылы қазан айында Амангали, мен, Мұхамбетберлі, Жұмағали, Қаби, Мұхаметқали, Ыбыраш, Балқан, Құмар, Рамазан, бәріміз де винтовкамен қаруланғанбыз, Амангалидың қосымша алтыатары бар, ал қылыш бар-жоғы есімде жоқ, Жұмағали Жанғозинге шабуылға шықты.

Жұмағалидың аулына бес шақырымдай жетпей мені, Балқанды, Рамазан мен Құмарды қалдырып кетті. Біз де винтовкамен қаруланғанбыз. Олар бір сағаттан кейін қайтып оралды. Атыста Қаби мен Жұмағали оққа ұшыпты.

Амангали жараланған емес, Жанғозиннен олар он сегіз жылқы айдап келді. Сосын Мұхамбетберлі, Балқан, Құмар мен Рамазан оларды Таловкаға әкеткен, бірақ онда барған бойда Ергали Аязбаевқа тұтқынға түскен.

Мені әйелдікке алғаннан кейін Амангали өз тобымен әкем үйінде үш рет болды, бірақ ешқандай дүние немесе мал-мүлік қалдырған емес. Екінші кезекте болғанымызда мен шешем қасында қонғым келді, бірақ Амангали қаламады, сондықтан өзімен бірге кіші інімді қонуға ертіп кеттім, себебі мен ата-анамды сондай сағынған едім.

Әрбір барып кеткен сайын мен егіліп жылайтынмын, себебі, мен еріксіз кеткенмін.

Балқан Ағысова Мұхамбетберліге өз еркімен шықты ма, әлде зорлап әкетті ме білмеймін, бірақ мен оны ешқашан азғырған емеспін. Мұхамбетберлі Балқанға өзі үйленді. Амангали мен Мұхамбетберлі менің және Балқанның әкелерін қонаққа шақырған болатын, бірақ неге екенін білмеймін олар келмеді.

Бұдан кейін мен әкемді көрген емеспін. Амангали ешқашан ауырған да емес, жараланған да жоқ. Фельдшер Қажығали Мамековты мен білмеймін және ол Амангалиды емдеген емес.

Иман Қазизовты білемін, бірде оның үйінде болдық, ол ет асып, бізді қонақ етті. Амангали оны құда деп отырды, бірақ қандай құдалығы бар — мен оны білмеймін, олардың қандай байланыстары бар мен байқамадым. Иман өзі домбыра тартып, ән салып отырды. Иманның үйіне біз алты адам болып бардық. Олар: Амангали, мен, Мұхамбетберлі, Балқан, Мұхамбетқали, Ыбыраш.

Қазыбай мен Мәжит Сұлтановты білмеймін.

1926 жылы желтоқсан айында біз — Амангали, мен, Нәби, Сабеш, Хамидолла, Иауда болдық. Біздің алты винтовкамыз, Иауда екеумізден басқаларында наған, Нәбиде қылыш болды, Жармұхаметтің үйіне бардық (фамилиясын, ауылы мен болысын білмеймін). Амангали сандықты ашқызып, ақтарып, бір тон, бір сәтен бешпет, екі шыт көйлек, жиырма метрдей мата алды. Сол жолы оның қызын, он алты жасар Ұлданды бірге ала кетті. Қызға Амангали үйленді, ешкім ештеңе деген жоқ. Мен қарсы болып, қалғым келген, бірақ қолымнан келмеді.

О кезде Амангалида үш әйел болды. Үлкен әйелі, аты Нәзипа болатын, онымен ажырасты. Ештеңе бермеді. 1926 жылы желтоқсан айында Амангали Қапанның (фамилиясын, ауылын білмеймін) қыстауында тұрды, ал өзін Оразғалидың үйіне көшірді. Сол үйде тұрғанымызда Бөжекен Оңдасынов бізге қызмет істеді, оның қаруы болған жоқ, бірақ ол Амангалидан қорыққанынан істеп жүрді.

Ғабдол Рамазанов топта жүргенде менің көзімше қару ұстаған жоқ, менен бұрын ұстамаса білмеймін. Кім біздің дүниемізді тығып жүрді мен білмеймін, себебі біз әтірәт келместен бұрын ол үйден кеткенбіз, ол кезде басқа жерде болдық, қай жер екенін де айта алмаймын, танымайтын жер.

Көрсеткендерімді маған қазақша оқып берді, дұрыс, айтқандарымды жазған.

Сондықтан қол таңбамды қоямын.

Жауап алған РКО өкілінің көмекшісі: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 7-т., 94—98-66.)

1927 жылы желтоқсан айының 3-ші жұлдызы
Мұхсина Кенжахметовадан сұрақ-жауап алу жалғасалы

Ол мынаны көрсетті:

Біз Қапанның қыстауында тұрғанымызда Амангалидың туысы Әндіргали Кенжахметов бізге келген емес. Дүниені, киімдерді сандыққа тыққан жоқпыз. Қандай заттар болды дейсіз бе, атап айтсам: алты әйел көйлегі, күміс білезіктер, он қадақ шай, екі пұт қант, оралған бөлек-бөлек маталар, бір кілем, төрт текемет, бір жастық, бір құс төсек, он көрпе, бір елтірі бөрік, екі күміс ыстақан, байпақ етік, тағы сол сияқты ұсақ заттар. Малдан: екі боталы қос інген, бір нар, бір ат, тағы қандай мал барын, сиырдың қанша екенін мен білмеймін, есімде жоқ. Айтылған мал мен дүние-мүлік Қапанның үйінде қалды. Біз Қапанның үйінен кеткенімізде әтірәттің келетінін білгеніміз жоқ. Бұл мал-мүлік Амангалида мен келгенімде болатын. Шай мен қантты, маталарды Амангали өз ақшасына “Қыпшақ” деген (ауыл мен болысын білмеймін) кооперативтен сатып алған-ды. Қанша ақша жұмсады, оны қайдан алды — айта алмаймын, себебі, ол малдарын қайтарған адамдардан біреуден 50 сом, біреуден 100 сом ақша алды. Ол адамдардың кімдер екенін, аты-жөнін, мекен-жайын білмеймін.

Қапан үйінде Амангали соғымға деп екі өгіз, бір жылқы сойды. Оны кімнен алды — айта алмаймын.

Рамазан Әубәкіров бізде, біз онда болған жоқпыз. Қайыр Қарымбаевтың малдарын алғанда оның ауылдасы Мұратәлі Баймұратовтың малы бірге кетіпті, қанша — мен білмеймін. Кейін Мұратәліден біреу қағаз өкелді, онда Баймұратов малдарын қайтаруды сұрапты, бірақ Амангали оған мал қайтарған жоқ, қағазды жыртып тастады, ал екі мың сом ақша алды ма, жоқ па — мен оны білмеймін.

Біз Қапанның қыстауынан бәріміз атқа мініп қашып шықтық. Бізде 7 винтовка (әрқайсымызда бір-бірден), 3 алтыатар (Амангалида, Сәбеш пен Хамидолла да), бір қылыш Нәбиде, жетекте бес ат болды. Біз сол жүріспен Ізім атты азаматтың үйіне бардық (фамилиясын, ауылы мен болысын білмеймін). Онда Амангалидың 25 қойы бар еді, оған бір нарды қалдырып кеттік, оны Жұмағанбет деген азаматқа беруі керек (оның фамилиясы есімде жоқ).

Одан кейін Амангалидың бұрынғы танысы Амантайдың үйіне бардық, бірақ ол үйінде болмады. Оның үйінде жатып оқып жүрген Амангалидың ұлы Нағымжанды алып кеттік, сөйтін біз 8 адам болдық.

Артынан топқа Мұзафар деген біреу қосылды (фамилиясын білмеймін), оның қаруы болған емес. Бізбен ол бір жетідей жүрді. Нағым мен Мұзафарда винтовка болмады. Бір жетіден кейін Мұзафар артымызда қуғыншы әтірәт барын біле тұра бізге ештеңе айтпастан, түнде Амангалидың бір аты мен винтовкасын ұрлап, қашып кетті. Ал таң алдында әтірәт келіп, үйді қоршап, атыс басталды. Атыс үш сағатқа созылды. Менде винтовка болған жоқ, оны Амангали алған болатын. Атыста Нәби, Сәбеш, Хамидолла оққа ұшып, Иауда тұтқынға түсті. Мен, Амангали, Ұлдан, Нағым, Сүлеймен Фабдуллин қашып құтылдық. Бес ат, 3 винтовка, 300-дей патрон болды. Сол ұрыстан бір апта кейін Сүлеймен Фабдуллин бізден қашып кетті. Оның себебін мен білмеймін. Артынша бізге Ғизат Мұхаметғалиев қосылды. Оның винтовкасы жоқ екен, Амангали менің мылтығымды бергізді. Он күн өткенде Амангали бір үйде Ұлданды қалдырды. Кімнің үйі екені есімде жоқ. Әкесінің үйіне жіберді. Солай табыстады. Сол түнде Ғизат қашып кетті, ол өзімен 1 винтовка, 100 патрон, екі ат әкетіпті. Ол Ұлданды Амангалидан сұрады ма, жоқ па — мен білмеймін. Мұхаметқалиев ұрысқа қатысқан жоқ.

Мұхаметқалиев кеткен соң 15 күннен кейін біз қуғыншы әтірәтпен ұшырасып қалдық, осы жолы Амангалидың ұлы Нағым тұтқынға түсіп қалды. Онда бір винтовка, 250 патрон, қоржында Амангалидың бір көйлек-шалбары, күміс белбеуі, менің бір көйлегім қалды.

Бұдан бұрын Амангали Сабыр атты байдың үйінде болып (ауылын, болысын білмеймін), одан бір күміс белдік, бір кілем, ат алды, ал ақша алды ма, жоқ па — мен оны білмеймін. Белдік пен кілемді Хамза деген кісінде қалдырды (ауылы, болысы есімде жоқ).

Хайролла Ыдырысовты мен білем. Оның үйінде Амангали Ұлданды алған соң болғанбыз: Амангали, мен, Ұлдан, Нәби, Сәбеш, Хамидолла, Иауда. Оны ұрды, тіпті өтірмек те болған, не үшін екенін білмеймін. Ыдырысов маған туысқан болғандықтан мен араша түстім. Соңынан ол Хайролланың киіз үйі мен қыстауын өртеді, бірақ кейін олар достасып, Хайролла

өкімет әтірәтінің тұрған жерін Аманғалиға қолхатпен хабарлап отырды. Сондықтан Аманғали алған аты мен заттарын қайтарып берді. Бір байпағын 100 сомға алды.

Жамансарт Нұржановты білемін, ол Аманғалидың малын сатып отырды, ол Жанғожинның жылқысынан алтауын алды. Топтан Ғизат Мұхаметқалиев кетіп, Нағым тұтқыңға түскен соң, Аманғалида бір винтовка, 1 алтыатар, елу шақты патрон қалды.

Сол кезде Аманғали барар жер таппай, ақыры, Ергали Аязбаев тобына қосылмақ болды. Алдымен біз Нұғман Досқалиевке, сосын Салық Сәбитовке, содан кейін Ергали Аязбаевқа қосылдық.

Ергалимен алғаш кездескенде онымен Нұғман, Аманғали, Тілек, Салық аула ішінде ұзақ сөйлесті, біз үйде болғанбыз (кімнің үйі білмеймін). Не туралы сөйлескендерін кейін мен сұрай қоймадым.

Біз Аязбаевқа қосылған соң менде қару болған жоқ, бізде екі ат болды. Ол топта болғандар: Ергали Аязбаев, Жұмабай мен Ахмет Ергалиевтер, Абдол, Темірболат, Бөлекбай, Тілеп, Салық, Нұғман, Ергали, екі Құсман, Тілек, Салық, Елеусіндер де болды, әрқайсысының қоржындарында екі жүзден патрондар. Олар бізді мүсіркеп, жанашырлықпен қарсы алды, содан кейін біз Қамыс-Самар ауданына барғанға дейін бірге болдық. Қосылған соң бір ай өткенде Ергали бізді үйіне қонаққа шақырды. Оған жоғарыдағы аталған он алты адам жиналды. Ергали қой сойып қарсы алды, бірақ шарап, ішімдік болған жоқ. Осы отырыста Аманғали Жұмағали Жанғожинның ауылын шабуға ұсыныс жасады. Қалғандары қолдау жасап, бір аптадан кейін Өзен бойында Қажы Айдаралының (ауылын, болысын білмеймін) үйінде кездеспек болды. Ергалидың қонақасынан кейін біз Бияқаевпен кездестік. Келіскен күні Айдаралының үйінде кездестік. Онда: Ергали Аязбаев, Ахмет пен Жұмабай, Аманғали, мен, Тілеп, Нұғман, Салық, Абдол, Бөлекбай, Темірболат, Аман, Елеусін, Сүйініш, Әбдірахман, екі Құсман, Қажымұрат пен Қапан – ұзын саны 19 адам болды, бәрінде винтовка. Нұғман маған винтовка, Аманғалиға 150 патрон берді, Тілеп пен Салық 100 патрон, Ергали 50 патрон берді. Алтыатар Аманғали мен Нұғыманда, Салық пен Елеусінде, Жұмабай мен Ахметте, Темірболат пен Бияқаевте болды, қылыш болған жоқ. 2 бинокль (Бияқаев пен Салықта), домалақ 3 ағылшын гранаты, ол да Бияқаевта болды. Олар Жанғожин де әтірәт өкеліпті дегенді естіп, Жұмағалиға барудан бас тартты. Бұл мәліметті олар Тау (фамилиясын

білмеймін) деген адамнан естіпті. Сонда Амангали: “Жангожынды не өлтіру керек, не өзім өлуім керек”, — деп Жұмағалиға қарсы өзі кетті. Оған екі Құсман, Нұсман, Сүйініш және мен — не бәрі алты адам қосылдық. Содан Жангожынның күзет үйі Серікқалиға (фамилиясын білмеймін) келдік, бірақ ол үйінде болмады. Одан 4 жылқы, әр түрлі заттар, киімдер алып Аязбаевқа қайттық. Оларды қайтар жолда қуып жеттік, олар Таловка ауданына жиырма шақты жылқы айдап әкелді, оның төртеуін Есенияздан (фамилиясын білмеймін), Айып пен Сыралыдан (фамилиясын білмеймін) алты жылқы, Арыстанғазыдан бір жылқы алды, қалғандарын білмеймін.

Келген соң жылқы мен мүліктерді өзара бөлісіп алды, қалай, кім не алғанын білмеймін. Біз Ергалиға қосылғаннан кейін ол екі Құсманды, Сүйінішті біздің ізімізбен келе жатқан қуғыншы өтірәт жоқ па екен, байқаңдар деп жіберді. Олар түнде байқамай, ұйықтап жатқан өтірәттің үстінен шығып, сасқаннан бір винтовканы ұмытып қаша жөнелген.

Сармалай деген жерде атыста Амангали болған жоқ, онда Ергали Аязбаев, Жұмабай мен Ахмет Ергалиевтер үшеуі болған, сол жерде Ергалидың ұлы Жұмабай жамбасынан жараланған.

Тамыз айында біз бір адамның (аты-жөнін, жерін білмеймін) үйінде болғанда бір әйел Амангалиға қағаз әкелді, оны досы Сарбала Бекешев жазыпты. Ол хатында Фылым Жұмағалиев жеті адамнан өтірәті бар Күнатыр Бекмағамбетовты ұстап өзімен бірге алып кеткенін хабарлапты. Ол кезде біз Амангали, мен, Нұсман, Тілек, Салық, Әбдірахман, Елеусін, Сүйініш бірге болдық. Сегіз винтовка, бес алтыатар, әрқайсысында 200–300-ден патрон бар-ды. Хатты алған бойда Амангали жолға жиналып, Жұмағалиевтің артынан қууға шықты.

Олар орналасқан жерге бес шақырымдай қалғанда мені, Әбдірахман, Елеусінді қалдырып, бесеуі әрі кетті, қайда баратындарын айтқан жоқ. Біраз уақыт өткен соң олар қайтып оралды. Қастарында Күнатыр, жетектерінде жеті ат, киім-кешек. Мен тек ертесінде таңертең естідім, олар кешегі атыста Фылым Жұмағалиевті, ол 19 жаста екен, өлтіріпті.

Күнатыр мен Сарбала Амангалидың әрекеттеріне бұрыннан қатысып жүрген.

1926 жылы менің көзімше Амангали Құнатырға бір күміс белдік берді, ал одан не алды — мен оны білмеймін.

Жұмағалиевпен атыс болған күннің ертесінде біздің артымыздан қуғыншы өтірәт жетіп, асып-сасып жүргенде 9 жылқы алардың қолында қалды, оның төртеуін Жұмағалиевтің тобынан алған болатын.

Жиырма күннен кейін бізден Құнатыр қашып кетті. Өзімен екі ат, винтовка, жүздеу патрон әкеткен. Неге қашты — оны мен білмеймін.

Жарылғастан (фамилиясын білмеймін) Сарытөбе болысының тұрғыны (аулын білмеймін) Амангали күміс ер-тұрман алған болатын.

Амангали Ергали тобынан бөлініп, екеуіміз ғана қалғанда Тілеп деген байдың (фамилиясын білмеймін) үйіне барып, одан бір жібек шапан, бір жібек көйлек, оюланған етік, сондай-ақ оның бір қызметшісін, аты Сүндет (фамилиясын білмеймін), ат бағуға еріксіз алып кетті.

Мамыр айында бір кедейге Әнес Өтешев деген (ауыл, болысын білмеймін) бір винтовка мен 60 патрон тастап кетті. Айтып қойсаң өлтірем деді, ал оны тамыз айында қайтарып алды. Амангали Өтештің немесе оның ұлының атына хат жазды ма — мен оны білмеймін.

Амангали бірде маған айтты “сені мен өзіме керекті құжаттарды алдым” деді. Бірақ оны кімнен, кімнің атына алды оны сұрамадым. Басқа көрсетерім жоқ, айтқандарымды маған қазақ тілінде оқып берді. Сол үшін таңбамды қоямын.

Мұхсина Кенжахметова

Жауап алған КРО уәкілінің көмекшісі: Тюменев (қолы)

1927 жыл, 5-желтоқсан айы. Мұхсина Кенжахметова сөзінің жалғасы

Жармұхаметке барып, оның қызы Ұлданды әкеткенде, оның партмонесін Сәбеш алған, бірақ оның ішінде ақша бар-жоғын мен білмеймін.

Мен Амангали тобында жүргенімде олар үш адамды өлтірді — бірі бандит Сүмбет еді (фамилиясын білмеймін), сосын Жұмағалидың ағайыны Сүндет және ұлы Ғылым — не үшін өлтірді, мен оны білмеймін.

Тілепті тонаған Нұрман Досқалиев еді. Не алғанын білмеймін. Оның қызметшісі Сүндетті бір айдан кейін жаяу айдалада

қалдырып кетті. Ол топта жүргенде винтовкасы болды, бірақ оқсыз еді. Сүндеттің винтовкасын, оның Нұғыманнан алған қылышы мен күміс ер-тоқымын Каленый поселкесінен әрі бір кедейдің (аты-жөнін білмеймін) үйінде қалдырды.

Қазан айының басында біз бір бай адамның (аты-жөні есімде жоқ) үйінде болдық. Каленый поселкесінің жанында. Сонда әдейі ауырамын дедім, себебі қалғым келді. Мен бұдан да бұрын қалдыр деп Амангалидан сұранып едім. Сүндетпен бірге қалдыр дедім. Амангали мені әлгі байдың үйінде қалдырды. Сол бай Амангалиға он бес шақырым жерде қуғыншы әтірәт барын айтты. Сондықтан Амангали тоқтамастан жалғыз жүріп кетті. Жетегінде төрт аты, екі винтовкасы, бір алтыатары, үш жүздеі патроны болды.

Ертесінде қуғыншы әтірәт келіп мені алып кетті. Әтірәт бастығы Прилипко еді. Мені тінтіп, қолымдағы атым жазылған алтын сақинамды алды. Басқа алатындай менде еш нәрсе болған жоқ.

Біз қару-жарақ тыққан молага барғанда ол тек мені ғана ертетін. Егер мені сонда апарсаңдар, мен оны табам деп айта алмаймын. Себебі, біз онда әбден кеш батқанда, алакөлеңкеде, адамдар жоқта баратынбыз.

Қару-жарақты тыққан тағы басқа жері бар ма, жоқ па — мен оны білмеймін.

Оның ең тығыз байланысы Төлеген мен Өтеш, Саржан мен Күнатыр болды ғой. Олар оны винтовка, патрондармен қамтамасыз етіп, малдарын сатып, заттарды жасырды.

Оның мал-мүлкін, қару-жарақтарын қайда, кімде екенін, кімнен алғандарын мені сол жерлерге апарсаңдар көрсете аламын, ол адамдардың аты-жөнін, ауылын, болысын, жерін мен ауызша айта алмаймын.

Амангалидың тірілей өкімет орындарына берілгісі жоқ, ол өзінің нағыз жауларын құртқан соң бір жаққа жасырын кетпекші. Оның бастықтарға, әсіресе милицияға жақын болғысы келетіні — олар арқылы қару-жарақ алғысы келеді.

1927 жылы онымен милиционер Хамидолла (фамилиясын білмеймін) кездесті. Амангали одан алтыатар сұраған, ол өзінің алтыатарын 7 патронымен беріп кетті. Амангали оған “сен менімен бірге жүр, маған қару сатып алып бер, мен саған ақша берейін” деді, бірақ Хамидолла кейін келермін деп кетті.

1927 жылы тамыз айында Нұгман бір милиционердің (аты-жөнін білмеймін) винтовкасын отыз оғымен және қылышын тартып алды.

Егер осыдан аман-есен босап шықсам оқығым келеді. Кенжахметовке қайтып бармаймын, ол бостандықта жүрген кезде әкеме де қайтып бара алмаймын. Егер мектепке орналаспасам, осында қаламын. Оның киіз үйі Қапанның қыстауында болатын, мүмкін қуғыншы әтірәт әкеткен шығар.

Милиционер Хамидолла алтыатарын өз еркімен берді, ал екінші милиционерден Нұгман тартып алды.

Тағы қосып айтарым: менің әкем үйінен әкелген киімдерім бар еді, шапан, трикодан тігілген іш көйлегім, шыттан тігілген көйлегім, тағы басқа көйлектерім, құрым етігім, нәнбок бешпетім, ою салынған, қос күміс түймелі, тағы соларды өзіме қайтаруларыңды сұраймын. Айтқандарымды маған қайта оқып берді. Қосарым: Амангалиға шыққалы мен Әндіргали, Мұқангали, Сүндетқали мен Үмбетқали інілерінде болған емеспін, олар да бізде болған жоқ. Мен оларды білмеймін. Басқа еш нәрсе көрсете де, айта да алмаймын. Айтқандарымды қазақша оқыды. Сол үшін таңбамды қоямын.

Мұхсина Кенжахметова

Жауап алған:

Тюменев

(қолы)

(№ 67118/192-іс, 7-т., 100-107-66.)

Тергеуші осыдан кейін Мұхсинаның ісіне қаулы шығарады.

Қаулы

1927 жыл, желтоқсан айының 14-ші жұлдызы. Орал қаласы.

Мен, ОГПУ Орал губерниялық өкілетті өкілінің қылмысты істер іздеу бөлімі төрағасының көмекшісі Тюменев, № 32-27 жылы қылмысты істі тексеріп қарау барысында Аязбаев — Кенжахметов тобында болған Мендігазиев Абдолла, Кенжахметова Мұхсина (35 адам) олардың қарекеттерін Қылмыстар кодексінің № 59-3 бабымен айыпталатынын ескеріп, қылмыстық-процессуальдық кодекстің № 128 және 129 баптарын басшылыққа ала отырып, мынадай қаулы қабылдадым:

Кенжахметова — Әлімтаева Мұхсина, 17 жаста, ұлты қазақ, Қазақ ССР азаматшасы, сауатсыз, ерге шыққан, отбасында — 5 адам, партияда жоқ, кедей, үй шаруасындағы адам, Жаман-Шолан ауылы, Сарытөбе болысы, Гурьев уезі, Орал губерниясының тұрғыны.

1. 1926 жылдың маусым айында әке-шешесінің қарсылығына қарамай, Аманғали Кенжахметовті батыр ретінде қабылдап, оған өз еркімен тұрмысқа шыққан.

2. Шілде айында Аманғали тобы (7 адам), ішінде Мұхсина бар, Портнов ауылсоветінің Логашкин күтіріне Карпенковтар деген азаматтарға қарулы күш көрсетіп бір тарантас, үш ат, түрлі киім-мүліктер алған.

3. Сол жылдың қыркүйек айында Аманғали тобы (10 адам), ішінде Мұхсина бар, он винтовка, екі алтыатармен қаруланған, азамат Қайыр Қарымбаевты шауып, 15 жылқы, 4 түйесін әкеткен.

4. 1926 жылы қазан айында Аманғалилар (12 адам) Жұмағали Жанғожиннің ерікті тобымен қақтығысып, үш сағаттай атыстан кейін екі бандиті өліп (Қаби, Жұмағали), Аманғали тобы кейін шегініп, Жұмағали Жанғожиннің 18 жылқысын айдап әкеткен.

5. 1926 ж. желтоқсан айында Аманғали тобы (6 адам) ішінде Мұхсина бар Сарытөбе болысының тұрғыны Жармұхаметке барып, оны үйінде сабап, дүние-мүлкін алып, Ұлдан атты қызын — 16 жаста өздерімен бірге ертіп әкеткен.

6. 1927 ж. сәуір айында Аманғали тобы (9 адам) ішінде Мұхсина бар арттарынан қуған үкімет әтрәтімен қақтығысып атыс болған. Атыс кезінде Мұхсина жауынгерлерді дамылсыз атқылап, өздерін қорғануда асқан белсенділік көрсеткен. Осының нәтижесінде Аманғали, Ұлдан, Мұхсина, ұлы Нағым және бандит Сүлеймен Фабдуллин атыс тұрағынан әтірәтқа ұстатпай, қашып құтылған.

Әйтсе де үш бандит оққа ұшып (Сәбеш, Нәби, Хамидолла), бір бандит (Иауда Бишіков) біраз дүние-мүліктерімен, қару-жарақпен қолға түсті.

7. 1927 жылдың маусым айында Аманғали тобы (3 адам), ішінде Мұхсина бар, қару-жарақтан — 3 винтовка, екі алтыатары, арттарынан қуған өкімет әтірәттарымен қақтығысып, ұзақ атысқа төтеп бере алмай, ақыры екеуі қашып құтылды. Атыс болған жерде Аманғалидың ұлы Нағым — 1 винтовкасы, қоржынында 250 патрон, киім-кешегі бар, бір атымен қолға түсті.

8. 1927 ж. мамыр айында Амангали тобы (6 адам), ішінде Мұхсина бар, Айбас ауылы Сарытөбе болысы, Гурьев уезі, ауылсовет төрағасы Хайролла Ыдырысовтың қыстауы мен киіз үйін өртеп жіберген.

9. 1927 ж. маусым айында Амангали тобы (18 адам), ішінде Мұхсина бар, Ергали Аязбаев тобымен бірге Қамыс-Самар ауданының тұрғындарынан 24 жылқы, Серікқали деген азаматтан дүние-мүлік, 4 жылқы өкеткен, Фабдол Жумагазиев деген азаматтан 1700 сом ақша алған.

10. 1927 ж. маусым айында Амангали тобы (9 адам), ішінде Мұхсина бар. Ораз Бисенғалиевтан — 1 ат, 1 өгіз, 100 с ақша алған.

11. 1927 ж. қыркүйек айында Амангали тобы (9 адам) Сламьхан ауданының азаматы Тлеп Наурызбаевтан — 2 жылқы, 2 түлкі ішік, 100 сом ақша, тағы басқа нәрселер алған.

12. Сонымен, 1926 ж. маусым айынан бастап Мұхсина Әлімтаева Амангали тобында жүріп, винтовка, алтыатар қаруы бар өкімет әтірәтімен болған атыстарда белсенділік көрсетіп, тайсалмай қорғана білген (№ 32-27 істі қараңыз), сондай-ақ бейбіт тұрғындарға тонаушылық қыр көрсетті (бұл істері Қылмыс кодексінің 59-3 бабына сәйкес).

Бұл қаулының көшірмесін мәлімет ретінде Орал губпрокуратураға, Орал губтүрме үйіне орындау үшін жіберілсін.

КРО өкіметінің көмекшісі: Тюменев (қолы)

“Бекіткен”

“Келіскен”

Орал РГО ОГП КРО бастығы

Бастығының көмекшісі Смоленский (қолы)

Айып қаулысын бізге таныстырды: Хухарев

Мұхсина таңбасы

(№ 67118/192-іс, 7-т., 110–112-66.)

Мәден Емзиевтен жауап алу хаттамасы

1927 жыл, 19 желтоқсан. Орал қаласы.

Жауап алған: Тюменев.

Жауап берген: Емзиев Мәден — 48 жаста, Қызылқұрт руынан, Сарытөбе болысы, Айбас аулынан, сауатсыз, малшы, үйленген, 9 жаны бар, 10 жылқысы, 15 сиыры, 10 түйесі, 25 қойы бар.

Оның көрсеткені:

1927 жылы наурыз айында Амангали Кенжахметов — 10 адам, ішінде: Амангали, Мұхсина, Ұлдан бар, қалғандарын танымаймын, кешқұрым біздің үйге келді, шай ішіп, жүріп кетті. Менің сұр тайымды сұрап алды. Одан кейін оларды сол жылы тамыз айының 26-шы жұлдызында Жангожиннің ерікті отрядымен қақтығысқанда кездестірдім. Ол былай болды.

Біздің үйге 26 тамызда Жангожиннің отряды келді. Өздері 7 адам. Үйде ауылдастарым Айбатыр Арыстанов, Сейілхан Сұлтанов, Ергазы Қуандықов, Мұқан Нұрманов, Құбаш Ибраимов, Қадір Әлкенов, мен және отбасы адамдарымыз бар еді.

Келген әтірәт шай ішуге отыра бергенде сырттан, қора жақтан атыс естілді. Үйдегілердің бәрі өре түрегелді, бірақ бірі де далаға шыға алмады. Қорықты. Әтірәт бастығы Серікқали Рысәлиев әйелім Қалисаны сыртқа жұмсады. Ол сырттағы адамдарға барып келіп: “Сенің үйіңдегілер бандиттер болмаса далаға шығып өздері көрінсін, ал егер шықпаса бомба тастаймыз” деді. Сонда әтірәт бастығы: “Бөгде адамдар үйден шықсын”, — деді. Біз қыстаудан шығып, он қадамдай жерге барғанымызда бізге екі атты жақындап келді (мен оларды танымайды екем), өздері орысша сөйлейді. Олар біздің бөрімізді, яғни менің отбасымды, сосын Арыстановты, Сұлтановты, Қуандықовты, Нұғymanовты, Ибрагимовты, Әлқановты қыстаудан 20–25 қадам жерге ығыстырды, сонда мен тағы үш аттылы адамды көрдім, олар 250–300 қадамдай жерде тұрды, олардан өзге адам көрінбеді.

Сіз сұрап отырған Тілек, Салық, Нұғyman, Елеусін, Әбдірахман дегендерді мен білмеймін, ал Амангалиды көрген адам емеспін. Мұхсинаны бір рет көргем. Бізді қыстаудан қашығырақ қуған соң аттылардың бірі Құбаш Ибраимовты өзінің адамдарына кері жіберді. Аттыларының бірі Сергазы Қуандықов пен маған қағаз ұсынды да “мынаны ерікті отрядқа бер” деп жіберді. Біз қағазды бердік те қайтып келдік.

Ерікті отрядқа “кім екендерін білмейміз” дедік. Атыс біткен соң біз үйге қайта кіргенде, ерікті отрядтың бастығы Серік бізге: “Олар бандиттер. Біздің бір адамды өлтіріп кетті”, — деді.

Ерікті әтірәт бізге келгенде, оларда Құнатыр Бекбенбетов тұтқында болатын, қақтығыс кезінде ол Амангалиларға қашып кетті.

Басқа айтарым жоқ. Міне, сол үшін таңбамды қоямын.

Жауап алған:

Тюменев

(қолы)

(№ 67118/192-іс, 8-т., 776–777-66.)

Қаулы

1927 ж. желтоқсанның 21-ші күні. Орал қаласы. Тюменев айыпкер Емзиев Мәденнің және басқалардың № 34-27 ж. тергеу ісін қарап, А.Кенжахметов тобына көмектескені, бандиттерді жасасырғанын анықтап, УПК-ның 128, 129-баптарын басшылыққа алып, қаулы қабылдады:

1. Емзиев Мәден — 48 жаста, қазақ, сауатсыз, үйленген, 9 адамы бар, орташа шаруа, малышы, Сарытөбе болысы, Айбас ауылының азаматы, А.Кенжахметовпен тығыз байланысты. Осы жылдың наурыз айында Емзиев А.Кенжахметовке (9 адамы бар) сұр тай береді. Ол жөнінде өкіметке айтпады. 26.08.27 ж. А.Кенжахметов (9 адам) — 9 винтовкамен, 6 алтыатармен, 2 қылышпен қаруланған Емзиевтің үйінде отырған Ф.Жангожсин оған сеніп, отрядты қарсы алу үшін зілменкеден қарусыз жүзгіріп шығып, винтовкадан атқан оққа ұшырап өледі. Айып ҚК 59—13-б.

2. Ибраимов Құбаи — 37 жаста, қазақ, сауатсыз, Ақбас ауылының тұрғыны, кедей, малышы. 26.08.27 ж. Емзиевтің үйіндегі Ф.Жангожсиннің отрядымен бірге болды. А.Кенжахметов келіп шапқанда ол ерікті отрядты тастап бандиттер жағына шығады. Қақтығыс кезінде аттарын ұстап тұрды, қақтығыстан кейін олармен кетеді, екінші күні өкімет отряды ұстады, яғни ҚК 59—13-б.

3. Нұғыманов Мұқанғали — 53 жаста, қазақ, сауатсыз, үйленген, 7 адамы бар, Айбас ауылсоветінің мүшесі, кедей. 26.08.27 ж. Ф.Жангожсиннің ерікті отрядымен бірге А.Кенжахметов шапқанда Нұғыманов отрядқа айтпайды, ерікті отряд оны үйінде тығылып жатқан жерінен ұстады, яғни ҚК 59—13-б.

4. Есенғалиев Өтежан — 29 жаста, қазақ, сауатты, үйленген, 4 жаны бар, партияда жоқ, кедей, малышы, Жұлдызқұм ауылы, Сарытөбе болысы. А.Кенжахметовпен 1926 жылдан тығыз байланыста, А.Кенжахметов жөнінен хабардар. 1-рет — 1926 ж. қазанда Досан Исениязовтың (Жұлдызқұм ауылы) үйінде кездесті. 2-рет — 1926 ж. желтоқсанда А.Кенжахметовтің үйінде, онымен бірге Баेत ауылының азаматы Құрманбай Камалиденов та қонақ болды. 3-рет — 1927 ж. қаңтарда

А.Кенжахметов 6 адам болып, Есеналиевты өзіне қонаққа шақырды. Бұның бәрін өкіметке хабарлаған жоқ. 1926–27 жылдары ол А.Кенжахметовтің ұрлап алған жылқыларын Астрахан қаласына апарып сатты. 1926 ж. қазанда ол Жаңақала базарында құжаты жоқ жылқы сатып тұрғанда ұсталды, белгісіз себептермен босатылған. ҚК 59–13-б.

5. Таубалқанов Сидак – 55 жаста, қазақ, сауатты, 11 жаны бар; партияда жоқ, кедей, малышы, Жаман-Шолан ауылы, Сарытөбе болысы. 1926 ж. желтоқсанында А.Кенжахметов Сидактың інісі – Сапар Таубалқановтың зілмәңкесінде тұрды. Сидак олармен тығыз қатынаста болды. А.Кенжахметов Қапан Тасмағамбетовтың зілмәңкесіне көшкенде ол Сидак Таубалқановқа текемет пен киіз үйін сақтап қоюға қалдырды. Оны Сидак Таубалқанов өкіметке хабарламады, яғни ҚК 59–13-б. айыпталады. Бұл қаулының көшірмесі Орал губерниясының прокуратурасына мағлұмат ретінде жіберілді.

Тюменев (қолы)

“Келісті”

КРО бастығы: Смоленский (қолы)

“Бекітті”

УРГО ОГПУ бастығының көмекшісі: Хухарев (қолы)

(№ 671186-ис, 8-т, 761-б.)

Енді Мұхсинаның тағдырына байланысты бір-екі қолжазбадан үзінді берелік

1. Атырау облысы, Исатай ауданы, Чапаев аулының тұрғыны Мұрат Бектенұлы былай дейді:

“...Бала кезімізде қарттар, үлкендер Исатай–Махамбет, Құрманғазы, Дина Нұрпейісова, Мақаш, Жантұрған, Аманғали, т.б. туралы өңгіме-дүкен құрып, таңға айтатын.

Есімде қалғаны: әкеміз Бектен, Қуат Бекпенбетов атамыз екеуі талай сыр-шежіре шертуші еді. Бір түйгенім сонда – өңгімесі Аманғали ердің ері, серінің серісі еді, ақын еді, өнші еді, оның жағымды қоңыр дауысы қандай тамаша еді,

тек егестің түбі банды атандырып өзіне мезгілсіз өлім шақырып, ор қазды ғой дейтін еді. Мен тарихты талдаудан, бұл қалай болып еді” деп зерттеу жүргізуден аулақпын, дегенмен Аманғали жайлы бір әңгіме (естігенім) жазуды жөн көрдім.

Менің атам Ибраимнен 4 (төрт) ұл: Құбаш, Әйіп, Елемес, Бектен болған. Менің әкем Бектен: “Аманғали ел ішінде жүргенде мен 16–18-дерде (оны ұстағанда) едім”, – деген. Бірде үлкен ағам Құбаштың үйіне (ол кезде енші алып бөлек тұратын), қай жылы екенін білмеймін, 10 шақты аттылы сау етіп, кешке таман келе қалды. Жания жеңгеміз: “Банды Аманғалилар келіп қалды”, – деп ертұрман оңдап отырған ағамызға жүгіріп келді. “Тәйт, не деп тұрсың, тамағыңды жайла, Алла не жазса, соны көреміз!”, – деп зекіп тастады. Ылғи қызылды-жасылды мауыт киген, сұлу ат мінген, ер-тұрманы күмістелген, жалғ-жұлт етіп тұрғандарды көрген мен банды деген үрейлі сөзді ұмытып кетіп, қызықтап қалыппын. Орта бойлы, акқұбалау, сұлу мұрты бар, жалпақ бет, әдемі, орта жастағы кісі алға шығып: “Қайнаға, күйеу балаң келді! Қарсы алмайсың ба?”, – деп күле аттан түсті. Ағамызға екі қолын бере амандасты. “Достықпен келген күйеуге әрқашанда төрімде орын бар”. “Ай, Құбеке, мені банды деген лақап саған да жеткен екен ғой”, – деді де. – “Аттарды жайлаңдар!” – деді.

Ол кезде Мұхсина бірге болды: ұзын бойлы, қараторы, жас шамасы 17–18-дерде болар.

Аманғали түнімен әңгіме, өлең айтып, домбыраға қосылып ән салды. Аманғали “Жұрт мені банды дейді” деген өлеңін айтқанда, көзіне жас алып, “Құбеке, болар іс болды” деп күрсінді. Таңертең аттанарда мына торы азбаның аттың аты екен деп көкеміздің атына мықты қызықты. Бізде зәре жоқ, көкемнің көзі (Ибраим қайтыс болған) торы азбанды ертте деп айта ма деп мен дірілдеп кеттім. Ағам Құбаш әжет, өте қатты адам еді, қарасам сүп-сүр болып кетіпті. Ол кезде Аманғали жайлы неше түрлі алып-қашпа әңгіме көп еді.

Бір кезде жайдары күліп: “Құбеке, ұсқының сүп-сүр болып кетті ғой, жалғыз атыңды қаламаймын, маған

керек болса ат көп. Мына күміс қамшыны Мұхсина қалап тұр”, — деді.

Төртеуміздің жалғыз қарындасымыз Кенжебайға арнап өргізген тобылғы сапты 12 өрме, сабы, басы күміспен көмкерілген, ел ішінде қыдырып жүріп сауда жасайтын Файзолла атты татар зергерге жасатқан қамшы еді.

Маған ағамыз алып бер деді, мен қамшыны қимасам да лажсыз Мұхсинаға алып бердім. Ол бүлдіргісін білегіне өткізіп, екі-үш рет қамшыны зыр айналдырды. Мен Аманғалиды одан кейін көргем жоқ”, — деуші еді әкеміз.

Әкеміз бұл оқиға күзде құмаршық шабу кезінде болып еді дейді.

Қайда шықсақ та мен торы азбанды мінуші едім. Бірде атымды қасыма байлап қойып, құмаршық шауып, баспасын алашаға соғып жатқам, мына шығыс жақтан 10–12 аттылы, мылтықтары бар адамдар сау ете түсті. Маған: “Атты мына жетекке әкел!” — деді. Мен бермеймін, кокемнің аты деп атқа қарай жүгірдім.

— Біз Жұмағали отрядымыз, Аманғали бандыны ұстауға шыққан, — деп жасы 24–25 шамасындағы адам дойырмен екі рет тартып жіберді. Сапта тұрған мұртты бір аттылы қамшы үйіргенде дойырдың топшысы басыма тиіп, құлап түстім.

Есімді жисам күн кешкірген, үсті-басыма қан қатқан, ту сыртым білеудей ісік, құмаршық шауып жатқан жерден 10–15 шақырым үйге жаяу келдім. Менің түрімді көріп, болған жайды біліп, ағамыз боталы інгенге мініп, жүген, терлік алып, атты алып келуге кетті. Барса бір үйде отряд тамақтанып жатады, ағамыз атты қайтаруын талап етеді. Сол кезде қатты ашуланған Құбаш: “Бұл атты “банды” деп жүрген Аманғали да алған жоқ”, — деп шу шығарады. Отряд басшысы болу керек, мынау Аманғали тыңшысы деп қамшы үйіреді. Сол кезде сырттан аттылы біреулер келіп: “Жаңақаладан келген отрядпыз, Аманғали бандыны ұстауға шықтық, отряд басшысы шығып жолықсын!” — дейді.

Сол кезде сыртқа шыққан Фылым Жұмағалиевті атып өлтіріп қашып кеткен Аманғалилар екен дейді. Бұл оқиға бесқасқа Мәденнің үйінде болды. Құбаш Ибраимовпен

бірге сол үйде Нұғыманов Мұхан болды. Жерді білесің, жол баста деп ертіп жүр екен, ол кісі сол сотталғаннан түрмеде өледі. Ол кісінің баласы – Қалел Мұханұлы Нұғыманов қазір Өрлікте тұрады. Ишанғазы ол кісіні босатып ала алмады ғой дейтін Қуат қарт. Сонан Құбаштың екі қолын байлап тастайды. Аманғалиды өлтіргеннен кейін 70-ке тарта адам жауапқа тартылып, сендер Аманғалиға болыстыңдар деп Айбас, 24, 12-ауылдардан бірқатарын жаяу “Қалмықов” түрмесіне, содан Орал (Текере) айдайды.

Құбаш 6 ай түрмеде болып, елге айғақ дәлелдермен босатып алуын сұрап, Ишанғазы мен Сапаралыларға хатпен өлең жазады. Ел ішінен алтын-күміс жинап, адвокат жалдап, Құбашты ақтап алады. Мұханды ақтап алуға қаражат болмай, ол кісі содан елге қайтпалы деуші еді. Ал Құбаштың екі баласы – Сырым, Шамен ұрпақтары осы Исатай ауданында және Маңғыстау облысында тұрады.

...Өткен заманда қанша адамдар жазықсыз жапа шекті. Аманғалидың өлеңдерін халық өндері деп Ғарифолланың орындап жүргенін кейін білдік. Мен Аманғали ісін білмеймін, бірақ әділет ізлеп шарық ұрғандар қашан да маңдайынан соққы кетпеген ғой...

Енді бір азғана Мұхсина туралы әңгімелейін:

1961 жылдың июль айы кезі болатын, менің анам Марфуға (Сисенғалиқызы, Ибраим келіні, Бектен зайыбы) 33 жыл көрмеген Орал өңірінде тұратын төркініне бару үшін жолға дайындалып, әкем Бектен, әкемнің кенже қарындасы Кенжебай, жездеміз Өмірғали және мен Гурьев қаласынан Орал бағытындағы автобуска отырып жолға шықтық...

...Нағашы апам Жұмазия Новая-Казанка деген жерде тұрады екен. Апам білетін басқа туыстарға ат арба-тарантаспен қыдырдык. Сол қыдырып жүргенде “Жұлдыз” деген жерге келдік, ол кезде қолхоз болса керек. Анамыздың Жұбаныш деген немере ағасы, әкемізді біледі екен, әрі күрдас. Нарын құмында “Айбас” ауылы Бекетай құмы 12, 24-бесқасқа ауылдарымен бірге іргелес тұрған. “Нарын” сынақ полигоны болғасын елді жан-жаққа көшірген ғой.

Біз ол кезде баламыз. Бір күні нағашымыз Жұбаныш әкеме: “Ағайындарды алдырамын. Сен танысың да, білесің де ғой. Нарынның серісі (кейін банды деп жүрген Аманғалидың әйелі) Мұхсина бар осында, әдейі барып келдім. Бұрынырақ келеді, сөйлесіңдер, байғұс шерін тарқатсын, ал көрші-көлем білмей-ақ қойсын” деген ғой. Қонақ кешке шақырылды. Мен Аманғали жөнінде көп әңгіме естуші едім. Бандының әйелі қандай болады екен деп ойлап, келуін тағатсыздана күттім.

Бесін намазының кезі-ау деймін, үйге 6–7 жастағы бала жетелеген ұзын бойлы, тіп-тік қара торы, өте сымбатты, жас шамасы 55–60-тарға жақындаған бір әйел адам кіріп келді, бәрі тұрып көрісіп жатыр. Кезек әкеме келгенде: “Бектенсің бе?” — деп әкемді құшақтап жылап жіберді. Бұл Мұхсина еді, біздерді сыртқа шығарып жіберді, тек күн қауыса қонақтармен бірге үйге кірдік. Бандының әйелі деген сөз өте қорқынышты ғой. Менің сондағы байқағаным, тап қазір мүсіндесем, спортсмен сияқты өте ширақ, өте шешіліп әңгіме айтпаса да күптап, күліп қана отырды. Ал нағашым қонақтарды таныстырғанда, маған басқалай атын атаған сияқты болды.

Біз келесі күні арбамызды жегіп жүргелі жатқанда, әлгі Мұхсина келіп шығарып салды. Қоштасарда шарадай үлкен көзі жасқа толып: “Сендер бақытты болыңдар, мен туған жердің топырағын бір басуға зар адаммын, ол енді маған бұйырмас”, — деді. Біз қоштасып жүріп кеттік, біз қашан ұзағанша ол кісі сол күйінде тұра берді. Қазір ойлап қарасам, Аманғали, Мұхсиаларды тарих беттерінен өшіріп тастау мүмкін емес. Олар қай жағынан, жағымды не жағымсыз жағынан қарағанда, өз заманының биік шынар тұлғалары. Заманына қарай жетім-жесір қалды, біреуі жарынан, біреуі жалғзынан айырылды. Жапа шегіп, туған топырағын бір басуға зар болды, тек өткен заман өзімен кетсін, иляһим солай болғай.

Мұхсина туралы жазғанда сол жылдардың ызғары қаншама адамды шарпыды. Жоғарыдағы өмір өткелдерін жазуым — солардың рухтары риза болсын дегенім.

Мұрат Бектенұлы

2. Мұхсина туралы Алматы тұрғыны Әлжанов Шорағали Жүмеденұлының қолжазбасынан үзінді.

“Менің әкем Жүмеден деген кісі 1890 жылы туған, руымыз Есен-Беріш, Ырсай атасынан тараймыз, оның ішінде Ақжігіт атасы. Жүмеденнің әкесі Әлжан бес баланың ортаншысы болған, орта дәулетті адам болатын.

Әлжанға келсек, оның 2 қызы, 3 ұлы болған. Зайыбы Пәзилә деген аруақты адам, сынықшы екен, 98 жасқа келіп қайтыс болды. Сүйегі Тулугановканың бейітінде жатыр (Астраханның Володар ауданы). Руы – Жайық-Беріш.

Жүмеденнен кейінгі қыздың аты Қантай – “Кіші апа” дейтін едік. Қантайдан кейін Есбатыр. Ал енді Есбатыр ағамыз жөнінде әңгіме қозғайын. Оған Мұхсинаны о баста айттырып, қалың малын беріп қойған Пәзилә әжеміз болатын. Өзі Жайық-Беріш болғандықтан, келінді өз төркінімен аламын, сүйек жаңғыртамын деп. Бірақ, өкінішке орай, Мұхсина өжет, ерке өскендіктен, өзі аса сұлу болғандықтан (қараторының көркемі еді дейді елде) ағамызды менсінбеген. Есбатыр қыз мінезді момын адам, өзі бала кезінде қара шешекпен ауырып, бетінде секпіл дақтар қалып қойған екен. Анам Нәсіптің айтуына қарағанда, Есбатыр Мұхсинаны жақсы көргенмен, Мұхсина оны сүймеген. Бірақ ол заманда серттескен құдалықты бұзуға болмайды және қалың малды да қайырып беру оңай емес, бір жағынан елден ұят. Сонымен Мұхсина айтыпты-мыс: “Бандыға ілесіп кетсем де ол шұбар итке бармаспын”, – депті. Есбатыр ағамның (“Есақа” дейтін едік) аруағының алдында кешірім сұраймын, бірақ шындық сондай. Мұхсина Аманғалиға ілесіп кеткенін естігенде Есбатырдың шығарған өлеңі де болған. Өкінішке орай, ол өлең сақталмаған. Мұхсина Аманғалиға ілесіп кетті деген хабар Есбатырдың ағайындарына жеткен кезде, Есен-Беріштер қаны қызып, ашу-кек қысып: “Атқа қонайық, Аманғалидан қалыңдығымызды тартып алайық, құданың ауылын шауып, қалың маңымызды қайтарып алайық”, – деп кеңес құрған. Оларға дем беріп, жігерлерін қайрап, басқарып жүрген Пәзилә әжеміз екен. Анамның айтуына қарағанда, менің әкем Жүмеден тентектерді тоқтатып, ақыл-кеңес берген: “Кетер қыз кетті және өз еркімен,

інімізді менсінбей кетті. Зорлап алып келсек те ол бөрібір бізге дұрыс келін болмайды. “Қалыңмал да бастан құлақ садақа”, шауып алып келсек те біздерге қайыр-береке бермейді. Заман өзгерді, заң өзгерді. Ел бүлінеді, адам шығыны болады. Сондықтан қойыңдар, әліптің артын бағайық”, — деген екен. Жүмеден Әлжанның ұлдарының үлкені болғандықтан және аздап оқығаны бар, көзі ашық, Кеңес өкіметіне жәрдем беріп қызмет етіп жүргендіктен, ел-жұртына беделі болған азамат адам екен. Кейінірек Володар ауданында “Жаңа талап” атты колхоз ұйымдастыруға, алдымен соның басқармасында мүше, ферма менгерушісі, сол колхозда басқарма болған. Өкпесі ауыратын кісіге соғыс кезінде әйелдер мен бала-шағаны жұмсап, жұмыс істету оңай болмаса керек, өкпесіне суық тиіп, 1945 жылдың 25 мамыр күні қайтыс болыпты. Менің бір жарым жасымда әкем көз жұмыпты. Екі інісі — Есбатыр мен Нұғыман соғыстан аман оралып, ол кісі қайтқанда қасында болыпты.

Есендердің, Әлжанның ұрпақтары жайлаған жерлер: Ақсарай құмы, Қошалақ, Дыңқызыл, Таутөбе және Ерназар, Дымшықпас, Барақай, Үшкөмпір (Жүмеденнің бейіті сол жерде) деген шағыл мен қоңырлар. Ең жақын станция Досан болатын. Малый Арал, Байбек, Сеитовка, Ақсарай ауылдарынан 60—80 шақырымдай жердегі құмдар. Есімде қалған естеліктер осы ғана”.

* * *

1927 жылғы оқиғаның соңын Рахила әжейдің мына әңгімесімен аяқтайық. Рахила Аманғалидың Сәбилә атты бөйбішесінен қалған бес баланың үлкені. Сөзге сараң, әрі өте сақ сөйлейтін кейуанамен 1992 жылы кездестік. Он баланың анасы. Сол кездің өзінде өз бойын тік ұстайтын, үй шаруасына мығым, қолындағы екі-үш түйесін өзі сауып, іс машинасымен отбасының киімдерін өзі тігетін ісмер адам екен. Сол кейуанадан әке тағдырына байланысты біраз деректерді сұрап білдік.

...“Сүндетқали ағамыздың Ғайниға үйленгеніне көп болған жоқ, бірнеше айдан кейін Атырауға шақыртты да содан қайтып оралмады, қамауға алынды.

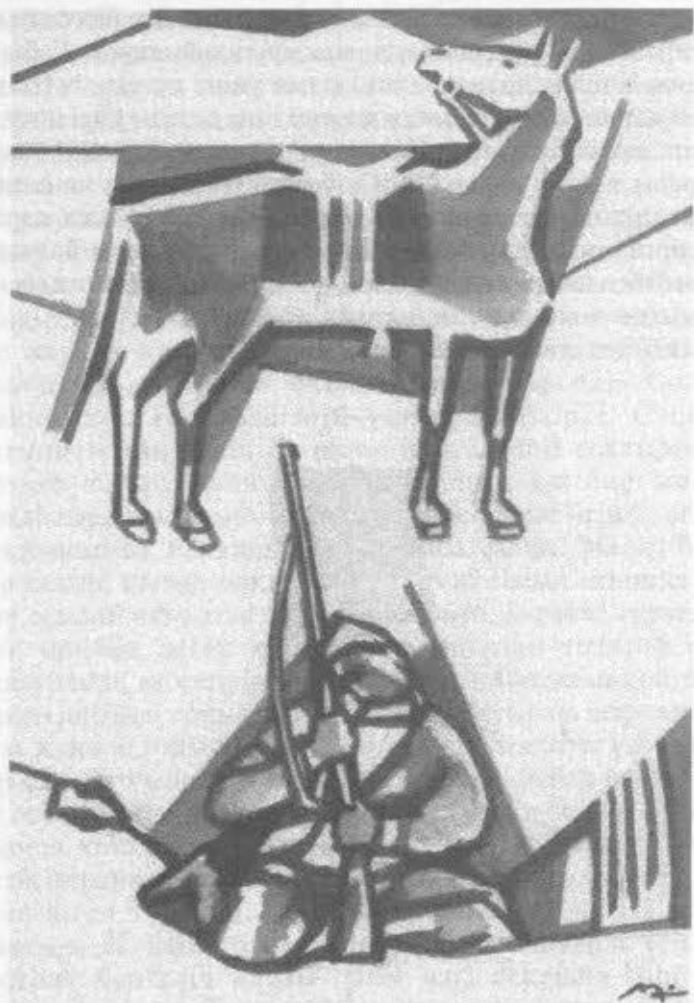
1927 жылдың аяғында, желтоқсан айының соңғы күндерінің бірінде үйімізге әтірәт тағы келді. Ол кезде әкеміз жоқ. Әлгі әтірәтті бастап келген сол баяғы Жұмағали Жанғозин. Үйде әжеміз (Тағжан – Аманғалидың анасы), біз, жас балалар және жеңгеміз Файни бар еді. Үйге кірген Жұмағали Файниды көріп, қамшымен бір тартып: “Сыртқа шық!” – деді де, алып кетті. Біз, балалар, үрпиісіп пеш түбінде отырып қалдық. Біраздан соң Файниды ішке қайта кіргізді. Қазақ үйдің пеш қуысына қоятын қызға арналған кішкене сандық болатын. Онда менің бар жасауым сақталушы еді. Соны Жұмағали әмір етіп, екі қызыл жағалы әскер ортаға алып шығып еді, ашарда құлпысы келергі болды. Оны мылтықтарымен ұрғылап сындырып, сандықтың аузын ашты. Ішінде ақұштап матадан тігілген, екі жерден бүрілген, қос қатар желпіншек салынған, ұзатылғанда киетін екі көйлегім бар еді. Соны Файнижамалға көйлегінің үстіне киіндірді. Сосын әкемнің маған арнап Астрахан шеберлеріне соқтырған, бетіне алтын жалатқан төрт сақинасы бар және әрқайсысы шынжырмен жалғасқан қос білезігімді, сегіз сақинасымен Файнидың екі қолына салды. Менің бірі зер салып, қызыл мақпалдан тігілген, сосын екіншісі де дәл осылай екі қатар алтын зер салып, қымбат тұратын көк нәнбөк деген құбылмалы матадан тігілген екі бешпетімді, ақ елтіріден жасап жатқан (бидалап қойған) үлкен ішігімді соның үстіне кигізді. Сауырлы шарқатты, таза жүннен тоқылған ала орамалды, ұзындығы үш метр, ені бір метр өзінен шашақ шығарылған жібек белбеуді, оң жағында мақпалдан жасалған сұламасы бар, ол алтын зермен көмкерілген, зерді айнала шашақ салып, оның үстін алтынмен ораған, ағаш собыққа орнатылған, құны буаз інген тұратын, қама бөрікті басына кигізді. Ен сыртына ақ ішікті киген Файни үйден шығарда есікке сыймай кептеліп қалды. Оны әлгі әскердің бірі ар жағынан тартып, бірі бер жағынан итеріп өрең шығарды. “Бұларың қалай?!” – дей айқайлап жіберген әжемізге Жұмағали қатты сөз айтты. Олар шығып кеткен соң, мен жасқа булығып, жұлқынып едім, әжем: “Дыбысыңды шығарма, – деп тыйып тастады. – басыңнан садаға!”

Жұмағалилар Файниды өздерімен бірге алып кетті. Жеңеміз сол кеткеннен қайтып оралмады. Естуімізше, Файниды Жұмағали туыстарының біріне әйелдікке беріпті...

Сол келген адамдар көк жал айғырдың үйір жылқысын, оннан астам түйелерді ботасы бар, қысыры бар бірге айдап өкетті. Біздің ауылдан үш шақырымдай жерде Сабыр, Салық деген ағайынды адамдардың үйіне қонып, ертесіне сол ауылдың бір баласынан жалғыз ғана боталы көрі інгенді беріп жіберіпті. Сонда әжеміздің айтқаны: “Атаңа нәлет! Қоралы малдан маған беріп жіберген еншісі осы ма екен?! Қарт інгенді қалай қиған?” – деді. Сол жандыққа қарап Әндірғалидың екі баласы, Аманғалидың төрт баласы, әжемізбен жеті жан қалдық”, – дейді Рахила әжей. – Соңынан колхозға солай кірдік қой...

1927 жылдың оқиғалары осындай.

1928 жыл

Базардан алып келген гармоным-ай,
Болмады оны ойнауға дәрменім-ай.
Дүшпаным Жұмағали алып өлсем,
Құдайға болмас еді-ау арманым-ай.

* * *

Сұрасаң менің атым Аманғали,
Болғай еді өзі пана – Аллаһ жары.
Азамат қайда жүрсе күнін көрер
Артымда қалып барад, бес жас сәби...
(Аманғали өлеңі)

ҮШІНШІ БӨЛІМ

*Дүниеде адамнан қиын жұмбақ жоқ,
Адам — шешуі жоқ жұмбақ...
Адамның шешуі жалғыз — өлім!!!
Мағжан Жұмабаев*

Бұл жыл Аманғали үшін ауыр жыл болған. Қүдіреті күшті тәңірім оған осы жылдың бар жоғы он бір күнін қиған. “Пісіміллә” дегізіп, таңғы оразасын аштырған. Түстік дәм бұйырмаған...

Өткен жылдың аяқ кезінде қайта қосылған немере інісі Тайырмен болған күндердің бірінде, таң алдында көрген түсін айтыпты. “... Жайсыздау түс көрдім. Екеуміз осы Нарында келе жатыр екенбіз. Кенет аспан айналып жерге түскендей болды. Бар дүние шыр айналып астан-кестен боп кетті. Дүлей желдің екпінімен тымақтарымыз домалай жөнелгені. Соңынан есімді жиып қарасам, ішінде өзіміздің бастарымыз бірге домалап барады екен... Тынысым тарылып, шошып ояндым”, — депті.

— Қойыңызшы, ағасы, “түс — түлкінің боғы” деп, аунап түсіп жата бермедіңіз бе?!

— Жата берген деген не?! Осы жата берген талайлардың түбіне жетті ғой... Қайткенде де тірлік қымбат!.. Тірлік, қимыл жасайық... Тірлік! — деген екен.

*Мен өзім Аманғали атанамын,
Байлардан таңдап-таңдап ат аламын.
Кешегі көрген түсім рас болса,
Басында туар айдың шаталамын..!*

Мүмкін осынау өлең жолдары со бір кезеңде туды ма екен? Шынында да, жаңа 1928 жыл келіп, қаңтар айы туып, соңғы кезде Нарын құмының Ескі Үшпаған деген мекеніне жақын Лез, Дербіс атты қожалар ауылында Аманғали жатыңқырап қалды. Сол, ақыры, оның өмірінің түбіне жетіп тынды...

Жалпы Аманғалидың өлімі туралы талай аңыз-әңгімелер бар. Соның бір дерегін атыраулық журналист Тасмұқан Тінәлиев өзінің “Банды “Аманғали” атты деректі повесінде жазды.

Ал біз оқырман қауымға Аманғали өлімінің екінші бір деретін жеткізбекпіз. Бұл дерек сол кездегі Гурьев уезінде орысша шығатын “Рабочая газетаның” 1928 жылғы 10–15 ақпан айындағы (№ 12–14) сандарында жарияланған-ды. Соңынан мақала мазмұны мен архивтік істен табылған операция жобасын (схемасын) салыстырып көрдім де: “Осы шындыққа бір табан жақын-ау”, — деген ойға келдім. Енді соның мазмұнымен және жобамен танысыңыз.

**“Сарытөбе болысында басбұзарлар тобы жойылды”
(Бисенғалиев жолдаспен әңгіме)**

Жалпы ескертүүлەر

Патша өкіметі құлағаннан кейін Сарытөбе болысының тұрғындарына мұрагерлікке айтарлықтай еш нәрсе қалмады. Сауатсыз ел мен Азамат соғысы зардабын шеккен шаруашылық қана.

Сарытөбе малшылары соғыс зардабынан күйзелген шаруашылықтарын өне-міне көтереміз деп тырысып жүргенде, ел арасында Аманғалидай жеңіл табыстың иесі табылды. Ол сан жылдар бойы тұрғындарға қысымшылық жасап, жаңа іс бастауға мүмкіндік бермеді.

Оның осындай әрекеттер істеуіне толық жағдай болған. Шетсіз, шексіз жатқан Нарын құмының қалтарысында оны ұстап ауыздықтау мүмкін емес-ті. Ол өзі сияқты талай басбұзарлардың көмегімен ойына келгенін істеп бақты. Оны құртуға жіберілген жазалаушы топтар да еш нәрсе бітіре алмай, тек уақытша мұндай тентекті бір мекеннен қуып, келесі бір тұрақтан амалсыз кетуіне мәжбүр етті. Ол бірден қолға түспей, діңкені құртып-ақ бақты.

Енді, міне, біз естіген бір жаңалық хабар — Сарытөбе малшыларының желкесіне шыққан со бір бітеу жара ақыры жарылып, көзі жойылды. Бұл өте батыл қимыл жасаған уез азаматтарының, олардың басшыларының көмегімен, атап айтқанда, Оралдан келген аға тергеуші Ф.Жөнібеков пен Гурьев ауылшаруашылық серіктестік басқармасының төрағасының орынбасары Бисенғалиевтің, оған қоса Сарытөбе болысының азаматы Жанғожиннің ұйымдастыруымен, жергілікті тұрғындардан құрылған ерікті топтың іс-әрекетінің нәтижесінде орындалды. Сөйтіп Аманғалидың ажалы күтпеген

жерден болды. Еңбекші малышлар оның оққағары бар деп ұғып, көріне мініп өш алар деп қауіптеніп, әбден үміттері үзіліп, қажырлы қимылмен іздеуді тоқтатқандай болған-ды.

Енді еңбекшілердің талай жылдардан бері тағатсыздана күткендері, Амангалидың қалай құртылғанын білуге асық екенін ескеріп, істің қалай шешімін тапқанын баяндалық.

Ұстау әрекеті қалай жоспарланды?

Сайлау науқанына байланысты Сарытөбе болысында жүрген Жәнібеков пен Бисенғалиев жолдастар осы жерде Аманғали мен оның сыбайлас інісі Тайырдың қарекеттерінен қауіптеніп, өз істерінің нәтижелі боларына сенімсіз еді. Қастарында қаруланған үш қызыләскер бар олар, Манаш аулының тұрғындары, қаңтар айының 5-ші жұлдызында кездейсоқ осы ауылдың Астрахань жағына барып келген адамдарына жолықты. Айтуларына қарағанда, олар Астрахань мен Бөкей уезінің шекарасында Аманғалидың алыс туыстарының бірінің үйіне қонған. Сол үйде Аманғали да қонып жатыр екен, бірақ олар қыстаудың екінші бөлігінде болған. Кешкісін олардың өзара әңгімесінен қаңтар айының 10-шы жұлдызында аса маңызды шаруамен Сарытөбе болысының Ақбас аулына баратын ойлары барын білген. Аталмыш ауыл Жәнібековтер жүрген Манаштан 60 шақырымдай қырлықта еді.

Мәліметтерді осылайша естіп білген соң, оларға шабуылды сол Ақбас ауылына барған кезде жасауға шешім қабылданды.

Шабуылға дайындық

Белгіленген жоспарды ойдағыдай орындаудың басты шарты — Аманғалиды сенімді сыбайласындай болған даланың сымсыз телефоны — “ұзынқұлақ” хабарлаушысынан ада ету (ол әтірәттің орналасқан жерінен, жүріс-тұрысынан, шабуылға дайындығынан бейхабар болу керек).

Бұл үшін Ақбас ауылы жағынан келушілер (ол Аманғалидың барады деген жері ғой) қатаң қарауылға алынды. Ал, керісінше, ол жаққа ешбір жан жіберілмеді.

Сонымен бірге ұстау тобының қатарын нығайтып, адам санын көбейту керек, әйтпесе бес адамнан құрылған әтірет

шабуыл жасаган кезде мүлт кетуі мүмкін. Сондықтан Жангожип тобынан көмек сұрауға тура келді, ал ол келесі күні, яғни 9 қаңтарда, алты адаммен келіп қосылды, сөйтіп топ он екі адам болды.

Сондай-ақ барлық адамдарды ат-көлікпен қамтамасыз ету керек. Өйткені олардың көбі жаяу, ал бар аттар жарамсыз еді. Бұл орайда жергілікті тұрғындар көмектесті. Сөйтіп бұл топ 10 қаңтарда түскі сағат 12-де жолға шықты.

Бұзықтардың ізіне түсу

Әтірәт жиырма шақырымдай жол жүріп, Манаш пен Ақбастың шекарасындағы бір ауылға келді. Ал Амангалилардың барып тоқтайтын жері әлі 40 шақырымдай алда.

Мезгіл күндізгі сағат үш. Істің сәтті аяқталуы үшін бұл топ Амангалиларға күтпеген жерден, тұтқиылдан шабуыл жасап, олардың қашуына мүмкіндік бермеу керек. Ол үшін қашқындардың орналасқан жерін анықтайтын негізгі мәліметтер дәл, ал олар келе жатқан топтың бағыт-бағдарынан еш хабарсыз болуы керек. Өкінішке орай, бұл жерден Амангали туралы ешбір мәлімет біле алмайды. Тұрғындар да келген топтан бейхабар екен, демек бұларға ешқандай “хабар” жетіп үлгермеген. Кешке қарай әтірәт қаруларын мұқият тексеріп, аттарын тынықтырып, ілгері жылжыды. Мақсат — тағы 20 шақырымдай жол жүріп, аз-мұз тыныстап, мәлімет жинап, таң алдында шабуыл жасауды ойластыру. Әтірәт белгіленген ауылға түнделетін жетті. Аса сақтықпен тергеп-тексеріп, қашқындардың жоқтығына көздері жеткен топ Әбу Жақиевтің үйіне түсті. Үйде төрт адам қонақ бар екен. Олардың кімдер екенін анықтауға тура келді. Әңгіме үстінде олардың қайдан келгендері, қандай мақсатпен жүргендері анықталды. Қонақтың екеуі тым күдікті көрінді, сондықтан олар жеке-дара тексеруге алынды. Амангалидың қайда орналасқаны туралы айтындар деген сұраққа олар білмейтінін айтып біраз шатты, бірақ асыл-сасқан жүздері күдікті сезілді. Тек топ басшылары қыспаққа алғанда ғана қашқындардың бұл адамдардан керекті “хабарды” алып, жым-жылас тайып отыратындары анықталды. Әрине, Амангалиды құтқаратын бұл “хабар” оларға бір арам, қасқой ойдан бөлек, жәй, сөз келісінде айтылатын. Қазір оның бәрін анықтап жатуға уақыт жоқ, сондықтан сөзден гөрі іске көшуге тура келеді (мақсаттан нәтиже шығу керек).

Әлгілерді қыса келгенде шындықтың бір ұшы шықты. Амангали Кенжахметов, қасында сыбайласы Тайыр бар, төрт күннен бері осыдан 20 шақырымдай жерде тұратын ескі таныстары — бірде Махмұт Лезовте, бірде Меңдібай Дербісовте, бірде Әміргалидың үйінде түнде болады екен. Олардың үй аралары бір жарым шақырым қашықтықта орналасқан. Ал осы түнде қай үйде екені оларға белгісіз. Оған қоса Амангали Дербісовтің қызына құда түсіп, үйленбек екен.

Енді әтірәт алдындағы міндет — үш үйдің қайсысына бірінші шабуыл жасауды анықтау. Қарақшылардан ажырап қалмау үшін алдымен үйді қоршап, сосын керек адамды сыртқа шақырып, егер шықпаса үйді тінту керек. Бұл шаруамен айналысып жүргенде “хабар” екінші үйге жетіп, Амангали зытып отыруы мүмкін. Бірақ бұлай етпеске лаж жоқ, сондықтан аз-мұз кеңестен кейін Дербісовтің үйі бірінші боп тергелсін деген шешім қабылданды.

Таңғы сағат төртте әтірәт жолға шығып, бір жарым сағаттан кейін Дербісовтің үйін қоршауға алды, есік- терезеге қарсы орналасты. Сосын Амангалиды сыртқа шақырды. Бірақ есік алдына бір бала шығып, олардың үйде жоғын айтты. Артынша оның ағасы, Дербісовтің үлкен ұлы шығып, оны қанша қыспаққа алғанмен, үйде бөтен адам жоғын хабарлады. Ақыры Дербісовтің өзі шықты. Ол біраз жалтарғанмен соңынан мойындауға мәжбүр болды. Сонда оның хабарлаганы — Амангалилар осыдан 25 минут бұрын Үштаған жаққа аттанып кеткен. Ол Лезов пен Әміргалидың қыстауларына қарама-қарсы жақ еді.

Амангалилар осынау мезгілсіз уақытта аттанып кеткен, демек, оларға келе жатқан топ туралы хабар жеткен болды. Мұндай жағдайда мына әлсіреп қажыған аттармен олардың арттарынан қуу ешқандай нәтиже бермесі анық. Дегенмен Бисенғалиев жолдас серіктестеріне ілгері жүруді, қуғынды жалғастыра беруі керектігін айтып түсіндірді. Бірақ оны қолдағандар болмады, сондықтан ол өзіне серіктестерді шақырды. Жеті адам құптады. Жәнібеков пен Жанғожин және екі күзетші осында қалмақшы болды, бірақ соңынан олар жоспарларын өзгертіп, аттанып кеткендерге барып қосылды.

Он шақырымдай жүрістен кейін Нұрлы аулынан Амангалилардың 40 минут бұрын шығып кеткендерінен хабар алды. Және естігендері олар еш нәрседен күдіксіз, баяу жүріп бара жатқандары белгілі болды. Қуғыншы топ тоқтамастан ілгері жүрді. Келесі бес шақырым жердегі ауылдан оларды

қуып жетуге аз-ақ қалды. Олар қастарына жол көрсетуші адам алып жаңа ғана Есіркеп аулына аттанған. Ол осы жерден жеті шақырым. Сол жерге жетіп тыныстамақшы.

Биіктеу жер — жан-жақты шолуға тым жақсы көрінеді. Қуғыншылардың көңілдері көтеріңкі, өздері сергек. Таң да қылаң бере бастады. Есіркеп үйіне бір шақырымдай қалғанда барлаушылар жаңа мәлімет жеткізді. Жапандағы жалғыз үй биіктеу жотаның ығына орналасыпты. Үй төбесінде біреудің сұлбасы көрінген еді, бірақ ол кешікпей ғайып болды. Қуғыншылар шабуылға дайындалды.

Қыстаудың тұрған жері толықтай шолынды. Үйдің қос терезесі жота жақта орналасқан. Төбе жақ жасырынуға да ыңғайлы екен. Ал қарама-қарсы жақ — есік. Оның алдында үюлі пішен. Қыстаудың қора жақ бұрышында, маңдайға жақын жерде екі ат байланған. Бұл, сөз жоқ, Амангали мен Тайырдың аттары, ал жалғыз ат әріректе дара түр — жол көрсетушінің аты болса керек.

Шабуыл жоспарын тағы да ширатып алған әтірәт тездетіп үйді қоршауға алып, оған жақындай түсті. Біреулері үйдің маңдай алдына жасырынды, ал бір бөлігі аттар тұрған жерге 50—100 қадамдай жақындады, екі адам есік алдындағы үйілген шөптің артына орналасты. Уақыт таңғы сағат сегізге таяу. Сыртта тірі жан көрінбейді. Аттар да жайбарақат, алдарындағы шөптен бастарын көтерер емес.

Шабуыл нәтижесі

Амангалилар қоршауда қалғандарын сезбеді. Топ бастықтары істің сәтті аяқталарына көздері жеткендей, қашқындарға құтылмастай қақпан құрылды. Тек өте сақ, әрі тез қимылдар шақ, өз топтарынан ешбір шығын болмау керек. Қашуына ешқандай мүмкіндік болмасын. Бұның аса көрегендік іс екенін кейін білеміз. Аттарға атылған қос оқ таңғы тыныштықты бұзды. Шабуыл осылай басталған еді. Аттардың бірі жараланып, екіншісі түяқ серіппестен қалды. Арадағы азмұз тыныштықтан кейін үй төбесінде біреудің қылтиған басы көрінді. Бұл Амангалидың қосшысы Тайыр болатын.

Ол үйдің маңдай алдындағы қаңбақты шөп арасына жасырынған адамдарды байқап қап, сол бағытты үсті-үстіне атқылай бастады. Осы сәтте келген топтың кейбір мүшелері ерен қимылдап шабуылға шығуға ұмтылып еді, топ басшылары

тоқтатты. Қазір көзсіз батырлықтың керегі жоқ, сәл сабыр сақтау керек.

Алдындағы үйілген шөтті межеге алып атқылап жатқан Тайыр пішен арасындағыларды сезген жоқ. Ал оларға керегі де осы еді. Сол сәтті пайдаланған олар тым жақын кеп, желке тұстан оқ атты. Атылған оқтың бірінен басынан қатты жаралы болған Тайыр жерге домалап түсті. Осылайша даланың бір арланы бабаларының жолын күшіп, келмеске кетті.

Кезек Амангалидікі еді, бірақ ол көрінбеді. Үй терезелерін межеге алып, бірнеше дүркін оқ атқанмен топ мүшелері іштен тіршіліктің ешбір нышанын сезбеді. Тым-тырыс. Осылайша арада он бес минуттай уақыт өтті. Тіпті іште Амангалидың бар-жоғы күмән тугыза бастады.

Кенет үй сыртынан қаһарлы дауыс естілді де, саят атты біреу екпіндете шауып, қыстаудан ұзай берді. Бұл сөз жоқ Амангали болатын. Жасырынып жатқандар аттарына ұмтылып, оның соңынан қуа жөнелді.

Сөйтсе Тайыр жанталаса атысып жатқанда Амангали өз жанын сақтау амалын жасап, аттардың біріне жетіп үлгерген екен. Бір шақырымдай жердің апшысын қуырған ат кенеттен үстіндегі адамымен бірге омақаса құлады. Бұл аяғынан жараланған ат болатын. Жан-жақтан қаумалаған топ оны қоршай бастады. Амангали әуелі ат тасасында жатып атысты, соңынан бір ойпаң жерге жылжып атысуын жалғастырды. Бұл өзі жан-жағынан қорғануға ыңғайлы жер болып шықты. Сөйтіп анда-санда бір оқ шығарған атыс үш сағатқа созылды. Амангалиды қоршаған топ 10—12 қадам жақындап келді. Енді ілгері жылжу өте қатерлі: Амангали өзін байқатпау үшін басын қар түсіндей ақ орамалмен байлап алған.

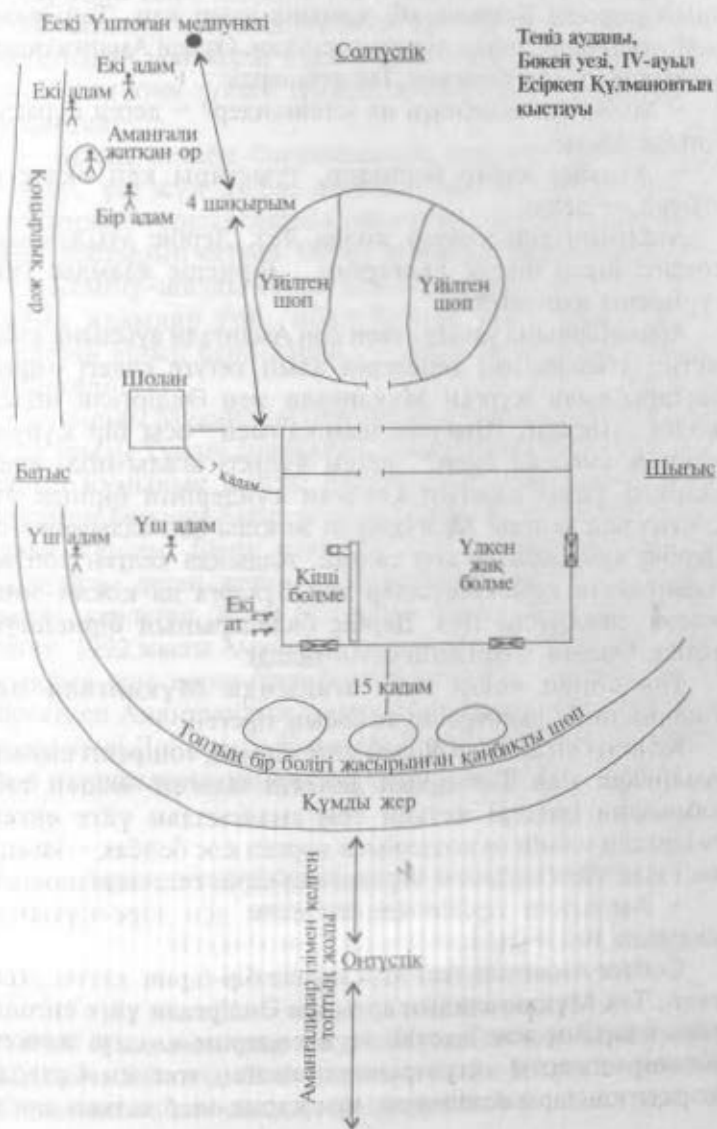
Арт жаққа ойысқан екеу бас көтертпей Амангали жатқан ойпаңды үсті-үстіне атқылай берді, ал үшінші адам бір тұстан еңбектеп келіп, алты қадам қалғанда тұра кеп оқ атты, бірақ өкінішке орай, Амангалиға тигізе алмады. Шалт қимылдаған Амангалидың оғы оның құлақ шекесін жалап өтті. Бұл — оның ең соңғы ышқынуы еді. Осы сәтті пайдаланған арттағы екеу Амангалидың жауырынына қосағынан атқан оқтарын қадап үлгерді...

Сөйтіп түз тарланы соңғы сапарға аттанды. Малышлардың бейбіт өмірін бұзушылардың бәрін ендігі жерде осындай талансыз тағдыр күтіп тұратын болады.

Уәли Ниязов

**Амангали Кеңжахметұлына шабуыл жасаған
топтың (отрядтың) орналасқан жері мен
қыстау үйдің жобасы**

11 қаңтар 1928 жыл

Жәнібеков, Жанғожин тобы, ақыры, Аманғалиды осылайша оққа байлады. Оны тірілей қолға түсіру жоспары іске аспады. Аманғали да бұларға өзі кеп, қаруын тапсырмады. Намысы жібермеді. Бұдан кейінгі оқиға қалай болды?! Қуғыншылар оның денесін Есіркеп үйі жанына алып кеп, Тайырдың мәйітімен бірге топан шөппен жапқан. Өздері Аманғалидың атын сойып, етін бөліскен. Тек аттанарда:

— Мына өлі денелерді не істейсіңдер? — деген сұраққа топ басшысы:

— Аулына хабар беріндер, туыстары кеп өкететін шығар, — депті.

Аталмыш топ қайтар жолда Лез, Дербіс ауылдарына соғып, біраз шатақ шығарған... Бірнеше адамды Теке түрмесіне жөнелткен.

Арада біршама уақыт өткен соң Аманғали ауылына хабар жетіп, ағаларының денелерін алып кетуге елдегі әзірше бастары аман жүрген Мұқанғали мен Әндірғали інілері жолға шыққан. Шығуын шыққанмен “осы бір кұрулы қақпан емес пе екен?” деген күдікті ағалы-інілі екеуі Есіркеп үйіне қыстың қақаған күндерінің бірінде өте сақтықпен келген. Мал іздеуші жоқшы боп алдымен Лез, Дербіс ауылдарына жол салған. Алдында келген топтың Аманғалиға көмектестіндер деп бұларға да қоқан-лоқы жасап, ағайынды Лез, Дербіс балаларының бірнешеуін ұстап, Оралға өкеткенін естіп-біледі.

Тек сонан кейін ғана ағайынды Мұқанғали мен Әндірғали Есіркеп үйіне ат басын тіреген.

Келген соң да олар бірден үйге кірмей, төңіректі шолып, Аманғали мен Тайырдың денесін іздеген. Әбден таба алмасына көздері жеткен соң амалсыздан үйге енген. Аманғали өлімін өз көздерімен көрген қос бейбақ — кемпір мен шал үйге алдымен Мұқанғали кіріп келгенде шошып:

— Аманғали тіріліп келген екен деп зәре-құтымыз қалмады ғой, — депті.

Сойтсе Аманғали мен Мұқанғали бір-біріне қатты ұқсас екен. Тек Мұқанғалидың артынан Әндірғали үйге енгенде ғана олардың жоқ іздеушілер екендеріне көздері жеткен. Кемпір-шалдың айтуларынша, келген топтың бұларды қорқытқандары соншалық, қос қария олар кеткен соң да

біраз уақыт Аманғали мен Тайырдың өлі денелеріне жақындай алмаған. Тек күн ұясына енген соң түнде ғана ит-құс жеп кетер деп кемпір-шал біраз әуреге түсіп, қос өлікті пішен қораға кіргізіп, жүздерін шөппен жасырып, арттарынан іздеп келушілерді күткен.

Мұқанғали мен Әндіргали да бұл жерде көп аялдамай, ағаларының денелерін құрым киізге орап, өздері жетекке ала келген атан түйеге теңдеп, жолға шыққан. Кетерінде Мұқанғали:

— Біздің кеткен бағытымызды ешкімге хабарламайсындар, үш күн үйден шықпайсындар! Әйтпесе оққа ұшасындар! — деп ескертіп, үй есігін сыртынан күрекпен тіреп, бастырып кеткен. Әйтсе де жақын жерде біреулерге:

— Кемпір-шалды солай қамап, өздерін ескертіп едік. Кәрия адамдар ғой, обал болар, біреулерің барып есіктерін ашып беріндерші, — деп өтініш айтып, өздері өрі кеткен.

Ағайынды Мұқанғали мен Әндіргали қос өлікті өздерінің туған ауылы Тумаға апармаған. Оның себебі бізге беймәлім. Нарын құмының шығыс беткейіндегі Тумаға емес, олар керісінше батысқа бағыт ұстаған, Қанішкенге (Ганюшкино) қарай жүрген. Бірақ оған 60–70 шақырымдай жетпей, Қарағайлы деген жерге, руластарының ескі қорымының етегіне жерлеген. Және бұл жерді тек өз ағайындары ғана білген. 1992 жылы Аманғали туралы деректі фильм түсірген кезімізде осы жерге бізді бастап келген, жерленген жерін көрсеткен Аманғалидың үлкен қызы Рахила апайдан туған апалы-інілі Ләйлә мен Қимаден Бақытовтар еді. Сол жолы олар нағашыларының басына белгі қойған-ды...

**Аманғалиды тірісінде соңғы рет кездестірген
адамның көрсетуі
Махамбетов Салықтың жауабы
Жауап алу хаттамасы**

1928 жыл, ақпанның 6-күні. Мен, Красный Яр аудандық қылмысты іздестіру бөлімінің инспекторы Голомизов, азамат Махамбетов Салықтан сұрақ-жауап алдым.

Оның көрсеткені:

Жасы — 25-те, Малый Арал қоғамының тұрағыны, Красноярский ауданы, Астрахань губерниясы, үйленген, шала сауатты, партияда жоқ.

Менің үйім Малый Арал қоғамының жерінде, қырлықта тұрамын. Тұрағым — жалғыз қыстау. 5 қаңтар 1928 жылы менің үйіме Амангали Кенжахметов келді. Түріне қарағанда жасы 40-тар шамасында, дене бітімі толық. Үстінде сырмалы, мақтадан тігілген ұзын күпісі бар, жағасы қаракөлмен қапталған, аяғына пима-чесанка киген, галошы бар. Басында да қаракөлден тігілген бөрік (тымақ), өзі орыстың үш желілік казенный винтовкасымен және тапаншамен қаруланған. Қасындағы жолдасы (аты-жөнін білмеймін) түріне қарағанда 30 жастағы адам, ол да орта бойлы, ол да Амангалидай киінген, ол да Амангалиша қару-жарақ асынған. Екеуінің де қос-қостан былғары қоржынға толтыра салған оқ-дәрілері бар.

Олар түнде (6 қаңтар) қонып шықты. Таңертең, жерге әлі жарық түспеген кез. Олар кетуге ыңғайланды. Сонда Амангали менен бір ат сұрады. Мен олар қаруланған адамдар болғандықтан қарсылық көрсете алмадым, бір торы атты ұстап бердім.

Олар менің үйімнен (қыстауымнан) шығып, тура солтүстікке, Орал губерниясының жеріне қарай жүріп кетті.

Ал кешкісін менен ет асуды талап еткен. Мен онысын орындадым, сөйтіп олар тамақтанды. Түнде Амангали ұйықтады. Ал жолдасы, керісінше, ұйықтаған жоқ, түнімен қарауылда болды, жиі-жиі сыртқа шығып, төңіректі шолумен болды.

Басқа бөтен алып-қосарым жоқ.

Сол үшін қолымды қойдым (орысша).

Сұрақ-жауап алуға аудармашы ретінде Ахметжанов Нұрлыхан қатысты. Алғара ауылының тұрағыны.

Ахметжанов (қолы)

Жазып алған: (қолы)

(№ 67118/192-іс, 5-т., 1657-б.)

**Бұл кезде Орал түрмесінде Мұхсинадан
соңғы жауап алынған
Жауап алу хаттамасы**

1928 жыл, ақпан айының 3-ші жұлдызы. Орал қаласы.
Жауап алған Тюменев.

Жауап берген: Мұхсина Кенжахметова

Көрсеткені:

1927 жылы 2 желтоқсандағы көрсеткендерімді мақұлдаймын, оған алып, қосарым жоқ.

Сурақ: Азамат Тоқбанның аулындағы өкімет әтрәтімен болған атыс қашан, қайда және онда кімдер қатысты? Бұл Амангали Кенжахметовтің Ергали Аязбаев тобына қосылған соң қанша күннен кейін болды?

Жауап: Бұл атыс туралы мен еш нәрсе естігенім жоқ. Амангали барып Ергали Аязбаевтің тобына қосылған соң, неше күн өткенін білмеймін, әйтеуір бір күні Ергали баласы Ахметті, Құспан Қапановты және Сүйініш Мырзағалиевті біздің келген жаққа жіберді. Мақсаты – артымыздан қуғыншы әтрәті бар ма, жоқ па? Сөйтіп барған әгілер қараңғы түнде өкімет әтрәтінің үстінен шықпай ма. Ал атыс-қақтығыс болды ма, жоқ па, мен оны білмеймін, барғандар іздерінше қайта қашқан. Сонда қорқып-сасып жүргенде Құспан Қапанов винтовка мен қамшысын тастай қашқан.

Олар со жаққа кеткенде біздер: мен, Амангали, Ергали, Құспан Бияқиев, Жұмабай және Абдол бір азаматтың үйінде болдық. Үй иесінің аты-жөнін, ауылын мен білмеймін.

Бұдан басқа айтарым жоқ. Өзімнің Амангалидың қасында болғанмен кінәлі еместігімді еске салып, оған қоса қазір аяғым ауыр, үш ай жүкті екенімді айтып, Сізден сотқа дейін кепілдікпен босатуыңызды сұраймын. Айтқандарымды маған қазақ тілінде оқып берді, менің айтуым бойынша дұрыс жазылған. Сол үшін таңбамды қоямын.

Жауап алған: Тюменев (қолы)

(№ 67118/192-іс, 7-т., 439-б.)

Осы тұста Мұхсинаны ұстап берген адамның өтінішін баяндаудың сәті түсті.

ОГПУ-дың Орал губерниялық
бөлімі бастығына
тұтқын Нұрғалиев Елеусіннен

Өтініш

Мен 1927 жылы 28 қарашада ОГПУ-дың Орал губерниялық бөлімінің үкімімен тұтқынға алынғанмын. Маған Қылмыс кодексінің №59-3 бабымен айып тағылды.

Мен банды Досқалиев Нұгманның тобында болғанымды жоққа шығармаймын, бірақ оның белсенді мүшесі болып қолыма қару алған емеспін. Мен Досқалиевтің тек арбакеші ғана болдым. Оның тобына кіруіме себеп болған, маған берген 100 сом ақшаны дұрыс жұмсамағандығым. Тері алушы агент ретінде, маған жұмсауға берілген ақшаның 100 сомын мен Хабибулин деген азаматқа тері ал деп бергем. Ал ол оны сатып алмады, мен оның берген қолхатын (расписка) қайда салғанымды таппай, ақыры сол 100 сом менің мойныма салынды.

Мен арбакеш болып істегелі Досқалиев маған 2 жылқы, 15 сом ақша берді. Мен оны алған соң Досқалиевтен қашып шықтым да, 3 қыркүйек 1927 жылы бандитизмге қарсы күрестің өкімет отрядына өз еркіммен кеп қосылдым, сонда қызмет істедім. Мен өзімнің іс-қимылыммен отрядқа бандиттерді жоюға көп жәрдем жасадым. Соның нәтижесі – Кенжахметов Аманғалидың әйелі Мұхсинаны ұстап бердім. Сонымен қатар менің жол көрсетіп, бастап баруыммен Досқалиев Нұгман мен Мырзағалиев бандысының үстінен шығып, атыс кезінде екеуі де өлтірілді. Отрядта жүргенімде осындай істеріммен мен өзімнің бірқатар кінәмді жудым деп есептеймін.

Отряд бастығы Прилипко жолдас пен ОГПУ өкілі жолдас Шалимовтың маған берген пікірін ескере отырып, Сізден негұрлым жеңіл шарамен менің айыбымды өзгертіп, бандитизммен күрес жүргізетін бір отрядқа жіберуіңізді өтінемін. Онда мен өз істеріммен өкіметке пайда келтіріп, өз кінәларымды жуып, Кеңес өкіметіне қарсы емес екенімді дәлелдер едім.

(қолы)

16.01.1928 ж.

(№ 67118/192-іс, 7-т., 231-б.)

Бұл өтініш қызыл сиямен өте көркем жазылған, ал Елеусін Нұрғалиев жай қарындашпен орысша қол қойған.

Ал Оралдың “қырық түрба” атанған түрме үйінде жылдан аса отырған адамдар өздерінше қимыл-әрекет жасап, олар Аманғалидың іс-әрекетіне қатыстары жоғын дәлелдеп, тексеру органдарынан босап шығуға арызданған. Сол арыздың мазмұны төмендегідей.

Қазақ ССР прокурорына
Аманғали Кенжахметов ісі бойынша түрмеде
отырған азаматтар:

1. Мамеков Қажығали, 2. Жақыбалиев Өтешқали,
3. Бұрқанов Мұқанғали, 4. Нигматоллин Мақсот, 5-6. Ле-
зовтер Хамит пен Махмұт, 7-8. Дербісовтер Меңдібай мен
Ықсан, 9. Нұрсұлтанов Ғылыман, 10. Емзиев Мәден, 11. Діл-
мағамбетов Ахихат, 12. Жұмағалиев Бисен, 13. Әбді-
рахманов Тау, 14-15. Кенжахметовтер Сүндетқали мен
Үмбетқали, 16. Есениязов Сейітбаттал, 17. Есенғалиев
Өтеман, 18. Ондасыновтардан

АРЫЗ

Орал губерниясының Гурьев уезінің Сарытөбе болысы аймағында соңғы кезеңде жергілікті халықтың арасынан шыққан Аманғали Кенжахметов деген азамат банды атанды. Ол естуімізше, 1928 жылдың 10-11 қаңтарында қаза болған, сөйтіп ақыры “бандитизм” аяқталды. Аманғали Кенжахметов жергілікті қазақтың Беріш руы, еңбекші отбасында туған. Аманғали қазақтың ата салты бойынша өзінің ұлына Қайыр Қарымбаев (екеуі де картақұмар) деген адамның қызын айттырған, қалың малын беріп қойған. Арада бірқатар уақыттан кейін жанында бірнеше адамдары бар Аманғали Кенжахметов өзінің құдасы Қайыр Қарымбаевқа келеді. Бұл кезде Аманғали карта ойынынан (ол тіпті өзінің тұрған жерінен басқа аймақтарда ойнаған) біраз ұтылып кедейленген, ал Қарымбаев Қайыр, керісінше, әбден байып алған адам, құдасының мүшкіл жағдайын алдын ала естіп білген ол, Аманғалиды құдасы ретінде қабылдамайды. Осының салдарынан екеуінің арасында жанжал басталады да, Аманғали құдасының бірнеше жылқысын барымталайды, оның ішінде өрине өзі қалың мал ретінде бергендері де бар. Тек жергілікті ақсақалдар арқылы соңынан жүргізілген ұзақ келіссөздерден кейін Қайыр Қарымбаев өз жылқысын қайтарып алады да, Аманғалида өзінің бұрынғы сыйлаған бір аты қалады. Бұл кезең 1923 жылдың жазы болатын. Қайыр Қарымбаев көп ойланбай Теңіз уезі, Қанішкен ауылына келіп, уез атқару комитетіне Аманғали Кенжахметов бастаған

банды шыққанын хабарлап, өзінің жауы Амангалиды ұстау үшін оған отряд беруін сұрайды. Оның өтініші бойынша Қайыр Қарымбаевпен бірге бірнеше татар жас жігіттері командирімен келіп, Амангали, Мұқангали Кенжахметовтерді өз үйінде қоршауға алады. Екі арада атыс болады. Атыстан қорыққан отряд кері қашады. Бұл Амангалиды керісінше жігерлендіріп, одан әрі қарулануына себеп болады.

Бұл кезде Жұмағали Жангожин деген халық соты болатын. Ол Амангали Кенжахметовпен де, Қайыр Қарымбаевпен де жақсы қарым-қатынаста еді. Ол жанына өз ауылының мәртебелі ақсақалдарын жиып алып Амангалиға келеді де, оның мына қаракетін тоқтатып, өз еркімен Қанішкенге уез бастықтарына бару керектігін айтып түсіндіреді. Бұған Амангали өз келісімін беріп, қаруын тастайды, ал Жұмағали Жангожин өкімет тарапынан оны заңға тартудан қорғауды өз міндетіне алады. Және бұл ісі үшін ол Амангалидан бір жылқы талап етеді, келісім болады. Бірақ артынан бір себептермен сол жылқы берілмей қалады да, Жұмағали Жангожин енді достан Амангалиға қарсы қас жауға айналады. Ол өзіне Қайыр Қарымбаевты шақырып, оған қоса сол кездегі Баев болысы атқару комитетінің әкімдерін, бастығы Лукманов бар баршасы жоғарыдан тағы отряд жіберуін сұрайды. Қаншама отряд келсе де және жергілікті пысықайлар артына түсіп қуғанмен, жергілікті жағдайды жақсы білетін Амангали оларға ұстатпайды, сөйтіп оның іс-қаракеттері өрши түседі.

1924 жылдың күзінде Айбас ауылында тағы бір Дүйсенбиев деген бастаған банды тобы шықты. Оларды ұстап құрту үшін Ордадан, Қанішкеннен отряд шығады. Мұны естіген Амангали өз болысынан басқа жерлерде жасырынады. Оның жоғын пайдаланған Жұмағали Жангожин өз отрядымен Амангалидың малын айдап, әйелін зорлықпен алып кетеді де, оны өзінің отрядында бірге жүрген жиені Кенжеғали Үмбетияровқа өйелдікке береді. Ол қазір Гурьев уезінің Жылой ауданында тергеуші болып істейді, ал оның жұбайы — Амангалидың бұрынғы әйелі.

1925 жылы Амангали Тобаниязда тұтқындалған соң оның құдасы Қайыр Қарымбаев Амангалидың ұлына баяғы айттырған қызын, Жұмағали Жангожиннің кеңесі бойынша, Теңіз уезінің бұрынғы милиция бастығы Қайдарғали Көпжановқа күйеуге береді.

Осының бәрі ызалы да содыр мінезді Амангалиға қатты әсер етіп, ол енді өзіне жау болып алған Жұмағали Жангожин мен Қайыр Қарымбаевтың соңына түсіп, алардан өш алуға серт етеді. 1926 жылы белгісіз екеумен түрмеден қашып шығып, алар алғашқыда Жұмағали Жангожин ауылын шауып, оның немере інісін өлтіреді, малын-мүлкін әкетеді. Қайыр Қарымбаевқа барады, оның адам түрмайтын қыстауын өртейді, малын барымталайды.

Осындай істерден кейін оның әрекеті қатты өзгеріп, өз мақсатын орындау үстінде олар қудалаған жазалаушы отрядпен кездескенде екі милиционерді өлтіреді, байлардан мал, көлік, ақша алады, өз қатарына жеңіл олжа іздейтін, өз істеріне түпкілікті жауап бермейтін күдікті кісілерді жинайды, топ құрады.

Амангалидан қалыспай, Жұмағали Жангожин де жергілікті әкімдердің қолдауымен өзіне өтірәт құрады. Ол негізінен өзінің Есентемір руының адамдарынан еді. Және ол өкімет пен жергілікті халықтың мүддесін қорғаудан тыс, тек қана өз жеке басының пайдасы үшін жасақтайды. Амангалидың да, Жұмағали Жангожиннің де бұл әрекеттері жергілікті еңбекші халықтың жанына батпандай батты, әлауқаттарына келеңсіз әсерін тигізді.

Амангалидың ісін тексеру барысында Орал губерниялық сотынан келген аға тергеуші Ғаббас Жәнібеков өз тарапынан еш нәрсе істемеді, ол керісінше тек Жұмағали Жангожиннің ойына келгенін орындаумен шұғылданды. Жангожин екеуара пара алудың арқасында Амангалидың ісіне көріне байланысы болған байлардың, атқамінерлердің, сол сияқты өзінің таныс-тамырларын айыптаудан босатып жіберді. Олар болса Жұмағали Жангожин мен Амангали арасындағы шиеленіскен қарым-қатынасқа бірден-бір себепші рөл атқарғандар еді. Ал солардың орнына, керісінше, Жұмағали Жангожиннің көрсетуімен, оған ұнамсыз, олардың іс-қарекеттеріне араласпаған бейкүнә адамдарды жауапқа тартты.

Тергеуші Ғ. Жәнібеков Амангали ісін тексергенде Сарытөбе балысының бейбіт, еңбекші халқына қатты қысымшылық жасады — өйелдерді зорлады, мал-мүліктерді тонады, кінәсіз адамдарды соққыға жықты, сосын елдегі болып жатқан жұтқа қарамай, өз досы Жұмағали Жангожиннің ауқатты шаруашылығының пайдасы үшін өзгелердің жүздеген ат-кәлігін пайдаланды.

Осының бәрі о бастан-ақ бізді мынадай ойға қалдырды: тергеуші *Ф.Жәнібеков* пен *Жұмағали Жанғожиннің* ара байланысы мен олардың барлық заңсыз іс-әрекеттерін әшкерелеу керек. Осы жөнінде Сіздің атыңызға телеграмма жіберген едік. Онда *Аманғали* ісі бойынша кінәсіз бізді айыптағаны үшін, тексеру барысында *Жұмағали Жанғожиннің* кеңесімен келеңсіз аса құмарлық танытқаны үшін *Ф.Жәнібековтің* болашақта бұлайша тексеруден аластатуды сұрайтынымызды хабарлағанбыз.

Сізден жауап ретінде 21 наурыз 1928 жылы жіберген телеграммаңызды алдық, бірақ Орал губерниялық прокуроры *Ф.Жәнібековті* бұл тексеруден босатпады, ал ол болса өзінше тексеру процесін көрер көзге бұрмалаумен аяқтады. Яғни Қылмыстық-процессуальдық кодекстің 207-бабына сәйкес, бізді кінәлайтын іс-материалдарымен таныстырудан бас тартты және бізді өтірік айыптаушылармен көзбе-көз кездестірмеді.

Ф.Жәнібеков пен *Ж.Жанғожин* ісін *Гурьев* уездік УСО 10-бөлімінің тергеушісі *ақ-қарасын* тексеріп, Қылмыстық кодекстің 109-бабы, 110-баптың екінші бөлімі және 153-бабына сәйкес олар кінәлі деп табылып, айыптау шаралары қолданылды – *Ж.Жанғожин* өз сыбайластарымен қамауға алынды, ал *Ф.Жәнібеков* атқаратын қызметінен босатылғанды, бірақ бізге түсініксіз, ол осы процестің негізгі кейіпкері бола тұра қамауға алынбады.

Ф.Жәнібеков *Аманғали Кенжахметов* ісін тексеру барысында оны екінші айыпкер *Ерғали Аязбаевтың* материалына қосып, әрекеттерінің бір-біріне ұқсастығын байланыстырып (олардың ара қашықтығы 500 шақырым жерде болған уақиғалар), бұл іске тексеруші үлкен мән беру үшін және өзінің жеке басының күмәнсіз кінәларын перделеп жасырмақ боп, әдейі солай жасап, айыптылардың ұзын санын 91 адамға жеткізді.

(Мүмкін, бұл қылмысты істің өте үлкен он төрт томнан тұру себебі де сондықтан болар. Екіншіден, 1928 жылы қаңтар айының басында бір топ *Гурьев* жерінде *Аманғалиды* өлтіріп жатқанда, енді бір топ Орал облысы, *Казталовка* аулында *Ерғали Аязбаевты* тірілей ұстайды. Міне, осының негізінде *Ф.Жәнібеков* Оралдың “*Қызыл ту*” газетінде шілде айында “*Тоқсан бір*” атты мақала жариялайды – *Л.Қ.*).

Ғ.Жәнібеков Аманғали ісіне байланысты қамауда отырған отызға жуық адамды өз қолымен, әрі үкімімен тұтқыннан босатып жібереді. Оның бір бөлігі Жұмағали Жанғожиннің жақтастары еді, бірақ біз көріп отырғандай, мұның бәрі Ғ.Жәнібековке осындай ерліктері үшін Қылмыстық кодекстің өзіне бұйырған статьяларынан басқа ешқандай көмегі болмады. Біз Москваға да телеграмма жолдадық.

Биыл қаңтар айының басында Ж.Жанғожин тергеуші Ғ.Жәнібековпен бірге Аманғалидың ауылын шауып, мал-мүлкін тәркілеп әкеткенде, оның інісі, былтырдан бері бізбен Орал түрмесінде отырған Кенжахметов Сүндетқалидың әйелін қоса әкетіп, өзінің немере ағайыны Ниталиевке қосады.

Осының бәрін Сізге хабарлай отырып, бізді айыптайтын Аманғали ісін Ереғли Аязбаевтың материалынан бөліп алып, Жоғарғы соттың қазақ бөліміне жіберіп, оған арнайы судьяны қоса тағайындап, бұл істі екеуара бірлесіп қарауын сұраймыз. Сосын қазақшылыққа байланысты барлық материалды алдын ала жинастырып, оған істің қарайтын жері, бандитизмнің негізгі болған аймағы — Гурьев округін белгілеп және психологиялық жағынан қазақтың салт-дәстүрін сақтап, бар материалдарды мұқият тексеріп, бұл іске ешқандай қатысты кінәміз болмағандықтан, осынау тұтқыннан бізді босатуыңызды сұраймыз.

Тұтқындағылар: (бәрінің қолдары бар)

(№ 67118/192-іс, 14-т., 988—993-бб.)

Бұл кезде Мұхсина Кенжахметова да жеке арызданған болатын. Мазмұны төмендегідей.

ОГПУ-дың өкілетті өкіліне
Қазақстан. Қызыл-Орда қаласы.
Көшірмесі: ҚазССР Республика прокурорына,
Өлкелік әйелдер ісі бөліміне
Орал округтік түрмеде тергеуде отырған
Мұхсина Әлімтайқызы Кенжахметовадан

Өтініш

Мен Аманғали Кенжахметовтің әйелі болғандықтан, 1926—27 жылдары онымен бірге жүргенім үшін айыпталудамын.

Мәселенің мәнісі мынада: 1926 жылы мен он алты жаста едім. Аманғали Кенжахметов ескі рулық-патриархалдық турмысты қалдаушы ретінде қазақ әйелдерінің бостандық алуына қарамастан әкемнің бұрын атастырған адамына шықпаймын дегенімді естіп, қарумен қорқытып, мені зорлықпен алып кетіп, өзіне әйел етті.

Мен осылайша жап-жас басыммен қырықтағы қартамыс Аманғалидың құрбандығына айналдым. Бірақ ақыр соңында ауырамын деген сылтаумен, онымен бұдан былай бірге жүруден мүлдем бас тартып, қалып қойдым.

Мен бір кезде қазақ елінің Ресей патшасы қанын сорған мәдени, тұрмыс, саяси жағынан артта қалған кедей шаруасының қызымын.

Мен Кеңес өкіметінің арқасында басқа қазақ әйелдері сияқты азаттық бұғауын бұзып, бостандыққа енді қолы жеткендердің бірімін.

Мен қараңғылықтың зардабын шеккен, сауатсыз басыммен Аманғалидың қақпанына түскен бейшара адаммын, жас бола тура ешқандай білімім де жоқ, ата-анадан дұрыс тәрбие де көре алмадым.

Жоғарыдағыларды Сізге мәлімдей отырып, айтқандарымды дұрыс түсініп, сот ісімді қарағаныша, мені ақтауыңызды сұраймын және айыптау жазамды өзгертулеріңізді өтінемін.

Мұхсинаның қолы (арабша, қарындашпен қойған)
1928 жыл, қазан.

(№ 67118/192-іс, 14-т., 20-б.)

Өкінішке орай, арызданған бұл адамдар жоғарғы жақтан ешқандай қанағаттанарлық жауап ала алмаған.

Бұл кезде Аманғали туыстарын қудалаудың жаңа кезеңі басталған-ды. Мына бір хабарламаның мазмұны сонын куәсіндей.

Гурьев округтік ОГПУ бөлімі бастығы ж. Интэге
Новобогат ауданы Манапш ауылында
Советтерді сайлау өкілі Х.Байболовтан

Хабарлама

Бізге белгілі деректер бойынша және оны Манапш ауыл азаматтары да растайды, Аманғалидың інілері Мұқанғали мен

Әндірағали Кенжахметовтер 1928 жылы 19—21 желтоқсан аралығында Манаш аулында болып, Илияс Әлеркесбаев үйінде қоныпты. Сосын тағы біреулердің үйінде болған. Асыңған қарулары бар. Олар бізге Манаш ауылсоветінің төрағасы және аудан өкілі керек, салық төлеу керек еді және т.б. шаруаларымыз бар депті. Одан кейін өздерінің тұрағы Жаман Шолан ауылына кетіпті.

Олар бұл ауылға азамат Өтеішқали Жақыбалиевпен көріскелі келген, ал ол жуырда ғана Орал түрмесінен шығып, өз ауылына оралған. Аманғалимен байланысы болған деп Орал губерниялық түрме үйінде отырған-ды. Ал қазір оның Мұқанғалимен де байланысы бар деген қауесет бар ел ішінде. Ауыл тұрғындарының айтуларына қарағанда, Манаш ауылының тұрғыны Хаби Менкешев, Астрахан губерниясының Красный Яр уезінен шыққан әтірәт 10 атты адам Мұқанғалиды іздеп жүрген көрінеді. Бірақ оны әлі ұстай қойған жоқ. Мұқанғалидың астындағы жақсы аты қуғыншыларға жеткізбеген. Міне, осыны сізге хабарлауды өз борышым деп түсінем және Мұқанғалиларды ұстап, қамауға алуыңызды өтінем. Себебі, адамдар қолдарында қарулары бар олардың әлі еркін жүргендерінен секем алып, қорқып, әрі бізге ауыл совет төрағасы мен аудандық өкіл керек деседі. Осы жағдайлар болашақта жұмысымызды жалғастыра беруге өте қауіпті.

Байболов

(қалы)

(№ 289-іс, 1-т., 15-б.)

Міне, осыдан кейін Гурьев округтік ОГПУ бастығы Интэ Мұқанғали ауылына И. Чапурин бастаған отрядты аттандырған. Операция нәтижесін И. Чапурин рапортында былай хабарлайды.

(көшірмесі)

ОГПУ Гурьев округтік бастығы Интэге
бөлімнің өкілі И. Чапуриннің

Рапорты

Сіздің бұйрығыңыз бойынша 19 желтоқсан 1928 жылы біз Гурьевтен шықтық. Жанымда 3 коммунар, 23 желтоқсанда кешкі сағат 20-да жол-жөнекей мәліметтер алдық. Мұқанғали

Кенжахметов (қанша адам екені белгісіз) Әндіреали Кенжахметовтің қыстауында екен. Біз тоқтаған жерден екі орта 45—50 шақырым, “Ақ мешіт” атанған Себек мешітінен онша қашық емес, соның оңтүстік-батыс бағытында.

24 желтоқсан күні біз тобымызбен Мұқанғали Кенжахметовтің қыстауына беттеп жүріп кеттік. Оның үйіне бір шақырымдай жер қалғанда, жол көрсетушіміз Салижановтың (мүмкін Сәтжанов) анықтап айтқаны: “Мұқанғали, тап қазір, өз үйінде. Жанында тағы қандай адамдар барын бұл білмейді. Өтініші, қалайда Мұқанғалиды өлтіру керек, әйтпесе ол соңынан бұдан өш алатын болады. Осыларды білетін ол бұрын да Мұқанғали туралы хабарлауға қорқып жүретін еді.

Сонымен біз Мұқанғали үйіне 130—140 қадам жақын келгенімізде байқағаным, қора ішінде және оның жанында ерсілі-қарсылы жүгіріп жүрген бес-алты адамның сұлбасы көрінді. Ал үйге жақындағанда үй сыртында тағы бір адамды көрдім. Қолында винтовка, өзі атуға дайындалған. Мен тездеп атыма қамшы басып, оған қарсы ұмтылдым. Мақсатым — оларды қорқытып, састыру. Ал өзім мүмкіндігінше атыммен қабырғадан қарғып, қора ішіне кіргім келді, сөйтіп олардың берілуін талап етпекші болдым. Әйтпегенде жаңағы қабырғаның ар жағынан көрінген адамды револьверден ату тіпті мүмкін емес-ті.

Бірақ қабырғаға 2—3 қадамдай қалғанда бұндай қамалдан қарғып секіріп түсуге әдеттенбеген атым кілт тоқтап қалды. Сондықтан мен әлгі көрінген адамға енді амалсыз револьверден оқ атуға мәжбүр болдым. Ол да маған қарай винтовкадан оқ атты, бірақ тигізе алмады. Бұдан кейін мен артымнан шауып келе жатқан жолдастарға “Тездетіңдер!” деп айқайлады. Өзім де атты тастай сап, тездеп қабырғаға тығылып, оның ар жағындағы бандитке 3-4 қадам аралығында револьверден оқ аттым (винтовка иығымда асулы болатын). Ал револьверден атқаным — бандиттердің есін жисғызбай, оларды берілуге мәжбүр ету әдісі еді.

Бірақ бұл кезде бізге қарай қыстаудың ішінен біреу оқ атты. Бізге қарай есік ашық екен. Сондықтан біз бірнеше қадам үй сыртына қарай шегінуге мәжбүр болдық. Сөйтіп енді екі адамға оқ ату керек болды.

Мен кейінгі әскеріме, тіпті кейбіреулерінің фамилиясын да атап бұйрық бердім. Бірақ олардан жауап болмады. Тек

маған қарама-қарсы қабырғаның сыртынан адамның дауысы естіліп тұрды.

Ол бізді боқтап-балағаттап және орысша айқайлады. “Әндіргали, бей русских!” — деді. Бұдан бізге қарсы тұрған адам Мұқан екендігі анықталды. Ол айқайлап, Әндір інісіне бұйрық беріп тұрғаны белгілі болды. Мұқан осылайша тағы 5—6 минуттай оқ атып, 35 патрон шығындады. Сосын ол қазақша айқайлап: “Әндір, сен осы жерден ата бер, ал мен басқа бір жерден...” — деп үйдің сыртына қарай, екіге бөлінген қора қабырғасынан үюлі пішенге бет алып көзден ғайып болды.

Мен оның осынау сөзі мен істемек әрекетінен түсінгенім, ол бізді сол жағымыздан айналып өтпек екен. Сондықтан мен қасымдағы жолдастарымды қалдырып, өзім қабырғамен орды бойлап солай қарай жүрдім. Қабырға бұрылысынан айнала беріп мен Мұқанғалимен бетпе-бет ұшырасып қалдым. Ол жалма-жан тездетіп бір тізесін бүге мені атпаққа оқталды. Мен де осы сәтте тездеп тіземді бүгіп, винтовкамды кезендім. Екеуміздің атысымыз бір кезде шықты. Мұқанғали әуелі етпетінен құлап, кейін аударылып түсті. Жақын кеп қарасам, оқ оның бетіне тиген екен, ол жанталаса бар денесі дірілдей бастады. Мен қораның сол қабырғасымен манағы жеріме қайтып оралдым. Адамдарыма болған жағдайды айтып, енді қораның ішін аралап шықпақшы болдым, ойым тағы жасырынып жатқан адам жоқ па екен дегенім және оған қоса өз адамдарымды да қарастырдым. Бір бұрылыста өз адамыма жақындай беріп байқап қалғаным — қыстаудың келесі бұрышынан күмге қарай бір адам қашып бара жатқанын көріп қалдым. Оған мен бір-ақ рет оқ атып үлгердім, бірақ ол құм тасасына түсіп жоқ болды. Ал оның артынан қуу өте қауіпті еді. Ол үшін қораны кесіп өтуге тура келеді, ал о жақта үйдің ашық есігі мен терезесі көрініп тұрды. Тығылған адам болса тура оқ атуы мүмкін. Оған қоса сусылдаған құм арқылы жүгіріп өту оңай шаруа емес-ті.

Осы кезде қараңғы түсіп, қашқын Әндіргали Кенжахметовті іздестіру мүмкін болмады. Сондықтан біз Мұқанғали қыстауынан үш шақырымдай жерде орналасқан азамат Сабыр Сұлтантеміровтың үйіне қонуға беттедік. Ал 25 желтоқсанда таңғы сағат төрт шамасында Әндіргали Кенжахметовтің бағытын біліп қайтуға бір адамды жібердім, бірақ одан сағат сегізге шейін еш хабар болмады.

Ал сағат сегізде бізге Жаман Шолан ауылының азаматы Ғабдол Жаленов келді. Оның үйі Мұқанғали қыстауының 6—7 шақырым солтүстік жағында екен. Сонда оның айтқаны, түн ортасында оған Әндіргали Кенжахметов келіп, сыртқа шақырып, келген топтың қайда тоқтағанын сұраған. Ал Жаленов оны білмеймін деген соң Әндіргали тез бұрылып, терістікке қарай жөнеле берген. Оның астында торы аты бар екен, ал винтовкасы болмаған.

Әндіргали Кенжахметовтің бұдан былайғы алған бағытын анықтауға еш мүмкіндік болмады. Себебі, Әндіргали жергілікті тұрғындардың көмегімен жасырынатынына, ал бізге бұдан әрі оның соңына түсіп іздестірудің еш нәтиже бермейтініне көзім жетті.

И. Чапурин

(қолы)

Көшірмесі дұрыс:

Гафиатуллин

(қолы)

1928 ж.

(№ 289-іс, 1-т., 17-19-бб.)

1929 жыл

“Соңымнан түскен соң каскүнемдер,
Амалсыз Аманғали асты Дендер.
Өлерде ұрпағыма: “Аманғали
Заң емес, залымдардан кашты” деңдер.

Мен де бір ұлың едім дәріптеген,
Әрқашан жолым бірге ед халықпенен.
Қанішер Аманғали десе дағы,
Ешкімнің қанын ішіп дәнiкпеген.

Мен де бір ұлың едім күміс көмей,
Жанымды түсінуге тырыс, кедей.
НЕліктен Аманғали Нарында еді,
Неліктен Тайсойғанда – Құныскерей?

Заманым, заман емес, перісін бе?
Қоймадың Атыраудың серісін де.
Апыр-ау, қазақ деген ел едік қой,
Бір тентек жүрмес пе еді ел ішінде?”

(Т.Досымов,

“Кім мені халық жауы атандырған?”)

Бұл жыл — Оралдың губерниялық түрмесінде Ерғали Аязбайұлы мен Аманғали Кенжахметұлы ісі бойынша жылдан аса отырған адамдардың сотталу кезеңі. Іс 1929 жылы 14 қаңтарда қаралып, үкім де шыққан. Мазмұны төмендегідей:

ОГПУ Орал губерниялық (сот) коллегиясының 1929 жылғы 14 қаңтардағы мәжілісінің хаттамасы.

Тыңдалды:

Азамат Аязбаев Е.
(құрамында 40 адам)
Қылмыс кодексінің
№ 59-3 бабы бойынша
айыптау (№ 67118/192-іс)
Іс СССР ЦИК
Президиумының 9 маусым
1927 ж. қаулысы бойынша
қаралды.

Үкім шығарылды:

1. Аязбаев Ерғали
2. Бияқаев Ғұсман
3. Меңдіғазиев Абдолла
4. Ерғалиев Жұмабай
5. Дәулетжанов Темірболат
6. Ерғалиев Ахмет
7. Қапанов Ғұсман
8. Мұхамедияров Бөлекбай
9. Темірғалиев Аман
10. Нұрғалиев Елеусін
11. Бурханов Мұхамғали

— атылсын

Осы іс бойынша Аманғали Кенжахметовке қатысты:

1. Сариев Хажиахмет;
2. Жұмағалиев Бисен;
3. Есениязов Сейітбаттал;
4. Бишіков Науда;
5. Лезов Хамит;
6. Кенжахметов Үмбетқали;
7. Кенжахметов Сүндетқали;
8. Кенжахметова Мұхсина;
9. Әубекеров Рамазан — 5 жылға концлагерьге айдалсын;
10. Лезов Махмұт;
11. Жүсіпов Әбдірахман — 3 жылға концлагерьге айдалсын;
12. Таутекенов Сүндет;
13. Бейімбетов Сейітмырза — 3 жылға Сібірге айдалсын;
14. Тоқтамысов Қашым — ісі қайта қаралсын.

ОГПУ коллегиясының хатшысы:
Мөр басылған

Л.Шкоков

Осылайша сот үкімін алған тұтқындар енді этаппен баратын жерлеріне аттандырылған. Олар негізгі тұрақтарына сол жылы жеткен. Тек қана Бейімбетов Сейітмырза барар жеріне жете алмай, Томск облысының бір елді мекенінде сырқаттанып қайтыс болды, сонда жерленген.

Ал Мұхсина Кенжахметова арыздануын жалғастыра берген, үмітін үзбеген.

*ОГПУ коллегиясына
ОГПУ-дың бақылау прокуроры арқылы
тұтқындағы Мұхсина Кенжахметовадан
(ЛК ССР, Кемь қаласы, ОГПУ
бөлімінің Разноволок пункті)*

Өтініш

Мені 1927 жылы қыркүйек айының басында Гурьев округтік ОГПУ-ы тұтқындап, ОГПУ коллегиясының 24 наурыз 1929 ж. қаулысы бойынша бес жылға соттап, СЛОН-ға жіберген болатын.

Маған қылмыс кодексінің 17-бабы бойынша 59-3 статьясында қаралған айып тағылды. Менің қаракетім Октябрь мерекесіне дейінгі кезеңде өтсе де, оның онжылдық мерейтойына байланысты амнистиялық жеңілдіктер маған қолданылмады.

Мен Қазақстанда көшпенді жарлы отбасында өскен адаммын. Жасымнан көргенім жоқтық пен ауыр азапты еңбек. Ешбір моральдық көмек көрмей, білімнің кәусәр бұлағынан қана алмай өткен балалық шағым. Күндікте өткен жастық кезім. Одан былайғы да бар өмірім осылайша өтуде.

СЛОН-ға мен 1929 ж. 2 маусымда келдім. Содан бері маған жүктелген барлық жұмысты қадари-халімше атқарудамын Тәртіп бойынша ешқандай ескертпелер алмадым, бұзақылық істеген емеспін.

Жоғарыдағы айтқандарымды қорытындылай келіп, ОГПУ коллегиясынан өтінерім: Октябрь мерекесінің онжылдық мерейтойына байланысты берілетін кеңшіліктерден мені құр қалдырмай, амнистияға беруіңізді өтінемін.

(Мұхсинаның арабша қойған қолы)

Мұхсинаның бұл арызы аса көркем, таска басқандай етіп көк сиямен орысша жазылып, өзі жасыл сиямен қол қойған.

Өтінішінің жоғарғы сол бұрышына хатталған номері 727. “11 шілде 1930 ж.” деген, ал оң жақ бұрышына “ОГУ-дың шығыс бөліміне Караленск” деп 1930 жылы 14 қазанда қол қойған. Өтініштің астына сол бұрышқа “АЦР (архив). Архивтік қылмысты ісіне тіркелсін” деп, оң жақ бұрышына “Кенжахметовтер әлі толықтай ұсталған жоқ. Оны (Мұхсинаны) босатуға болмайды” деп қол қойып, мөр басқан. Осы өтініштің астына Мұхсинаға берген мінездеме тіркелген.

Мінездеме

ОГПУ УСЛОН бөлімшесі

ФИО: Кенжахметова Мұхсина, жасы – 20-да.

Орындайтын жұмысы – ау тоқушы.

Мінездемесі: Адал ниетті, ұқыпты жұмысшы. Қызметке ынталы, өзге тұтқын әйелдерге үлгілі.

Мінездеме бергендер

ЦАК төрағасы:

Кузнецов (қолы)

Іс жүргізуші:

Гофлаг (қолы)

(№ 67118/192-іс, 14-т., 254-6.)

1930 жыл

Сүр жорға ат, мінуші едім баптап-сайлап,
Ауылда жүруші едім күліп-ойнап.
Айрылып туғандардан жалғыз қалдым,
Шаршаймын соның бәрін ойлап-ойлап.

* * *

Байлаған қара көкті тоңбайды екен,
Айрылған ағасынан оңбайды екен.
Айрылған ағасынан қалай оңсын,
Ағайын бір туғандай болмайды екен.
(Аманғалидың інісі Әндіргали өлеңі)

Аманғали инісі Әндіргалидың тұтқындалуы

1930-шы жылдың басында Гурьев округтік ОГПУ бастығы Интэ Әндіргали Кенжахметовті тұтқындауға өз қызметкері В.Поповты аттандырады. Ол операция нәтижесін мына рапортында хабарлайды.

№ 1346 кіріс
15.02.1930 ж.

ОГПУ Гурьев округі бөлімінің
бастығы ж. Интэге

Рапорт

Чапуринмен келісім бойынша, Әндіргали Кенжахметовті тұтқындау үшін (Тума ауылының "Арал-Себек" бөлімі) менен басқа ж. Свечников және жергілікті коммунардан немесе ГПУ органына жәрдемші тобынан жол көрсетуші ретінде біреу болу керек еді.

Новобогат ауылына келіп ұйымдастыру жұмысын бастадық. Ауаткомға 8 февраль күні сағат 12-ге шейін 4 атты ер-тұрманмен дайындау жүктелген-ді. Арқан, тағы сол сияқты керек-жарақты ауаткомның уақытша төрағасы дайындайтын боп уәде берген-ді.

Өкінішке орай, төраға уәдесінде тұрмай, белгіленген уақытта аттар дайын болмады. Төраға ауылда аттар табу мүмкін емес деп сылтау айтты.

Тек ж. Неталиев пен менің талабымнан кейін, енді кешіктірсеңдер әрбір іс-әрекеттеріңді контра деп санаймын дегеннен кейін ғана ауатком төрағасы жедел қимылдап, жақын жердегі "Жаңа жол" коммунасына біреуді атпен жіберіп, әбiр болғанда, кешкі сағат 10-ға ерттелген 4 ат жеткізілді.

Бірақ Свечников те, азық-түлік те, 8 февраль күнгі кешкі сағат 9-ға шейін келіп жетпеді. Сондықтан топ мүшесіне өз еркімен ж. Неталиев және коммуна бастығы Рамазан Махмұдов қосылып, түнгі 10 сағат 30 мин. ауылдан шығып, бағытымызды жақын жердегі Кетешағыл ауылына бұрдық. Себебі, сусыз даламен 100—150 шақырым жердегі Тума ауылына бүгін жету мүмкін емес-ті.

Кетешағыл ауылының бірінші қыстауына 9 февраль күні таңғы сағат 8-де жеттік. Сол күні қар жауып, қатты боран

болды, сондықтан топ Кетешағыл ауылына тек 10 февральда жетті.

“Хабар” бізден бұрын жетіп қалама деп тобымыз түнде қимылдады, оған қоса ешбір күмән тудырмау үшін біз болған әрбір қыстауда ж. Неталиев үйдегілерге колхоз құрылысы туралы үгіт-насихат әңгіме жүргізіп отырды. Бұл бір жағынан тұрғындардың көңіл күйлерін байқау да болатын. Әрі біздің мақсатымыз — колхоз құрылысын ұйымдастыру еді. “Қалмұқан” ауылда болмай шықты, ол Толыбай ауылына кетіпті, сондықтан хабар күтуге тура келді.

Көкпекті ауылының бір үйінде, Шушекенов Бегейден еселеп келіп жатқан хабарларға қарағанда, Әндіргали Кенжахметов қазір үйінде, ешқайда шықпайды және өз ауылында екендігін мұқият жасырады. Себебі, бір жағынан өкіметтен қорқады, бір жағынан өздерінің қас жауы Жангожсиннен күдіктенеді.

Сол ауылдың ең соңғы қыстауларының бірінен естіген хабарымыз және адамдарының айтқандары: Әндіргали қазір Мұқанғали Кенжахметов қыстауында тұрмайды, 1929 жылдың аяғында жаңадан тұрғызған өз үйінде тұрады (Мұқанғали қыстауы өртенген екен).

Жангожсин руының Себек руына жауласқандығынан, ал себектер — ағайынды Кенжахметовтердің руы болғандықтан, мен тәуекел деп, жол көрсетушіге Көкпекті ауылының тұрғыны, Жангожсиннің руласы және оның Аманғалиға қарсы құрған ерікті тобына қатысқан Ғазиз Рсәлиевті алдым, оны запастағы револьвермен қаруландырдым. Сонымен 10 февральда түнгі сағат 10-да соңғы дайындықты аяқтап, жолсыз құм арасымен Кенжахметов қыстауына қарай жолға шықтық. Кенжахметов қыстауына шабуылдап, Әндіргалиды тұтқындарда мен жауынгерлерді мынадай тапсырыстарға бөлдім. Рсәлиев, менің ойымша, қорада тұратын атқа ие болады. Біз Неталиев екеуміз тездеп қыстауға кіреміз, Неталиев менен кейін екінші боп кіреді де, шам жағады. Ал Махметов, винтовкамен қаруланған ол, қыстаудың төбесіне шығып, егер Әндіргали қашпақшы болса, оны атуға тиісті.

Кенжахметов қыстауына бір шақырымдай қалғанда біз бір аттылы адамды байқап қалдық. Ол бізден қашпақшы болған, бірақ оны қуып жетіп тоқтаттық. Бұл әйел адам боп шықты. Оның айтуынша, ол көрші ауылда қонақта қалған

күйеуіне бара жатқан болды. Бұл өзі түнгі сағат он екі кезінде болған соң күдікті әйелді тұтқындауға тура келді.

Жақын жердегі қыстауда (отагасының аты белгісіз) әйелді де, үй иесін де жауап алдық. Бастапқыда олар: “Әндіргали жалты ауылда жоқ және қайда кеткенін де білмейміз”, — деп көкіді. Бірақ біраз қыспаққа алған соң шынын айтты. “Әндіргали әлгінде қонақта болған, қазір үйіне қайтып оралды”, — деді.

Барлық әйелдерді қыстаудың бір бөлмесіне жинап, ешқайсың ешқайда шықпайсыңдар деп бұйырып, өзіміз алға жылжыдық. Сонымен түнгі он екі сағат отыз минутта Әндіргалидың қыстауына жеттік. Қаруымызды дайындап, шапқылап үйге жетіп келдік. Бу жерден қашуға дайындап қойған ерттеулі айғырды қалға түсірдік те, “үйге шап!” деген команда бойынша Неталиев, Махметов және өзім қыстауға лап қойдық.

Кірген қыстаудың ию-кию бұрылыстарынан ішкі үйдің есігін таба алмай біраз жүріп қалдық. Ал Неталиев шам жаға алмай әлекке түсті. Бірнеше секундтан кейін сипалап жүріп есікті таптым-ау ақыры, бірақ ол ішкі жағына ілгешекке ілінген болды. Оны ашуға уақыт жоқ, аяқпен бір теуіп ішке ендім де, екі рет жоғарға қарай атып-атып жібердім. Менің артымша ішке енген Неталиев қайта қашты, сөйтіп жарықсыз, сіріңкесіз мені жалғыз қалдырды.

Менің “Әндіргали мында ма?” деген сұрағыма, ол “мында” деп жауап берді. Артынша оң жағымнан мылтық даусы шаңқ етті де, атқан оғы менің басымның тұсынан зу етіп қабырғаға қадалды. Атқан Неталиев екен, ол сол бойда дыбыс берді, әйтпесе атқан Әндіргали екен деп табанда оны атып тастауға аз-ақ қалдым. (Әйтпесе, құдай ақына, оны Әндіргали екен деп табанда атып салатын едім).

Неталиевтің бұл қарекетін маған айтып түсіндіру қиындау, бірақ оны алаңдасырлықтан немесе қорқақтықтан істеді дей алмаймын, себебі жолдастардың екеуі де — Неталиев те, Махметов те — сөзсіз батыл адамдар, өте үлкен көмек көрсетті.

Ыждағатпен тергеу, тексеру кезінде қыстау ішінен үлкен пышақтан басқа бөтен қару табылмады. Әйтседе тұрғындардың айтуы бойынша, Әндірдің револьвері бар еді, оны мүмкін күні бұрын қораның қабырғаларының бірінде топанның арасына тығуы да мүмкін ғой.

Әндіргалидан басқа үйде оның анасы, әйелі, өлген ағасы Мұқанның екі әйелі және жеті баласы тұрып жатыр екен. Әндірдің шаруасында боталы інгені және екі сиыры, ерттеулі аттан басқа жайылымда екі биесі және бір құлын бар екен.

Оларды іздеп табуға уақыттың жоқтығынан, мен оның отбасы, балалары тұтқындалмайды деп сендірдім, демек бар мал жоғалмайды деген сөз. Жақын арада милиционерді жіберіп Новобогат ауылына бар аттарды алғыздырдым.

Әндіргали қазір біздің штаб-пәтерімізде тұтқында.

**Новобогат оперативтік
участок бастығы:**
13 февраль, 1930 ж.

В.Попов (қолы)

(№289-іс, 1-кор, 1-т., 47-48-бб.)

Сол күні милиционер В.Попов Әндіргали Кенжахметов пен куәгер ретінде Жұмағали Жанғозиннен сұрақ-жауап алған. Енді соның мазмұнымен танысыңыз.

**Әндіргали Кенжахметовтен
жауап алу хаттамасы**

1930 жыл, 13 ақпан

Гурьев қаласы

ОГПУ Гурьев округтік бөлімінің қызметкері Попов, айыпкер, Кенжахметов Әндіргали, 1899 ж. туган, малшы, шала сауаты бар, жеке меншігінде – 3 аты, 2 сиыры, 3 түйесі, 2 құлыны бар, үйленген, баласы бар, балық кәсіпшілігінде қызмет істеген, сотталмаған, ГПУ Гурьев уезі ағасы Аманғали ісі бойынша жауап алған.

Ол мынаны көрсетті:

1927 жылға дейін мен балық кәсіпшілігінде маусым кезінде Астрахан округінде істедім. Балық маусымы аяқталғанда жалданып батрак болдым, кейде Астраханда жылқы базарында Әбу Махамбетов дегенде жалданып еңбек еттім. Ал 1927 жылы Астрахан губерниясына біржола кеттім, ауылға да келмедім.

Сұрақ: Ағаңыз Мұқанғали қай жылы өлген еді?

Жауап: Мұқанғалиды 1928 жылы қыста өлтірді ғой. Осыны білген мен Азғыр ауданында бас сауғаладым, қорықтым, өкімет адамдары мені де өлтіруі мүмкін дедім.

Сұрақ: 1928 жылы сіз қалайша ауылда болдыңыз? Сіз ғой бұрын Астраханда ешқайда шықпастан тұрдым дедіңіз?

Жауап: Мен онда тек уақытша ауылға келіп тұрдым. Себебі отбасымды көруім керек, бірақ мынадай оқиға болды (Мұқанғалиды айтады).

Сұрақ: Сіз ауылға 1927–28 жылдары келдіңіз бе?

Жауап: Иә, бірнеше рет келдім. Келгенімде Мұқанғалимен кездесіп тұрдым, байланысым болды.

Сұрақ: Сол келген кездеріңізде. Сіз ауылсоветке неге бармадыңыз?

Жауап: Оның маған керегі қанша? Мен оны міндетім деп ойлағаным да жоқ, себебі мен өзімді қарақшымын деп санамаймын. Ал мен өзім ауылсоветке керек болсам, онда ол маған келсін, мені іздеп тапсын. Менің жауабым осы.

Әндіргали Кенжахметов қолы (арабша)

Жауап алған: В. Попов (қолы)

(№ 289, 1-т., 22-б.)

Жұмағали Жанғожиннен жауап алу хаттамасы

1930 жыл, 13 ақпан Гурьев қаласы

Куәгер: Жанғожин Жұмағали, 1884 жылы туған, малшы-шаруа, қазақша, орысша білімі бар, орта шаруа, жеке меншігінде: ірі қара мал – 25 бас, үйленген, 5 баласы бар, совдепком төрағасы, 1924 жылға дейін тексеруші, азық-түлік комитеті және халық соты боп істеген, партияда жоқ, сотталмаған, бірақ тексеруде, тергеуде болған.

Ол мынаны көрсетті:

Патша заманынан бері ағайынды Аманғали мен Мұқанғали мал ұрлаумен шұғылданды. Олар бірде алыстағы Орал жерінен мал айдаса, бірде өз туыстарынан да өкететін еді: мысалы, Әділмыстың (фамилиясын білмеймін), Тума ауылы тұрғыны, бір түйесін өкеткен.

1921—22 жылдары Амангали мен Мұқангали өз еріктерімен ж. Чуланов әтірәтіне кіріп, Кисилев бандысына қарсы соғысқа қатысты, бірақ 1922 жылдың аяғында олар әтірәттан өз еріктерімен кеткен және біраз қару-жарақты жасырып әкеткен. Осылайша қаруланған олар 1923 жылдан бастап елге тыныштық бермей қарақшылықпен шұғылданған. 1923 жылы олар Жаманқұдық ауылының тұрғыны Жақыпқали Тұқбосыновтың 4 жылқысын, Кетешағыл ауылының тұрғыны Тақым (мүмкін Тақыш) Меңдалиевтің бір түйесін т.б. тартып алған.

Осындай істері 1928 жылға шейін жалғасады.

1924 және 1925 жылдары Амангалидың інісі Әндіргали білімі бар адам ретінде, екінші жағынан, ағаларының қолдауымен ауылсоветке хатшы болып сайланды, сонымен қатар ағаларын жан-жақты қорғап, көмектесіп жүрді.

1925 жылы мен Әндіргалиды Шолан ауылында кездестіріп, оған ағаларыңа айтып түсіндір деп ақыл-кеңес бердім. Менің бұл пікіріме Әндіргали құлақ аспады, тіпті теріс айналып, сөйлеспей қойды. Бұл әңгімеміз Шолан ауылының кейбір адамдарының көзінше де болды. Тек олардың аты-жөнін қазір ұмытып қалыппын, есімде жоқ.

1924 жылы бұрынғы Орал губерниясының жергілікті өкімшіліктері Амангали мен Мұқангалиды ұстамақ болып біраз әрекет жасады. Бұл кезде Амангали өз жанына нағыз қарулы әтірәт жинаған-ды: оның құрамында әр түрлі кезеңдерде іс-әрекет жасаған Есениязов Сейітбаттал, Тайыр Тілеков, Бисен Жұмағалиев және басқалар болды.

1924 жылы Ордадан қылмысты іздестіру инспекторы Шкоков келген-ді; ол менен бандиттерді ұстау үшін көмек сұрады, оның бұл ұсынысын мен ұлдарыммен бірге қабылдап, бірге болдық, кейбір операцияларына қатыстық.

Бұны естіп білген Амангали інілерімен маған қарсы шығып, кек қайтармақ болды. Сөйтіп 1926 жылы Бает жайлауында жазда Амангали, Мұқангали, Әндіргали үшеуі менің немере інім Қанатқали Досмаиловты атып, менің үй мүлкімді тонап және бір атымызды алып кетті. Кейін 1926 жылы күзінде олар менің қыстауыма шабуыл жасады. Онда өзімнен басқа тағы бірнеше адам, туыстарым және оған қоса губерниялық ОГПУ бөлімінің Гурьев уездік өкілінің маған берген винтовкасы, патрондар болғандықтан, мен

олармен атыстым. Атыс кезінде біз Сұлтанғалиев деген бандитті, екіншісін білмеймін, атып өлтірдік, ал Аманғали кеудесінен ауыр жарақат алып, өзінің қыстауына қашты. Аманғали жарақат алған кезде оның інісі Әндіргали қарумен шықты және Мұқанғали екеуі оны қарауылдап тұрды. Әндіргали өзінің рулас ағайындарын үгіттеп, өтірәт құрып, мені өлтіртпекші болды, тіпті менімен қоса Есентемір руының азаматтарына қарсы болды. 1926 жылдың қысына сырқатынан жазылған Аманғали, інілері Мұқанғали мен Әндіргали болып Бектемір ауылының тұрғыны, Есентемір руының азаматы Ержанов Сүндет-қалиды ұстап өлтірді. 1927 жыл бойы Бает ауданы бойынша Аманғалиға қарсы Орал губерниялық ОГПУ бастығы ж. Шалимов бірнеше операция өткізіп, Аманғали тобын талқандады, ал мен өз тобыммен жыл аяғында Аманғалидың өзін және оның сыбайласы Тайыр Тілековті өлтірдім. Істері осылайша нашарлауына байланысты Әндіргали мен Мұқанғали қашып, Астрахан губерниясына қаруларымен өтіп кетті. Әндіргалидың Мұқанғали, Аманғали тобымен байланысының бары сөзсіз, олардың Астрахан губерниясында сатып алған аттарының бағасын 700 сомға шейін жеткен.

Бұған қоса Аманғали кезінде өзінің Беріш руынан және басқа да Күлкеш, Жайық, Адай рулары адамдарынан салық жинап, оны да Әндіргали мен Мұқанғалиға беріп отырған, олар Айбас ауылында белгіленген жерінде құпия түрде кездесіп тұрған.

Мұқанғали мен Әндіргали қашып-пысып жүріп Теңіз ауданының Ганюшкин ауылына жақын жерде де ұрлық жасаптымыс деген қауесет хабар да бар.

Аманғали оқиғасы басылып, ГПУ отряды қайтып Оралға оралған соң Әндіргали мен Мұқанғали 1926 жылдың басында өз ауылдарына оралған болатын. Сол кезде, Шолан ауылының тұрғыны Сапаровтың айтуынша, Мұқанғали мен Әндіргали менен өш алмақ боп, ауылымды шаппақ болды, сондықтан мен жан сақтау үшін олардан қашып, таныстарым Бекайдар ауылының тұрғыны Үбен⁴ Сарсенбаевтың, бірде Даулетияр Қоқановтың үйінде жасырынып жүруге мәжбүр болдым.

1928 жылдың аяғында олардың ауылдарына Гурьев округінен ГПУ өкілі Чапурин өз өтірәтімен барып, атыс кезінде, Мұқанғалиды өлтірген, ал Әндіргали қашып, жол-жөнекей өзін ұстатпау үшін шолақ винтовкасымен бірнеше

рет оқ атқан. 1929 жылдың аяғында Әндіргали ауылына қайтып оралған. Менің ауылдасым Әбдірахманов Ермұқаш Тума ауылына құмаршыққа барып қайтқан, айтуынша, ол Әндіргалиды көрген. Ол винтовка асынып жүріпті. Ол келісімен маған ескерткен болатын. Міне мен сондықтан Әндіргали кек қайтармақ боп, мені өлтіреді-ау деп қорқам.

Жауап берген: Ж.Жангожин (қолы)

Жауап алған: В.Попов (қолы)

(№ 289-іс, 1-т., 30-31-бб.)

Жауап алу хаттамасы

1930 жыл, 14 ақпан

Гурьев қаласы

ОГПУ Гурьев округтік бөлімінің қызметкері В.Попов жауап алды. Күәгер: Бөкебаев Дәулет, 1894 ж. туған, жұмысшы-батрак, ВКП(б) мүшесі.

Оның көрсеткені:

Ағайынды Кенжахметовтер бәрі де өздерінше банды құрайды. Оның ішінде Әндіргали да бар. Олар тұрғындарға, жалпы халыққа қатты қысымшылық жасады, өсіресе әйелдерге. Малды табынымен Бекайдар ауылынан айдады. Әсіресе осы ауыл көп зөбір көрді. Себебі, олардың арасында рулық жауласу басым болды. Осы бандылар сонымен қатар ГПУ әтірәтімен де жауласты. Бұл соғысқа Әндіргали да қатысты. Қазір қай жылы екені менің есімде жоқ, осы бандылар (Аманғали, Мұқанғали, Әндіргали) жазғы жайлауда, "Бает" деген жерде Новобогат поселкесінен 30 шақырымдай қашықтықта орналасқан Жаманқала поселкесі бағытында, сонда атыс-шабыс кезінде олар Жангожиннің ағайынын атып өлтірді. Басқа көрсетерім жоқ.

Жауап беруші: Бөкебаев (орысша қол қойған, шала сауатты)

Жауап алған: В.Попов (қолы)

(№ 289-іс, 1-т., 28-б.)

ҚАУЛЫ

1930 ж., 25 ақпан. Мен, ОГПУ-дың Гурьев округі бөлім өкілі Фафиатуллин, қолымдағы айыпкерге арналған қылмысты істі қарай отырып, Тума ауылы Новобогат ауданы тұрғыны Кенжахметов Әндіргалиға қатысты Қылмысты кодекстің 59-3 бабын еске ала отырып, бұл іс бойынша Әндіргали Кенжахметов міндетті түрде кінәлі, айыпты деуге толық дәлел бар. Оған кезінде өлтірілген ағалары Амангали мен Мұқанғалимен бірге қаруланған банды тобында болғандығы дәлел. Сондықтан Әндіргали Кенжахметов ісінің ауырлығын және оның дәлелденгендігін ескеріп және УПК № 144, 158-баптарын басшылыққа алып мынадай қаулы шығардым:

Әндіргали Кенжахметов — 1899 ж. туған, Новобогат ауд. Тума ауылының тұрғыны, руы Себек Беріш, орта шаруалы малшы отбасынан, шала сауатты, қарамағында 3 жылқы, 2 сиыр, 2 түйесі және 2 құлыны бар. Отбасында әйелі мен бір баласы бар, партияда жоқ, сотталмаған, тұтқындалған кезде өз ауылында тұрып, өз шаруасымен шұғылданды. Оны тұтқындап, Гурьев округтік I категориялық түрмеге қабылдау керек.

Осы қаулының 1 данасын ПП ОГПУ жіберу керек.

Өкілетті өкіл	(Фафиатуллин)
“Келісемін” КРО аға өкілі	(Чапурин)
Нач. Гур. ОО. ОГПУ	(Интэ)

(№ 289-іс, 1-т., 52-б.)

Осындай сұрақ-жауаптардан, жоғарыдағы қаулыдан кейін ОГПУ бөлімінің өкілі Фафиатуллин одан жауап алды.

Жауап алу хаттамасы

1930 ж. 2 наурыз, тергеуші Фафиатуллин, айыпкер Кенжахметов Әндіргалидақ жауап алдым.

Оның көрсеткені:

Сұрақ: Сіз өзіңізді Қылмыс кодексінің № 59-3 бабы бойынша кінәлі екендігіңізді мойындайсыз ба?

Жауап: Жоқ, мен оны мойындамаймын, себебі мен банды құрамында болғаным жоқ. Керісінше, бірде сол ағаларымды

сыйлап, енді бірде, қарсыласымыз Жұмағали Жангожиннен қауіптеніп, мен өз ауылымыздан әр кезде Астрахан жаққа балық аулау жұмысына жалға кетіп жүрдім, өкімет адамдарынан жасырынған емеспін.

Бұдан басқа айтарым жоқ.

Сол үшін қолымды қойдым

Сұрақ алған:

Ғафиатуллин

(№ 289-іс, 2-т., 53-б.)

Әндіргали Кенжахметов тексеру өткен соң, ату жазасына бұйырылған. Ол үкім Октябрь революциясының 13 жылдық мерекесі қарсаңында орындалған. Мына акт соның айғағы.

АКТ

1930 г. ноябрь 4-го дня

Мы нижеподписавшиеся:

Нач. 1-го отделения ГурОкр
ОГПУ т. Интэ,
комендант ГурОкр отд. ОГПУ
т. Гродненский,
прокурор Гур. р-на т. Денисов
и мед. врач, эксперт
т. Мордвинов

составили н/акт о том, что сего 3-го ноября 1930 г. в 24 часа по местному времени на местности в 9 км Юго-Западной окраины г. Гурьева приведено в исполнение постановление Заседания Особой Тройки при П.П. ОГПУ в Казахстане от 12 августа 1930, протокол № 31/к о ВМН в отношении обвиняемого по ст. № 59/3 УК Кенжахметова Андыра.

Каковой расстрелян. Смерть его констатировал врач т. Мордвинов и труп закрыт на глубину 2,5 м.

Настоящий акт составлен в 3-х экземплярах.

Для П.П. ОГПУ по Казахстану — 1 экз.

Райпрокурору — 1 экз.

Гурьевскому Окр. отд. ОГПУ — 1 экз.

Қолдары қойылған.

(№ 289-іс, 2-т., 12-б.)

Фин елінде біржола тұрақтап қалған Үмбетқалиды көрген адамның бірі атақты домбырашымыз, күйші Қаршыға Ахмедияров еді.

Ол былай дейді:

“1969 жылы Алматыда консерваторияда оқып жүріп, елге келгенімде туысымыз Үмбетәлі ағам үйінде Сүндетқали ағамен таныстым. Ол кезде біз Фин еліне концертпен барғалы жатыр едік. Сүндетқали маған Фин еліндегі інісінің адресін берді. Біз Хельсинкиге түстік те, келесі күні 500 км жердегі Оулу қаласына концерт қоюға барып қондық. Таңертеңгі тамақ үстінде сенің бір туысың келіпті деп шақырды. Барсам, стол жанында біздің администратор (КГБ адамы), Шамғон Қажығалиев ағамыз және тағы бір кісі отыр екен. Бойы ортадан жоғары, сары өңді, көк көзді болу керек. Жасы 60-тар шамасында. Амандастық, бірақ ол кісі менімен тілдесуге ишарат білдірмеді. КГБ адамы отырғанын сезсе керек, өте сақ отырды. Ол кісі Хельсинкиден осында өз машинасымен келіпті. Қасында татар күйеу баласы бар. Ол кісі бізбен бірге үш күн жүрді, бірақ сөйлесе алмады. Сүндетқали ағаның беріп жіберген адресі бар қағазды көрсеткенімде администраторымыз қолымнан қағып алды. Біздің елдің халқы үшін заманның тарлығы деген осы ғой”.

Қаламгер қарындасымыз Баян Болатханова өзінің “Қазақтың Қаршығасы” атты деректі повесінде осы уақиғаны былайша баяндайды:

“Алпысыншы жылдардың аяқ кезінде елде шетелге шығу тәртібі қатаң сақталатын. Қиын-қыстау кезеңде төрткүл дүниеге тарыдай шашылып, босып кеткен қазақтарды кездестіріп, сөйлеспек тұрмақ, атын атаудың өзі неғайбыл заман еді. Қаршыға Финляндияға барған сапарында естен кетпес бір уақиғаға душар болған. Аумалы-төкпелі заманда батырлығымен, әнші, ақындығымен белгілі болған, наркескен мінезінен опық жеп, баз кешкен аяулы азамат, “банды” атанған Аманғали жерлесінің туған інісі Үмбетқалиды шалғайдағы бейтаныс қалада жолықтырамыз деп кім ойлапты. Бөріне себепкер: түтіні будақтаған туған ауылдың жұпар иісті жусанына дейін қыздай үзіліп,

баяндылық сырын шертер, қайда жүрсен де түсіңе еніп, сол үшін басыңды тауға да, тасқа да ұрғызар, айналайын Туған жердің, туған топырақтың алапат күші екен ғой.

Үмбетқали сонау жылдардағы зобалаңда Аманғали ағасы қайтпас сапарға аттанып, ағайын-туғаны жаппай қуғындалған кезде, шет елге өтуге мәжбүр болыпты. Асан қайғы бабадай жерұйығын, бір ұрттам қара шайды тыныштықпен ішкізер тұрақ іздеген, тобырдың басқа түскен пұшайман тірлігін тәңірім қайтып тірі жанға жазбасын. Фин еліне “Қазақстаннан қазақтар келіпті” деген бір ауыз сөз Үмбетқалиды ақселеу сақалын желбіретіп, бес жүз шақырым жерден өзі оңі түгіл, атын естімеген бауырларын бір көріп, амандасуға зар етіп, бұлардың соңынан үкідей ұшырған екен де. Өнер сапарымен ел аралап жүрген Құрманғазы ұлт-аспаптар ұжымын тек Оулу қаласында қуып жеткен болатын. “Үш өріптің” қатал тәртібі Үмбетқалидың туған елден келген бауырларымен армансыз шерін тарқатып, маукын басуына да мүмкіндік бермеді-ау. Арман-ай, “бауырым, бауырларым” деп кемсеңдеген алпамсадай азаматтың не айтқысы келгенін, бәрі де үнсіз ұғып, көп жайды көзбен тілдескендей. Қаршығаның көзінен анасын іздеп, ботадай боздап өскен, тіршіліктің шын мәнін, аяусыз ажарын ерте таныған көңілі, сұңғыла зердесіндегі бітеу жара тағы да сыр бергендей. “Мен бәрін де білемін, түсінемін, әттең, әттең” деген алай-дүлей борасын сезім жүрегін тілгілеп, бармағын тістетті. Ауыздығын қарш-қарш шайнаған тұлпар сезім дәл осы сәт мұны ғана емес, мына қамкөңіл қара шалды да тықыршытып, санасымен болса да, туған жердің ыстық сәлемін әкелген елден келген азаматтармен бірге Атырауға аттанып кетуге шақ тұрды. Балығы нардай тулаған көк теңіздің жағалауына, әйтпесе Нарын құмының жықпыл-жықпылына жетіп жығылғысы, қайта тұрмай-ақ, атаңа нәлет қу тірлікті қайта бастамай, сол жетіп жығылған жерінде нардай шөккісі, жер анасының төсін иіскеп, көз жұмғысы келетінін былайғы жұрт қайдан білсін.

Қаршыға сол күнгі концертте Үмбетқалиға арнап “Бозінген” күйін боздатты. Мұңлы, зарлы мақамды тебірене тартып отырып, өзінің де жанарына мөлтілдеп жас тұнған. Қараса қарсы алдындағы қапсағай бітімді қара шал

бір-ақ уыс боп шөгіп кетіпті. Сарытап сағынышпен жолдас боп “Туған жерді көзім тірісінде көрем бе, жоқ па?” деген мұңлы арман күшағында қаншама жылдарын сарп етті десеңші. Бір Үмбетқали қария дейсіз бе, дегеніне жете алмай талай ардақ өмірден озды ғой...”

Енді Ғабитпен басталған әңгімемізді, Ғабиттің өзі аяқтасын. “...Сүндетқали мен Үмбетқали ағасы Аманғалидің іс-әрекеттеріне араласпаған. Олар көктемде, күзде Астрахан жағында балық кәсіпшілігінде қызметте жүрген. Бірақ, қуғыншылар бұлардың да соңынан қалмаған. 1927 жылы көктемде Сүндетқали Гурьевке өз еркімен барып жағдайын айтқанда, оны тергеп-тексеріп, соңынан уездік түрмеге жапқан. Ал Үмбетқалиды сол жылы маусым айында ауылында тұтқындап, әуелі Атырауға, артынан Орал түрмесіне жеткізген. Осында бар ағайындар кездескен, тексеруден де өткен, өздері де арызданған, 1929 жылы қаңтарда мәселелері қаралып, сот болған. Нәтижесінде біраз адам Мурманскіге жер аударылып, СЛОН (Северный Лагерь Особого Назначения) лагеріне аттандырылған. Осында Үмбетқали мен Есмұрза Ақ теңіздегі Соловки аралына балық аулау жұмысына барады да, Әбдірахман, Мұхсина, Сүндетқали Мурманскіде жағадағы лагерьде қалады. Олар өзара хат алысып тұрған. Осылайша Үмбетқалилар екі жылдай балық аулаған. Бірде бұлардың балық кемесі дауылға ұшырап, Сейнер моторлы кеме, командасында 6–7 адамы бар, көп күн теңізде ығып жүреді. Тек дауыл басылған соң кеме капитаны (ұлты поляк) бұларды бір қалаға алып келеді. Қала теңіз жағасында, өрі үлкен, өрі сәнді. Сұрастырып көрсе – бұл Хельсинки, Финляндияның астанасы. Команда ішінде орыстар да бар, кемені тастап қашады. Соңғылары боп Үмбетқали мен Есмұрза да кетеді, бірақ олар орыстардан тез ажырап, адасып қалады. Кеме капитаны бұларға бір ауыз ләм-мим демеген. Үмбетқалилар біраз азап көреді, не елді-мекенді, не тіл білмейді. Сонан бұлар ақырында қайтып оралады, бірақ кеме орнында жоқ боп шығады. Сүйтсе кеме капитаны, поляк, командасының оралмайтынына көзі жеткен соң, моторын қыздырады да: “Польша, Отаным қайдасың?!” – деп, Балтық теңізімен батысқа қарай тартып кеткен. Айдалада қалған Үмбетқали мен Есмұрза қиындықтың сорақысын енді көреді. Әбден арып-ашқан ағайындар, әйтеуір, бірде сол қалада

университетте сабақ беретін шығыс тілдерінің мұғалімін кездестіреді. Ол кісі бұларға: “Біреуге жалданып жұмыс істендер, алған ақшаларыңа сауда жасандар, өйтпесе өмір сүре алмайсыңдар”, – дейді. Осылайша еңбек еткен Есмұрза мен Үмбетқали соңынан ауқатты фермерлерге айналады.

Мурманскідегі Әбдірахман, Мұхсина, Сүндетқалилар екі ағайынның басқалармен бірге Фин еліне өтіп кеткенін соңынан естіген. Ал өздері жаман тұрмаған. Сүндетқали лагерье есепші болып жұмыс істеген, жақсы шаш киюшы болған. Лагерь басшылары шаштарын тек Сүндетқалиға қидырған. Мұхсина да ісмер адам. Мұнда Сүндетқали мен Мұхсина ерлі-зайыптылардай болған сыңайлы. Аманғалидің бір әнінде:

Мұхсина иықты ішік киесің бе,

Басыңды басқа адамға иесің бе?

Аға өлсе жеңге мұра деген сөз бар,

Мен өлсем Мұқанжанға тиесің бе? – дегендей сөздері бар ғой, сөйткен Мұхсина, тағдырдың бұйырғанын қараңызшы, қайнысы Сүндетқалиге басын иген.

Бұл жерде Сүндетқали мен Мұхсина кесімді уақыттарынан бұрын, 1933 жылы Москва арқылы елге қайтарда, құдасы Әбдірахман екеуіне елге ерлі-зайыпты болып баруға рұхсат бермеген. “Аманғали аруағын аяққа басушы болмаңдар!” – деген.

Сүндетқали елге қайтқанда Мұхсинаны баяғы ауылдасы Балқанға соғып (ол Орал облысының Казталовка жағында тұрған), соның қасында қалдырған. Ол кезде Балқан Сұмагүл деген азаматпен үй болған екен. Сөйтіп, Айбас ауылының екі қызы Мұхсина да, Балқан да туған жер топырағын енді айналып баса алмаған. Сүндетқали Атырауға жалғыз келіп, Әбдірахман өз мерзімін толықтай атқарып, сәл кейіндеу оралған. Сүндетқали ағайыны Үмбетқалидың жағдайын елдегі інісі Нағымжанға толық айтып жеткізген, бірақ ұзақ уақыт олардан хабарсыз қалған...

Елдегі Нағымжанның да өмірі онай болмаған. Ол да талай қиындықты бастан өткізген. Ұлы Отан соғысына қатысып, жарақаттанып, бір аяғын берген, бірақ басы аман елге оралған. Отау құрған, балалы-шағалы болған соң, жұмыс істеп, жақсы табыстарға жеткен...

1956 жыл. Жаз айында Атыраудағы Нағымжан жұмыс орны берген кәсіподақ жолдамасымен Қара теңіз

жағасындағы курорттардың бірінде демалып, емделеді. Міне, осы жерде Нағымжан сәті түсіп бір шетелдік офицермен танысады. Ол Фин елінің азаматы болып шығады. Жақсы танысқан екі азаматтың демалыс уақыттары аяқталып, елдеріне қайтар уақыт та жақындайды. Соңғы қоштасар күндердің бірінде Нағымжан өзінің ішкі сырының бір ұшын, төп-төуір танысып жақындасқан фин офицеріне білдіреді. Ол Үмбетқали мен Есмұрза ағаларының Фин елінде, Хельсинки қаласында тұратынын, олардан көп жылдардан бері хабарсыз екенін айтып, мүмкін болса солардың бар-жоғын біліп, хат жазуын сұрайды, оған өз адресін береді. Сөйтіп екеуі қош айтысып, елдеріне аттанады.

Арада бір ай уақыт өткен соң Нағымжанға әлгі фин офицерінен хат келген, артын-ала Үмбетқали ағасынан да хат алған. Міне, осылайша ағайындар бірін-бірі тапқан... бірақ Нағымжан ағайға оларды көру бұйырмады. Алпысыншы жылдардың басында өзі де қазаға ұшырады ғой...” – деп Ғабит әңгімесін аяқтады.

Ғабит Мәсәлімов 1970 және 1980 жылдары Хельсинки қаласына туристік жолдамамен екі рет барып қайтқан. Мақсаты – нағашы ағасы Үмбетқалиды көру еді. Сөйтсе Үмбетқали мен Есмұрза біраз қиындыққа ұшыраған, бірақ соңынан Россиядан 1916 жылы өткен татарлардың қыздарына үйленіп, мал шаруашылығымен айналысып, ірі фермер атанған. Қазір өздері қайтыс болған, бірақ ұрпақтары бар. Үмбетқалидан төрт қыз – Үлкен, Түркен, Зияш, Дидаш. Екеуі Стокгольмде күйеуге шыққан, екеуі Хельсинкиде тұрмыс құрған. Бәрі де бизнеспен айналысатын көрінеді. Олар әкесінің Отаны – Қазақстанды көруді армандайды. Үмбетқали өзі де бір кезде Москваға дейін келген, бірақ “үш өріп” иелері бері жібермей, содан кері қайтуға мәжбүр болған.

Ал Әбдірахман, Мұхсина, Сүндетқали өз мерзімдерін өтеп, аман-есен елге оралған. Қазір Орліктері Ғабит үйінің төрінде маңдайы жарқыраған, сақал-мұрты аппақ Әбдірахман ақсақалдың үлкейтілген суреті ілулі тұр. Сондай-ақ Бақсайдағы Сапар ұлының төрінен әкесі Сүндетқалидың фотосы да орын алған. Тек Мұхсина ғана өзінің туған ауылына жете алмай, Орал облысы, Казталовка ауданында мәңгі тыныш тапқан.

Олар тек 1994 жылы ақталды...

1995 жылы сәуір айында Алматыда, Республиканың Мәдениет сарайында Финляндия—Қазақстан сауда көрмесі ашылды. Сонда көрмені аралап жүріп Фин елінен келген бір бизнесмен кісімен таныстым. Аты-жөні — Феһым Садық. Өзі Хельсинкиде тұрады, тегім түрік деді. Сондағы “Финтра” корпорациясының вице-президенті. Ол орысша білмейді, мен түрікше дегендей. Екеуміз ептеп қазақша түсіністік. Үмбетқали және Есмұрзаны білетін боп шықты. Мен олардың отбасылары мен Ғабиттың түскен фотоларын көрсеткенде Есмұрза мен әйелін бірден таныды. “Менің өпиім еді”, — деді. Тегінің татар екенін сездім. Есмұрза мен әйелі қайтыс болған. Үйде тек жалғыз қызы тұрады екен. Садық мырза маған сын айтты: “Алматыда миллионнан аса адам тұрасыз, ал мешіт жалғыз. Ұят-ақ. Біз анда үш жүздей ғана мұсылманбыз, бірақ мешітіміз бар. Мен сол мешіттің иесімін”. Біз бір-бірімізге сувенир беріп қоштастық. Ағайындар ұрпақтарына сәлем жолдадым. Келсін, осында туыскандары бар дедім...

Қайыр Қарымбаев тағдыры

Аманғалидың үлкен қызы Рахила әжейдің өңгімесінен: “1932 жылы ақпан айында күйеуім Бақыт Жұмағазиев Астраханға кіре тартқан-ды. Мұз астынан ауланған балықты суыққа қатырып, қаптап ат шанаға тиіп Астраханға апарып, келісілген балық заводына тапсырып жүрген. Өздері бірнеше адам болатын. Сол айдың бір күні Астраханнан оралған азаматым: “Ал, сүйінші, Астраханнан бір апанды тауып, міне, алып келдім”, — деді. Қарасам, өзіміздің Ақкенже апамыз, баяғы әкеміздің Қайыр Қарымбаевқа көндіріп әйелдікке берген, Тілек атамыздың Тайыр ұлынан кейінгі қызы. Көрісіп, құшақтаса кеттік. Көздің жасына ерік бердік... Азаматым бізді әрен ажыратты. Үйге кірдік. Апамыз он күндей демалып, есін жиды. Сондағы апамыздың айтуына қарағанда, әкеміздің шатағы болып жатқанда Қайыр үй-ішімен Астрахан жаққа көшіп кетеді. Сол жақта олар көнпескеге ұшырайды. Қайыр да, бөйбішесі де өлген, шаруа күйлері нашарлайды. Тағдыр Ақкенжені күйеу баласы Бақытқа жолықтырып,

қара басы елге жетеді. Көп кешікпей апамыз: “Мен енді еліме кетейін”, – деді. Айтуынша, Қайырдың тұрған ауылы ғой деймін. Қолда барымыз – бір пұттай құмаршық түйіп бердік. Осы азығын арқалап апамыз еліне кетті. Апамыздың жол бойында жалғыз кетіп бара жатқаны әлі күнге шейін көз алдымда. Соңынан үй төбесіне шығып, біраз ұзап кеткенше қарап тұрдым. Содан бері біз апамыздан хабарсыз қалдық...”

Жұмағали Жанғожин туралы баласы Тәрен Біләловтің жазбасынан

“...1932 жылы Кеңес өкіметі орта шаруаларды да тап ретінде жоюды қолға алды. Әкем Жұмағали Жанғожинді де сол орта шаруаға жатқызып, мал-мүлкін тәркілеп, сайлау-сайлану құқынан айырды.

Кеңес өкіметінің халық шаруашылығын қалпына келтіру кезінде Халық соты төрағасы, Халық соты тергеушісі, округтік азық-түлік комитетінің орынбасары болып жұмыс атқарғанын және ақ бандылармен, жергілікті бандылармен күресте айрықша бөлімінің құрамында штаб бастығы болғанын баяндап, Бүкілодақтық атқару комитетінің төрағасы М.И.Калининге хат жазып, аяқтай апарып беру үшін Астрахан қаласында пойызға отырайын деп тұрғанда тұтқынға алынады. Тұтқындатқан өзінің жақын нағашысы Насыр мен Төкенов Түсіп дегендер болғандығын әкемнің туған нағашысы Айдаболов Кәрім айтқан еді... Айдаболов Кәрім оқыған, өте сауатты адам екен. 1958 жылы Теңіз аудандық “Жаңа жол” колхозында төраға болып жұмыс жасағанымда іздеп келіп танысып, бір ай жатып кетті. Ставрополь өлкесінің бір ауданында тұрады, баласы орта мектепте директор. Әкемді тұтқындағанда баласы Әйіп бірге болған. Екеуін де губерния орталығы Орал қаласындағы түрмеге отырғызады. Сосын Әйіпті босатады да, әкемді Гурьевке жөнелтеді. Гурьев түрмесіндегілердің көпшілігі орта шаруаның адамдары екен. Ішінде бізге белгілі Әжіғалиев Салық, Шытықов Есенияз, Әжіғалиев Қабаш та бар. Бәрін де Ташкент қаласына аударады. Содан хабарсыз кеткен әкемнің жайын онымен бірге болған Әжіғалиев Қабаштан 1960 жылы Неталиев Бозша естиді.

“Төренге айтарсың, Жүмекеңді мен 1934 жылы Ташкенттің қасындағы “Биебау” деген қорымға жерледім. Жүмекең ауырып, Ташкентте қайтыс болған”, – депті Қабаш.

Марқұм Бозша не себептен екенін білмеймін, жайсыз хабарды маған айта алмай кетті. Туған жездем Құсын ағай ғана Бозшаның өлерінің алдында естиді. Мен оны Құсынның өзінен естідім. Әкемнің тағдыры осылай аяқталып еді...”.

Тобанияз және басқалар туралы

Тобанияз тағдыры туралы біраз дерек белгілі. Оны Х.Есенжанов “Ақ Жайық” романында, ардагер журналист ағамыз С.Хайдаров “Қанды асу” кітабында, қаламгерлер Т.Жанаев “Тобанияз қыстауында”, І.Сариев “Ойрандалған Адай даласында”, М.Мәжитов “Тобанияз” романында, Ә.Спанов “Тобанияз” кітапшасында және басқалар жазды.

Бізге кейінгі тағдыры белгісіз адам – Отарғали Мұқышев, Мұхсина Әлімтайқызы, Сейітбаттал Есениязов т.б. болып отыр. Әсіресе Мұхсина Әлімтайқызы. Естуімізше ол Оралдың Казталовка ауданы жағында тұрған көрінеді. Құрбысы Балқан (күйеуі Смағұл) үйінде Мұхсинаның үлкейтілген фотосы бар сияқты. Мұхсина өмірінің соңғы кездері бала пішумен (сүндеттеумен), аңшылықпен айналысқан көрінеді. Сол Мұхсина қай жерде жерленді, бейіті қайда, оны кім біледі? Көңілді мазалай беретін осы сұрақтар.

Сөз соңында айтарымыз – кітабымызда өңгіме арқауы болған кісілер жайлы және осы уақиғалар төңірегінде естіп-білгендері, көріп-түйгендері бар азаматтар табылса, “Арыс” қорына (баспасына) хабарласуын сұраймыз.

Қымбатты оқырман! Біз осымен Аманғали ісіне байланысты зерттеу жұмысымызды аяқтап, соңғы нүктесін қоямыз. Қолдағы бар деректер сұрыпталып, оқырманға ұсынуға қажет деген тұстары ғана іріктеліп алынды. Деректердің бәрін бір кітап аясына сыйғызу мүмкін емес-ті. Бірақ ол дүниелер аяқ асты қалмас, Аманғали туралы жазылатын әдеби шығармаға енді. Біз оқырманға Аманғали тағдырына қатысты соңғы бес жыл болған оқиғаларды ғана жеткіздік.

Осы уақыт ішінде Аманғали ісін зерделей, талдай отырып көзіміздің жеткені — бұл негізінен әлеуметтік әділетсіздік қайшылықтардан туындаған оқиға. Тұрлаусыз тағдыр мен қайғылы ғұмыр кешкен, аласапыран өтпелі кезеңді басынан өткізген, Кеңес заманынан, тоталитарлық жүйеден опа да, сая да таба алмай, маңдайын тауға да, тасқа да ұрған, өзі намысқой, өр мінезді Аманғали шынында күрделі тұлға.

Аманғали қасіретінің, оның бунтарлық, бүлікшіл жолға түсуінің, елден жырақтап, күм кезуінің сыры тереңде жатыр. Не үшін өзі күйді, не үшін оның тұқымын күртты? Қудасы Қайырмен арадағы бас араздығы, күйкі тірлігі, қу құлқыны үшін бе? Сот Жұмағалидың, әйтпесе туыстасы атанған Отарғали Мұқышевтің тоталитарлық жүйенің өкілдері ретінде қарапайым халыққа жасаған озбырлығы мен опасыздық жолға шейін баруы тек Аманғалидың өзімен ғана тынбай, оның үрім-бұтағын күртууы, жазықты-жазықсыз жандардың түбіне жетуі — осыны көздеген. Болған оқиғалар желісі осыны өйгілейді.

Заман мен Аманғали арасындағы қайшылық, сол заманның залым тұрпаты, заманға біртуар адамдардың өмірі мен тағдыры ойыншық болғанын айқындайды, осыны паш етеді.

Міне, Аманғали трагедиясын осы тұрғыдан қарап, жұмысымызда осыларға жауап іздедік. Аманғали күнөдан пәк, періште емес, қарапайым адам, құдайдың құлы, бұл фәнидің пендесі. Оның өз басында кемшілік жетерлік.

Мысалы, құдасы Қайыр Қарымбаев Аманғалидың шауып әкеткен малын Жұмағалидың көмегімен қайтарып алған, бірақ өз қызын ақырында оның ұлына бермеген. Бұл нағыз озбырлық емес пе?! Аманғалидың ағаттық жасап, шалыс басқан жерлері барын архивтік деректер айқын көрсетті. Әрине, өкінішті-ақ жағдай. Мақсатымыз — Аманғалиды ақтау не қаралау емес, сол бір кездің іс-әрекеттерінің ақиқатын ашып, анығына көз жеткізу.

Аманғали — Құныскерей, Кейкі батыр, Шәкәрім қажы, Жақыпберді сияқты тұлғалармен тағдырлас жан. Себебі, Аманғали ГПУ—НКВД өкілдері Жәнібеков Ғаббас пен Жұмағали Жанғожиннің ерікті тобымен атыста қаза тапса, Шәкәрім де НКВД өкілі Қарасартовтың әтірәтінің қолынан өлді. Құныскерей аты-жөнін өзгертіп, туған жерден жырақта көз жұмған. Кейкі батыр қызыл террордың құрбаны болды. Жақыпбердіні Қытайдың зәңгілері мен шеріктері өлтірді. Бұл адамдарға өз уақытында кесілген сот шешімдері жоқ. Сондықтан оны ешбір орын да, орган да ақтай алмайды. Олардың өр мінезі, өршіл өнері халық санасында сақталған. Сол себепті де Шәкәрімді де, Жақыпбердіні де ақтаған халқы, ардақтаған халқы. Аманғалиды да ақтаса — тек халық қана ақтай алады.

Жас күнімізде бір үйге жиналып, қыр жағынан келген домбырашылар мен жыршылардың Аманғали өнін орындаса көздерін жасқа бұлап, аһылап, уілеп отыратын ауыл көрияларын, аталарымыз мен әжелерімізді көрдік.

Сонда олар Аманғалидың іс әрекеттерін Исатай—Махамбеттен кейінгі қалған әділетті, сарқыншақтай қастерлеп айтып отырушы еді.

Кітапта өлең шумақтары келтірілсе де өні, сазгерлігі сөз болмаған талант туралы: “Аманғали өні ең жоғарғы регистрде сабырмен шымырлап, қаралы да жаралы жанның зарын төгеді. Жылайды. Ол аза күйі секілді төбеден қара аспанды төңкеріп, реквиемше өксіп жүреді де отырады... Иә, бір беймаза мезгілде туып, беймаза хал кешкен өр мінезді өншінің автопортретіндей ғажайып өн...”, — деп жазушы, композитор Ілия Жақанов бағалаған еді.

Өткенді бағдарлап көрсек соңғы он жылда қазақ баспа-сөзінде (кітабы бар, газет-журналы бар) Аманғали туралы ұзын саны отызға тарта мақала жарияланған екен. Оның жетеуі өз сыбағама бұйырыпты. Көш басында И.Жақанов, Т.Тінолиев, Т.Досымовтай авторлардың еңбектері. Үшеуі де “банды” деген жалпыға жағымсыз ортақ сөз қолданған. Осынау жүректі дір еткізер атаудан біздің кітабымыз да ада емес. Бір ғажабы — осы атау көбіне күні өткен кеңес дәуірінде, өсіресе оның алғашқы жылдарында қолданылған. Оған дәлел — қазақтың кез келген өлкесінде өкіметке бағынбай бас көтерген тұлғаларға таңылған таңба, тағылған атау-ярлық. Қазір де бұл атау жеке адамдарды былай қойып, тіпті күллі ұлт-ұлыстарға да тағылуда. Сол “банды” не “халық жауы” деген сөз қазаққа орыстан келгені айдан анық. Еже арғыны қозғамай-ақ, кешегі өткен Исатай–Махамбет көтерілісіне байланысты сақталған мұрағаттық деректерде орыстың “шайка” деген сөзін ғана кездестіреміз. Басқа атау жоқ.

Шындығында, Аманғалидың осынау іс-әрекеттерін қазақи тұрғыдан бағаласак, бұл ежелден келе жатқан қазақтың қанына сіңген қарекет — аламандық. Аламандық өткен ғасырда-ақ біржола қайтып оралмаска кеткенімен Аманғали әрекеттері соның соңғы жұрнақтары іспеттес құбылыс. Халел Досмұхамедовтың сөзімен айтсақ: “Аламан деп тәртіпке, жолға, низамға көнбейтін, өз дегені болмаса, басқаны елемейтін топты айтады. Аламандық бүтін қазақта болған, әр руда, адамдарда болған. Шетелмен жауласса да, ру ара таласса да, хандары мен билеріне көнбесе де қазақтың ісінің көбінен-ақ аламандық ісі шығып тұрады. Аламандық сүйекке сіңген көптің мінезі, оған ешкім таңданбайды. Айла немесе шеберлік жасап өкіметтің тұтқынынан босау керек те, бұрынғы қылықты қыла беру керек. Міне, қазақтың психологиясы. Мұны аламандық дейді... Аламандық қазақтың тұрмысынан туған. Сананы салт туғызды. Құмды, сорлы кең далада өскен қазақтың ру салты аламандық туғызды. Аламандық бар жерде нағыз әлеуметтілік тұра алмайды. Қазақ әлеуметшілігінің өткенін жөндеп түсініп, қалпын анық көріп, келісін болжай білу — көп қазаққа

көз болған, мәдениет жолына көш басшы болған, “молдаға оқып тәрбие алған, ордаға кіріп жол көрген оқыған зиялылар міндетті”, — дейді ғалым. Бұған біздің алып-қосарымыз жоқ. Міне, кітабымыз неге жазылды деген сұраққа жауап осы болмақ. Ал, мақсатына келсек — бұл қалың жұртшылыққа, әсіресе жастарға ғибрат болсын, содан сабақ алсын, оқығанды көңілге дұрыс қабылдай білсін деген адал ниетпен туындаған ой еді.

Аманғали тақырыбымен 1990 жылдан бастап шұғылдан ғанымызда біраз материалдар жинақталды. Осы еңбектің дүниеге келіп, жарыққа шығуына, жол көрсетіп, жөн сілтеген, ақыл-кеңес берген барлық ағайындарға автор өз рахметін білдіреді. Алдымен Аманғали туралы өзекті деректер берген Қазақстанның Халық жазушысы марқұм Хамит Ерғали ағамызға рахмет. Өкінішке орай, бұл еңбегімізбен ол толықтай танысып үлгере алмады. Сондықтан да оны Хамит Ерғали ағамыздың ұлы рухына арнадық. Аманғали хикаясы туралы ең алғаш қарлығашын ұшырған композитор, жазушы Ілия Жақанов ағамыз болатын. Ақыл-кеңес берген сол ағамызға рахмет. “Менің Аманғали туралы пікірім берік, сол қалпында. Ауылды жерде қисындықисынсыз әңгімелер болады. Жазғыштар жаза берсін. Оған бега беретін халық, ал ол керегін алады, керек емесін санасында сақтамайды. Түптің-түбінде халық бар ақиқатты білуі керек қой. Тек бір анық нәрсе — Аманғалидың өнінде, оның өлеңдерін де ешкім тартып ала алмайды, оны басқаға тели алмайды да. Халық кімнің кім екенін, қалай болғанын білсін”, — деген еді жазушы ағамыз. Атырау өңіріне танымал әнші,¹ Аманғали әндерін шебер орындаушы және біраз деректер берген марқұм Қуанғали Жұмалиевке, марқұм ақсақал Орапхан Құспанғалиевке, композитор Нағым Меңдіғалиевке, музыка зерттеушісі Тымат Мерғалиевке, күйші-домбырашы Қаршыға Ахмедияров пен Өтепберген Хамзинге, музыка зерттеуші Юрий Аравинге, кітабымызда аттары аталған інілерімізге, Аманғали, Мұқанғали, Сүндетқали ұрпақтарының баршасына рахметімізді білдіреміз.

Сосын тағы бірер адамның аттарын атайын. 1993–94 жылдары Аманғали іс-әрекеттеріне байланысты архивте сақталған мұрағаттық істерімен танысуыма қол ұшын берген сол кездегі ҚР Бас прокурорының орынбасары Рот Владимир Васильевич мырза мен ақтаушы-прокурор Жанпейісов Хасан ағамызға алғысымды білдіремін.

Осы азаматтар Аманғали мен Ерғали істеріне байланысты жауапқа тартылған ұзын саны тоқсан бір адамның ісін карап, соның жетпіс бесіне 1994 жылы наурыз айында ақтау үкімін шығарды. Ол адамдардың тізімі Бас прокуратураның архивінде сақталған. Шейіт болған жандардың артында қалған жоқтаушылары болса, олардың ақталу шешімдерін сол жерден алуына әбден болады.

Өмірден озған сол азаматтардың аруақтары разы болғай!

Сөз соңында осы кітабымызды шығаруға демеушілік көмек көрсеткен республикалық “Арыс” қоры (баспасына) ұжымына, оның президенті, ғалым ініміз Ғарифолла ӘНЕС мырзаға шексіз рахметімізді айтамыз!

Дүниеден өткен аруақтардың рухтары баршаңызды қолдап, қорғап жүргей! Әумин!

Соңы

МАЗМУНЫ

<i>Мұханбетқалиұлы Қ. Өкінішті өмір, өксікті өлім</i>	5
Сөз басы	8
Бірінші бөлім	10
Екінші бөлім	89
Үшінші бөлім	194
Соңғы сөз	240

**“Арыс” корынын президенті
Ғарифолла ӘНЕС**

**Редакторы
Ғ.Қабдолқайырұлы**

**Суретшісі
Т.Мұқатов**

**Техникалық редакторы
С.Ақылов**

**Корректоры
Ш.Жамықева**

Ләтифолла ҚАПАШЕВ

“БАНДЫ” АМАНҒАЛИ ІСІ

(Аңыз бен ақиқат)

ИБ № 255

Терімге 08.08.2003 жіберілді. Басуға 24.03.2004 қол қойылды. Пішімі 84x108 1/32. Офсеттік қағаз. Шартты баспа табағы 15,5. Есепті баспа табағы 17,0. Таралымы 2000. Тапсырыс 343.

480091, Алматы,

Құрманғазы көшесі, 29

«Арыс» баспасы

тел./факс: 616 628, 616 692

E-mail: aris@nursat.kz